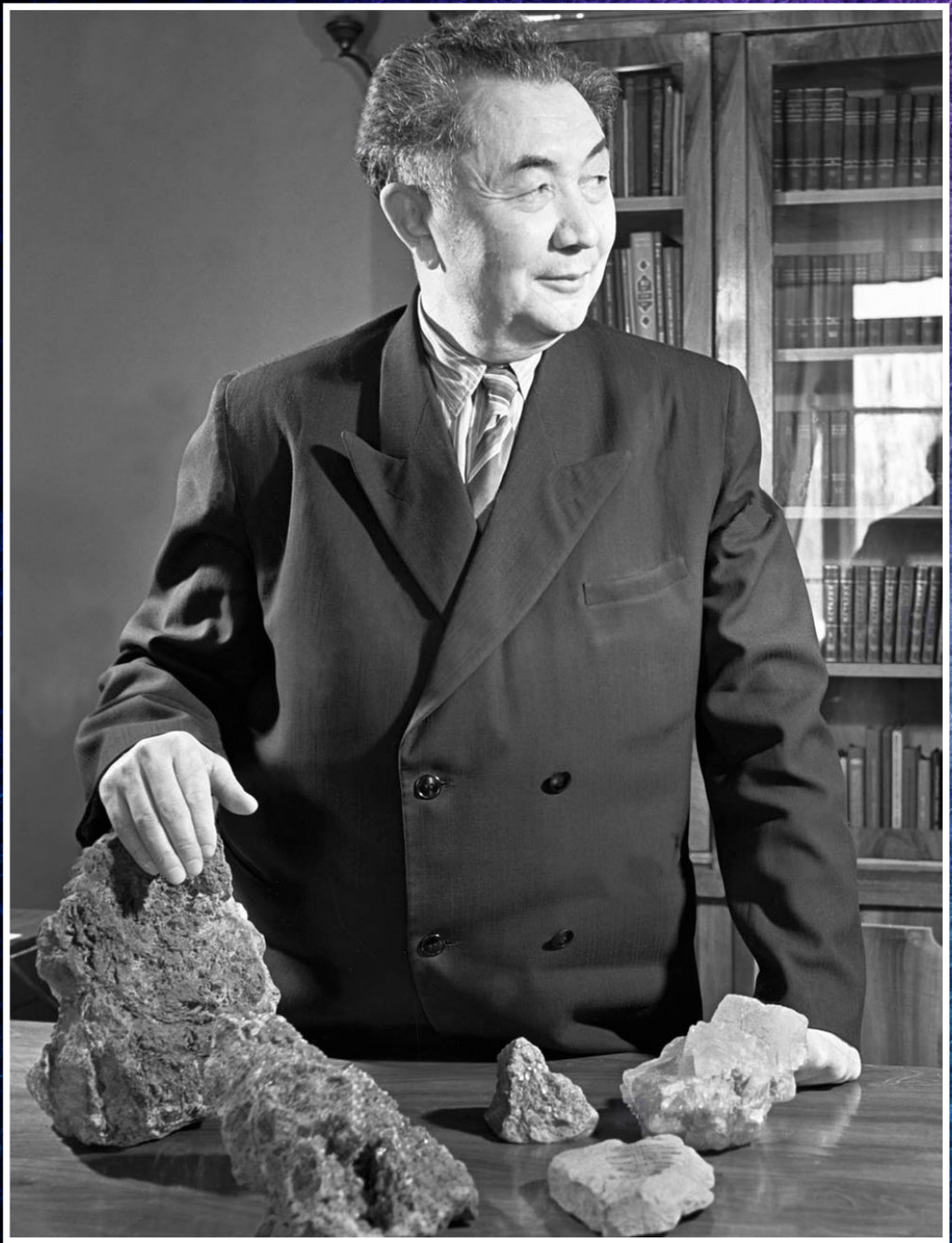

XX SÁTBAEV OQÝLARY

XX САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ

QAZAQSTAN RESPÝBLIKASYNYŃ BILIM JÁNE ǴYLYM MINISTRLIGI
S. TORAIǴYROV ATYNDAǴY PAVLODAR MEMLEKETTIK ÝNIVERSITETI

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ С. ТОРАЙГЫРОВА

TORAIGHYROV UNIVERSITY

Jas ǵalymdar, magıstranttar, stýdentter men mektep oqýshylarynyń

«XX SÁTBAEV OQÝLARY» atty Halyqaralyq ǵylymı konferensıasynyń MATERIALDARY

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции молодых ученых, магистрантов, студентов и школьников

«XX САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

ТОМ 2

Pavlodar, 2020

QAZAQSTAN RESPÝBLIKASYNYŃ BILIM JÁNE ǴYLYM MINISTRLIGI
S. TORAIǴYROV ATYNDAǴY PAVLODAR MEMLEKETTIK ÝNIVERSITETI

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ С. ТОРАЙГЫРОВА

JAS ǴALYMDAR, MAGISTRANTTAR, STÝDENTTER MEN MEKTEP OQÝSHYLARYNYŃ «XX SÁTBAEV OQÝLARY» ATTY HALYQARALYQ ǴYLYMI KONFERENSIASYNYŃ MATERIALDARY

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ, СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ «XX САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

ТОМ 2

ПАВЛОДАР
2020

ӘОЖ 001.2 (063)
КБЖ 72 (5 каз)
Ж 33

Редакция алқасының мүшелері:
Абишев К.К., Ахметов К.К., Бегимтаев А.И., Бексеитов Т.К., Испулов Н.А., Кислов А.П., Кудерин М.К., Эрназаров Т.Я.

Жауапты хатшылар:
Авилхан А., Акылбекова Р.А., Гафиулина Ю.О., Даут Ж., Досумбеков К.Р., Еликпай С.Т., Ельмуратова Б.Ж., Ерофеева Р.Ж., Жуманбаева Р.О., Жаксалыков К.Н., Жумабекова Д.К., Имангалиева И.Т., Калыбаева М.М., Каскабасова А.А., Кашканова Р.С., Каппасова Г.М., Кайдарова Г.Ш., Камашев С.А., Курманова А.Б., Коспаков А.М., Мажитова А.Ә., Машрапова Г.Н., Омарова Г.М., Оралтаева А.С., Рахимов Е.К., Садыкова А.О., Шарипова А.К., Тайбулатов К.М., Токжигитова А.Т., Толокольникова Н.И., Ысқақ Б.Ә., Юн А.А.

Ж 33 «Жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының «ХХ Сәтбаев оқулары» : Халықаралық ғылыми конференциясының материалдары. – Павлодар : С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2020.

ISBN 978-601-345-038-4 (жалпы)
Т. 2. «Оқушылар». – 2020. – 398 б.
ISBN 978-601-345-040-7

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001.2 (063)
КБЖ 72 (5 каз)

ISBN 978-601-345-040-7 (Т. 2)
ISBN 978-601-345-038-4 (жалпы) © С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2020

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ОРЫС ТІЛІН САЛЫСТЫРЫП ОҚЫТУ

АРЫНОВА А. М.
ғылыми жетекші, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
№ 1 Успен ЖОББМ, Павлодар облысы, Успен ауданы, Успен ауылы
АКСЁНОВА Е. Д.
9 сынып оқушысы, № 1 Успен ЖОББМ,
Павлодар облысы, Успен ауданы, Успен ауылы

Сүйемін туған тілді – анам тілін,
Бесікте жатқанымда-ақ берген білім.
Шыр етіп жерге түскен минутымнан,
Құлағыма сіңірген таныс үнін,

– деп өз өлеңінде Сұлтанмахмұт Торайғыров жырлаған еді.

Қалай ойлайсыздар, бұл өлеңде не туралы айтылған? Әрине, тіл туралы. Қазақ тілі туралы.

Сондықтан бүгінгі қорғайтын жобамның аты «Қазақ тілі мен орыс тілін салыстырып оқыту». Әр ұлт өз тілін қадірлейді, сыйлайды және болашаққа, келешек ұрпаққа аманат ретінде жеткізіп отырады. Тіл – ғасырлар бойы әр ұлттың ұрпақтан – ұрпаққа берілу арқылы жинақтаған бағасы жоқ мәдени байлығы. Біздің отанымыздың тілі – қазақ тілі. Қазір қазақ тілі – қазақ халқының ұлттық тілі. Ол Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі [1].

Қазақ тілі – республикадан тыс елдерде тұрып жатқан қазақтардың тілі. Қазіргі таңда жер бетінде 15 миллионға жуық қазақтар өмір сүреді.

1989 жылы «Тіл туралы заң» қабылданып, қазақ тілі Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі мәртебесін алды. Кейін 1993 жылдың 28 қаңтарында Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясында бекітілді. Мемлекеттік тіл – мемлекеттік рәміздердің бірі болып табылады. Мемлекеттік тіл – Қазақстан Республикасының әрбір азаматынан іс қағаздарды мемлекеттік тілде жазуын талап етеді.

Зерттеу жұмысының мақсаты

1 Мемлекеттік тілді насихаттау;

2 Тіл үйренудегі шығармашылық қабілеттерімді қалыптастыру;

3 Сөйлеу мәдениетімнің деңгейін арттыру;

4 Мақал-мәтелдердің мағынасын түсіну.

Зерттеу жұмысының міндеттері – Оқушылардың, менің достарымның сөйлеу тілінде пайдалануын белсендіруге және жеке өмірлік тәжірибесін кеңейтуге ықпал ететін тіл шығармашылығының бірегей формасы, тіл туралы мақал-мәтелдердің мәнін ашу.

Зерттеудің болжамы – Қазақ тілінің сөйлеу мәдениетін, нақтылығын, байлығын анықтайтындығы жөніндегі болжам алынды.

Зерттеу пәні – Қазақ тілі.

Зерттеу әдістері – Талдау, бақылау, іс-тәжірибеде қолдану.

Жұмыстың нәтижесі мен қорытындылар – жастарға тәлім-тәрбие беретін, ұнамды үлгі қалыптастыратын қазақ тілі туралы насихаттау; тіл туралы мақал-мәтелдерді мектеп өмірінің барлық сабақтарында кеңінен енгізу керек деген қорытындыға келдім.

Іс-тәжірибеде пайдалану аясы – Мектепте тек қазақ тілі мен әдебиеті пәні ғана емес, сонымен қатар басқа да оқу пәндерін оқыту іс-тәжірибесінде; әсіресе, жастардың сөйлеу тілінде пайдалану керек.

Әрбір ұлттық мемлекетте мемлекеттік тіл – ол елдің мақтанышы. Өйткені мемлекеттік тілде мемлекеттік дәрежеде маңызы бар құжаттар жазылады. Адам белгілі бір қоғамда өмір сүреді, сол қоғамының материалдық және рухани байлығын жасаушысы болып табылады. Сол себепті адамдар үнемі қарым-қатынаста болады. Адамдардың өмір сүруінің, тіршілігін жүзеге асыруының құралы – тіл. Адам – тілімен адам. Тіл – жеке адамның туындысы емес, қоғамның жемісі, қоғамның нәтижесі. Тіл – қоғамдағы адамдардың қарым-қатынас құралы. Сондықтан да тіл – қоғамдық құбылыс, қоғамдық қызметімен өмір сүретін құбылыс. Адамзат қоғамы даму, жетілу үстінде болады. Осы өзгерістердің бәрі тіл арқылы көрінеді, тіл арқылы басқаға жетеді.

Қазақ тілі қазақ ұлтының құралуымен бірге қазақ халқының ұлт тілі болып қалыптасты. Ұлттың өмір сүруінің кепілі – ұлттық тіл. Қазақтар өзінің ұлттық тілін «Ана тілі» деп атайды. Қазақтар ана тілі – қазақ халқының ортақ, бәріне бірдей түсінікті, біртұтас тіл. Соған қарамастан, халық тілі өз ішінен сараланады. Ол, алдымен, бүкіл қазақ ұлтына және Қазақстанды мекендейтін басқа ұлттарға ортақ, түсінікті әдеби тіл. Екіншіден, белгілі аймақта, жергілікті сипатта қолданылатын диалектілер, үшіншіден, ауызекісөйлеу тілі. Бұлардың қоғамдағы орны, маңызы, қызметі бірдей емес, бірақ осының бәрі ұлттық тілді құрайды. Ұлттық тіл – қазақ ұлтының рухани, мәдени байлығын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуші қасиетті құрал [2].

Қазақстан – көп ұлтты мемлекет. Көп ұлтты мемлекет үшін мемлекеттік тіл қажет. Қазақстанның мемлекеттік тілі – қазақ тілі.

Мемлекеттік тіл – көп ұлтты елдің барлық халқын саясимәдени бірлікке ұйымдастырудың басты құралы. Көп ұлтты Қазақстанда мемлекеттік тіл өз қызметінтолық атқару үшін Тіл Заңын қабылдау қажет болды. «Қазақ КСР-нің тіл туралы Заңы» 1989 жылы қабылданды. Одан кейін қазақ елінің тәуелсіз мемлекет болуына байланысты 1992 жылы және 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Жаңа Конституциясында Республикасының мемлекеттік тілі болып бекітілді. Мемлекеттік тіл – Ту мен Елтаңба сияқты мемлекеттің рәмізі. Осыған сәйкес 1997 жылы 11 шілдеде «Қазақстан Республикасының Тіл туралы Заңы» қабылданып, оның 4-бабында «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі» екені жазылған [3].

Мемлекеттік тіл – Қазақстан мемлекетінің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын: мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу, ғылым, білім, мәдениет, денсаулық сақтау және халыққа қызмет көрсету салалары – радио, теледидар, мерзімді баспасөз сияқты ақпарат құралдары, іс қағаздарының тілі. «Тіл туралы Заң» осы салалардағы тілдерді қолдануға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды реттеп отырады. Мемлекеттік тіл мемлекет қамқорлығында болады.

Қазақ тілі (төте: قازاق تىلى, латын: qazaq tili) – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі, сонымен қатар Ресей, Өзбекстан, Қытай, Моңғолия және т.б. елдерде тұратын қазақтардың ана тілі. Қазақ тілі түркі тілдерінің қыпшақ тобына, соның ішінде қарақалпақ, ноғай, қарашай тілдерімен бірге қыпшақ-ноғай тармағына жатады.

Қазақ жазуы бірнеше рет өзгеріске ұшыраған. 1929 жылға дейін Қазақстанда қазақ араб жазуы пайдаланылды. XX ғасыр басында Ахмет Байтұрсынұлы ұсынысымен қазақ фонетикасының ерекшеліктері ескеріліп жасалған, араб графикасына негізделген «төте жазу» пайдаланылған. Қазіргі кезге дейін Қытай еліндегі қазақтар осы жазу үлгісін пайдаланады. 1929 жылдан 1940 жылға дейін латын графикасықолданылып, 1940 жылдан қазірге дейін кирилл әліпбиі қолданылуда. 2025 жылдан қазақ тілі латын графикасына ауысуы жобалануда. Түркиямен Батыс елдердегі қазақтар әртүрлі латын жазуына негізделген әліпбиді пайдаланады. 2000 жылдан бастап Тура Жазу енгізіле басталды, латын және кирилше түрінде [5].

АРАБ ЖАЗУЫ	ارلىق ادامدار تۇمىسىنان ازات جانە قادىر-قاسيەتى مەن كۇقىقتارى تەڭ بولىپ دۇنيەگە كەلەدى. ادامدارعا اقىل-پاراسات، ار-وجدان بەرىلگەن، سوندىقتان ولار ءبىر-بىرىمەن تۇىستىق، باۋىرمالدىق قارىم-قاتىناس جاساۋلارى ءتيىس
ЛАТЫН ЖАЗУЫ	Barlıq adamdar twmısınan azat jäne qadir-qasïyeti men kuqıqtarı teñ bolıp dünïyege keledi. Adamdarğa aqıl-parasat, ar-ojdan berilgen, sondıqtan olar bir-birimen twıstıq, bawırmaldıq qarım-qatınas jasawları tïis.
КИРИЛ ЖАЗУЫ	Барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келеді. Адамдарға ақыл-парасат, ар-ождан берілген, сондықтан олар бір-бірімен туыстық, бауырмалдық қарым-қатынас жасаулары тиіс.

Шығу тегі жағынан әр басқа тілдердің арасында да құрылымдық яғни морфологиялық ұқсастық болады. Мұны түсіну үшін, ең алдымен әр түрлі тілдердегі грамматикалық мағыналарды білдіру тәсілдеріне, сөз, сөйлем құрамындағы мағыналық бөлшектердің өзара байланысу сипаттарына, яғни синтаксистік қатынастардың берілу әдістеріне көңіл қою керек. Мысалға: «М. Әуезовтың кітабын мен туыстарымнан алдым» деген сөйлемді оның «Книги М. Ауэзова я взял у родственников» деген орысшасымен салыстырып көрейік. Мұндағы *ту+ыс+тар+ым+нан* деген мен *у род+ствен+ник+ов* дегендерге көңіл қойсақ, олардың құрылымдық ерекшеліктері мен байланысу тәсілдері, грамматикалық мағыналарды білдіру әдістері әр түрлі екенін байқауға болады.

Ал қытай тілінде *«Жаңа үй+де терезе+лер жоқ»* деген ұғым «Терезе жаңа үй жоқ» деген формада айтылады. Өйткені бұл тілде сөздер түрленбейді. Олардың арасындағы синтаксистік байланыс екпін немесе интонация арқылы, орын тәртібі, көмекші сөздер арқылы белгілі болады.

Осы айтылған құрылымдық ерекшеліктеріне қарай дүние жүзі тілдері мынандай төрт типке бөлінеді:

1 Даралаушы (аморфты) тип. Яғни сөздерге қосымша (жалғау, жұрнақ) жалғанбай, түбір күйінде қолданылатын тілдер. Бұларды кейде түбір тілдер деп те атай береді. Даралаушы типке қытай, вьетнам, бирма, тай, тибет, малайя-полинезей тілдері жатады.

Бұл тілдерге тән қасиеттер:

1) жоғарыда аталғандай қосымшалар қосылмайды (яғни сөздер түрлене бермейді);

2) сондықтан ол тілдерде омоним сөздер көп (мол) болады;

3) олар бір- бірінен музыкалық екпін арқылы ажыратылады;

4) синтаксистік жағынан негізгі тәсіл — қабысу (қой қора, көк терек, мың қой, ана кісі) және жанасу (тез келді);

5) синтаксистік қатынастар сөздердің орын тәртібі, интонация және көмекші сөздер арқылы беріледі;

6) сөз тудырудың ең басты тәсілі — түбірлерді біріктіру.

2 **Қопарылмалы (флективті) тип.** Бұған орыс, неміс, араб, грек тілдер енеді.

3 Полисинтетикалық немесе инкорпоративті тип. Бұған палеоазиат (чукот, коряк, ительмен, эскимос, алеут, кет, нивх, юкагир) тілдері мен американдық үндістердің тілдері жатады. Бұл типтің ерекшелігі: жоғарыда аталған үш түрлі типтегі тілдерде сөйлем арқылы белгілі болатын синтаксистік қатынастар бұл тілдерде бір сөзбен беріле алады.

4 Жалғамалы (агглютинативті) тип. Бұлардың қатарына түркі тілдері, монгол тілдері жатады. Соның ішінде өзіме жаңалық болған қазақ тілі жалғамалы тип тіліне жатады екен [5].

Менің ұлтым орыс болғандықтан, қазақ тілін білуде орыс тілімен салыстырып отырамын. Зерттеу барысында мынандай айырмашылықтарды байқадым.

Фонетика – екі тілде де дыбыстарды зерттейтін ғылымның бір саласы. Әріптердің рет-ретімен тізілген жиынтығын алфавит дейміз. Қазақ әліпбиінде 42 әріп ал орыс тілінде 33 әріп бар, екі тілдеде дауысты және дауыссыз дыбысқа бөлінеді.

Қазақ тілінде дауысты дыбыстар жуан, жіңішке болып екіге бөлінеді, орыс тілінде де солай.

Жуан дауысты дыбыстар: а, о, ұ, ы, (у).

Жіңішке дауысты дыбыстар: ә, ө, і, е, ү, и, (у).

Бір қызығы қазақ тілінде «У» дыбысы – бірде жуан (табу – найти), кейде жіңішке (теру – собирать) дауысты дыбыс болып келеді, кейде дауыссыз дыбыс рөлін де атқарады (раушан – роза)

Қазақ тілінде ерекше деп саналатын дыбыстар:

Дауысты дыбыстар – ә, ө, ұ, ү, і.

Дауыссыз дыбыстар – ң, h, ғ, қ.

Дауыссыз дыбыс пен салдырдың (үннің) қатысына қарай: қатаң, ұяң, үнді болып үшке бөлінеді. Қатаң дауыссыздар – п, ф, к, қ, т, с,

м, щ, х, ц, ч. Ұяң дауыссыздар – б, в, г, ғ, з, ж, h. Үнді дауыссыздар – р, л, й, у, м, н, ң. Дауыссыз дыбыстардың ешқайсысы да өздігінен дауыссыз буын құрай алмайды. Мысалы: жаз (пиши), бар (иди), кел (приходи). Ал дауысты дыбыс жеке тұрып та, дауыссыз дыбыспен тіркесіп те буын құрай береді. Мысалы: а-ға, а-па, а-та, төрт-тік. Орыс тілінде жоқ әріптер – ә, ө, ұ, ү, і, ғ, қ, ң, h.

Орыс тіліндегі ұяң және қатаң дауыссыздар: б–п, в-ф, г-к, д-т, ж-ш, з-с. Ал х, ц, ч, щ сияқты үнді дауыссыздардың да сыңарлары жоқ [4].

Морфология. Сөз құрамы жағынын екі тілде де өзгешеліктер бар. Қазақ тілі жалғамалы (агглютинативті) тіл болғандықтан сөздің түбірі белгілі бір мағынаны білдіреді. Түбірге сөз тудырушы жұрнақтар (аффикстер), тәуелдік жалғау көрсеткіштері, септік жалғаулардың қосымшалары жалғанады. Мысалы: оқы – учись, оқу – учень–е, оқушы – ученик, оқу-шы-лар – ученики, оқу-шылар-мен – с учениками.

Орыс тілінде приставка түбір сөздің алдына келіп, жаңа сөздер құрамына жасайды. Мысалы: дел деген түбірден: от-дел, от-дел-ить, пере-дел, раз-дел деген сөздер жасалынып тұр.

Сөз таптарында екі тілде де ұқсастықтарымен қатар, біршама айырмашылықтар да жоқ емес.

Қазақ тілінде сөз таптары 9-ға бөлінеді: зат есім, сын есім, сан есім, есімдік, етістік, үстеу, шылау, одағай, еліктеуіш сөздер. Орыс тілінде сөз табы 9-ға бөлінеді: имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, местоимение, глагол, наречие, предиактив, причастие, деепричастие – бұлар есімдер тобы деп аталады, предлог, союз, частица, модальные слова, междометия и звукоподражательные слова – бұлар служебные деп аталады.

Қазақ тілінде зат есім «кім? не?» деген сұраққа жауап береді. «Кім?» деген сұрақ тек адамдарға байланысты қойылады. «Не?» деген сұрақ адамнан басқа заттарға, жан-жануарлар, өсімдік, өзен-су, қала, т.б. қойылады.

Ал, орыс тілінде «кім?» деген сұрақ жанды заттардың бәріне де қойылады.

Қазақ тілінде род категориясы жоқ. Орыс тілінде 3 түрлі род категориясы бар: мужской род, средний род, женский род.

Орыс тілінде а,я,и,ы,е жалғаулары түбірге жалғану арқылы көптік мағына береді. Мысалы: снег-қар, снега-қарлар, день-күн, дни-күндер, волос-шаш, волосы-шаштар.

Қазақ тілінде «май, сүт, ет, сұлулық, су» деген сөздерге көптік жалғау жалғанбайды. Ал, орыс тілінде су-вода, шай-чай,

мясо-ет, сахар-қант, алтын-золото деген сөздерге көптік жалғау жалғанбайды.

Орыс тілінде жекеше түрде келетін біршама сөздер бар. Мысалы: глубина-тереңдік, терпение-шыдамдылық, здоровье-денсаулық. Қазақ тілінде жекеше келетін зат есімдер де кездеседі. Мысалы: жаңбыр-дождь, қызылша-корь.

Септік жалғауларда да айырмашылықтар бар. Қазақ тілінде септік жалғауы 7-ге бөлінеді: атау септік, ілік септік, барыс, табыс, жатыс, шығыс, көмектес септік. Ал орыс тілінде 6 септік: именительный, родительный, дательный, винительный, творительный, предложный [4].

Қазақ тілінде түбір сөзге септік жалғауларының бәрі де дауысыз дыбыстан басталып жалғанады: -ның, -нан, -мен. Орыс тілінде зат есім род категориясы, сан (число), сөз тудырумен байланысты септеледі. Орыс тілінде склонение 3 түрлі септеледі және септік жалғауларында көбіне жекеше түрде келеді, Көпше түрінде аздаған өзгешеліктер бар. Мысалы: 1 склонение мужской род атау септігінде – о, – е жалғаулары бар.

Зерттеу жұмыс барысында ерекше қызығушылық танытқан тіл туралы мақал мәтелдер және ақын жазушылардың айтқан ойлары. Қазақ халқы мақал-мәтелге өте бай.

Қазақтың мақал-мәтелдеріне өз үлесін қосып, отты сөздері ел аузына кең тараған М. Әуезов, Б. Момышұлы, Ғ. Мүсірепов Ғ. Мұстафин сияқты ұлы адамдар есімі ел есінде сақталуда. Жастарға өнер-білім, тіл үйретуге, жан-жақты тәрбие беруде мақал -мәтелдің мән-маңызы өте зор. Білім мен өнер еңбектің бір түрі болса аз сөйлеп, көп тыңдаған, көп оқып, білімін байытқан бала ғана өмірден өз сыбағасын алып, өз орнын таба алатыны сөзсіз.

Қазақ тілі – ең байырғы, ең көне тіл. Ол – ғасырлар бойы халқымыздың ұқыптап сақтап келген тәжірибесінің жиынтығы, ой-пікірінің түйіні, аңсаған асыл арманының арнасы, өмір тіршілігінің айна-сы, көнеден жаңаға, атадан балаға қалдырып келе жатқан тозбайтын, тот баспайтын, өмірлік өшпес мұра.

Осы зерттеу жұмысының қорытындысы ретінде өркениетті елдердің өрге тартқан көшінде, алға тартқан легінде халқымыздың мерейін көтеруге, қажыр-қайрат жұмсауға, қасиетті қызыл тіліміздің үстемдігін көтеруге үлес қоссам деген тұжырымға келдім. Жобамды Н. Ә. Назарбаевтің «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде» деп аяқтағым келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Казахский язык и литература в русской школе 2001 №5 55 бет.
2 Қазақ тілі және қазақ әдебиеті 2005 №3 60 бет.
3 Қазақ тілі орыс сыныптарында оқыту // Жұлдыз 1999 №1 25 б.
4 Қазіргі қазақ тілі фонетикасы Алматы 1995 ж. 15 Бөлім.
5 Қазақ тілі мен әдебиеті 1999 №10 70-75 бет.

Ж. АЙМАУЫТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫ ТІЛІНДЕГІ СӨЗ МАҒЫНАСЫНЫҢ БОЯУЛЫ ҚОЛДАНЫСТАРЫ

БАЛТА О. Қ.
6 сынып оқушысы, № 21 ЖОББМ, Павлодар қ.
МУСАЛИНОВА С. Р.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 21 ЖОББМ, Павлодар қ.

Жазушы Ж. Аймауытов шығармаларының тілі туралы сөз қозғағанда шығармадағы сөздердің мағыналық сипаттарының бояулы, түрлі реңкті қолданыстары назарға алынады. Соның ішінде жазушы тіліндегі лексикалық қабаттардың сан қатпарлы анықталады.

1 Проза тіліндегі өлеңге тән белгілерді қолдана отырып, эмоциялы бояуды күшейту.

2 Сөз мағынасын сөйлем ішіндегі сөздерді қайталау арқылы күшейту.

3 Көркем баяндауда халықтық үлгілерді қолдану.

4 Сөздің ауыспалы мағынасын жасайтын әдіс-тәсілдерді ұлттық таным мен түсінік қалпында алу.

5 Градацияны сәтті қолдану.

6 Халық тұрмысын жеткізуде этнографизмдерді шебер қолданады.

Жазушының «Ақбілек» романы қазақтың шығыс жағын, сол шығыстағы Өскеменнің ар жағындағы Алтай елін суреттеуден басталады.

«Өскеменнің ар жағында, Бұқтырманың оң жағында әлемге аян Алтай бар. Сол Алтайдың күнгейінен құбыла жаққа құлай аққан, құлай ағып Ертіс түскен, күз күзеткен Күршім бар. Алтай, Күршім – не заманнан қалың Найман мекені. Сол Алтай мен сол Күршімнің қысы – қыспақ, жазы – самал. Күн жылт етсе, төрт түлік мал қарағайлы қарт Алтайдың, Алтай сынды анасының көкірегін аймаласып, тыраңдасып, мәйек басып, мамырласып жатқаны. Қарт Алтайдың қақ басында, алақанның аясында, бал татыған айна сулы, түрі де аспан, сыры да аспан, шарап сулы Марқакөлі. Марқакөлді алқалаған – ақ ауылды Алтай елі. Алтай елі – Алтай жары тау еркесі киік болып, өзге елдерден биік болып, Марқакөлдің самалында сайран етіп жатқаны. Әлгі Алтайдың аруларын айтуға тіл жетпейді. Жүзі айтарлық айнадай боп, көзі құралайындай боп, күлкісі атқан таңындай боп, бойы құба талындай боп, былқ-сылқ етіп бұраңдасып, күбірлесіп, көлеңдесіп, езу тартса – есің кетіп, сұңқыл қақса – шым-шым етіп, бойың босап, ойың босап, қиялың қия кезеді» [1, 146].

Жазушының Шығыс өлкені суреттеудегі бірнеше көркемдік сипатарын атауға болады.

1 Ж. Аймауытов Өскеменнен шығып, Марқакөлге қалай жетуді халықтық жер бедерін, ел орнын түсіндіретін әдіспен береді.

1.1 Жер жағдайын білдіретін: ар жақ, бер жақ, құбыла жақ, құлай түскен жақ, қақ басы, алқалау этнографизмдерін пайдаланады.

2 Суреткер өз ойын жеткізуде, айтар мәлімет, ақпаратын беруде халықтық үлгідегі сөз қайталауларды ала білген. Мысалы: Сол Алтай – сол Күршімнің, бал татыған айна сулы – шарап сулы Марқакөлі, түрі де аспан – сыры да аспан, киік болып – өзге елдерден биік болып, ақ ауылды Алтай елі – Алтай елі болып қайталанып келуі арқылы сөз мағынасын кеңейте түседі.

Алдыңғы кейінгі сөздің мағынасын күшейте түседі. Мағыналық реңк өзгереді. Ғасырдың басында, дәлірек айтқанда, 20-шы жылдардың ішінде М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, М. Әуезов сияқты ұлт тілінің бар сусыныны қанып ішкен жазушылардың шығармашылығында табиғат пен адамның ішкі әлемін суреттеуде мағынаны сөзді түрлендіру жолымен күшейту әдісін қолдану ұстанымдары әртүрлі сипатта көріне бастады.

Қоғамдық-экономикалық формациялар бірін-бірі ауыстырып жатқан өтпелі кезеңдерде айырықша сипат алатын адам мен табиғат, қоғам мәселелерін тілде өз мүмкіндіктерін пайдалану арқылы жасалады.

3 Көркем бояуларды қолдануда халықтық үлгілер бар қалпында алынды.

Ұлттық сөйлеу, көркемдеу стиліне тән тұрақты тіркестерді қолданады. Мысалы: көкірегін аймалау – ана мен бала арсындағы жаратылыстың ғана бұйрығымен жасалатын әрекетті береді; құлай ағу – тау суының екпінді ағысы; алқалап қону – жағалай қону; сайран салу – қызы-думан, көңілді т.б.

Сонымен бірге ұқсату мен теңеу үлгілерін жасауда да халықтық үлгіні түрлентіп алады: құралай көзді – көзі құралайындай боп, атқан таңдай – атқан таңындай боп, құба талдай – құба талындай боп т.б.

4 Сөздің ауыспалы мағынасын жасайтын әдіс-тәсілдерді ұлттық таным мен түсінік қалпында алады: қыс – қыспақ: «қыспақ – айналасы тұйықталған қоршау, қамау» [2, 24]; жазы – самал – жанға жайлы қоңыр салқын жел [3, 140]. Ұлттың табиғаттың құбылыстарын анықтаудағы, жер жайын белгілейтін сөздерімен алады.

Осы ерекшелікке ұлттық таным мен түсініктің қоғам мен ортаға қарай, заман өзгерісіне қарай өзгерте қолдануын да алуға болады. Мысалы жоғарыдағы мысалды суреткер «Ақбілек» романында қазақ ауылының 20-ғасыр басында тарихи-әлеуметтік, саяси, шаруашылық, дәстүрлік қалыптарын бейнелеуден бастайтынды. Осыған орай жазушы тілінде қолданылатын этнографизм сөздердің барлығы өзін төмендегідей топтарға бөлуге тура келеді.

1 Ұлттың жер жағдайы мен географиялық сипаттарын ашатын этнографизм сөздер.

2 Тұрмыстық заттар мен шаруашылық атауларына қатысты этнографизмдер;

3 Таным мен түсінікті ашатын этнографизмдер;

4 Табиғат құбылыстарын суреттейтін сөздер;

5 Әдебиет тіліне тән ұлттық бейнелеуіштер;

6 Адам мінезіне қатысты этнолингвистикалық бірліктер деп бөлуге болады.

7 Қазақы тілдегі ойды берудің әдіс-тәсілдерін тілдік бірліктермен көрсетеді. Қазақ тілінде көркемдеудің тәсілдерінің бірі – ойдың алдыңғысынан кейінгісін, одан соң соңғысын күшейте түсу. Градация – айшықтаудың бір түрі. Тілдегі көркемдеудің бір тәсілі. Алдыңғы сөзден соңғы сөзді, алдыңғы ойдан соңғы ойды асыра, асқақтата түсу.

Мысалы: құбыла – шығыс жақ; мәйек – жас төлдің ұлтабарынан алынып, сүттен ірімшік жасауға пайдаланатын іріткіш зат [2, 15]; тыраңдасу – аяғы көктен келу [4, 375]; тайпақ қала – шұңғыл емес, жалпақ (жазушы қаланың мол жайылып жатқандығын айтса керек) [3, 541]; тәукеншік – тым кішкен деген мағынада болса керек, бұл сөз «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігіне» де «Диалектологиялық сөздікке» де кірмепті.

Бұндай мысалдарды жазушы тілінен мол кездестіруге болады. Ж. Аймауытов – халықтың бай ауыз әдебиетін өз шығармашылығында суретті де көркем тіл жасауда қолдана білгендігін дәлелдейді.

«Әнші» әңгімесінің прототипі – атақты қазақ әншісі Әміре Қашаубаев. Жазушы ақын талантын ашады. Сонымен бірге әнші

тағдыры, жан-дүние, сезім, көңіл күйін де ашады. Өнер адамының өзгеше сезім иірімдері нағыз дарынға ғана тән екендігін айтады. Күнделікті өмірдегі Әмірқанның ақ көңіл, жайдары, алаңсыз жайы Ақтамақ жайындағы оқиға тұсында басқаша ашылады. Көңіл түкпіріндегі аялаған сезімін бейнелейді, қолына ұстап тұрған бақытынан айырылған әншінің жан дүниесінің нәзік қылдарын шертеді.

Жазушы өзгеден өзгеше кейіпкерінің бейнесін жасауда ең бастысы – тіл материалдарына иек артады.

Қоғам суреттерін беруде тілдік бірліктерді сол заманның ыңғайына қарай қолданады. Осы арқылы тілдің қоғамдық қызметінің бірнеше сипаттарын ашады.

1 Қоғамдағы жаңалықтарды, өзгерістерді білдіру үшін қолданады.

2 Жазушының, кейіпкердің заман мен қоғам туралы көзқарастарын білдіруде жаңа қолданыстарды алады.

3 Қоғамның әлеуметтік, саяси, шаруашылық ерекшеліктері айқындалады.

4 Әдеби тілдің өзгерістері белгіленеді.

Жазушының «Әнші» әңгімесі 1925 жылы жазылған. Жазушы тілінде осы кезеңдегі суреттерді беруде қазақ тіліне енген орыс сөздерін өзгеше реңкте қолдануымен көрінеді. Әңгімедегі алғашқы жолдардың өзінен-ақ қоғам суреттері тілдік бірліктер арқылы ашыла түседі.

«Жетішатыр – жақсы қала. Қаптап жатқан қазақ. Жазы-қысы – қымыз, ойын-сауық – «кататься». Айт, той, құдалық, ат жарыс, күрес. Маскүнем. Төбелес. Үй қыдырған көлең-көлең ақ жаулық... Жаз шыққа пароход, паром, желқайық, жасыл арад қалың орман... Көкке шыққан, гуләйт соққан, масайраған шат көңіл... Сырнай-керней... Қызық думан... Қайткенмен сергек қала.

Стипендиядан жырмалаған азды-көпті тиынның қызығын көргелі адам сияқтанып отыз тиынға бержабай жалдап, жексенбі күні ар жаққа тарттық», - суреттеуден [1, 410] бастап, Жетішатыр туралы айтқан сияқты. Бірақ сурттеу тілі қаланың өзін емес, ондағы әлеуметтік топтарға ұйысқаны төмендегі сөздердің тілдік мағыналық топтарынан анықтауға болады.

1 Қазақтың мол жиналған жерлерінің бірі (Қаптап жатқан қазақ).

2 Халықтың бос жүріс пен ойын-сауыққа құмарлығы. (Жазы-қысы – қымыз, ойын-сауық – «кататься». Айт, той, құдалық, ат жарыс, күрес).

Жазушы бұл жолдардағы тілдік бірліктер арқылы эмоциялық реңкті күшейте түскен. Себебі, «кататься» сөзін орыс тіліндегі қалпында ала отырып, халықтың қыдыруындағы жаңа дәстүрлер мен әдеттердің шыға бастағандығынан мәлімет береді.

3 Алдыңғы ойды күшейтетін сөздердің халықтың танымына жаттығы. (Маскүнем. Төбелес. Үй қыдырған көлең-көлең ақ жаулық...)

4 Халықтың бос жүріске үйренгендігі мен сауықшылдығының шегі жоқ екендігі (Жаз шыққа пароход, паром, желқайық, жасыл арад қалың орман... Көкке шыққан, гуләйт соққан, масайраған шат көңіл... Сырнай-керней... Қызық думан...).

5 Соңында қаламгердің өзінің пікірі астарлы жетеді. Бұл әр сауық түрінен кейін көп нүкте қою арқылы айтылмаған ойға бастады. Соңындағы Қайткенмен сергек қала. деген сөйлемде екіұшты ой қалады.

Бұл үзінді суреткердің өз ойын білдірудегі, бейне жасаудағы тілдік бірліктерді қарама-қарсы қою арқылы жүзеге асырғаны көрінеді. Халықтың сауық-сайраны мен ойыны және сол ойды соншалықты қоштай қоймайтын әңгімелеуші пікірі. Тұтастай бір үзікті алып, бүтіндей қарсылықты, қайшылықты ойды қатар қойған.

Жазушы Жетішатыр қаласын суреттеуде: «Ар жақ – қазақ даласы. Өзен өрлей салынған екі мешітті, бір шіркеулі, ығы-жығы тайпақ қала. Ағашы, кірпіші, төбесі, тоқалы жапырайған тәукеншік үйшіктер: «Бізді қазақтан басқа кім мекендесін?» дегендей, бет-аузы қисайып, көздері сығырайып, кемсеңдеп тұрған іспетті. Байлардың көк шатырлы салауатты сарайлары жаман-жұман баспаналарды басып кететіндей коразданып, басын көкке созады. Көк шұға тысты, жанат құндызды көк құмыра бөрік киген маубас, бордақы байлар ат-тұрманы жарқырап, көкмойын жегіп, былқылдақ кашабада шалқайып жатып, кататься соғады.

Ескі-құсқы киім, етік-метігін қолтықтап, дорбасын, боқшасын арқалаған қаланың кедейлері жаяу-жалпы сүмеңдеп, сақалына сүңгі тұрып, базарға кетіп барады. Көпшілік тамақ тауыш қайта ма? Әйтпесе сандалып, құрамай қауып қайта ма? Кім білсін?... Жоқшылық қысып, еңсесі түсіп, меңзеңі болған сорлылар неден мұндай болғанын қайдан білсін?...» [1, 412] – деп жалғастырады.

Алдыңғы қайшылық тереңдей түседі. «Жаман үйлер мен оған қарсы көк шатырлы салауатты сарайлар» мен «Ағашы, кірпіші, төбесі, тоқалы жапырайған тәукеншік үйшіктер», «көк шұға тысты, жанат құндызды көк құмыра бөрік киген маубас, бордақы байлар ат-тұрманы жарқырап, көкмойын жегіп, былқылдақ қашабада шалқайып

жатып, кататься соғатын байлар» мен «ескі-құсқы киім, етік-метігін қолтықтап, дорбасын, боқшасын арқалаған қаланың кедейлері жаяу-жалпы сүмеңдеп, сақалына сүңгі тұрып, базарға кетіп бара жатқандар»

Қоғамдағы өзгерістер түрлі сипатта көрінеді:

- әлеуметтік жағдайды анықтайтын сөздер – жанат ішік пен ескі – құсқы киімдер; дорба мен боқша арқалаған кедейлер, ат-тұрманы жарқыраған көкмойындар, салауатты сарайлар мен тәукеншік үйлер;

- тарихи өзгерістер – кататься, кашаба, пароход, паром, гуләйт, поез, паровоз т.б.

- мәдениет пен рухани құндылықтарды білдіретін сөздер – гармон, сырнай, қобыз, асатаяқ, кінешке декламация, хор, ән, домбыра т.б.

- саяси лексикаға қатысты сөздер – жасақ, солдат, лазерет, революция, партия, жұмысшы, окоп, комитет члені, крестьянский, комитет, автономия, земство ашу т.б.

- лауазымды білдіретін сөздер – ауылнай, болыс, гүбірне бастығы, урядник, дуан басы, начальник, судья, өшетіл т.б.

Қаламгер тіліндегі тағы да бір мағыналық сипатты көтеретін сөздер – синоним сөздер. Бұл әсіресе «Әнші» әңгімесінде ерекше қолданылған. Ж. Аймауытов Әмірқанның ән айту шеберлігін суреттер шақта қазақ тіліндегі ән шырқау, ән айту дәстүріне қатысты тілдік бірліктерді өзгеше алады.

«Ұшатын құстай қымтанып, қомданып алды. Отырғандар аузын ашып аңырды. Әнші жіберді. Бір-бір ауыздан ән салды. Аз да болса бірегей болды.

Сүмірейте, қылмита соқты; желдете құтырта соқты. Лебізі құлаққа жағып кетті, жүректі тербетті, тамырды желпіндірді; бойды шымырлатты» [1, 414].

Қаламгер әнші ән айтты немесе ән шырқады демейді. «Жіберді» дейді.

Шырқау, ән айту – екінің біріне тән нәрсе. Ал «жіберу» – мүлдем бөлек. Әнді еркіне қоя беру, тұсауламай, өз бостандығын өзіне ұстату.

Әннің, ән айтушының өзгешелігін айтуда енді көсемшелі етістіктерді ойнатады. Көсемше қимылдың сапасын білдіру мен түрлі реңк жасауға бейім болғандықтан да, оның әсіресе еліктеу мен зам есімдерден жасалған түрінде эмоция бояуды мол жинайды.

Көсемшенің -а, -е, -й формалы түрлерін алады. -п, -іп, -ып формалы түрлері істің жалғастығын білдіргенімен де, қимылға бояуды –а, - е, -й формасындай жасай алмайды. Сондықтан да:

1) еліктеуден жасалған сүмірейте, қылмита;

2) зат есім негізді жел (желдете);

3) етістік түбірлі құтырта (құтыру) сөйлем ішілік синонимдік қатар түзеген.

Әнші әнінің әсерін беруде тіркесті синонимдер жасайды.

Тілдегі тұрақты сөз тіркестері тілді көркем айшықты айтудың бір тәсілі болса, ендігі бір артық белгісі сөзді негұрлым дәл нақты береді. Үннің күштілігін алдыңғы сөздерден гөрі сөзден гөрі тұрақты тіркес дәл ашып тұр.

Тұрақты сөз тіркестері тілде сөзді алмастырып қана қоймайды, ойды анықтайды. Таным-түсінікті береді. Осындай ерешеліктеріне қарай тұрақты сөз тіркестерін шартты түрде таным-түсінікті және ой дәлдігін ашатын тіркестер деп бөлуге болады.

Жазушы қолданысындағы құлаққа жағып кетті, жүректі тербетті, тамырды желпіндірді, бойды шымырлатты болып кетеді.

Бұл тіркестер бірыңғай тұрақты сөз тіркестерінен жасалған. Тек қана оларды бірінен соң бірін жалғастыра қолданбайды. Синонимдік қатар жасау ережесін сақтай отырып жүргізеді.

Ән алдымен құлаққа жағып кетеді, сосын жүрекке жетеді, оны тербетеді, жүректен қанға тарап, оны желпіндіреді, жан желпінеді де бой шымырлап кетеді. Жазушы әннің әсерін өз бояуымен ғана емес, ырғағымен, үрдістің ықпал, әсерімен алады.

Ж. Аймауытовтың «Әнші» әңгімесіндегі Әмірқанның ән айту шеберлігін, талантын суреттеуде келесі жолдарда бұл әдіс қайталанбай жазушы сөзді басқаша ырғаққа, қалыпқа құрады.

«Мидай жазық құла түзде ішің пысып келе жатқанда, көзіңе сұлу орман, сәулетті тау көрінсе; көріктен, оттан айырылған, қабағынан қар жауған қариялардың ортасында, кенеттен атқан таңдай сұлу сәулем қыз көрінсе; қараңғы түнде ел таба алмай сандалып келе жатқанда, аяғыңның астынан қиуадан от жылт етіп көрінсе, қандай қуанып, кенеліп қаласың. Жапа-тармағай жым болып томсарып, тоңторыс отырған жандарға әншінің әні де сондай әсер берді» [1, 414].

«Бір-бірін қиып кете алмай, мұратына жете алмай, қош айтысқан жарға ұқсап; жалғызынан айрылып, қанатынан қайырылып, зарлаған бейне жанға ұсап, болмаса жылап егілген, көзден жасы төгілген, бейне бір қайғы-зарға ұқсап, өкінішті, өксікті, қасіретті, мұңды әнді сарнады. Жұрт төмен қарап, әркім жүрегімен сырласқандай, әншінің бітіргенін де сезбей қалды. Кенет тым-тырыс бола қалды да, шапалақ қайта соғылды. Қалғып кетіп оянған, қызықты тәтті түс көрген, қайтарам деп талпынған кісідей,

жанға жаққан тәтті үннің кеткеніне өкініп, өршелене соғылды. Әмірқан тымағын қыңырайта киіп тағы барды. Тағы соқты. Тағы да ескектете, желпіндіре, желіктіре, ышқындыра, құлшындыра соғып, тыңдаушының айызын әбден қандырды.

Әмірқан бәйгеден келді! Зал сарт-сұрт, айғай-ұйғай, гуілдеп, толқындап барып басылды» [1, 418].

Әңгімеде қарсылық тағы да алдыдан шығады. Ойдың, бүтіндей бір оқиғаның сипатын ашуда жазушы екі түрлі кеңістіктегі бір әншінің жайын алады. Осы кеңістіктегі ән қуатын ашу үшін ақ пен қараны, яғни контрасты суреттерді береді.

Құла түз – орман мен сәулетті тау;

көріксіз қариялар – таңдай сұлу сәулем қыз;

қараңғы – от;

жым-жырт орта – әнші.

Жазушы антонимдерді жалпы сөйлем ішінде жасайды қалыптасқан үлгідегідей сөздерден ғана емес сөз тіркестері арқылы ой мен әсерден антоним жасайды.

Екінші үзіндіде әншінің шеберлігін ашу үшін ойды ойға жалғайтын, әннің әсерін бірте-бірте күшейтетін, алдыңғы ой мен келесі ой, әсердің тұтастығын ашатын бейнелі сөздер кетеді. Бұл қатарда қаламгер синонимдік қатарларды алады. Бұл синонимдерді төмендегідей топтарға бөлуге болады.

1) Тек мәтін ішінде ғана синоним болатын ойлардың синонимі.

«Бір-бірін қиып кете алмай, мұратына жете алмай, қош айтысқан жарға ұқсап; жалғызынан айрылып, қанатынан қайырылып, зарлаған бейне жанға ұсап, болмаса жылап егілген, көзден жасы төгілген...».

2) Тілде синоним болып қалыптасқан сөздер: өкінішті, өксікті, қасіретті, мұңды.

3) Сөйлем ішінде жасалған мағыналық синонимдер: ескектете, желпіндіре, желіктіре, ышқындыра, құлшындыра.

Жазушы тіліндегі тағы да бір өзгешелік мағынаны беруде әңгіме стилін қолдануы. Әңгіме стилінің өзін түрлі қалыпта беруге болады. Сондықтан да әңгімелеушінің жас шамасы мен білімі, көзқарасы мен білімі, ортадағы орны, мінезі мен тағы да басқа ерекшеліктері басты назарға алынады.

Жазушы Әмірқанды өзгеше кейіпкер ету үшін оның Ақтамаққа қатысты оқиғасын айтқызады.

«...Ел қыдырып, ән салып, жын қуып жүрген кезім. Қайда ойын болса, іздеп кетеміз. Ормамбетте Ақтамақ деген бір тамаша қыз болды. Үріп ауызға салғандай, жұтынып тұрған сұлу еді. Міне,

биыл отыз екіге шығып тұрмын, ондай сұлуды көргем жоқ. Өзі паң. Жөпшеңді бозбалаға көзінің қырын да салмайды. Пысықсыған талай жігіт маңына дари алмай қойған. Бір ойында Ақтамақ маған орамал тастады. Өңім екенін, түсім екенін білмедім. Буыным қалтырап кетті. Буы әкетіп барады. Бетіме таман таянғанда, қолымды ұстады да: «Шын сүйсең, сүй!» деді. Ақтамақты сүйген кісінің арманы бар ма? «Шыным» дедім. Қасынан орын берді. Дәмелі жігіттер ішін жарып жібергендей болды. Төбем көкке жетті. Бір қаға берісте: «Біздің ауылға келіп жүрсейші!» деді. Содан кейін Актамақтың аулынан шықпайтын болдым. Жеңгесінің отауына барсам, ән салғызады. Әзілдеседі. «Әнінді тыңдағым келеді де тұрады» дейді. Бір күні: «Түсімде көрдім» деді. Не керек, сүйте-сүйте қалай жақындасқанымызды білмеймін: бірімізді-біріміз көрмесек шыдай алмайтын болдық. Ол «өл» десе, өлгендеймін. Түрім мынау, жалғыз атты кедеймін. Неме қызыққаным білмеймін, ынта-көңілі маған ауды да кетті» [1, 420].

Жазушы Әмірқан бойындағы ашықтық пен тазалықты ашуда әңгіме стиліне қатысты бірнеше тілдік заңдылықтрды ескерген.

1 Оқиғаны бар қалпында баяндау. Неғұрлым көркемдеу құралдарын мол беру: ел қыдырып, ән салып, жын қуып жүрген кез т.б.

2 Ауызекі тілге қатысты сөздерді орнымен алу: жөпшеңді, неме қызыққанын т.б.

3 Сөйлем құрылымын ойға қатыстыра құру: Буы әкетіп барады. Әзілдеседі. т.б.

4 Сөз тіркестерінен сөйлем құрау: Төбем көкке жетті. Неме қызыққаным білмеймін, ынта-көңілі маған ауды да кетті.

Жазушы Ж. Аймауытовтың шығармаларындағы сөздердің мағыналық қабаттары сан қырлы. Қаламгердің суреткерлік шеберлігін, көркем бейне жасауда ұлт тілінің бай құнарын пайдалана алғандығын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аймауытов Ж. Шығармалары – Алматы : Жазушы, 1989. – 560 б.

2 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі Т.7. – Алматы : Ғылым, 1983, – 672 б.

3 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі Т.8. – Алматы : Ғылым, 1985, – 591 б.

4 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі Т.9. – Алматы : Ғылым, 1986, – 560 б.

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «ЖҮРЕК» СӨЗІНІҢ ҚОЛДАНЫСЫ АРҚЫЛЫ ТҰЛҒАНЫ ТАНУ

БЕЙСЕНБЕКОВА А.
10 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
МУХАМЕТКАЛИЕВА С.
10 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
КУШЕРБАЕВА И. К.
жетекші, қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің мұғалімі,
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Абай әлемі – мәңгілік мұра, қымбат қазыналар қатарына жататындықтан, ғасырдан астам уақыт бойы сөз етіліп, әр алуан бағытта зерттеулер жүйесіне айналып келеді. Абайдың өмірі мен шығармашылық мұрасын зерттеу, шын мәнінде, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы мақалаларынан басталды. Ахмет Байтұрсынұлы 1913 жылы «Қазақ» газетінде басылған «Абай – қазақтың бас ақыны» атты мақаласында «Одан асқан бұрынғы-соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ» - деп Абайды аса жоғары бағалады. ХХ ғасырдың 40–60-жылдарында Абай өмірі мен шығармашылығын зерттеу ісі кең көлемде жүргізіліп, жаңа белеске көтерілді. Абайдың қоғамдық, эстетикалық, философиялық көзқарасын, психологиялық және педагогикалық пікірлерін, ақындық тілін, композиторлық өнерін, аудармаларын тереңдеп тексерген еңбектер жарық көрді. Солардың ішінде С. Мұқанов, Қ. Жұмалиев, Б. Кенжебаев, М. С. Сильченко, Қ. Мұқамедханов, Ы. Дүйсенбаев, Т. Тәжібаев, Б. Г. Ерзакович, Х. Сүйіншәлиев сынды ғалымдардың еңбектері бар [1]. Ал, осы тектес тақырыптардың да қарастырылғаны бар. Дегенмен, зерттеулері жалпылама не басқа бағытта қарастырылған. Әжібекова М. Е. ғылыми мақаласында Абай поэзиясындағы «Жүрек концептісінің қолданылуын нейролингвистикалық бағдарлау тұрғысынан талдау» тақырыбын зерттесе, Ерболат Баят Абайдың «Жүрек айнасы» тақырыбын қарастырған.

«Адам көкірегі – сезімнің ұясы. Оны бірінен соң бірін туындатып, бірімен-бірін шарпыстырып, бірін тұтандырып, бірін тұншықтырып жататын майдан алаңы – жүрек» [2], - Ж. Ысмағұловтың түсініктемесі жүректің тікелей қызметін сипаттайды.

Көзіміз жетіп отырғандай, «жүректі» түсіндіру үшін оған берілген түсініктемелердің өзі жеткіліксіз, өйткені оның қызметін

кейде өзіміз түсініп, байыбына жете алмай кететін тылсым, жұмбақ қасиетке ие. «Қазақ әдебиетінің сан ғасырларға созылған тарихында бір де бір қазақ ақыны жүректің адам өмірінен алатын орны мен атқарар қызметін соншалықты жан-жақты терең мағынада философиялық, гуманистік астар беріп, оны ақындық тіл өнерінде құлпырта ойнатып Абайша толғай алған емес. Абайдың жүрек жайындағы танымдары арнайы зерттеуді қажет етеді» [3].

Абай өлеңдерін 1-сыныптан оқысақ та, жас ұлғайған сайын тереңірек түсіне бастайды екенсің, сондықтан да Абай шығармаларындағы «жүрек» қолданысы арқылы адам мінезін тануды-зерттеуіміздің негізгі мақсаты етіп алдық.

Бұл зерттеуде Абай Құнанбайұлының 42 өлеңі алынды. 42 өлеңіндегі «жүрек» сөзінің 66 мәрте қолданғанына көз жеткіздік. Қара сөздеріндегі жүрек сөзінің қолданысы келесідей: 4, 13, 33 қара сөздерінде «жүрек» сөзі 1 рет, 14 қара сөзінде 11 мәрте, 17 қара сөзінде 6 рет, 43 қара сөзінде 4 рет қолданылады [4].

«Жүрек» сөзінің қолданылуына қарай 7 бағытта топтастыруды жөн көрдік.

1 Адал адам мен арам адам болмысы:

Жүректен шыққан сөз: «Өлең - сөздің патшасы, сөз сарасы» өлеңінде

Тілге жеңіл, *жүрекке жылы* тиіп [6, 71], – деу арқылы әдемі сөздің адам көңіліне деген әсерінің басым екені байқалады. Жүректен шыққан сөз ғана жүрекке жол таба алады. «Құлақтан кіріп бойды алар» өлеңінде: - «*Жүрегім* бойды жылытып» деген жолдары [6, 263], жоғарыда сөз болған нейролингвистиканың осы бір үзінділерден көрініс табатындығына көз жеткіземіз. Жақсы әннің адамға қалай әсер ететінін, Абай осы бір жолдармен түсіндіріп бергендей.

Жүрекпен айтылмаған сөз: «Бөтен елде бар болса» өлеңіндегі осы бір жолдарында: Қу старшын, аш билер, Аз жүрегін жалғайды. *Аз жүрек* деудің мағынасы қандай? Көп жүрек деп айтуға келер ме? Осында старшын, жай ғана старшын емес, «қу» сөзін жалғау арқылы «билер» деп жалпыламай «аш» эпитеті арқылы қандай екенін сипаттап барып, аз жүрек деп қолданып отыр. Қу, тойымсыз адам қаншалықты жүрекке мойынсұнбақ?! Жүрегін тыңдаған адам осы бір әрекетке бармасы анық. «Аз жүрек» деуі де осыдан шығып отыр, яғни мұндай адамдардың адамгершіліктен жұрдай екенін осы бір ғана «аз жүрек тіркесі» арқылы беріп отыр.

2 Табиғи болмыс пен жасандылық:

Жүректен келмейтін күлкі. Төртінші қара сөзінде: Көп күлкінің бәрін де мақтағаным жоқ, оның ішінде бір күлкі бар-ау, құдай жаратқан орныменен іштен, көкіректен, жүректен келмейді, қолдан жасап, сыртыменен бет-аузын түзеп, бай-бай күлкінің әнін сәндеп, әдемішілік үшін күлетін бояма күлкі [4, 11]. Осы қолданыс адам күлкісінің жасанды болуының, адамды табиғи қалпынан айырып, қарым-қатынастағы жасандылықтың, жағымпаздықтың туындауының бірден бір көрінісі екенің көрсетеді.

3 Батылдық пен қорқақтық

Жүректі, жүрек ісі – Он үшінші қара сөзінде – қорықпас жүрек [5, 64] деп қолданылуы жүрек батылдығының адамға жігер мен қайрат беретінін алға жылжу, қиындыққа төтеп беру, мойымауға тәрбиелейді, үйретеді.

Жүрексіздік - «Сұм дүние тонап жатыр, ісің бар ма?» деген өлеңінде «Ет жүрексіз ерніңнің айтпа сөзің» өлең жолдары әрбір іс үшін батылдық керек екенін, қорқақтықтың адам алдындағы барлық есіктерді жабатынын көрсетеді.

4 Мейірімділік – тасжүрек

«Кейде есер көңіл құрғырың» өлеңінде – *жұмсақ жүрек* деп қолданған тіркесі жүрегі мейірімге толы адамды, аяушылық таныту сезімі, жылулық іздеу осындай мейірімді тұлғаларға тән қасиет. Ондай адамдар көпшіл, туысшыл, жанашыр қасиеттерге ие. Әрдайым қол ұшын беруге даяр тұратын жандар.

5 Сезімталдық

Сүйсіну. Абайдың отыз сегізінші қара сөзінде: Ей, *жүрегімнің* қуаты, перзентлерім! [4, 143]. Осындағы жүрегімнің қуаты-деу арқылы әкенің балаға деген ерекше сезімін көруге болады. «Өлсем, орным қара жер сыз болмай ма?» өлеңінде: - *Асау жүрек* [5, 265] аяғын шалыс басқан, асау жүрек-деу арқылы адамның үнемі эмоцияға, сезімге берілу арқылы шалыс басудың өзі осыдан шығатынына дәлел болып отыр. «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңіндегі осы бір жолдар: Өңкей уды жиып ап, Себеді *сорлы жүрекке* [5, 191]. Тағы да адам қабылдауының бәрі жүрекке келіп тиетінін, әсер ететінін айтып отыр. Өңкей уы адамның жасанды қылық пен сатқындық, зұлымдық секілді адам бойындағы сүйіспеншілік сезіміне кереғар келетін адам болмысы. Одан басқа, қан жүректі, жүрек балқып игенде, толқынын жүрегіңнің - осы бір қолданыстар сезім арнасының нағыз көрінісі болатынын көрсетеді. Жалынды жастық шақ, асау жүрек, қан жүгіріп, балқып игенде-деу арқылы адам денесінің сезім торына түсетін күйін тура суреттеп бергендей.

6 Өмір мен өлім көрінісі

«Қуатты оттай бұрқырар өлеңінде» - «Ынталы жүрек сезген сөз, бар тамырды қуалар» [5, 259], – деп Абайдың «жүрек» сөзін қолдануы - адам бойындағы барлық нәрселердің жүректен бастау алатынын көрсетеді. Яғни, жүрек адам денесіндегі өмір бастамасы екеніне шүбә келтірмейді. Ал, «Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа» шығармасындағы - «Шырқап, қалқып, сорғалап, тамылжиды, Жүрек тербеп, оятар баста миды» [5, 240] өлең жолдары жүректін адам бойындағы барлық тіршіліктің қолбасшысы екенін көрсетпей қоймайды. Сонымен қатар, Абайдың он жетінші қара сөзінде қайрат, ақыл, жүрек үшеуінен жүректі жақтауы - жүректің шын мәнінде де адамның тіршілік әрекетінің әміршісі екенін білдірмейді ме?

7 Жүрек айнасы

«Білімдіден шыққан сөз» өлеңінде Абайдың «Жүрегі - айна, көңілі - ояу, сөз тындамас ол баяу» [5, 98], – деп жазуы жүректің адамның жан дүниесінің айқын көрінісі екенін көрсетеді. «Адамның кейбір кездерінде», « Кірлеген жүрек өз ішін, Тұра алмас әсте жуынбай» өлең жолдары әрбір жанның қашан да жан тазалығына, жан пәктігіне, жан сұлулығына ұмтылатындығын байқатады. «Жүрегімді байқасам, Инедейін таза емес» [6, 231] тармақтары жүректің айна іспеттес таза немесе кір бола алатынын айғақтайды. Жүректің адам бойындағы барлық рухани кеселдердің айнасы екеніне Абайдың қырық үшінші қара сөзіндегі «Егер де бағанағы төрт нәрсемен жүректі кірлетіп алсаң, жүректің айнасы бұзылады, я қисық, я күңгірт көрсетеді» жолдары дәлелдейді.

«Жүрек-теңіз, қызықтың бәрі-асыл тас» өлеңінде – Жүрек – теңіз [5, 291], қызықтың бәрі - асыл тас, яғни адам өмірінің барлығы жүрекпен байланысты екенін көреміз. Адамды жүрек арқылы тани білу, Абайша айтқанда, жүрек түбіне бойлап енсек қана, жоғарыда айтқан қасиеттерді байқау қиынға соқпасы анық. Жүрек соққанша өмір жалғасады, жүректі кірлетпей асыл қасиеттерді бойымызға дарытып, шынайы сезім мен шын жүректен айтылған сөз, асау сезім, жүрекке қуат беретін ізгі істердің барлығы асыл тас болса керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 https://massaget.kz/layfstayl/debiet/zhaaly/58168/

2 Ысмағұлов Ж. Абай ақындық тағылымы. Алматы : Ғылым, 1994.

3 Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. - Алматы : Жазушы. - 2004 жыл.

4 Абай. Қара сөздер. - Алматы : «Өнер» баспасы, 2015. - 124 б.

5 Абай Құнанбаев. Шығармалар. I том. - Алматы : Жазушы. - 1968. - 71 б., 98 б., 191 б., 240 б., 259 б., 263 б., 265 б., 291 б.

6 Ахметова Ш., Балғынбаев Ә., Жәркешова Г. Абай тілі сөздігі. - Алматы : Өнер, 2011. - 231 б.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН «ҚЫПШАҚ СЕЙІТҚҰЛ» ӘҢГІМЕСІ. ШЫҒАРМАНЫҢ МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА ОҚЫТЫЛУЫ

БИҚАШҚЫЗЫ Қ.
5 сынып оқушысы, Достық орта мектебі, Павлодар қ.
ИМАНТАЙ А.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Достық орта мектебі, Павлодар қ.

Қай ұлттың тарихын алсақ та рухани-мәдени даму кезеңдерінің белгілі белі, елеулі тұстары болады. Әр халықтың әлеуметтік өмірдегі әр алуан тартыс, тап күресі, қоғам өмірінің жалпы даму процесі таптың, не белгілі таптық топтың ой-пікір, тілек-мүддесін сөзінде, ісінде ту етіп жоғары көтеретін адамдарды да дүниеге ала келеді. Олардың кейбіреулері ескінің шырмауынан шыға алмай, өткеннің күнгейін, жаңаның көлеңке жағын ғана көрсе, кейбіреулері өз кезі, өз дәуірінің әрі сыншысы, әрі жыршысы; ескіні-мұра, жаңаны-тұлға деп таниды. Тарихты даттамай да, мақтамай да әділ бағалап, үмітті алдан, жарықты келешектен күтеді. Өз кезіндегі әр алуан мәселелерді терең толғап, кеңінен шолиды. Айналасына көз тігіп, өз басы емес, ел қамы, жұрт пайдасы деген нысананы алға қояды да тарихтың үлкен сахнасында бой көрсетеді; сүйтіп, олар сол кездің ұраншысы, келешектің жаршысы деген атаққа ие болады. Сол тәрізді адамның бірі – Ыбырай Алтынсарин. Ыбырай Алтынсарин атақты педагог, ағартушы, ақын-жазушы.

Жазушының келелі мәселелерінің бірі – отырықшылық тұрмыстың артықшылығын түсіндіру. «Қыпшақ Сейітқұл», «Киіз үй мен ағаш үй» атты шығармаларында негізінен осы мәселелер сөз болады.

«Қыпшақ Сейітқұл» әңгімесінде автор байларға жалданбай-ақ өздігінен еңбек ету арқылы дәулетті тұрмыс құруға болатынын, отырықшы халықтың ынтымағы да, бірлігі де күшті келетінін дәлелдейді. Оқушыға оңай түсіндіру үшін, жеңілқол күнкөрістің баянсыздығын жоғарыдағыларға қарама-қарсы қойып суреттейді. Осы тұста, жазушы тек балалар ғана емес, үлкендердің өзін де

еңбекке, отырықшылыққа, саудаға тәрбиелеу мәселесін көрсетеді. Автордың өзі: «...Тілеу Сейдалин сұлтанның куәландыруы бойынша, Сейтқұл 1830 жылдарда өліпті», – дейді [1, 72]. Торғайдың терістігі Қабырға өзенінің бойында Қыпшақтардың барлығы, ол жерде «Сейтқұл қорғаны» атанатын оба және осы тәрізді ел аңызы барлығы рас. Әрине, «Сейтқұл» оқиғасы тарихи нәрсе емес, бұл – ел аңызы, сондай адам мен сол тәрізді өмірдің болуын аңсаған үміт елесі. «Қыпшақ Сейтқұл» әңгімесінің сюжет желісін халық аңызынан алғандығы талассыз. Бұл тұрғыда ғалым Қ. Жұмалиев: «Бізше «Сейтқұл» аңызынан Алтынсарин да өз ойы, өз идеясының талшығын тапқанға, соны дамытқанға және оған әлеуметтік мән беріп, аңызды шындыққа жақындатып, аңыз адамдарын тарихи адамдар етуге тырысқанға ұқсайды. Әңгімесіне реалистік түс беруі, бас геройының өлген жылы туралы, сөз арасында болса да, белгілі мезгілін көрсетуі де осыны аңғартады», - дейді. [2].

Әңгімедегі негізгі тақырып – еңбек. Сонымен қатар, отырықшылық егін кәсібі, сауда және ұрлықпен еңбексіз күн көрушілік мәселелері. Жазушы осы төрт түрлі мәселенің негізінде сюжет құрады да оның әрқайсысына оқушыларға бағыт сілтерлік өз көзқарасын білдіреді.

Еңбекті сөз еткен жазушы жалпы түрде емес, пайдалы және өнімді еңбекті ұсынады, адал еңбек арқылы өмір үшін күрестің үлгісін және оның нәтижесін мынандай деп, басқа елдің басшыларына Сейтқұлды бағынушыларына оның соңына ерген еңбекшілерін үлгі етеді. Ұрлықпен еңбексіз күн көрмек болған Сейтқұлдың ағасының сүйегі де табылмай қалады. Сөйтіп, жазушы «Еңбек түбі – ырыс», ұрлық түбі – қорлық» деген қо- рытындыға келеді.

«Қыпшақ Сейтқұлда» жазушының көтерген мәселесінің бірі – отырықшылық пен сауда мәселесі. Ал сол кезде қазақ халқының негізгі тіршілігі мал шаруашылығы болды, сол шаруашылықтың жағдайы көшпелілікті керек етсе, XIX ғасырдың екінші жартысындағы әр алуан әлеуметтік шаруашылық жағдайлар қазақ халқының шаруашылығының отырықшылануын талап етті. Қазақтың кедей шаруаларының бұл кездегі ауыр халі Шоқан, Алтынсарин, Абай тәрізді адамдарын ойландырмауы мүмкін емес еді. Әлеуметтік және шаруашылық жағдайлар ендігі кезде отырықшылану қажеттігін керек етті. Кедей шаруалардың ауыр халін жақсартудың төте жолы отырықшылану, сөйтіп егін кәсібімен айналысу деген пікірді қазақ ағартушыларының бәрі де мойындады.

Шоқан Уәлиханов отырықшылану мәселесіне айрықша көңіл бөлсе, Абай Құнанбаев өз шығармасында:

Болмашы кекшіл,
Болсайшы көпшіл,
Жан аямай кәсіп қыл!
Орынсыз ыржаң,
Болымсыз, қылжаң,
Бола ма дәулет, нәсіп бұл?
Еңбек қылсаң ерінбей,
Тояды қарның тіленбей.
Егіннің ебін,
Сауданың тегін Үйреніп,
ойлап мал ізде.
Адал бол, бай тап,
Адам бол, мал тап,
Қуансаң, қуан сол кезде,
Біріңді қазақ, бірің дос Қөрмесең – істің бәрі бос,

– деп еңбек пен бірлікті насихаттаса, Ыбырай бабамыз отырықшылану, егін кәсібін қолданудың қазаққа пайдалы екендігін «Қыпшақ Сейтқұл» әңгімесі арқылы үлгі етіп көрсетті.

XIX ғасырдың екінші жарымында, 1861 жылғы реформадан кейін қазақ даласына орналастырылған орыс шаруалары, Россиядан малсыз-мүліксіз келсе де егіншілікпен айналысып, өздерінің адал еңбектерінің арқасында аз жылдың ішінде-ақ ес жиып, етегін жапқаны, ауыр хал, аштық тұрмыстарын анағұрлым жеңілдеткені қазақ зиялыларының көз алдында өтіп жатты. Ал қазақ еңбекшілері үшін егін кәсібін үйрену де бұл кезде оңайланған мәселе еді. Қімдекім егін егуді пайдалы кәсіп деп үйренгісі келсе, ауылы аралас, малы қоралас жатқан орыс шаруаларынан үлгі алуға, үйренуге болатынды.

«Қыпшақ Сейтқұл» әңгімесіне қарағанда, жазушының тек жалпы егін егу ғана емес, егісті суғару мәселесінен де толық хабардар екендігі аңғарылады. Әңгімеде: «Қабырғаның бойына келгесін Сейтқұл қолына кетпен алып, отыз үйлі кедейіне де кетпен беріп, жер тегістеп, егін егуге кірісті. Түркістан жағында көрген үлгісімен арық қазып, су шығарып, егінге су жіберді» [1, 71] – дейді.

Ы. Алтынсариннның бұл әңгімені саналы түрде, алдына белгілі мақсат қоя отырып жазғандығын әңгімедегі суреттелетін коллективизм мен оның айналасына жинала бастаған кедей шаруалардың өзі-ақ дәлелдейді.

«Мұны көріп,— дейді автор, – әрбір көшпелі елдегі жарлы-жақыбайлар да келіп Сейтқұлға қосылып, бес- алты жылда төрт жүз үйге таянды». Бұл сөздерге қарағанда, оның басқаларға үлгі ететін елі – рушылдық емес, таптық негізге құрылған ел.

Бұл әңгімеде сауда-саттық мәселесі де қозғалады. Әңгіменің бір жерінде: «Сейтқұл енді Бұхар, Қоқанға мал айдатып, ол кенттерден қазақ қолы әр түрлі товар алдырып, жылда егін піскен уақытта, манағы қорғанда жәрменке реуішті базар болды, көшпелі халық белгілі уақытта малын, жүн-жабағысын, тері-терсегін келтіріп, егіншілер оларға астығын, товарын айырбас етіп, осы қалыпты бір жағы егін, бір жағы саудамен Сейтқұлың жұрттан асқан бай болыпты».

Бізше бұл үзіндіден екі түрлі мәселенің беті ашылатын сықылды. Бірінші, Алтынсарин – өз кезіндегі қазақ даласына ене бастаған капитализм элементін қолдаушы, капиталистік даму жолы, ескі феодализм қоғамымен салыстырғанда, анағұрлым прогрессивті жол екендігін дұрыс болжап, дұрыс түсінген адам. Бұл өз кезінде, сөз жоқ, прогрессивтік пікір еді. Екінші, өз еңбегімен күн көру, отырықшыланып, егін кәсібі арқылы кедей шаруалардың тұрмысын жақсартуды, ең керекті мәселе деп біліп және оны бірінші орынға қойса, мал жиып қоңданған елге қосымша түрде сауда кәсібін ұсынады. Сейтқұл елінің бәрі, теп-тегіс сауда арқылы байиды. Сауда арқылы баю мүмкіншілігін жоққа шығармағанда сауда болған жерде қанау бар, қаналу бар. Демек, Сейтқұл елінің басына жазушы қаншама жұмақ орнатамын деп, «боз торғайды қой үстіне жұмыртқалатпақ» болса да, ол жерін аңғарып байыптай алмайды және саудагер жай халықты қанау арқылы ғана байитындығын көре алмайды. Бұл – жазушының өмірдің кейбір құбылысын топшылауда аяғын шалыс басқандығын аңғартады. [3, 262].

«Қыпшақ Сейтқұл» әңгімесінің түп-төркінін зерделей келе, ғалым Серікбай Оспанұлының «Ыбырай публицистикасы» атты мақаласына назар аударсақ «Халықты отырықшылыққа, егін салуға насихаттайтын Ыбырайдың «Қыпшақ Сейітқұлы» әңгіме емес, очерк екені талай айтылып та, жазылып та жүр. Өйткені Қыпшақ Сейітқұл – Сейітқұл Маманұлы 1770 жылы туып, 1830 жылы Қыстаубай қолынан қаза тапқан. Очеркте айтылғандай, руы – қыпшақ, қыпшақтың ішінде Торы, Торының ішінде Қитаба.

Ыбырайдың «Қыпшақ Сейітқұл» очеркін жазудағы негізгі мақсаты да халықты отырықшылыққа, кәсіпкерлікке – тұқым сеуіп, егін өсіруге үндеу болатын» [4] – дейді.

Демек ғалым шығармада берілген деректемелерге сүйене келе шығарманы әңгіме емес, очеркке жатқызады. Бұл жерде, ғалым пікірінің даусыз екенін аңғарамыз. Себебі очерк - шындықты саяси тұрғыдан қорытатын жанр [5].

Сөйтіп, жоғарыда айтылған пікірлерімізді қорыта келгенде, ақын және жазушы Ы.Алтынсариннның XIX ғасырдағы қазақ әдебиетінің даму тарихында негізгі ролі өзіне дейінгі әдебиетте болмаған жаңа тақырып қосуында. Жаңа мәселе көтеруінде, өзінің алдындағы және өз кезіндегі әдебиеттегі кертартпа ескішілдік, діншілдік, мистикалық көзқарастарға өзінің барлық ісі, соның ішінде біз сөз етіп отырған шығармашылығымен тойтара соққы беріп, өз халқына болашағы мол прогрессивтік үлгі-өнеге ұсынуында. Екіншіден, орыстың ұлы демократтарының еңбектерімен танысып, олардың революцияшылдық жолымен ескі өмір құрылысын өзгерту идеясын толық түсініп, толық меңгеру, күреске шақыру дәрежесіне көтеріле алмаса да, ескі өмірдің мызғымас тірлігін, алуан түрлі қанауға ұшырап жатқан халықтың ауыр халін көре білуі, сол жолда өз шығармашылығы арқылы әсер бере алуы. Ы. Алтынсарин – ескі өмірдің надандығын көріп, тек сынаушы, халықтың қиын жағдайын көріп налушы емес, сол шытырманнан шығудың өз дәуіріндегі мүмкіншілікке сай дұрыс жол көрсетуші. Ескі өмірге қарсы – Сейтқұл елін, кер жалқаулықтың зілі басқан, ақ алақандықтың кесірінен дәрменсіздікке айналғандарға қарсы – Сейтқұл мен оның маңындағы адамдарды, көшпелілікке қарсы отырықшылықты, надандыққа қарсы ғылым мен ағартушылықты ұсынды. Жұртшылыққа оқуды өнеге, «Сейтқұл елін» үлгі етті.

Ыбырай Алтынсариннның бұл пікірлерінің қайсысы болсын қазақ әдебиетінде бірінші рет айтылған жаңа сөз, жаңа пікір, өзіне дейінгі әдебиеттегі зиянды идеологиялық сарынға қарсы ашылған майдан, белдескен күрес. XIX ғасырдың екінші жарымында, қазақ әдебиетінің даму жолындағы оның үлкен ісі, негізгі рөлі осы айтылған идеологиялық майданында жүргізген күресінде деп білуіміз керек.

«Қыпшақ Сейітқұл» шығармасындағы басты кейіпкер Сейітқұл менің қабылдауымда – елінің қамын күйттеген жан. Өзіне беймәлім жаңа істі игеріп, соңынан жұртты ерте білген шынайы көшбасшы. Адал еңбекпен мал тапқан адам. Заман көшіне ілесе білген жан.

Ыбырай Алтынсарин қазақ балалар әдебиетінің негізін салды. Өзінің шығармалары арқылы қазақ әдебиетін жанр, түр жағынан да, мазмұн – идея жағынан да ілгері бастырды. Жаңалықтың жаршысы

болды. Жазушы қозғаған тақырыптардың, проблемалардың, көтерген мәселелердің өмірлік маңызының зор екеніне кәміл көз жеткіземіз. Оның шығармаларының мазмұндылығы, тілінің дәлдігі мен қарапайым стилі оны қазақ жазба әдебиетінің көш бастаушысы деп қарауға негіз береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ақтанова А. С., Жүндібаева А. Қ. Қазақ әдебиеті: Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық. – Алматы : Атамұра, 2017. – 160 б.

2 Қ. Жұмалиев. XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдебиеті. Жоғары оқу орындары студенттеріне арналған оқулық. – Алматы : Мектеп. – 1967.

3 Монография. Құраст.: М.Жармұхамедов. «Алтынсарин тағлымы: әдеби-сын мақалалар мен зерттеулер». Алматы : Жазушы: 1991. – 384 б.

4 Серікбай Оспанұлы «Ыбырай публицистикасы». Қазақ және Еділ бойы халықтарының әдебиеттерінің идеялық-творчестволық байланыстары. (Шығу тегі мен жолдары). – Алматы : Арыс, 2007.

5 //massaget.kz/okushyilarga/uy_tapsyirmasyi/25010/

ТҮРІК АШЫҚТАРЫ МЕН ҚАЗАҚ АҚЫН-ЖЫРАУЛАРЫ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ МАЗМҰНЫ МЕН ПІШІН ҮНДЕСТІГІ

БОТАБЕК А.
9 сынып оқушысы, Дарынды ер балаларға арналған облыстық «БІЛІМ-ИННОВАЦИЯ» лицей-интернаты, Павлодар қ.
АДУОВА Б. Т.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Дарынды ер балаларға арналған облыстық «БІЛІМ-ИННОВАЦИЯ» лицей-интернаты, Павлодар қ.

Ашықтардың–ақындардың әуез аспабына ежелгі бақсылар дәстүрімен айрықша ықыласпен жыр арнайтыны, оны көлденең бөгде пікірлерден, қырсық, жалақор пиғылдардан қорғай сөйлейтіні – табиғи заңдылық.

Ашық Вейсел Шатыроғлының (1894-1973) «Сазыма» атты өлеңіндегі лирикалық қаһарман-ақын жан серігі саз аспабының өзінің артында қалар аманат белгі екендігін айтып, шығармашылық тағдырымен тұтасқан рухани демеуші болған әуез аспабының құдіретіне баға береді. Ашық ішкі жан дүние әлеміндегі құпия

сырларды біліп, даусына әсерлі сипат қосқан, дертіне дауа, жылауына да, күлкісіне де ортақтасқан саз аспабының құдіретін даралай жырлайды. Табиғаттағы әсем дауысты тіршілік иелері құстардан (тырна, бұлбұл) әсер алған саз аспабының ашықтың артында қалған жоқшысы, шынайы көзі, белгісі екендігі бағаланады:

Ben gidersem sazım sen kal dünyada,
Gizli sırlarımı aşikar etme.
Lal olsun dillerin söyleme yada,
Garip bülbül gibi ah u zar etme.
Gizli dertlerimi sana anlattım,
Çalıştım sesimi sesine kattım.
Bebe gibi kollarımda yaylattım,
Hayali hatır et beni unutma.

Мен кеткенде сазым, сен қал дүниеде
Құпия сырларымды жайып салма!
Сақау болсын тілің, басқаға сөйлеме,
Ғаріп бұлбұл секілді зарлама!
Құпия дерттерімді саған айттым,
Әндетіп дауысымды дауысыңа қостым.
Әлди қылып қолдарымда тербеттім,
Бәрін де еске ал, мені ұмытпа! [1, 220].

Өлеңдегі идеялық түйін – ашықтың жыры мен саз аспабы әуезінің тұтастығымен жырланған өнер құдіретінің мәңгілігін ардақтау.

Ашықтың бейнелі өрнектері арқылы саз аспабы ұяға, ашық соған бал тасыған араға («Сен ұя секілді, Вейсел де ара, ыңылдап бірге жинадық балды») баламаланады. Адамның да, ағаштың да әкеден жаралғанын ұмытпауына, тіршілікке өнер сыйлаған болмысына ақындық тілек арналады:

…Ben bir insanoğlu sen bir dut dalı,
Ben babamı, sen ustanı unutma. [1, 220].
...Мен бір адам баласы, сен бір дут талы,
Мен әкемді, сен ұстаңды ұмытпа! [1, 221].

Қазақтың ақын–жыраулары шығармашылығында да шығармашылық тұлғаның сөз бен әуез қосылған өнер құдіретін даралап жырлайтын болмысы айқын байқалады. XIV–XIX ғғ. қазақ ақын-жырауларының туындылары қобызбен, домбырамен қосыла әуенді мақамдармен, әуезді саздармен жырланған. Қобыз, домбыра Ал, қолыма тидің бе, қарағайым,

Қарағайсыз керекке жарамаймын.
Жел желісті, желмаям, саған мініп,
Бұл үш жүздің баласын аралайын.
Қарағайым қолыма тигеннен соң,

Ажарына ешкімнің қарамаймын [2, 151], – ақын-жыраулар шабытының негізгі қозғаушы күші. Сонау Қорқыт Атадан басталып, бүкіл түркі тектес халықтардың сөз бен әуез тұтастығымен жырланатын поэзиясында шығармашылық тұлғаның қолындағы құралымен іштей сырласа, соған қарата жыр толғауы заңдылық. Мысалы, Жанақ Сағындықұлының (1770-1856) да қобызына қарата, сонымен сырласа шалқи жырлауы – түркілік ақындық-ашықтық поэзиядағы дәстүр тектестігінің көрінісі:

Қазақ ақындары мен түрік ашықтары поэзиясындағы осы ортақ дәстүр жалғастығы әлі де сақталып дамытылып келеді.

Түрік ашықтары Көроғлының («Жігіт болған күмбір-күмбір гүрлесін», «Жүріңдер, арыстандарым, соғысайық!», «Жүгіріңдер, ат шаптырып, күш аяқта»), Қайықшы Құл Мұстафаның (Әуелі Бағдатқа жорық болғанда), қазақ жырауы Ақтамбердінің («Жауға шаптым ту байлап», «Күлдір,күлдір кісінетіп»), Махамбеттің («Желп-желп еткен ала ту», «Еңселігім екі елі») және т.б. шығармаларында соғыс майданы, жауынгер, оның тұлпары, қару-жарақ қызметі, ерлік шайқастар ұлағаты да поэтикалық үндестік сымбатын дәйектейді.

Ақындық-ашықтық поэзия шығармашылығында азаматтық-философиялық сарындар туындылардың поэтикалық мағыналылығын, эстетикалық-гуманистік ұлағатын дәлелдейді.

Қожа Ахмет Иасауидың, Ахмед Йүгінекидің, Жүсіп Баласағұнның, Юнус Емренің, Абайдың, Қараджаоғланның, Өмердің және т.б. азаматтық-философиялық ойларының арқауында адамның өзін-өзі танып, мағыналы өмір сүруді армандауы, өмірден лайықты орын алу, достық, жолдастық қатынастар – бәрі де қамтыла жырланған.

Әлемдегі барлық халықтардың әдебиеттерінде лирикалық өлеңдер мол жырланады. Ал, түрік ашықтары мен қазақ ақындарының махаббат лирикасын құрайтын өлеңдері де әдебиеттердің үлкен арналары болды.

Еуразияның географиялық кеңістігінде талай-талай жорықтар жасаған қазақ және түрік халықтарының ата-бабалар жолы – ерлік дәстүрінің мәңгілік ұмытылмас тарихы. Жауынгерлік жорықтарда елдік мәселелерге байланысты маңызды сапарларда жүрген азаматтардың туған ауылын, елінде қалған отбасын, бала-шағасын,

жарын ойлап алаң болатыны ақиқат. Ақындық-ашықтық жырлардағы лирикалық қаһармандардың азаматтық толғаныстарымен қосыла өріліп жырланатын сүйген жарға арналатын көңілдегі ойлары да өмір шындығының көркемдік ойлау жүйесіндегі бір көрініс болып сезіледі. Мысалы, Доспамбет жыраудың толғауындағы ойлардың Дадалоғлының өлеңімен сарындастығы анық:

...Алғаным Әли ағаның қызы еді,
Қас арудың өзі еді.
Маңдайы күнге тимеген,
Желге шашын үрмеген,
Серпіліп адам бетін көрмеген,
Қалай күні кешті екен!
Қосақай, Қосай, Ер Досайдың анасы,
Хан қызындай сұлтанның
Айдындықтай ақ білегін жастанып,
Ерең үйін тіктіріп,
Омыраудағы он түймесін ағытып,
Кейінгі қалған көпекке
Қалай да белін шешті екен!... [2, 33].

Түрік әдебиетінің XIII-XX ғғ. ашықтары Юнус Емренің, Кайғысыз Абдалдың, Пір Султан Абдалдың, Дертлидің, Ашық Вейселдің және т.б. шығармашылығында ғашықтық, сүйіспеншілік тақырыбындағы шығармалар басым түрде жырланды.

Әрине, бұл арада біз түрік әдебиеті қалыптасуының негізгі тұлғасы «ашық» сөзінің махаббат лирикасына байланысты қолданысын назарға аламыз: «Ашуғ (араб, түркі тілдеріндегі «ашық» («ғашық») сөзінен туындаған) – Кавказ халықтарындағы және түрік еліндегі халық өнерінің өкілі, ақын – жыршы» [3, 39]. Түрік әдебиетіндегі аталған ашықтардың махаббат лирикасы осы анықтамалық аясында танылады. Түрік ашықтарының шығармашылық табиғаты қазақтың ақын – жырауларының ішінде махаббат лирикасын басым жырлайтын салдардың, серілердің (Біржан, Ақан, Балуан Шолақ, Мәди, Әсет, Шашубай, Кенен, Нартай және т.б.) өнерімен көбірек үндеседі.

Түрік ашықтарының көрнекті тұлғаларының бірі Юнус Емренің (1240-1320) шығармашылығында махаббат тақырыбында да біраз өлеңдері бар.

Мысалы, «Сенің сұлулығыңнан бақтың іші жайнады», «Өмір бойы ұмытпадым», «Саған деген махаббат», «Көзім менің ғашығым деп», және т.б.

Юнус Емренің махаббат лирикасында ақын өзі ғашық болған бірнеше мәселелерді поэтикалық егіздеумен өрнектейді. Ақын махаббат атты ұлы сезімді адамның тіршілікке деген құштарлығымен тұтастыра жырлайды:

…Жаралмай жер, көк егіз боп,
Тұрған кездің өзінде,
Махаббатқа негіз боп,
Жаралған ақыл, сезім де [4, 68-69].

«Көзім менің ғашығым деп» атты өлеңіндегі лирикалық кейіпкердің сезім әлемі романтикалық сипатпен жырланады. Өлеңде «Сенбісің шын кемеңгер», «Мін бола ма асыл жарда?», «Көз алдымда нұрлы жүзің», «Әрбір ізің алтын тақтан кем емес» сынды бейнелеулермен өрнектелген жыр жолдары романтикалық сарынмен жырланған. Осы арада ғашықтарға тән сезімнің поэтикалық бейнелеулермен өрнектелуінде, әрине, түрік ашықтары мен қазақ ақындары поэзиясындағы үндестіктерге де назар аударамыз. Юнус Емренің махаббат тақырыбындағы өлеңдерінің Абайдың, Шәкәрімнің, Мағжанның, Біржанның, Ақанның, Әсеттің ғашықтықты бейнелейтін өлеңдерімен үндестігін аңғаруға болады. Әсіресе, Юнус Емренің ғашықтық сезім өртін басынан кешіріп тұрған романтикалық қаһарманының тебіреністі сәтін бейнелеген тұстары Мағжанның кейбір өлеңдеріне сәйкес танылады. Мысалы, Юнус Емренің аталған өлеңіндегі және Мағжанның мына өлеңіндегі кейіпкерлердің толғаныстарының эстетикалық ләззаты дәстүр сабақтастығын байқатқандай:

Сүй, жан сәулем, тағы да сүй, тағы да!
Жылы, тәтті у тарады қанымa.
Бұл ләззаттың бір минутын бермеймін,
Патша тағы, бүкіл дүние малына [5, 94].

Ақын танымындағы махаббат – бар дүние болмысына, барша адамзат баласына деген сүйіспеншілік. Ақын нені жырласа да, ғашықтықпен жырлайды. Адамдар арасындағы қарым-қатынасты бейнелеу туған табиғатқа, жер-анаға, өз ұлтына, елінің тағдырына деген сүйіспеншілігімен ажырамастай байланыста. М. Жұмабаев поэзиясы туған елімен рухани байланыс идеясы сол туған халқының болашағы үшін жеке басының амандығын, махаббатын құрбан етуге дайындығынан көрінеді. Себебі ол жеке бас сүйіспеншілігінің құрбаны емес, еліне, жеріне, ұлтына деген махаббаттың құрбаны. «Педагогика» оқулығында өзінің елін сүюі, яғни, еліне жауыздық тілемей, ізгілік тілеу, пайда келтіріп, зиян келтірмеуді әрбір

адамның қасиетті борышы ретінде атап көрсетеді: «адамның шын мағынасымен адам болуы үшін өзін сүю, жақындарын сүюмен қанағаттанбай, Жалпы адамзатты сүюі шарт», – дейді. Осындай ойды басқа да түркі ақындармен бірге Қайғысыз Абдал да /XIVғ./: «Адам керек су секілді, Ары болса нәпсі таза» айтқанын білеміз.

Махаббат сезімінің қасиеттілігін айтқанда, Абай шығыс, батыс поэзиясы тоғысатын өзгеше арна тапты, бұрын-соңды қазақ өлеңінде, тіпті ұлттық ұғымында кездеспеген сырларын ашады: «Дүниеде сенен артық маған жар жоқ, саған жар менен артық табылса да». М. Жұмабаев Абай салған арнаны кеңейтті: «Бұл ләззаттың бір минутын бермеймін, Патша тағы, бүкіл дүние малына». Автордың поэтикасында «махаббат» лексемасы аз қолданылады, бар-жоғы – 11 рет, бірақ «махаббат» концептісі сөзжасам жұрнақтары мен жалғаулар арқылы түрленіп қолданылатын «сүй» түбірі 200-дей рет кездеседі.

М. Жұмабаев пен Пир Сұлтан Абдал / ? -1560/, Вейсел Шатыроғлы /1894-1973/ шығармаларындағы ғаламның діни-мифологиялық бейнесіндегі, ғаламның тарихи бейнесіндегі, ғаламның философиялық бейнесіндегі, ғаламның психологиялық бейнесіндегі махаббаттың модельдері төмендегідей түрде көрініс табады: а) Аллаға деген сүйіспеншілік: «Зор Тәңірі күштісің сен, сенеміз біз, Әділ деп әр ісіңе көнеміз біз», - деп айтылса, Қайғысыз Абдалда: «Адам –жаратылыстың мағынасы,Адам ғой Алланың сөзі», ә) Тәңір адамды махаббаттан жаратқан: «Махаббат, рахмет теңізінен, Жаратты Тәңірі әйелді». Алланың адамды махаббатпен жаратқаны туралы ой Вейселде де айтылады: «Топыраққа жомарттық беріліпті Алладан, Менің адал досым қара топырақ екен»; б) туған елге, туған халқына деген сүйіспеншілік: «Алаш деген елім бар. Сол елімді сүйемін», - деп берілсе, Абдалда: «Жат жерде қалу құлға қате ғой, Жібер, Аллаһым, жібер, өлкеме барайын», - деп өзімен сырласады;» в) анаға деген махаббат: «Көрше ауыр күрсінер, Менің бір қарт анам бар, Неге екенін білмеймін, Сол анамды сүйемін!», Вейселде: «Тоғыз ай құрсағына алды, Қаншама жапа шекті, не қылды анам» деп жырланады; г) досқа, бауырласқа деген рухани махаббат. Ақын шығармаларындағы бұл махаббат түрінің көрінісін оның М. Дулатовқа арнаған өлеңдер циклінен, ал Вейселде: «Мен кетермін,атым қалар,достар мені еске алсын» жолдарынан көруге болады; д) жарға деген махаббат: «Білгені – қазан-ошағы, Жабайы ғана жарым бар, Сол жарымды сүйемін!», - деп жырланса, Вейселде: «Келбетің сыймас қаламға, Дертің шипа ғой жарама», - деп сыр шертіледі.

Психологтар махаббаттың ең биік сатысы ретінде адамның ғұмырында бір-ақ рет болатын ғашықтық сезімін атайды. Бұл ұғымды «ес-түссіз сүю» деп түсіндіруге болады. Абайда: «Сенен артық жан жоқ деп *ғашық* болдым, Мен не болсам болайын сен аман бол». М. Мақатаевта: «Ғашықтық па? Ғашық та бола білгем. Бір-ақ жанға *ғашықпын* бала күннен, Жанымменен сүйемін, жанарыммен». Ал, М. Жұмабаев пен түрік айшықтарында ғашықтық сезімін бейнелейтін, сол сезімнің пайда болуынан шығатын нәтижені бейнелеу бар да ал *ғашық* немесе *ғашықтық* лексемалары кездеспейді: «Келгенде-ақ сұлудың бір қарауынан Ноянның жүрегінде *ұшқын туған*. Сол ұшқын өртке айналып, жап-жас Ноян, алысып жүрегімен, аласұрған»; ал түрік айшықтарында :«Түстім от жалынға», «Ғашықтық оты ғой көзімді жаққан», «бір сұлудың тұтқынымын».

«Махаббат» жағымды аспектіде «сүю», «сүйікті болу – бақыт» деген мағынада танылады. Мағжан,ашық ақындар шығармасында «сүю деген соңы қандай нәтижеге әкеліп соқса да, бәрібір бақыт, тіпті, сол жолда өліп кетуге болады» деген түсінік беріледі. Ақын сүйген жанды иманы, ары деп біледі. Сүюді «бақыт» деп философиялық ой түйіп, «сүйе білген жан – бақытты жан» деп бағалайды: «Ләззат, рақат, бақыт – бәрі қойыңда, Сұрамаймын енді жұмақ – жақсы жай!», Сұлтан Абдал «Сен жұмақтың құлы болсаң... Бірге кірсек, не істейсің», - десе, Қараджаоғлан «Жар қолында бұрым болсам, Аузына салған құрма болсам», - деп жырлайды.

Жағымсыз аспектіде махаббат адамның өміріне қайғы әкелетін жаза ретінде танылғанымен, «бірақ махаббатты басынан кешірмеу – одан да зор қасірет» деген түсінік. М. Жұмабаев уақытша сезімге берілмеу қажеттігін: «Балға талай шыбын қонуға ұмтылар, Ұмтылғанда орамалмен қағып қал», – десе, түрік ашығы Қараджаоғлан: «Қараджаоғлан жанып та өлдім, Бар есуастықты өзімнен таптым», «Отқа қасірет болып жанды көбелек, Міне мен де қойдым басты ортаға», «Масұр Хақ махаббатымен өзін дарға, Арқандап асыпты деп кінәламаймын», - деп тек жан мен тәннің бірдей қалауымен болатын сезім ғана шынайы болатындығын айтады.

Қорыта айтқанда, түрік поэзиясының көрнекті ашықтары (Пир Сұлтан Абдал, Қараджаоғлан т.б.) мен қазақ ақындары шығармашылығындағы махаббат лирикасы романтикалық-реалистік сипатымен ерекшеленеді. Ал, махаббат лирикасының жалпы түркілік әдебиеттегі жырлану дәстүрі әлемдік сөз өнеріндегі өзіндік бояулары арқылы дараланады. Махаббат ұғымының жалпы философиялық-гуманистік кеңістігінде түркі халықтары ақындарының суреткерлік, ойшылдық тұлғалары айрықша танылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Тұрымбетова Ж. А. Түрік ашықтарының (ақындарының) өлеңдері (XIV- XIX ғ.ғ.). Алматы: Үш қиян, 2004. - 224 б.

2 Ай, заман-ай, заман-ай... (Бес ғасыр жырлайды). 2 томдық (Құрастырушылар М. Мағауин, М. Байділдаев). – Алматы : Қазақ ССР Баспасөз жөніндегі мемлекеттік комитеті Бас редакциясы - РББ. - 1991. - 1-т. - 384 б.

3 Әдебиеттану терминдерінің сөздігі / Құрастырушылар З. Ахметов, Т. Шаңбаев. - Алматы : Ана тілі, 1996. - 80 б.

4 Юнус Емре: Таңдамалы өлеңдер. - Алматы : Қазақстан жазушылар одағының аударма алқасы; Нұрлы әлем, 1996. - 132 б.

5 Жұмабаев М. Шығармалары: өлеңдер, поэмалар, қарасөздер. - Алматы : Жазушы, 1989. - 448 б.

Ә. КЕКІЛБАЕВТІҢ «АҢЫЗДЫҢ АҚЫРЫ» РОМАНЫНДАҒЫ ПЕЙЗАЖДЫҢ БЕРІЛУІ

ВАЛЛИУЛИНА А.
8 сынып оқушысы, Ағашорын ЖОББМ
ТАСТЫБАЙ А. М.
жетекші, қазақ тілі мен қазақ әдебиеті пәнінің мұғалімі, Ағашорын ЖОББМ

Халыққа сөзімен де, ісімен де қызмет етуші тұлғаның бірі – Әбіш Кекілбаев. Жазушы романдарының басым бөлігі аңыздарға негізделіп, заман шындығы мен көркемдік шешімімен байланыс тауып, бүгінгі күнге де арқа тіреп тұратын психология мен философия және суреткелік ұштасқан қазақ әдебиетінің қазанасын толықтыратын шығармалар. XX ғасырда алғаш болып романдарында табиғат бейнесін молынан қолданып, суреткерлік таныта білген ардақты жазушы.

«Аңыздың ақыры» (алғашында «Махаббат мұнарасы» деген атпен жарияланған) романының кей аңыздары ел аузынан жиналып,жазушы оларды салыстырып, өз көркемдік шешімімен саралап, оқиға болған мекеннің табиғатының суретімен бірге берілген. Роман «Қызыл алма», «Мұнара», «Махаббат», «Аңыздың ақыры» деген төрт бөлімнен тұрады. Романда бар болғаны үш

кейіпкер бар, олар: Әмірші, сәулетші Жаппар, Кіші ханым және басқа да қарапайым кейіпкерлер осы үшеуінің бейнелерін ашу үшін алынған кейіпкерлер.

Сыншылар бұл роман жайында былай сөз қозғайды: «Ә. Кекілбаев романтизмінің көркемдік жүйесін толықтыратын сипат шығармаларында мифтік-фольклорлық сарынның, аңыз-әңгімелердің жиі көрініс беруі болып табылады. Ә. Кекілбаев туындылары көбінесе бүтіндей мифтік-фольклорлық сюжетке құрылады. Жазушы аңызәңгімелер арқылы өткенге, тарихи оқиғалар сілеміне көз жібере отырып, мәңгілік мәселелерді шешуге ұмтылыс жасаған. Осы сипаттағы шығармаларының бірі – «Аңыздың ақыры» романы. «Аңыздың ақыры» романы тарихи тақырыпқа жазылып, тарихта болған Ақсақ Темір өмірінің бір сәті көрініс бергенімен, бұл үйреншікті мағынадағы дерекке негізделген тарихи туынды емес. Жазушы тарихи аңыз шеңберінен шығып, қаламгерлік қиялын қоса отырып, дербес психологиялық шығарма тудырған» [8, 8].

Романда Әмірші жорықта жүргенде оның жас тоқалы ханға арнап ерекше мұнара салдырады. Бұл мұнараны салған жас шебер жігіт Жаппар осы Кіші ханымға ғашық болады да, өз махаббатының символы ретінде алып мұнараны тұрғызады. Жорықтан қайтқан Әмірші бұл мұнараға сүйсіне қарайды, дегенмен оның сырын кейін білген Әміршінің қызғанышы пайда болады. Оның қызғаныштан шеберге жасаған үлкен зұлымдығы жайлы айтылады.

Романдағы Әмірші Ақсақ Темір де Шыңғыс хан да емес, ол сол замандағы бірнеше билеушілердің жиынтығы іспеттес. Әмір өзі қарама-қайшылыққа толы кейіпкер болып суреттеледі. Бірде қан жұтқан, әлемге өлім сепкіш билеуші болса, бірде терең ойлы, адамшылық қасиетке де салынып кететін адам болып беріледі.

Бұл роман бастан аяқ ойға, толғанысқа, ішкі сезімге, психологияға толы философиялық шығарма. Бір әміршінің ішкі психологиясы арқылы жалдпы адамдардың мінезін ашып көрсеткен. Әміршінің өмір, тіршілік, байлық, сенім, мансапқорлық, жақсылық пен жамандық, намыс пен ар, махаббат пен қатігездік,ыстық сезім мен суық қандылық, тақ пен бақ, ашкөздік пен қанағат, мықтылық пен әлсіздік туралы ой толғанымдары қазіргі заман адамдарының ойымен, санасымен тығыз байланыста болып отыр.

Бұл романда жазушының суреткерлігі ғана емес, психолог, философ екендігін аңғара аламыз. Ол философиялық ойды да, психологиялық күйді де табиғатпен қатарластыра берген суреткер. Ә. Кекілбаевтың суреткерлігі жайында Сайлаубек Жұмабек былай

дейді: «Қазіргі қазақ әдебиетінде ұлы суреткер Әбіш Кекілбаев біреу-ақ! Мұны оның қаламдас ағалары мен замандастары ерекше атап айтады. Шындығында да солай! Бүгінгі тәуелсіз қазақ әдебиетінде ұлы суреткер Әбіш Кекілбайұлы біреу-ақ! Мұны оның қаламдас інілері ерекше меншіктеп, ерекше теліп айтады. Ақиқатында осылай! Ежелден біртұтас қазақ әдебиетінің арғы-бергі немесе келешектегі тарихын алсақ та, ұлы суреткер Әбіш Кекілбайұлы бәрібір біреу-ақ! Мұны өздерінен бұрынғылардың бәрінен асып туған болашақтағы қаламдастары айтатын болады. Тарих тағылымы әрқашан осылайша ғой. Сонымен, ұлы суреткер Әбіш Кекілбайұлы біреу-ақ!» [10, 1]. Ал оның философ және суреткерлігіне Герольд Бельгер «Ә.Кекілбаевтың көркемдік палитрасының қуаты мен қасиеті де осында – ол ежелгі аңыз-әңгімелерді бүгінгі күннің елегінен өткізіп, тарихи-философиялық тұрғыдан екшеп отырады, сол аңыз-әңгімелерден күллі адам баласына ортақ адамшылық тамырларды тауып отырады. Өткен күндер шындығына бүгінгі күннің жарық сәулесін түсіреді. Кекілбаевтың суреткер ретіндегі ерекшелігінің бір парасын осы төңіректен іздеуіміз керек» [10, 1], – деп бағасын береді. Расында, жазушы өз шығармаларын аңыз-әңгіме негізінде жазып отырғанымен оның ішіндегі философиялық ойлар мен психологиялық жағдайлар әлі күнге қоғамда бар дүние.

Әбіш Кекілбаев өзінің осы романының «Қызыл алма» деп аталатын бөлімінде көбіне Әміршінің психологиясын ашуға үлкен мән береді. Сонымен қатар табиғат бейнесі етіп құмды алуы да бекер емес. Себебі осы сусылдаған құбылмалы құм сияқты, бетті өпкен құмды желіндей қатал мінезді Әміршімен байланысты алып отырған сияқты.

Осы роман басында жорықтан қайтып келе жатқан Әміршінің жол бойындағы көңіл күйі мен табиғатты байланыстыра азды-көпті суреттеп өтеді. «Ат тұяғынан құм сауырын ойып түскен дөңгелек шұқыр лезде қайта толады.

Жазушы құмның салған қырғыны мен ханның соғыстағы мінезін де осылай беріп, соғыстан кейінгі сол елдің жағдайын құмды дауылдан кейінгі мынадай бейнемен көрсетсе керек: «Бесқонақтың бескүні өткен соң, дүние жынынан айрылған бақсыдай жым-жырт бола қалды. Жер беті айғыз-айғыз жарылып кетіпті. Жарықтың арасынан шықса керек, мына жер де, ана жер де, теңкиіп-теңкиіп тасбақалар жатыр. Кейбіреулерін жел аударып тастапты, төрт аяғы көктен кеп үйелеп қапты» [10, 6]. Расында соғыстан кейінгі үйіліп қалған адам өліктері мен тұралап қалған халық жағдайы тасбақаға

ұқсас болса, оларды осы жағдайға жеткізген құмды жел – Әмірші болса керек.

Екінші жағдайда бұл құм Әміршінің көңіл күйімен байланыс тауып отырады. «Жолдарына дөңкиіп-дөңкиіп кес-кестей құлаған жал-жал шағылдардың қай-қайсысына да жеткенше асыққанмен, қара қатқақтың сынайы әлі білінбейді. Көз жетер жердің бәрі әжім-әжім құм... Жаяу борасыннан сақина-сақина боп шимайланып қалған ұлпа құмақтағы әлдебір сиқыр жазып кеткен жұмбақ дұғалықтай көп шиыр, қанша телміргеніңмен, ой сергітердей нышын танытпайды. Қайта көңіліңе тіршілік дегеннің өзі де құм бетіндегі осы бір мән-мағынасыз құр шимайдай мынау ұлан-асыр сұрқай кеңістіктегі бүгін бар, ертең жоғалып кететін өткінші бедер ғана емес пе екен деген күдік қашырғандай» [10, 7], – деп табиғаттың күйін адам болашағымен байланыстыра отырып, Әміршінің ішкі ойын: «төрт жыл бойы жорықта жүрді. Жүз мың аттың тұяғы баспаған жері жоқ. Сонда күндедің күнінде соның бәрін дәл мынандай қып, жел үйіріп, құм жұтып қоя ма? Адам деген неменің ғұмыры ұйтқып-ұйтқып басыла қалатын қырдың желіндей құр әншейін өткінші нәрсе ғана болса, тұсында соның әрбір ұсақ-түйегін жіпке тізіп тіркеп бағатын адамның жады да мына сусыма құмдай тұрлаусыз бірдеңе екен ғой. Сонда анау аспан мен мынау жердің арасында баянсыздықтан басқа ештеңенің болмағаны да. Басқасының бәрі – өткінші, тек баянсыздық қана мәңгілік пе?» [10, 7], – деп табиғат пен әмірші көңіл күйін кезектесе суреттеп отырады. Жазушы Әмірші бейнесі мен табиғат бейнесі арасында өзінше жарасымдылық қалыптастыра суреттейді.

Әміршінің қанша жылғы жорықтан өз еліне жақындап қалғандағы сәтті: «Бұлар жүзген, сексеуіл, шағыр ұйлыға өскен ойдым-ойдым түлейлерді орағытып өтіп, құмақ жалдарға көтерілді. Көп ұзамай қатқақ қара жонға да шықты. Сонау ту-ту алыстан сағым көтерген ала теңбіл таулар бұлаңдатты. Тағы да біраз жүріңкірегенде, алабас таулардан көп беріректе сағым шалып жатқан кең қойнауда көп қарайғандар көрінді. Әлгі бір елден ерек серейіп көрңнген көк сырық та бірте-бірте селдір мұнарға сіңе түсті» [10, 13].

Жазушының шеберлігі – алда болатын жағдайды жұмбақ күйде ұстап, оқырманды өзіне қызықтыра түсуі. Алдағы шақты біраз созыңқырап, оқырманды ынтықтыра отырып жеткізеді.

Әміршіні мазасыз жағдайға түсірген қызметші әйел әкелген ішінде құты бар қызыл алманың жұмбағы еді. Сол қызметші әйелді

жазушы былайша суреттейді: «Қызметші әйелдің езуіндегі сол бір жымысқы күлкі әдетте мөлтең-мөлтең ағып жататын момақан бұлақтың бетіне көшіп қонғандай. Сонау қара жер көкірегінен имене шыққан шым-шым су сәлден кейін болар-болмас толқын мезіретке көшіп, жымың қағады, тіпті үнінде де бір аяр сылқымдық бардай – сылдыр-сылдыр, сыңғыр-сыңғыр...» [10, 29].

Келесі жолы сол алманы қызметші тағы алдына әкелгендегі ханның әрекеті мен көңіл-күйін хауыздан шығып жатқан судың бейнесімен шендестіпе суреттейді. «Сол бір көз жасындай, көріне түсіп жоғалып жатқан мөлт-мөлт тамшыларға қараған сайын, көңілі әлденеге жібектей жұмсарып барады. Көктемнің майда самалындай әлдебір майса сезімнен мұның жанында пәлен жылдан бері тапжылмай жатып алған қаттылық пен қатігездіктің меңіреу тоңы біртіндеп мүжіле түскендей, қараптан-қарап отырып әлденеге елегзіп, біртүрлі жалғызсырағандай болды [10, 41]

Кіші ханымның сарайынан тез әрі ойға қалып оралған әміршінің өз сарайына келген кездегі түн суретін әзәзілге теңей суреттейді. Бұл түн әмірші үшін ауыр да, күмәнға толы қиын түн еді. «Бұл терезе алдына келгенде, батуға айналған айдың солғын нұры астынан әр жер-әр жерден бозаңдап әлденелер көтерілді де, бұрыш-бұрышқа үнсіз жылыса берді... Ай әлдеқашан еңкейіп кеткен. Жазушы әміршінің психологиясы мен табиғат суретін кейде қатар алып, кейде кезек-кезек жарыспалы түрде беріп отырады. Суреттеуде қолданатын көркемдік тәсілдері де, сөз саптауы да қарапайым әрі қызықты, тілге жеңіл болып келеді.

Романның «Мұнара» деп аталатын бөлімінде көбіне шебердің бала кезін, оның психологиясын ашуды қолға алған. Алдыңғы бөлімде жұмбақтау болған мұнараның құпиясы осы бөлімде ашылып айтылады. Романның бұл бөлімінде табиғат бейнесі алдыңғы бөлімдегідей құм, құлазыған дала емес, сарай маңындағы көктем немесе жаздың күндері суреттеледі.

«Самал леп көтерілгендей. Ол бақ ішіндегі сансыз хауыздарда шапшып жатқан салқын судың лебі-ді. Жолға төселген қызыл қиыршық та жаңа ғана жаңбыр жауып өткендей су-су. Екі бетте ағаш сайын жеке-жеке қонақтаған әр алуан тауыстардың күнге шағылысып қырық құлпырған жалтырақ қанаттарында да меруерт төгіп қойғандай мөлдір тамшылар жылтырайды» [10, 56]. Бұл суреттеу Әміршінің мұнараны көруге келген кезде шебер Жаппарды алғаш көрген кезіндегі сәтпен қатар қолданылған.

Әміршінің жорықтан қайтып ұлан асыр той жасаған кездегі сарай ішінің көрінісін «Жұлдыз жымыңдап жаз түні орнап келеді. Күндізгі қапырық су сепкендей басылған. Салқын кеште самсаған шатырлардың арасында тойға жиылған жұрт жаққан алау оттар жарқырайды» [10, 63], – деп сарайдың басқа да қызықтары мен сәнін көз алдымызға елестете суреттеп береді.

Әміршінің жорықтан келгендегі сәтті аздап айтып өтеді де, Жаппардың бейнесін жасауға көшеді. Сонда Жаппардың бала кезде әкесімен қыстақтан шығып бір жаққа жол тартқан сәтті «Әкесі төбенің басына шығып, алыс көкжиеккке ұзақ қарап тұрды. иСаз барлап шыққанымен, төбеге жеткенше жер реңіне бір рет те зер салған жоқ. Жеткесін де, аяғының астындағы топырақ емес, алыс көкжиекке көзі боталап көп қарады. Ар жағындағысын оның сұқты жанарынан жасырғысы келгендей, көкжиек те көз талдыра бұлдырап, мұнартып жатыр. Бала мынау шексіз-шетсіз кеңістіктен, оның сілтідей тынған жым-жырт тыныштығынан, тылсым сабырынан біртүрлі елегізетін тәрізді... Бала көз ұшында көлкіп тұратын көкжиектен де, көкжиекке телміре қараған сайын тұнжырай түскен әке жанарынан да ештеңе ұға алмады» [10, 79], – деп көкжиекті әкесінің ешқашан жеткізбес арманы секілді көрсетеді. Расында әкесінің арманы осы көкжиек тәрізді жетуге талпынған сайын алыстай түсетін еді. Әкесі Жаппарды ертіп Әміршінің қаласына алып барып, екеуі саудагар Ахметтің көмегімен мешіт салуға шебер ретінде алынып, бірік көп ұзамай аурудан қайтыс болады. Дегенмен әке арманы Жаппарды осы қалада қалып, асқан шебер болуы еді. Ол арманы орындалған секілді болғанымен, көкжиек тәрізді алдамшы болып шығады. Әміршінің бұйрығымен Жаппардың екі көзі ойылып, тілі кесіліп тасталады.

Ал әкесімен бірге Әмірші сарайына бара жатқандағы табиғат күйі «Мынау құм басқан өлкеде бұл екеуінен басқа ешқандай тірі пенде жоқтай. Қажыған көзің қарайған іздесе, қасына келсең – не жүзген, не сексеуіл болып шығады. Жазғытұрым жабырқау құм ішіндегі мимырт жүріс осы бір онсыз да беймәлім сапарды одан сайын мәнсіздендіре түскендей... Төбеде де мелшиген үнсіз аспан. Мөлдір көкте бұлттан жұқана жоқ. Тек жөңкиген шағылдарға астасқан жері ғана сәл мұнартады. Биіктеген сайын тұп-тұнық... Күн еңкейе дөңбек шағылдар сиреп, олар құмақ жазыққа шықты. Сол-ақ екен әкесі, кілт тоқтап айналаға көз салды. Әжім-әжім құм... Әкесі жаяу борасыннан сақина-сақина боп шимайланып қалған майса құмақтан әлдебір сиқыр жазып кеткен дұға оқып тұрғандай, шүңірек

көзін шүйілте төңкеріп, төңіректі ұзақ шолды, ұзақ ойланды... Олар қызыл шағыл қара қатқақпен астасар жеріндегі шұңғыл түлейге кірді. Жаңа ғана жер табандап жатқан қызыл шағылдар көлеңке ұзарған сайын бірте-бірте биіктеп, ніл ыдырай бастаған кешкі аспаннан енді-енді көрінген кілегей бұлттарға араласып кеткендей» [10, 83], – деп құм суретімен қатар, Жаппардың түсініксіз сапарға деген қорқынышымен қатар байланыстырылады.

«Тоғай арасы сыз, салқын... Жаппардың танауын дымқыл жүзген мен сексеуілдің әлдебір көңірсік иісі жарып барады. Күннің қызғылт нұры ит тұмсығы өтпес қалың жыныстың су төбесіне іркіліпті. Ағаш арасына қараңғылық ұйыса бастады. Көз алдындағы селдір саңылаудан құмақ ернек қана қарауытады... Шағылдардың тасасына барып күн батты. Жаппардың алдындағы селдір саңылау бұлыңғыр тартты. Көп ұзамай қара түлейді шыр айнала ымырт қоршады. Кешкі ымырт қара түлейдің ішіне енуге дауаламай, ернек басына іркіліп тұрып қалғандай... Аспан боп-боз. Ернектегі ақ шағыл құмақ та кешкі ымырттың бозғылт сәулесінен күл өңденіп көрінеді...Аспанның әр жер-әр жерінен жұлдыздар жылтырады, әуелі тұңғиық аспанның төріне барып іліне қалғанына қаймыққандай жыпылықтап тұрған сирек солғын жұлдыздар қатарлары көбейгесін нұры молайып, біраздан соң мынау елсіз шөлдегі қара түлейге тығылып отырған әкесі екеуін көздері шалып қалғандай, қақ төбелерінен жыпырлай төніп, жымың қағысты. Шөл аймақтың жұлдызы быжынаған қап-қара түн орнады. Қайда қарасаң да, қара бурадай шабынып тұрған қою қараңғылық. Құлағын қыншы түрсе де, сыбыс жоқ, меңіреу тылсым...» [10, 84-85], – деп түннің суретін ұзақ әрі бай, көркем тілмен суреттей білген жазушы сол сәттегі Жаппардың қорқынышына оқырманды да сендіре біледі.

Жазушы Жаппардың мұнара тұрғызып жатқандағы «Шілде аспаны шыжыңқыраған сайын сонау көз ұшындағы ақ сұр шөл де, одан бергі, әдетте қаралтым көрінетін бақша-жай көк жолақ алқап та, шаһар үсті де күзді күнгі адыраспанның күліндей боп күлгін тартып барады. Әлдебір тажал білегін сыбанып ап, аспан асты дүниені айлапат тайқазанға айналдырып, бүкіл жер бетін күл қып өртеп, соған салып жіберіп ертеден қара кешке дейін сілті қайнатып жатқандай. Сонау қанипезер күн көзі сол айлапат қазанның астында лапылдап жанған алауға тамызық беріп тұрған тажал шоғы тәрізді... Сол-ақ екен мынау аспан мен жерді түгел көміп алған күлгін күдің арасында бозарып сөніп бара жатқан қос жанары оқыс тіріліп жан-жағына қарайды. Талма түс. Тас мұнара. Аяғының астында тырп етпестен

талып жатқан өлі шаһар. Төбесңнде етпеттеп төніп келе жатқан күл-күл күлгін аспан» [10, 92], – деп суреттелген кез Жаппардың жалғыздығы мен еңбекқорлығын, мұнараны тұрғызуға жұмсаған еңбегі мен сол жолдағы азабын ашып жеткізетін, оқырманды Жаппар бейнесіне жақындата түсетін сәт ретінде қарауға болады.

Романның «Махаббат» деп аталатын үшінші бөлімінде көбіне Кіші ханымның бейнесі мен психологиясына баса назар аударылады. Бұл романда үш адамды да жазғыра алмайсың. Үшеуі де махаббаттың құрбанына айналған, сол жолда азап тартқан жандар. Жазушы романда Кіші ханымды күнәдан таза, байлық пен мансапқа қызыға қоймаған, жарына адал, махаббатқа зәру әйел ретінде көрсетеді. Дегенмен оның Әміршіге деген махаббаты өзін алдау екені, жазықсыз, күнәдан ада, бала пейілді жас шеберге деген ықыласын кейін түсінеді. Бірақ бұл махаббат үшін ол өз абыройын төге қоймаумен қатар шебердің де бас амандығын ойлап өзгеше айла табады. Алайда Әміршінің ақ төсегіндегі аяулы жарына көңілімен болсын көз салғаны үшін жазадан құтыла алмайды.

Бұл бөлімде ханымның қуанышы мен қасіреті кезек-кезек орын алып отырады. Әмірші жорыққа кеткелі жалғызсырап, құсаланып жүрген шағында, Әміршіден өзіне арнап жіберілген сыйды көргендегі көңілі «Ханымның көкірегіндегі әлгі бір қапырық қасірет жаңбырдан соңғы аспандай әбден ашылыпты. Енді оның орнын көл дария боп шалқып қоя берген бір жұмбақ нұрлы сезім билеп алғандай» [10, 128], – деп суреттеледі.

Жазушы кімнің болсын көңіл-күйін ашарда табиғатқа жүгінеді. Бірде екеуін кезегімен жарыстыра алмастырып отырып берсе, бірде екеуін бір-біріне кіріктіре береді.

Әміршінің жорықтан оралып өз сарайына кеп түскенін естіген соң ханымның қуанышы қойнына сыймай, тағатсыздана күткен сәтін жазушы «Аспандағы күнді аңдиды. Жаздың күні бұған ерегіскендей батып болмады.

Жазушы ханымның образын жақсы қалыптастыру үшін оны жастайынан Әміршіге қосылып, махаббат дәмін татып көрмеген балғын қыз, Әміршінің бұған деген, өзінің Әміршіге деген сезімін нағыз махаббат деп ойлайтын, алайда Әміршіден өзіне деген ыстық ықыласты сезіне қоймаған соң, өзінің махаббат деп ойлап жүргені бос нәрсе екенін, нағыз махаббат Жаппардың өзіне деген сезімі екенін кеш ұғынған, ары таза жан етіп береді.

Романның «Аңыздың ақыры» деп аталатын төртінші бөлімінде Әміршінің осы жайдың барлығын қалай шешетіні, өзінің ішкі

арпалысы, өмірге деген ендігі көзқарасы, махаббаттың алдында қауқарсыздығы, пендешілігі көрініс табады.

Жазушы романды құмды далады жорықтан жеңіспен келе жатқан Әмірші бейнесімен бастап, шілденің ыстығында, құм кешіп жорыққа аттанып бара жатқан Әмірші бейнесімен аяқтайды. Тек бұл жолғы жорығы жеңіспен емес, өз ажалымен аяқталатындай. Жазушы оны ашық айтпаса да, оқырманға жорамалмен жеткізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 12 том. Құраст.: А. Үдербаев, О. Нақысбеков, Ж. Қоңыратбаева және т.б. – Алматы, 2011. 12- том. – О – С. – 752 б.

2 http://www.elarna.net/pdfbek/book/kaz/pdf.php?id=200447

3 https://massaget.kz/layfstayl/debiet/kkzhiek/42084/

4 Аңыздың ақыры – көркем сөзді шежіре: Библиографиялық көрсеткіш. – Тараз, 2019. – 24 б.

5 Кекілбайұлы Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы : «Өлке» баспасы. – Т 3. 1999. – 400 б.

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «ЖЕЛ» СӨЗІНІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

ДАРБАЕВА Р. Б.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
№ 21 ЖББОМ, Екібастұз қ.
АЛТАЕВА Г. Е.
8 сынып оқушысы, № 21 ЖББОМ, Екібастұз қ.

Мағжан Абай дәстүрін жаңалады. Мағжан лирикасы жүректің ең нәзік пернелерін сөйлетті. Ол философиялық, әлеуметтік-саяси мәні зор проблемалардың тамаша көркемдік шешімін тапқан поэма жанры үлгісін жасады. Қазақ жерінің табиғатын ба, тарихын ба, елінің игілігі жолында өзін құрбандыққа шалған ерлерін бе – қайсысын жырласа да, ол біз қазақпыз, біз еш жұрттан кем емеспіз деген астарлы идеяны құлаққа құйып отырды. Мағжан поэмаларында лирика мен эпос, кейіпкердің ішкі жан дүниесі, өмірі мен халқының тарихы, жеке адам мен ұлт тағдыры тартысты драмалық сюжетке тоғыса келіп, ғаламат көркем байламдарға бастайды. Мағжан ақын қазақ поэмасын баяндау тәсілінен шығарып, суреткерлік арнаға бұрды. Әсіресе жан диалектикасын көрсетуде ол алдына жан салмады.

Абай қазақ поэзиясын әлемдік поэзия деңгейіне көтерсе, Мағжан бұл деңгейді биіктетпесе, аласартқан жоқ. Дыбыс-буынның айрықша үйлесімін тауып, қазақ өлеңі жолдарын күйше күмбірлетті. 1918 жылдың өзінде Ж. Аймауытов пен М. Әуезов былай жазыпты: «Сезімге әсер берерлік суретті өлеңдер көбінесе Мағжан, Міржақып, кейде Сұлтанмахмұттікі» [1, 152б.]. Бұлардың өлеңінде өзгеше бір сарын бар, жүрегінің сезімін суреттейтін нәрсемен жалғастырып әкететін артықша бір маңыз бар. Бұлар сыршыл (лирик) ақындар.

Мағжан ақын қазақ поэзиясында кездесе бермейтін өрнек тауып, жалынды жырлар мен небір тамаша суреттер әкелген. Сондықтан да болар орыс оқымыстылары Мағжанды «Қазақтың Пушкині» деп атапты. В. Брюсов «Мағжан – қазақтың Пушкині». Мағжан – ұлттық ақын. «Мағжан орыс поэзиясымен жарысқа түсіп, күш сынасты. Қоян-қолтық араласты. Осы жолда ол қазақ өлеңіне өлшеусіз еңбек сіңірді. Оны жазба дәстүр тәжірибесі озық Европа өнері деңгейіне көтерді» [2, 6 б.].

Өйткені, Мағжан ақын нені айтса да, бейнелеп айтады. Ол үшін даланың тауы да, суы да, желі де ғажап. Ақын өлеңдерінде адам мен табиғат астасып жатады. Қай шығармасында да Мағжан осы екі ұғымды бірлікте алып жырлайды. Ақын туындыларының басты ерекшілігі – тіл құнарлығы мен ой тереңдігі, сөз қолдану шеберлігі мен көркемдігі.

Мағжан Абайдан кейінгі қазақ әдеби тілін дамытқан суреткер. Көрнекті ақын-жазушы Сәбит Мұқанов: «Мағжан, әрине, қазақтың күшті ақындарынан саналады. Абайдан кейінгі тіл өнегесінде Мағжаннан асқан ақын қазақта жоқ», - деп, ұлы ақынның даралығын ерекше атап кеткен болатын [1, 158 б.].

Бұл тақырыпта біршама ғалымдар пікір білдірген екен. Әдебиетші-ғалым М. Базарбаев Мағжанның «Жазғы жолда», «Қысқы жолда», «Жел», «Айға» өлеңдеріне тоқталып, былай дейді: «Ақын тау туралы толғансын, не дарқан даланың кеңдігін жырласын, тіпті көл, немесе жазғы таңды, қысқы кешті, егінді, не жер, күн, ай жайында айтсын, бірінші кезекте өзінің ішкі жан күйі тұрады, сонысымен айнала әлемді бірге толғандырып, бірге тебіренеді». Ал Рымғали Нұрғали «Әуезов және алаш» кітабында: «Ақын шыққан аса биік эстетикалық тұғырдың бірі – пейзаж лирикасы, халық әдебиетінен, Абай дәстүріндегі жыл маусымдарына қатысты әлеуметтік терең сарындардан алынған үлгілерді дамыта келе, Мағжан табиғат көріністерін бейнелеуде әлем поэзиясындағы классикалық тәжірибелерге ден қоя отырып, жаңа көркемдік

игіліктер жасады» [2, 14 б.], деген екен. Жүсіпбек Аймауытов сөзімен айтсақ, «Мағжан сыршылдығымен, суретшілігімен, сөзге еркіндігімен, тапқыштығымен күшті, маржандай тізілген, торғындай үлбіреген нәзік үнді күйімен, шерлі, мұңды зарымен күшті». Оның өлеңдері «әлде өкіндіреді, әлде мұңайтады, әлде жылатады, әлде аятқызады, әлде есіркетеді, әлде жігер береді» [2, 14 б.].

Ақын жаны табиғаттың сұлулығын бейнелеп, тануға құштар. Қазақ даласының көркін, жыл мезгілінің ерекшеліктерін Мағжан Жұмабаев айқын бояумен, шебер суреттеген. Тіпті кейде табиғат әлемін адам көңіл-күйімен ұштастырып, әдемі жеткізе білген. Мұны Мағжанның немере қарындасы Жамалдың өтініші бойынша жазылған «Түн еді» өлеңінен байқаймыз:

Түн еді. Көкте қаптап бұлт тұрды,
Жел жылады, долы дауыл ұлып тұрды.
Секіріп сары шаш шайтан жындар билеп,
Әлдекім сылқ-сылқ қана күліп тұрды.
Жапан түз, отсыз, сусыз бетпақ шөлде,
Жын-шайтан мекен еткен тағы жерде.
Жас бала – жолдасым жоқ, жапа-жалғыз
Мен келе жаттым батып қанды терге.
Көзімнен жас ақпады, қандар ақты,
Табанды тілгіледі тастар қатты.
Қарқылдап қиқу салып қарға-құзғыш.

Жалпылдап жүрегімді шоқып жатты – деп, табиғаттың дүлей күшімен адамның қайғысын сабақтастырды. Мағжан психологиялық параллелизмді жақсы меңгерген. Табиғат пен адамның жан дүниесі бірге өріліп, бірге қанаттасып жатады. «Қысқа жол» өлеңіне назар аударсақ:

Ызғарлы жел долданып,
Екі иінінен дем алып,
Ішін тартып осқырып,
Кейде қатты ысқырып,
Аңдай ұлып бір мезгіл,
Екі санын шапақтап,
Біресе сақ-сақ күледі.

«Жазғы таң» өлеңінде ақын таңның баяу атып келе жатқанын, мүлгіген тыныштықты шынайы жеткізе білген. Табиғаттың сұлулығын, әсемдігін, жүрекке жылы тиер шуағын нәзік қылмен шертеді.

«Ақырын ескен жылы жел
Маужыратып, тербетіп,

Міне, алтын таң атты
Күншығыстан ағарып.

Ақындардың арасынан табиғатты Мағжандай жырлаған ешкім жоқ. Ақын табиғаттың сұлулығын суреттеп қана қоймай, әлеуметтік, адамшылық факторлармен де байланыстырып отырған. Бұл тектес шығармалары мұрасының мәнін арттырады, өшпес, тозбас қасиетін белгілейді.

Мағжанның «Шын сорлы» өлеңі тақырыптық жағынан саяси лирикаға жатады. Өлеңнің тақырыбы – революцияға дейінгі қазақ кедейінің ауыр тұрмысы. Мағжан сол ауыр тұрмысты табиғатпен үндестіре жырлайды:

Күн суық, қатты аяз, шыдар емес,
Қар борап, соққан жолмен қылып егес.
Кедейлер үсіп-тоңып, дір қалтырар,
Жылы үйіде байлар жатар, уайым жемес».

Сол сияқты ақынның «Жылқышы» өлеңінде де табиғат суреті көрініс береді:

«Бораны – бөрі ұлып тұр,
Төбеттей тынбай үріп тұр.
Сын тағылды қаңтарға.
Аман ба екен жылқышы?
Аман ба екен жылқысы?
Малға барған жан бар ма?
Түтінді жерге тығатын,
Түкіріктен түйме тағатын,
Аяз мынау шатынаған.
Хабар бар ма, мал қалай?
Малдағы жалғыз жан қалай?
Адам бар ма қатынаған?»

Мағжан адамды, қоғамдағы болып жатқан мәселелерді уақыттан, кеңістіктен тыс алып жырламай, керісінше сонымен сабақтастыра жырлауға тырысқан. Әлеуметтік өмір мен табиғат Мағжан өлеңдерінде әрдайым егіз, бір-бірін толықтырып, тоғысып жатыр. Ел өмірінің тіршілігін ақын сол қалпында алдымызға әкеледі. Сонымен қатар, Мағжан бір тақырыпты жаздым екен деп, оған оралмай кетпейді. Қайта сол тақырыпты әр қырынан зерттеп, уақыт өте жетілдіре түседі. Мағжан күз, көктем тақырыбына жиі-жиі оралып отырған.

Аязды тірі жандай суреттеу, сол арқылы табиғи құбылысының жұмбақ сырын көз алдына келтіру ақынның көрегендігінің айғағы.

«Ақ киімді, ақ сақалды» деп қысты суреттеген Абай ұстазынан Мағжан да қалыспады.

Жел — шын тентек бір бала
Жан сүйгені — сар дала,
Дамыл алмай жүгірер,
Ерні өтірік қыбырлап,
Сыр айтқан болып сыбырлап,
Кейде аң боп өкірер,
Желге ешнәрсе тең келмес,
Тау да жолын бөгемес,
Сақ-сақ күліп секірер.
Жүйрік желім кім сотқар.
Біреу бетін жапса егер
Әдейі бетке түкірер.

– деп, кейіптеу тәсілі арқылы жансыз «жел» бейнесін жанды, тірі адамға айналдырып, бірде ерке балаша «дамыл алмай жүгіртіп», «ернін өтірік қыбырлатып», «сыр айтқан болып сыбырлатып», бірде «сақ-сақ күлдіріп», «жорғалай басып жүгіртіп»қояды. Яғни, ақын беймаза желді құдды тірі кісідей құбылтып, оған қызық-қызық қылықтар жасату арқылы өзі суреттеп отырған шындыққа тағы бір тың шырай береді, шынайы сыр дарытады.

Абай қыстың кескінін де аса шеберлікпен суреттейді. Үскірік бораны бұрқырап тұрған қысты рақымсыз адам бейнесіне ұқсатады. Қыстың малға да жағдайсыз соқыр, мылқау күш екендігін аңғартады. Осы дәстүрмен жансызды жандандыру орыс ақыны Пушкинда да кездеседі. Абай қарт адам бейнесінде көрсетсе , Мағжан ақын тентек бала образында, ал Пушкин күшті мықты батыр ретінде көрсетеді:

«Ветер, ветер! Ты могуч,
Ты гоняешь стаи туч,
Ты волнуешь сине море,
Всюду веешь на просторе.
Не боишься никого,
Кроме бога одного.»

Сонымен қатар Пушкиннің «Зимний вечер» өлеңінде боран бейнесіне аңша дауыс берсе, Мағжан ақын да желді аңға ұқсатып дауыс береді:

Буря мглою небо кроет,
Вихри снежные крутя;
То, как зверь, она завоет,
То заплачет, как дитя,

Ерні өтірік қыбырлап,
Сыр айтқан боп сыбырлап,
Кейде аң боп өкіред.

Әйгілі ақын Мағжан Жұмабаев өз шығармаларында жел, от, ай, күн, түн, тағы басқа табиғат бөлшектерін әр алуан кейіп, түр, бейне ретінде шеберлікпен, көбіне типтік образ жасауда және символ ретінде пайдаланған. Өйткені көне түркілер ежелгі дәуірден осындай табиғат құбылыстарына табынып, бағына білген.

Талантты ақын түркі дәстүр, нанымын болашақ ұрпаққа поэзияға орап сыйға тартты .

Ақын символ ретінде алып жүрген бір ғана «жел» сөзінің өзіне қарасақ, соны түрлі образбен, бейнелі сөзбен береді: «жел – тым тентек бір бала», «жүйрік жел», «жалқау жел», «жібек жел», «ызғарлы жел долданып», «жел маужырап тербелер», «жел сипайды», «жел аза боп өртеніп», «жел мінезді ессіз жан», «күбірлеп жылы жел жүрер», «жел жалығып, хал жиып», «желдей зулап ескен жүйрік жас жүрек», «желге айналған мен екенін білгейсің», «жел жалды, долы дауыл ұрып тұрды», «кешкі ескен жылы жібек жел сұлу», «жел сөзбенен шабақ аулауға ойлаған», «жел өңірді у жырын, сол арада сайтандай ебелеңдеп жел келеді», «желмен кетсек қанатты көбелектей күйерміз», «Көкте – бұлт, жерде – желмін гулеген», «жер еркесі – желдің жөнін кім сұрар», «жел тимей кірсіз тұрған кезің еді», «жылы жел қара бұлтты тербеп айдап», «Есіл жастық ескен желдей гуілдеп»...т.б. осылай жалғаса береді, бірақ бәрі жарасымды. «Жел» сөзінің поэзия әлемінде осыншама астарлы образға айналуы – ақынның рухани әлемінің байлығында жатыр.

Осы зерттеу жобасының бір бөлігін біз білетін табиғаттағы құбылыс – «желге» арналған. Ал, Жел дегеніміз – жер бетіндегі ауаның горизанталь бағытта бір жерден екінші жерге ауысуы. Ауа бір жерден екінші жерге ауысып,салқын немесе жылу алып барады. Желдің пайда болуының себебі-ауа қысымының жер бетінде әркелкі таралуы.

«Жел» сөзінің қолданысын, жел табиғи құбылыстың әртүрлілігін зерттей келе мынадай оқу құралын жасап көрдім. Ауызекі тілде самал жел, қоңыр жел, майда жел деген сияқты түрлерін қолданғанымыз болмаса, желдің түрлерін біле бермейміз ғой. Сондықтан мен бұл оқу құралында жел табиғи құбылысының түрлерін жинақтай отырып, қазақ тілі және әдебиет сабағында қолдануға болатында «жел» сөзінің қолданысын жинақтадым.

Желдің төмендегідей түрлерін біле жүрген артық болмас:

Маусымдық түрлеріне қарай:

Аңызақ жел – оңтүстік-шығыстан соғатын құрғақ жел;

Ескек жел – топырақты кептіріп жіберетін, көктемнің басында соғатын жылы жел;

Қара жел – күзде соғатын суық жел;

Алтын күрек жел – қыстың аяғында қарды әкететін жел;

Жапырақ жел – күзгі ағаштың жапырақтарын үйіріп әкететін жел;

Қума жел – бірде басылып, бірде үйіріп соғатын жел;

Өкпек жел – жазғытұрымда солтүстік-шығыстан соғатын жайсыз жел;

Әуір жел – шілдеде соғатын ыстық жел;

Үскірік жел – суық жел;

Қазанның қара желі – күздегі қара суық жел;

Терімсал – шілдеде соғатын ыстық жел;

Сипатына қарай:

Мал-жанға жайлы жер: *қоңыр жел, самал жел, мырза жел, жайдақ жел, майда жел*;

Мал-жанға жайсыз жел: *ызғырық жел, үскірік жел, өкпек жел, сары жел*

Соғатын жеріне қарай:

Бриз (французша бриз – самал жел) – теңіздердің, ірі көлдердің жағасында күндіз құрлықтан суға, түнде судан құрлыққа қарай соғатын желдер.

Муссон (арабша - маусым) – қыста құрлықтан теңізге, жазда теңізден құрлыққа қарай соғатын тұрақты желдер.

Ебі желі – Ебі желі Жетісу Алатауының оңтүстік-шығысында Қытайда орналасқан Ебінұр көлі қазаншұңқырында, жоғарғы қысым пайда болғанда соғады.

Сайқан желі – Ебі желіне кері бағытта Жетісу қақпасы арқылы Орталық Азияға қарай ратын жел.

Шілік желі Шілік өзені бастау алатын мұздықтар өңіріндегі салқын ауаның Іле аңғарына қарай ығысуынан пайда болады.

Арыстанды-Қарабас желі Қаратау жотасының оңтүстік+батыс беткейіндегі Арыстанды өзенінің аңғарымен соғады.

Қордай желі – Жамбыл облысының оңтүстік-шығысындағы Жетіжол жотасы мен Кіндіктас тау аралығындағы Қордай асуының үстінен соғатын жел.

Мұғалжар желі – Мұғалжар тауынан соғады, әсері Маңғыстау, Атырау, Ақтөбе облыстарының оңтүстігінде байқалады [4, 102 б.].]

Жел туралы мақал-мәтелдер

Жермен келген – жермен кетеді.
Желмен келген – желмен кетеді.
Жел дауыл шақырады,
Бұлт жауын шақырады.
Желге қарсы түкірсең –
Өз бетіңе былш етер.
Ауру желмен келіп, термен шығады.
Жел түбі азық, жекен түбі қазық.

Жел туралы жұмбақтар

Аяқсыз жетіп барады,
Қолсыз есік қағады. (Жел)
Қанаты жоқ – ұшады,
Аяғы жоқ – қашады. (Жел)
Бір нәрсе жер мен көкті шарлап тұрған,
Дамылсыз бәйіт айтып зарлап тұрған.
Тамаша қылығына қарап тұрсам,
Арасын жер мен көктің барлап тұрған. (Жел)
Бір нәрсеге қарап тұрсаң дүбірлейді,
Алыстан көзін салсаң күлімдейді,
Екпіні сонша қатты болса-дағы,
Ұстасаң қолыңызға білінбейді. (Жел)
Алдымнан өтті бұлдырлап,
Тұра қалдым жолында.
Ұстайын деп ойладым,
Ілінбеді қолыма. (Жел)
Әне барады өзі,
Көрінбейді ізі. (Жел)
Желіп кетсе жеткізбес,
Жерге түссе табылмас. (Жел)

Жел сөзімен тұрақты тіркестер

Айдарынан жел еседі – асқақтап дәурен сүру
Жауырынан жел өту – азап шегу

Әлемдік поэзияның сырлы бояуын барынша қабылдап, оны дамыта түскен ірі дарын иесі Мағжан Жұмабаев өзіндік қолтаңбасымен қазақ поэзиясының алтын қорынан өз орнын алды. Рухани асыл қазынаға өлшеусіз мол поэзиялық өрнек әкелген Мағжан қазақ әдебиетін жаңа сапаға көтеріп, қазақ әдеби тілін жұмсақ та, нәзік, көркем етіп қалыптастыруға мол үлес қосты.

Қазақ поэзия әлемінде айырықша із қалдырған, өзіндік үлкен өнер, ұшқыр қиялға толы өлең дүниесін кейінгі ұрпаққа аманат етіп қалдырған ақын - Мағжан Жұмабаев. Кезінде Ж. Аймауытов «Өлеңнің тілге жеңіл, құлаққа жылы тиюін Абай да ізденген, Абай да сөздің ішкі мәнерін тонын сұлу қылуға тырысқан, бірақ дыбыспен сурет салуда сөздің сыртқы түрін әдемілеуге Мағжанға жеткен қазақ ақыны жоқ» деп баға берген екен [3, 96 б.]. Бүгінгі ұрпақ үшін Мағжан өлеңдерінің сөзбен иірімдеп әкеліп суреттеуін үйренуіміз керек. Тек үйреніп қоймай, сөз өнеріне қолдана білуді үйренсек, қазақ жастарынан көптеген шебер ақындар шығар еді. Ақын Маралтай Райымбек айтқандай «Мағжан да – сондай тылсым жаратылған жан. Мағжанды түсінуге деген талпыныстар бар. Мен үшін Мағжан – сұлулықтың символы. Ең маңыздысы, адамның сырт болмысы жан дүниесінен алыстап кетпейді. Негізі, адам кез келген нәрсеге өз дүниетанымы, қабылдауы, түйсігі арқылы келеді ғой. Қарап тұрсаңыз, Мағжан – гауһар тас сияқты сан қырлы ақын. Іздеген адам Мағжан поэзиясынан бәрін табады. Бір сөзбен айтқанда, Мағжан – құбылыс. Ешқашан зерттеліп бітпейтін құбылыс.» [8, 44 б.].

Қорыта келгенде, Мағжан Жұмабаев – қазақ поэзиясында жарқын жырларымен от шашып, өшпес із қалдырған тұлға. Көркем сөзбен көрікті өлеңдерді әдебиетіміздің әлеміне сыйлаған ерекше жан. XX ғасыр алып тұлғаларының шығармашылық тағдырын зерттеуші, академик Рымғали Нұрғалидың сөзімен айтсақ: «Мағжан поэзиясы мәңгі өлмес, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасар алтын көпір, асыл қазына, інжу- маржаны махаббат, сүйіспеншілік, ғашықтық стихиясының сан алуан тылсым, жұмбақ күйлерін шерткен, терең ақындық шабыттан толқып туған, адам жүрегінің мың сан дірілін шеберлікпен бейнелеген, ішкі мазмұны мен түр кестесі жымдаса ұласқан, ықшам, жинақы, жұп-жұмыр жауһар дүние» [5,78 б.].

«Арыстанмын, айбатыма кім шыдар?
Жолбарыспын, маған қарсы кім тұрар?
Көкте – бұлт, жерде – желмін гулеген,
Жер еркесі – желдің жөнін кім сұрар?» Мағжан Жұмабаев

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Боранбаева Ж. Қ. Сөз зергері Мағжанның әдемі өрген өрнегі,. Астана, 2004 [1, 152 б.]

2 Жұмабаев М. Жан сөзі,. Алматы: «Раритет», 2005 [2, 6 б.]

3 Қанарбаева Б. Жырымен жұртын оятқан,. Алматы, 1998 [3, 96 б.]

4 Қабдолов З. Сөз өнері Алматы, 1976 [4,102 б.]

5 Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры,. Астана : «Күлтегін», 2002 [5,78 б.]

6 Ұлттық поэзия падишасы. Алматы, 20017.

7 Пушкин. Сочинения в трех томах. Санкт-Петербург, 1997 3 [8, 35 б.]

8 Қазақ тілі мен әдебиеті. №3, А., 1995 [8, 44 б.]

ЫМ-ИШАРАТТАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ СИПАТЫ

ДЖАСҚАЙРАТОВА Д. М.
10 сынып оқушысыы, № 21 ЖОББМ, Павлодар қ.
АСЫЛБЕКОВА А. М.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 21 ЖОББМ, Павлодар қ.

Қарым-қатынасты жүзеге асыруда, сөйленіс кезінде ойды жеткізу мақсатында тілдік амалдармен қоса, тілдік емес (бейвербалды) құралдарды да пайдалану дағдысы қалыптасқан. Олар дене қозғалысы, бет-әлпет қимылдары, т.б. арқылы көрініс табатыны белгілі. Ым-ишараттар деп аталатын бұл құбылысты тіл білімінде паралингвистика зерттейді. Барлық паралингвистикалық құралдар өздерінің материалдық тегі немесе жасалу жолына қарай емес, коммуникативтік актідегі атқаратын қызметі мен актіге қатысуы тұрғысынан ақпаратты, ойды жеткізуіне қарай, коммуникативтік акті кезіндегі функциясына сай алғашқылық, негізгі қызмет атқаратын тілдік құралдарға өте ұқсас.

Ым мен ишараттардың түрлері, таралу шеңбері әр түрлі. Ым-ишараттар негізінен ұлттық және әмбебап болып екіге бөлінеді. Әмбебап (универсалды) бейвербалды амалдар жалпыға ортақ, түсінікті, мәдени ұқсастықтары бар, қатысымдық қызметте бірдей семантикалық мағынасымен ерекшеленсе, ұлттық бейвербалды амалдар белгілі бір топ арасында қолданылатын, семантикалық мағынасы шектеулі, ұлттық нышандарға ие, мәдени, әлеуметтік айырмашылықтарымен ерекшеленеді. Бет қимылы, дене қалыбы – ұлттық ерекшеліктерді сақтайтын дене тілі.

Бүкіл әлемде негізгі қарым-қатынастық қимылдар негізінен бір-бірінен ажыратылмайды. Адамдар қуанғанда – жымияды, күледі, қайғырғанда – қабақ шытады, ренжігенде – ашулана қарайды. Мысалы, *бас изеу* көп елдерде «иә» дегенді немесе келісімді

білдіреді. Келіспеу немесе жоққа шығаруды белгілейтін *бас шайқау* да әмбебап ым-ишарат болып табылады.

Қуанудың беттегі көрінісі әмбебап және барлық халық оны бірдей қабылдайды. Қуану кезінде *екі езу тартылып, көздің айналасында әжімдер пайда болады*. Мысалы: Бақыт күлкісіндей бір рақат, ырзалық елес беріп, Абайға қадала қарап,езу тартты. Келгеніне, тапқанына сүйсініп, ішінен алғыс айтқан тәрізді [2, 274 б.].

Басынан сипау – адамдар еркелетуде қолданылатын кинема. Көбінесе, үлкен адамдар баласын еркелетуде басынан сипайды. Мысалы: – Айналайын, қоңыр қозым, – деп арқасынан қағып, *басынан сипады* [2, 267 б.].

Қабағын түю, шыту – біреуге ашулану барысында қолданылатын бейвербалды амал. Мысалы: Құнанбай *қабағын түйіп*, тіксіне қарады да, жүрісінен бөгеліп қалды [2, 12 б.]. Мұндай мысалдар өте көп десек болады.

Тілші А. Исламның айтуынша: «Ұлттық дүниетаным ерекшеліктерінің айқын көрсетер белгілерінің бірі – этномәдени белгілер. Олар жалпы ретуалдан туындайды, яғни қандай да болмасын этномәдени белгінің негізі ретінде ишарат, ритуалдың фрагменті алынған», – дей келе [3, 125 б.], бейвербалды амалдарды ұлттық-мәдени ерекшеліктерді саралаудағы басты нысан екендігін айтып өтеді.

Орыс тілінде баламасы жоқ ым-ишараттарға тоқталатын болсақ, олар тек қазақ халқына тән, қазақ болмысын (менталитет), салт-дәстүрін, мәдениетін, тарихын, т.б. танытатын ым-ишараттар тобы болып табылады. Соған мысалдар арқылы көз жеткізсек:

Қол жаю – алақаны жоғары қаратыла ашылған қолды кеуде тұста ұстау. Бұл – Құран оқып болған кезде жасайтын ишарат. Құран – Ислам дінінің негізі. Исламда дұға-тілек ету Құранда көрсетілген. Орыс халқында мұндай ырым-дәстүрлер кездеспейтіні белгілі. Орыс халқы дұға-тілекті қолдың саусақтарын маңдайына және екі иығына тигізу ишараты арқылы жүзеге асыратыны белгілі. Мысалы:

– Бәрәкалла, бәрәкалла… бирахматика я архамәр-рахимин, – деп отырып, Абайға *қол жайып бата берген-ді* [2, 25 б.].

Әбілқайыр шарта жүгініп отырып *қолын жайды*:

– Қабыл болғай. Баламыздың ғұмыр жасын ұзақ қылғай. Мерейі асқай, несібесі тасқай. Әллауакпар! – деп *бетін сипады* [4, 25 б.].

– Соған еріп, жолын ұста, – деп ақыл айтып, *қолдарын жайып* бата қылды [4, 228 б.].

Бата беру – екі қолды бір-біріне түйістіре ұстап, жайылған алақанмен маңдайдан төмен қарай иекке дейін сипалай жүргізіп

өту. Бата-тілек – халқымыздың ежелден келе жатқан салт дәстүрі, ұлттық этикеттерінің бірі. Бата сөзі аяқталғанша бата сұраушылар екі қолын көтеріп, алақанын (қол) жайып тұрады. Бата беру – адал ниет, жақсы тілек білдірудің ұлттық дәстүрі. Бата беретіндер, көбінесе, көпті көрген ақсақалдар мен кемеңгер даналар, дуалы ауыз билер болып келеді. Бата қысылғанда – қуат, қиналғанда – медет беріп, әрбір іске даңғыл жол ашып, бәле-жаладан қорғайды деп есептеген. Мысалы: Абай өзі де бетін сипап, ана тілегін барынша қабыл алып, *бата қылды* [2, 45 б.].

Дауыс айту (жоқтау). Жоқтау – қазақтың ертеден келе жатқан салт-дәстүрі. Қазақ дәстүрінде адам өмірден өтсе, үйдің әйелі шашын жайып, жоқтау айтатын болған. Мұндайда әйел «қара бір шашым жаяйын, жаяйын да жылайын» деп жылайды. Жоқтауда өлген адамның елге, халқына, ағайын-туысқа тірі күнінде жасаған жақсылығы, мінез-құлқы, мырзалық іс-әрекеті жырланады. Мысалы: Байдалының тапсыруымен Сүйіндік қалың елді бастап ақ үйге кірді де, қаралы теңдерді бұзды. Бұл да жаңағыдай белгі. Осы уақытта Бөжейдің әйелі мен қызы оң жаққа теріс қарап отырып ап, *дауыс айтты* [2, 264 б.]. Үш-ақ күнде өзгеріп салған әйел қатындық қарызын орындап, *дауыс қылып* болған соң, өз-өзіне келіп есін жиды [5, 87 б.].

Бет жырту кинемасы әйелдердің өзінің көңілінің қайғы-қасіретке толы екендігін, шерлі екендігін білдіреді. Бет жырту, бет тырнау екі қолының тырнақтарымен бетін жосылта тырналап, қанату арқылы орындалатын ишарат. Бұл кинема ерін, туысын, жақынын жоқтау барысында қолданылады. Бет жыртудың екінші мағынасы ұрысқан жағдайда болады. Әйелдер қарсыласына қаны қайнап, ашуы келгенде бір-бірінің бетін жыртысады. Мысалы: Барса, *әйелі бетін тырнап жылап отыр* дейді [4, 348 б.].

Құранды кеудесіне басу – құранды қос қолымен көтеріп әкеліп, кеуде тұсына тигізу ишараты. Бұл уәде беру, ант ішудің белгісі болып табылады. Мысалы: Иісі алаштың беліне бес қару асына алар естиярларының алдында *қолдарына құран ұстап, қан құйысып, ант берісті* [4, 95 б.].

– Ата-бабаның үрдісі үш арыстың тізгінін ұстаған азаматтары *Құран ұстап, ақбоз бие сойып, жас қандарын маңдайына жағып анттасқанды талап етеді* [4, 132 б.].

Ұлттық әдет заңының жолы бойынша шешендер мен билердің дау-дамайы кезінде сөз сұраған адамдарының қимылдарының бірі – қамшы тастау. *Қамшыны алдына тастау* – сөз сұрау ишараты. Сайысқа, текетіреске шақыру қызметін де атқарады.

Еуропа елдерінде «биялайын тастаумен» бірдей. Мысалы: Сары үйек жыландай шұбарала *дойыр қамшысын сылқ еткізіп ортаға тастай салды* [4, 129 б.]. Шеткерірек отырған Әбілқайыр *қолындағы қамшысын* жұртқа көрсеткісі келгендей, *төбесінен асыра бір көтеріп, ортаға тастады.* [4, 130 б.].

Төс түйістіру – екі адамның бір-бірімен төс тигізе құшақтасуы. Оң қолды құшақтасатын адамның сол жақ иығынан асыра арқасына құлатады. Сол қолмен белінен құшақтайды. Құшақтарын жазып жіберіп екінші рет төс қағыстырғанда осы әрекеттер үш рет қайталанады. Бұл амандасу ишараты болып табылады. Мысалы: Екі жақтың игі жақсылары бітім болғанына қуанысып, *төс түйістіріп құшақтасты* [4, 310 б.]. Қара аңсап, айдалада кетіп бара жатқан бейсаубат жолаушыны соңынан қуып барып, аты-жөнін, ата-бабасын сұраса келе қарын-бөле шығып, үйіне шақырып әкеп, бағылан сойып, насыбай атысып, ертеңіне *төс түйістіріп* жылап айырылысатын бауырмал қазақтардың басын бір алқа қотанға қоссаң, әркайсысы әр жерден шіреніп, әр жаққа шалқаяды [4, 82 б.].

Әбілқайырдың бетіне өң жүгіріп, көз алдының да әлгі бір қабарыңқы кіреукесі тарап, *кесесін төңкерді* [4, 42 б.] деген мысалдағы *кесені төңкеру* ишараты қазақтың тұрмыс-тіршілігінде шай, т.б. сусынды ішіп болғандығын, тойғандығын білдіру мақсатында жасалатын әрекет.

Молдас құрып отыру. Әр халықтың өзіндік дастарқан басында отыру мәдениеті болады. Түркі тілдес елдерде әйел адамдар тізелерін бүгіп, аяқтарын жинақтап отса, ер адамдар малдас құрып, яғни екі тізесін айқастырып отырады. Мысалы: Төр алдында *молдасын құрып,* шай сораптап отырған Мәті би көз алдына келеді [4, 278 б.].

Бетіне су бүркіп, үшкіріп: – Кет, бәлекет, кет! Көш баламнан көш! – деп, *батып бара жатқан қып-қызыл күнге қаратып қойып,* бірдеме ем істеген болды. *Ұшықтаған еді* [2, 48 б.].

Ұшықтау – тамақтан, желден, иістен ұшынған адамдарды ұшықтау бейвербалды амалы бұрынғы ата-бабамыздан келе жатқан емдеу мен ырымның бір түрі. Бұл ишарат та жерге не ауаға түкіру арқылы орындалады. Ал аудармада ұшықтауды тек «удивительное лечение» деп берген.

Қол ұстату, шаш сипату. Бұлар да қазақ халқына тән салттық ым-ишараттар болып табылады. Орыс халқында болашақ келін қызбала мен күйеу жігіттің арасында ондай ырымдар орындалмайтыны белгілі. Мысалы: *Қол ұстату,шаш сипату* деген атақты ырымдар осы [2, 239 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Момынова Б. Лидерлер имиджін қалыптастырудағы бейвербалды элементтер мен бағалауыштық лексиканың рөлі // Тілтаным. – 2003. - №1. – 16 б.

2 Әуезов М. Абай жолы: Роман-эпопея. Бірінші кітап. – Алматы : Жазушы, 2007. – 368 б.

3 Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті. Филол.ғыл.докт.дисс.автореф. – Алматы, 2004. – 125 б.

4 Кекілбайұлы Ә. Шығармаларының жиырма томдық толық жинағы. Үркер. Роман. 1-том. – Алматы : «Жазушы», 2010. – 352 б.

5 Бөкей О. Таңдамалы. 1 том. – Алматы, 1994. – 87 б.

МӘШҺҮР-ЖҮСІП КӨПЕЙҰЛЫ ЕРТЕГІЛЕРІ АЯСЫНДА ART-THERAPY ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ШЫҢДАУ

ДРОЗДОВА М. В.
9 сынып оқушысы, Дарынды балаларға арналған
№ 8 лицей-мектебі, Павлодар қ.
АБАИЛЬДЕНОВА Н. Қ.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Дарынды балаларға арналған № 8 лицей-мектебі, Павлодар қ.

«Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру», «Ұлы даланың жеті қыры» мақалаларынан туындайтын «Ұлы даланың есімдері» жобасы аясында көрнекті ақын, публицист, этнограф, ағартушы, шежірежі, ауыз әдебиеті үлгілерін жинаушы М.-Ж. Көпейұлының шығармашылығына аса ден қойып, халық ауыз әдебиеті мұрасын кеңінен насихаттау. Осы жоба төңірегінде Мәшһүр-Жүсіп ертегілеріне аса көңіл бөлуге тырыстық.

Ертегі – фольклордың негізгі жанрларының бірі. Ертегі жанры – халық прозасының дамыған, көркемделген түрі, яғни фольклорлық көркем проза. Оның мақсаты – тыңдаушыға ғибрат ұсынумен бірге эстетикалық ләззат та бере алады. Ертегінің атқаратын қызметі кең: ол әрі тәрбиелік, әрі көркем-эстетикалық әдеби қазына. Ертегінің бүкіл жанрлық ерекшелігі осы екі сипатынан көрінеді. Сондықтан ертегілік прозаның басты міндеті – сюжетті барынша тартымды етіп, көркемдеп, әрлеп баяндау. Демек, ертегі шындыққа бағытталмайды, ал ертекші әңгімесін өмірде болған деп дәлелдеуге тырыспайды. Ертегінің композициясы бас қаһарманды дәріптеуге

бағындырылады, сөйтіп, ол белгілі бір сұлба бойынша құрылады. Мұның бәрі ертегіге идеялық, мазмұндық және көркемдік тұтастық береді. Осы тұтастық бұл жанрға басқа да қасиеттер дарытады: композиция мен эстетикалық мұраттың бірлігі әрі тұрақтылығы, көркем шарттылықтың міндеттілігі, ауызекі сөйлеу тіліне сәйкестігі, тұрақты тіркестердің қолданылуы. Одан басқа ертегі адамның рухани азығы болған. Қазақ ертегілерінде хандық заманның шындығы, сол шақтағы әдеттер мен нанымдар, салт-дәстүрлер, тұрмыс кейпі көбірек көрініс тапқан [1].

Ертегі туралы академик М. Әуезовтың мынандай анықтамасы бар: «Ертедегі адамның тәтті қиялынан туып, халық аузында қара сөзбен айтылған, ауыз әдебиетінің бір даласы», - деген. Мұнда «ертегі» деген сөз ескі заманда шығып, халық аузында салт болған әдебиеттің бір түрі деп, оны әдебиеттану тұрғысынан қарастырады. Ертегілер нақты іштей жіктелмейді, дегенмен, қазақ халқының ертегілеріңде, әсіресе, мал мен аң көрнекі орын алады, сондай-ақ халыққа көп тараған тұрмыс-салт ертегілері де бар деген дұрыс пікірлер орын алған. Дегенмен олардың әрқайсының анықтамалары берілмеген. Негізінен, ертегілер, көбінесе мазмұн, тақырып жағынан талдауға түсіп отырған деп ғалым өз еңбегінде жазған. Қазақтың төл ертегілерін сөз еткенде, ғалымдар олардың мейлінше молдығына, бірақ бар нұсқаның ғылыми түрғыда жазылып алынбағанына назар аудара отырып, оларды сол кездегі қазақ фольклорының ең аз зерттелген саласы деп ертегі жанрын барынша ашып зерттеген ф.ғ.д., профессор Қ. Н. Жүсіпов «Қазақ фольклортану ғылымы: XX ғасырдың бірінші жартысы» атты монографиясында саралап көрсеткен [2, 236].

Қазақ фольклорын жинаушы, жариялаушы, зертгеушілер дегенде Ш. Уәлиханов, В. В. Радлов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев, Г. Н. Потанин, Ә. Диваев т.б. еңбектері барынша қарастырылғанымен, бұл салада ең көп жұмыс тыңдырған Мәшһүр-Жүсіп, сондай-ақ Кеңес өкіметі тұсында есімі аталуына тыйым салынған Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, Х. Досмұхамедовтердің еңбектері енді-енді ғылыми айналымға ене бастауы – бұл саладағы ғылымның кенжелеп қалу себептерін де, аталған ғылымның қазіргі жай-күйін де толық андата көрсеткен ф.ғ.д., профессор Қ. Н. Жүсіпов [2, 9].

XX ғасыр басындағы газет-журналдар беттерінде қазақ фольклорына қатысты үлгілер жиі басылып, жинаушылар есімдері де көрсетіле бастады. Нұсқа әрі қазақ тілінде, әрі орыс тіліндегі аудармасымен қатар басылып жүрді. Жинап бастырушылар

қатарында орыс зерттеушілері А. Е. Алекторов, А. А. Ивановский, М. Миропиевтермен қатар қазақ зиялылары Бекен Адықов, Жағыпар Айманов, Қ. Жапанов, Б. Райымбеков, Т. Сейфуллин, Р. Дүйсембиев, т.б. есімдері бар. Бұлардың кейбірі жазып алған үлгіні өз атымен бастырса, кейбірі кімнен, қай жерден жазып алғаны турасында деректерден де хабардар етіп отырған. Осы есімдердің қатарында ұлы ойшыл, фольклортанушы, этнограф, тарихшы, философ, қазақ мәдениеті мен әдебиетінің белгілі бір тұлғасы М-Ж. Көпеев те бар.

Тақырыбымызға арқау болып отырған М-Ж. Көпейұлы аңыз-әңгіме мен тарихи әңгімелерді, шешендік сөздерді қағазға түсіріп отырған. Оның үстіне фольклорлық жанр түрлерін, атап айтқанда, тұрмыс-салт жырларын, эпос, ертегі, мақал-мәтел, ақындар айтысын, т.б. жинағаны тағы бар. Мәселен, ғалым жинақтауында ел аузындағы тұрмыс-салт жырларының 30-40 шақтысы топталған. Егер жанр бойынша жүйелесек, ертегілерден – 15 шақты мәтін үлгісі; батырлық жырлардан – 5-6; ғашықтық жырдан – 2-3; қисса-дастандардан – 11-12; тұрмыс-салт жырларынан – 30-40 шақтысы; аңыз-әңгімелердің – 200-300 үлгісі; жаңылтпаштың – 100-150 шақты; жұмбақтың қара сөз бен өлең түріндегісі – 50 шақтысы; мақал-мәтелдердің 2,5 мың жолдық мөлшері; ақындар айтысының 27 үлгісі; 30-40 шақты ақын-жыраулардың өлеңдері, дастандары т.с.с. орын алған екен. Сондай-ақ, қолжазбалар ішінде шежірелер, діни өлеңдер мен нақылдар, әлі баспа бетін көрмеген күлдіргі сөздер топтамасы, т.б. нұсқалары бар. Қолжазбалар ішінде зерттеуші ел арасынан түрлі ертегілерді де көрсеткен: «Еділ-Жайық», «Көр ақтарған Жаманбай», «Баһырам патша туралы», «Есен тентек туралы», «Ертеде бір хан болыпты», «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама», «Еңсегей бойлы Ер Есім», «Алаша хан», «Жеті жасар Желкілдек», «Ер Төстік», «Әз Жәнібек және бір ұста», «Екі патша», «Әділ би», «Сүйіндік: Олжабай батыр», «Тама Сарыбас мерген» [1].

Осы жағынан болса керек, М-Ж. Көпеев шығармалары көптеген ғалымдарды қызықтырған. Мәшһүр-Жүсіп ертегілерінің көпшілігі қолжазба күйінде Қазақ ССР Ғылым академиясы кітапханасының фондысында сақтаулы. Мәшһүр-Жүсіп жинаған ертегілердің жер, су аттарына, тарихи адамдар атына байланысты ертегі аңыздардың бір қатарына түсініктер, шешулер, талдаулар беріп отырады» - десе [3], ғалым С. Дәуітұлы «Мәшһүрдің «Қара месі» жинағынан бес ертегіні қарастырып отырмыз, олар: «Алтынбас-Күмісаяқ ғашық болған», «Еңсегей бойлы ер Есім», «Асанқайғы», «Еділ-Жайық», «Желкілдек». Осы ертегілердің ішінде «Алтынбас-Күмісаяқ

ғашық болған» және «Желкілдек» өлең түрінде жазылуымен ерекшеленеді. Әсіресе, «Алтынбас» бастан – аяқ он бір буынды қара өлең түрімен өрнектелген. Ал «Желкілдек» ертегісі шытырман оқиғалар қақтығысмен ерекше. Бас кейіпкер Желкілдек Ертөстік сияқты атса мылтық, шапса қылыш кеспейтін, жақса отқа күймейтін жан. Желкілдектің қарсыластары да осал емес. Бұл туындыдағы айырықша бір кейіпкер – мыстан кемпір. Ол айла-шарғысымен, неше түрлі сұмсұрқия іс-қимылымен көзге түседі. Бір сөзбен айтқанда, халық армандаған алып батыр да, сұлу да ақылды қыз-келіншектер де, зерек қариялар да бұл ертегілердің ішінде баршылық» - дейді [4, 17].

«Ертіс өңірінде «Мәшһүр Жүсіп әлемі» атты ертегілер жинағы оқырманға жол тартты. Орта және жоғары буын мектеп оқушыларына арналған еңбек қалың бұқараға философ, фольклортанушы, этнограф М-Ж. Көпеевтің 160 жылдығына арналған ғылыми конференцияда таныстырылды. Ертегілер ойшылдың шығармалары негізінде жазылған. Қазір әлемге аты әйгілі Мәшһүр-Жүсіптің мұрасын зерттеуге қызығушылық танытқан жас ғалымдардың қатары көбейген. Олардың қатарында Қазақстан, АҚШ, Түркия, Жапония елдерінің азаматтары бар. Айта кетейік, бүгінде Павлодар университетінің оқу бағдарламасына «Мәшһүртану» пәні енгізілген. Сонымен қатар 14 жыл бойы ғылыми-тәжірибелік орталық жұмыс істейді. Еңлік Жұматаева, педагогика ғылымдарының докторы, жинақ авторы: – Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының бес шығармашылығына интерпретация жасай отырып, балалардың жас ерекшеліктерін ескеріп, ертегі жазылды. «Рухани жаңғыру» тек үлкендерге қатысты емес, балаларға да қатысты. Әрине, мұны балабақшаларға қолдануға болмайды және ең төменгі сыныптарға қолдануға болмайды. Бұл 10-13 жасқа шақталған», - деген ақпарат ғаламтор желілерінде жарияланған [5]. Бұл хабар біздің де көңілімізден шығып отыр.

Байқауымызша, М-Ж. Көпейұлы ертегілерінде қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі, туыстық қарым-қатынасы, әдет-ғұрпы, рухани мәдениет лексикасы, көшпенділік үрдісі, қазақ халқының түпкі тамыры түркілерден тарайтындығы, бай мен кедей арасындағы кикілжілдік, ер жігіттердің батырлығы, ерлігі суреттеледі. Оған қоса, этнолингвистикалық сөздердің қолданысы да мол. Бұл қазақ тілінің бай, тұнып тұрған маржандай сөздері бар екенін байқатады. Мәшһүр ертегілерін оқи, талдай келе, болашақ ұрпаққа берер тәрбиесі бар, баланы мықты да алғыр, ойлапаз, ақылды, тіл байлығы мол болуға

үйрететініне көз жеткіздік. Осыған орай, Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы ертегілері аясында балалардың шығармашылығын шыңдау үшін art-therapy әдістерін қолдануды жөн көрдік.

Арт-терапия – бұл бейнелеу өнерімен емдеу дегенді білдіреді. «Арттерапия» – термині (art – өнер, artterapy – өнер арқылы терапия жүргізу) көбіне ағылшын тілді халықтар қоныстанған елдерде кеңінен тараған. Арт-терапиялық әдістемелер жеке дара әдістеме ретінде де терапияның көмекші әдістемесі ретінде де қолданылады. Арт-терапия – ауру адамның психоэмоциональді халіне шығармашылық арқылы ем жүргізу және әсер етуді білдіреді. Алғаш бұл термин 1938 жылы санаторияда туберкулез ауруына шалдыққандардың көңіл-күйлерін сипаттауда Адриан Хилл өз жұмысында қолданған. Кейіннен бұл термин өнерге қатысты барлық терапияның салаларында қолданыла бастайды. Арт-терапия мынадай бағыттарды қамтиды: сурет терапиясы, драмтерапия, библиотерапия, музыкатерапия, кинотерапия, куклотерапия, битерапиясы [6].

Сондай-ақ, арт-терапияның тағы бір саласы бұл – ертегі терапиясы. Ертегі балалық шағымыздан бастап біздің өмірімізге сән беріп келеді. Сірә, қызықты, сиқырлы да таңғажайып оқиғалар қызықтырмайтын бір де бір бала жоқ шығар. Ертегілерді қолдану тарихтың тереңінен халық ауыз әдебиетінен алғаш бастау алған. Бүкіл әлемде ертегі оқу сәбилер мен үлкен адамдар арасындағы қарым-қатынастың ерекше түрі бола отырып, білім беретін әрі адамгершілік тәрбиесін беру түріндегі салт-дәстүр болып табылады. Бүгінгі таңда да, адамдар саналы түрде ертегілерге салынған білім көзіне тартылады. Осы кезде бұл әдіс ертегі терапиясы деген атауға ие болып отыр [7].

Ертегі терапиясы – тәрбие арқылы баланың көзқарасын бағдарлау және ішкі әлемінен хабардар болу тәсілдері. Ертегі терапиясы арқылы баланың санасын өздігінен кері нәрселерге қарсы тұрарлық күш беру шарт деген тәсілді ұстанады. «Сабағыңды жақсы оқы, қолыңды жумай дастарқанға отырушы болма, ата-анаңды сыйла, үлкенмен керіспе» дейтін ескертпелер баласы бар үйде күнде он рет қайталанады. Мың сан қайталанулардан соң бала санасы ести тұра мұндай ескертпелерді мүлдем қабылдамайтын күйге жетіп, тек өз білгенінше әрекет етеді. Өйткені, ол сабақты жақсы оқымаса не боларын немесе ата-анасын құрметтемеудің ақыры немен аяқталарын білмейді. Ал, ертегі терапия ең бірінші оған болашақ туралы сұраққа жауап береді. Ертегінің финалында болатын

нәтижелерден ол келешек туралы ой түйеді. Қазір заман талабына сай көп балалар ертегілерді оқығаннан гөрі теледидардан шетелдік мультфильмдерді көргенді ұнатады. Ал ертегілер оқымаған бала ешқашан өз елін, жерін шын жүрегімен жақсы көрмейді. Балаларға күнделікті ертегі оқу арқылы зерек болатынын айтады. Қыз балалар ертегідегі «ай десе аузы, күн десе көзі бар» арулар сияқты сұлу, сымбатты болуға ұмтылса, ұл балалар «суға салса батпайтын, отқа салса жанбайтын», «күн санап өсетін» ертегілік батырларға ұқсауға тырысып, спортпен шұғылдануға құлшынады екен.

«Қазақ ертегілерін ең мол өндіріп және естіген қалпында жазып алған Мәшһүр-Жүсіп Көпеев...» деп М. Әуезов бекер айтпаған. Мәшһүр-Жүсіп Көпеев ертегілерінің 15 шақты мәтін үлгісі бар. Мәшһүр-Жүсіп ертегілері өлең сөзбен, қарасөзбен жазылған. Ертегілерде көбінесе қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі, туыстық қарым-қатынасы, әдет-ғұрпы, рухани мәдениет лексикасы, көшпенділік үрдісі, ер жігіттердің батырлығы, ерлігі суреттеледі. Мәшһүр ертегілерін оқи, талдай келе, болашақ ұрпаққа берер тәрбиесі бар, баланы мықты да алғыр, ойланпаз, ақылды, тіл байлығы мол болуға үйрететініне көз жеткізуге болады. Мысалы:

«Һамза, Лумза әңгімесі» - жиылған малды, яғни байлықты о дүниеге әкете алмайсын, дүниеқор болмауға үйретеді.

«Заманына қарай амалы» ертегісі – өтірікші болмауға шақырады.

«Ақылдың пайдасы» ертегісі – не жұмыс, не іс қылсаң, ақылмен, сабырмен артын ойлап істеу керек, - дейді.

«Екі патшаның білместігі» ертегісі – сабырға, тәубеге келе білу керек, жаман райынан қайтып, өз үйірін, өз елін табуға шақырады.

«Бес тиын бақыр және мысық» ертегісі – адал еңбекпен азға қанағат қыла білу керек, - дейді.

Оған қоса, жас оқырмандар ертегінің желісіне кіріп, кейіпкерлермен бірге шытырман оқиғаларға тап болады, олардың тағдырына алаңдап, түрлі сезімдерді сезіне алады. Мәшһүр-Жүсіп ертегілері көптеген сезімдерді танытуға көп үлес қосуда. Осыған орай біз Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы ертегілері аясында art-therapy әдістерін қолдану арқылы балалардың шығармашылығын шыңдау үшін түрлі тренингтер өткіздік.

Ертегі дүниені ішкі жағынан ақтарып, кейіпкерді жағымды іс-әрекеттері арқылы, көптеген үрейлі жағдайлардан арылтып, баланың сана-сезіміндегі қайшылықтарды шешуге мүмкіндік береді. Бала ертегі кейіпкеріне ұқсағысы келген кезде ертегі терапияға әсер етеді. Ертегі жақсылыққа үміт береді де баланың өмірінде болып

көрмеген бірқатар өмірлерде өзін көз алдына елестеткізеді. Ертегіні оқып жатқан уақытты елестетіп ойлау арқылы пайда болатын суреттер әр баланың өзіндік жеке екендігіне қарамастан, ертегінің феномені балалардың түсіндіруге мүмкін емес таңғаларлық ғажайып шытырман оқиғаға қызығушылық болып табылады. Ертегі елестетіп ойлау қабілетін қалыптастыруда анықтаушы болмаса да, соңғы рөл алмайтынын атап өтпеуге болмайды [7].

Ертегідегі мейірімділік пен зұлымдық, жомарттық пен сараңдық, батылдық пен қорқақтық сияқты т.б. ұғымдар берілген. Бұның бәрі адамгершілік құндылықтар арқылы бала тұлғасын қалыптастырады. Ертегі – баланың ішкі дүниесінің айнаша ақтарылатын символикалық үлгісі деуге болады. Ол балаға мүлде әр түрлі әлеуметтік рөлдерді басынан кешуге, ертегі оқиғалары мен нағыз өмір арасындағы байланысты айыруға мүмкіндік береді. Ертегі тілі түсінікті, кейде сюжет тіпті өз өмірінің ең қиын деген жағдайларын ашады. Бұл жерде балалардың қиыншылықтары мен оларды шешу тізбектерін тауып алуға болады. Ертегіде көзге көрінбейтін ұстаз бар екені сезіледі, ол сездірмей үйретіп отырады, кейіпкердің қателік жасауына жол бермейді. Балаға келіспеушілік жағдайды шешуге болатын жолдарды қарастыруға және де сол немесе басқа таңдап алған жолдың нәтижесін қарастыруға ұсыныс жасалады. Тәрбиелік мағынада бала мен үлкен адам арасындағы жағымсыздықты жеңіп шығуға мүмкіндік беретін байланыстырушы ретінде әсер етеді. Одан кейінгі баланың күнделікті өмірінде әрекеті уақытша шектелмейді де, сана-сезім деңгейінде әсер ете береді.

Ертегіні оқудан басқа ертегі терапиясын ұйымдастыруда қолдануға болатын кең таралған мүмкіндіктер бар. Олар:

1) ертегі мотиві бойынша сурет салу – естігенді бекітуге, кейіпкерлерді сызба түрінде елестетуге мүмкіндік береді. Сурет салу барысында бала өзін бос сезініп, еркін ассоциацияларға ерік береді. Өйткені, көбіне сөзбен жеткізе алмағанын қағаз бетіне еркін сала алады.

2) кейіпкердің тәртібі мен мотивінің іс-әрекетін талқылау – балаға ертегі кейіпкерлеріне қатысты бағалау позициясын алуға, соған байланысты «жақсы», «жаман» категориясында өзінің бағалау жүйесін құруға мүмкіндік береді.

3) ертегі эпизодтарын ойнау – балаға басқа кісіге айналуға, кейіпкердің көңіл-күйін сезінуге, өз эмоцияларын білдіруді жетілдіруге мүмкіндік беру. Қойылымды ойнауға тек балалар қатыспай, қуыршақтарды қолданып ойнауға болады.

4) ертегіде өзінің кейіпкері туралы, оның өміріндегі қиыншылықтар туралы сөз болып, кейіпкер тұлғасының қалыптасуы мен дамуы туралы әңгімеленеді. Онда кейіпкердің ерекшеліктері, өмірі, тағдыр тәлкегі, қандайда да бір нәтижеге келтірген таңдаулары туралы айтылып, не болса да ертегінің соңы міндетті түрде оптимистік болуы тиіс.

Ертегі терапиясының когнитивті және шығармашылық аспектілері ерекше маңызды. Ертегіге талдау жасау рухани құндылықтарға жанасуды, күнделікті жағдайларға қатысты көзқарасты өзгертеді немесе едәуір байытады. Қиялдың шығармашылық энергиясын – шығарма, сурет салу, қуыршақтар дайындау, ертегіні драматизациялау (шығармашылық аспектілер) арқылы шығаруға мүмкіндік береді. Барлық осы күштер өз өмірін конструктивті өзгертуге көмегін тигізеді. Ертегі терапиясының көмегімен балаларда қоршаған әлемге деген белсенді қызығушылығын қалыптастырады. Ал ертегіні айту кезінде, бала мен ересек адамның арасында коммуникативтік ынтымақтастық жағдайын жасайды. Бала ертегіні тыңдау арқылы мазмұнды бірізді айтуға, жағдайы бойынша әрекет етуге үйренеді. Сондай-ақ координация, моторика, кеңістікте бағыт табуды үйренеді.

«Жан тұрмысы өркендеу үшін, яғни ойы, ақылы кеңейіп, құлқы түзеліп, тілі баю үшін жас балаға ертегі тым қымбат нәрсе», - деп М. Жұмабаев айтып кеткендей, ертегінің бала тәрбиесінде алар орны ерекше. Болашақта шығармашылығы дамыған, еліміздің іргесін берік қалайтын болсақ, ертегіге ерекше көңіл бөлу керек.

Еліміздің тұңғыш президенті Н. Ә. Назарбаевтың айтуынша, бала тәрбиесі қашанда маңызды міндеттердің бірі болып табылады [1]. Балаларды ертегімен тәрбиелеген елдің келешегі зор. Болашақта білімді, елін сүйетін адамдар көп шығады. Мысалы, қазақ халқының ұлы ақыны Абай Құнанбаев бала кезінде Зере әжесінің, ал тұңғыш ғалымы Шоқан Уәлиханов бала кезінде Айғаным әжесінің ертегісін тыңдап өскен. Ұрпақ тәрбиесі – келешек қоғам тәрбиесі. Ендеше, ақпараттық технологиялар дамыған кезеңдегі балалардың ой-қиялдарын ертегілер арқылы жеткізу мүмкіндігі бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 https://kk.wikipedia.org/wiki/Ертегі

2 Жүсіпов Н. Қ. Қазақ фольклортану ғылымы: XX гасырдың бірінші жартысы. Монография. - Павлодар. 2007. - 381 б.

3 http://el.kz

4 Мәшһүр Жүсіп Көпеев. Ел аузынан жинаған әдебиет үлгілері. Екі томдық, 2-т. – Алматы : Ғылым, 1992. - 224 б.

5 https://24.kz/kz/Павлодар облысында «Мәшһүр Жүсіп әлемі» атты ертегілер жинағы шықты (мақала)

6 http://www.rusnauka.com/Арт-терапияның қолдану маңыздылығы

7 https://articlekz.com

М. ӘЛІМБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ БАЛАЛАР ПАРАСАТТЫЛЫҒЫНЫҢ КӨРІНІСІ

ЖУКЕНОВА А.
8 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
МАҚСАТХАН А.
жетекші

Мұзафар Әлімбаев – екінші дүниежүзілік соғысты басынан өткерген ақын. Ал, соғыс жеке адам ғана емес, күллі ғаламның құндылықтары мен психолоиясын, өмір сүру салтын бір ғана сәтте өзгертіп жібере алады. Соғыстан әркім әр түрлі сабақ алады. Бірі бойына үрей мен қатыгездікті дарытса, бірі осыншама сұрапылдың қатерлі екендігіне көзі жетіп, адамзатқа жаңа жол сілтей бастайды. Мұзафар Әлімбаев шығармашылығындағы Гуманисттік идеялар осы бағытта қалыптасқаны анық.

Гуманизм – Еуропада XV-XVII ғасырларда қалыптасқан Ренессанстық философияның негізі болды. Бұл уақытта Еуропа қоғамдарында феодализм құлдырап, жаңа буржуазиялық қоғам қалыптасуға бастау алған болатын.

Гуманизм – адамды жаратылыстың ғажайыбы деп танып, адам құқын, қадір-қасиетін, адамдық ар- намысын, адамның таңдауын, адам еркіндігін, адам шығармашылығын, адам құқықтарын жоғары бағалау, адамға жанашырлық таныту, адамдық сипаттағы қасиеттерді ең жоғарғы деңгейде әйгілеу.

Адам табиғатында бар осы қасиетті ақын Мұзафар Әлімбаев өз шумақтарына қалай қосты?

Ақиқатты іздеген-
Әуелден дос бізбенен
Әділдікті қорғаған-
Бір туғандай ол маған.
Армандасын қолдаған-

Ағайындай олмаған.
Жалғандықты жақтаған-
Бір туса да жат маған.

Ақынның осы шумақтарындағы ой қазақтың ежелден бергі гуманистік көзқарасына саяды. «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген халық мақалы бар. Бұл жердегі туралық категориясы шыншылдық, әділдік мағынасында. Бұл да адамға тән гуманистік қасиеттер.

Еуропада ғылым ретіне, философиялық ағым ретінде қоғамда кеңнен талқыға түскен Гуманистік идеяларды қазақ даласында ежелгі билерден бастап, XIX ғасырда өмір сүрген Шоқан, Абай сияқты тұлғалар одан әрмен жалғастырды. Жалпы бұл идея Батыс пен Шығыстың ойшылдарының барлығында дерлік бар.

Мұзафар Әлімбаев шығармашылығында да бұл ойлар көрініс тауып, қаламына арқау болып отырғандығына тағы да біраз мысалдар келтірсек:

Өзімізше шетімізден дейміз-ау
Тұлғамызға жарасады қандай құз.
«Бала» десе «шала шығар...» дейміз-ау,
Демесек те ішімізден ойлаймыз.
Жақсылығын ең алдымен көре біл,
Жамандығын ең алдымен іздеме,
Ізгілік қой ең алдымен керегі,

Өзің де ойла: қалдырасың бізге не? Бұл өлең жолдарында ақын адамның өз-өзіне биік деңгейде сұрақ қоюына шақырады. Ішкі «меннің» асқынған кезінде «тұлғамызға жарасады қандай құз» деп ойлауы пенде атаулының бәріне тән құбылыс. Өзін барша әлемнен асқақ қойып, эгоға жол берген жанды сәл аялдауға шақырады. «Ізгілік қой ең алдымен керегі» дейді ақын. Одан өзге қылық пен сезім адамзатқа жат.

Мұзафар Әлімбаевты баршасы балалар әдебиетінің өкілі ретінде таниды. Алайда, ол өз шығармашылығында үлкен-үлкен философиялық ой толғамдарға көбірек қалам тербеген ақын. Адамзаттың мыңжылдардан бері толғанып келе жатқан сұрағына өз ойымен жауап іздеп, эстетикалық, философиялық көзқарасымен шешім де айта білген.

Күн батады,-дейді-ау жұрт,- ұясына,
Ондай ұя әсте жоқ туасыда.
Інге кіріп ұйқыға шомбайды күн,
Күн самғайды заңғардың қиясына.

Күн бата ма?
Күн батса не болады?
«Күн батты»-деу білместің жорамалы.
Күн тек қана көзіннен тасаланып,
Көкжиекке зырлайды одан әрі.

Абайдың «өлді деуге бола ма айтыңдаршы, өлмей тұғын артына сөз қалдырған» деген өлең жолдары санаңызда жарқ еткен болар. Ақын бұл жерде күнді мәңгіліктің символына балайды. Астрономиялық тұрғыдан Жер бетінде өмір сүріп жатқан адамдар үшін түнде күн батады деген ұғым қалыптасқан. Алайда бұл жер бетінің кеңістігінде ғана ойлай алған адамдардың ой түйіні. Ғаламдық кеңістікпен салыстырған күн ешқашан батпайды. Өз заңдылығымен қозғалысын жалғастыра береді. Ақын осы астрономиляық құбылысты мәңгіліктің өлшемімен символдап береді де:

Мейіріммен жылытса жаңа бізді,
Қарт ананы, жас сәби, анамызды.
Бірте-бірте аунайды батыс бетке,
Жалғастырып араймен арамызды

– деп күн нұрының табиғаттағы мейірімін, тіршілікке беретін нұры мен нәрінің қасиетін аша түседі. Егер күн батса жер бетіндегі мейірім, жылу атаулы жоғалып, тіршілік күйремек. Бұл шумақтардан жер бетіндегі тіршілік атаулыға мейірім мен жылулық нәр беріп тұр деген ақын ойын аңдауға болады. Әрмен қарай көз жүгіртсек:

Күн батпайды, ещқашан күн батпайды,
Күн батса егер қайтадан үн қатпайды.
Сырғып сол алтын күндер өткен сайын,
Әр минутың қаншама сырғақтайды.

Осы шумақтан ақынның экзистенциалдық көңіл-күйін тануға болады. Фиософияның бұл бағыты да Гуманизммен үндес. Өмірдің мәнін табу, өзіндік менді тану, жаратылысты құрметтеу жолындағы толғаныстан туған ирроционалды бағыт. Әр күн өткен сайын уақыттың аяусыз ағып жатқандығына іштей қатты қынжылған ақынның үні осы шумқата жатыр. Абайша айтсақ «сағаттың тықылдағы емес ермек».

Ақын айтатын ойларын қарапайым жеткізеді. Ойлың ең негізгі өзегі мен нәрін мың құбылтып, әсірелемей-ақ, өлең жолдарының ішкі ағысына қалдырып отыратындығын байқаймыз. Балалар ақыны ретінде танылған Мұзафар Әлімбаевтың бүлдіршіндерге арналған өлеңдерінде де үлкен ойлар бала тілімен кестеленіп беріледі:

А – Алтай бала дәрігер,
Аурудан сақтар ол мені.
Ә- Әнуар өнер біледі,
Әдемі етік тігеді.
Б- Бауыржан сақшы жауынгер,
Батыр деп сүйген қауым ел.

Бұл өлең жолдарында балалардың жас санасына адамгершілік қағидаларын сіңіріуді мақсат тұтқан. Дәрігер болып, адам жанына араша болу, өнер игеріп, қоғамға пайда әкелу, батыр болып ел қорғау сияқты ізгі қасиеттерді әліпби өлеңіне қосып, жасөспірім баланы ерте жастан адамгершілік қағидаларына тәрбиелеуді мақсат тұтады.

Гуманисттік идея қазақ әдебиетінде жыраулық поэзиядан бері белгілі. Бірақ, оны гүлдендіріп, ерекше дамытқан ақын, қазақ ұлтының данышпаны Абай. Сол Абайдан бері жалғасқан үрдіс кеңінен дамып, қалам ұстаған ақындардың өлеңдерінде жиі кездесті. Мұзафар Әлімбаев та Абай ізін жалғаушы гуманист ақындардың қатарына толықтай жатқыза аламыз.

Тумайды жұртын ақын жылатуға,
Туады жүрктерді нұрлантуға.
Өлеңін орамал ғып өтеді олар,
Көз жасын адамзаттың құрғатуға.

Өнер әуел бастан өзіне гуманизмді міндет етіп алған, адамзатқа жанашыр күш. Суреткердің жанына батып, толғандырған дүниесі ән болып, күй болып, өлең болып төгіліп жатады. Сөйтіп, «адамзаттың көз жасын құрғатады». Жанына жұбаныш болады. Сырласады. Мұңын бөліседі. Сонда ғана өнер өзінің биік өресіне жетпек.

Шығады шың басына, шығады өнер,
Шын ақын екі туып бір-ақ өлер.
Алдында әр заманның, әр ұрпақты,
Құламай тіккке туы тұра берер.

Бұл өлеңіндегі ақын ойы – адамгершілік ақиқаттың, ар ұжданның құламауына сай келеді. Әр заман, әр ұрпақ алмасқан сайын бұл қағидалар алдынан шығып, туы желбіреп тұра бермек. Қазақ әдебиетінде аты алтын әріптермен жазылған ақынның, арман мұраты «адамзаттың бақыты» десе де болғандай. Бұл мұрат жолындағы өнердің, өлең арқалаған ақынның да гуманистік міндетін айқындап береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әлімбаев М., Балдәурен, шіркін, балалық: Өлеңдер, әндер, аңыздар, ертегілер, дастандар. – Алматы : Жазушы, 1973. – 376 б.

2 Әлімбаев М., Балдырғанның базарлығы. Мектеп пен балабақша сахнасына және сабақтан тыс оқуға лайықталған өлеңдер, әзіл-оспақ, жаңылтпаштар, жұмбақтар, әңгімелер. – Алматы : Қайнар, 1977. – 156 бет, сур.

3 Әлімбаев М. Биікке, биікке: Балаларға арналған өлеңдер. – Алматы : ҚКӘБ, 1955. – 75 б.

4 Әлімбаев М. Жауқазын: Дастандар мен өлеңдер. – Алматы : ҚКӘБ, 1959. – 100 б.

5 Әлімбаев М. Жолдар-жылдар: Өлеңдер. - Алматы : Қазмемкөркеммәдеббас, 1964. – 184 б.

6 Әлімбаев М. Жүрек лүпілі: Өлеңдер мен поэма. – Алматы : Жазушы, 1967. – 135б.

МӘШҺҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «ТӘУЕЛСІЗДІК», «МӘҢГІЛІК ЕЛ», «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» ИДЕЯЛАРЫНЫҢ КӨРІНІСІ

КАБИДЕНОВА Г., САМАТ Қ.
9 сынып оқушылары, Қараоба ОМ, Павлодар облысы, Ақтоғай ауданы
КАЛЫКОВА Э. Т.
жетекші, Қараоба ОМ, Павлодар облысы, Ақтоғай ауданы

Қазіргі ұлттық тарихымызды қайта зерделеу заманында Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің бұған дейін айтылмай келген өмір белестерінің белгісіз беттері енді ашылып, талай жылдар бойы тыйым салынып келген сүбелі шығармаларын қайта тануға бет бұрылды. Дегенмен, М.Көпеев әлі өзінің лайықты бағасын алған жоқ. Оның мол мұрасын жан-жақты зерттеп, көпшілік оқырман қауымға таныстыру, шығармаларын бүгінгі күнмен, болашақпен ұштастыра зерттеу, қазіргі кезең позициясынан қарастыру – бүгінгі таңдағы өзекті мәселе.

Мәшһүр Жүсіп Көпеев шығармаларындағы «Тәуелсіздік», «Мәңгілік Ел», «Рухани жаңғыру» идеяларының көрінісін анықтап, нақты мысалдармен жан-жақты талдау – жұмыстың негізгі мақсаты. Осыған орай, алдымызға мынадай міндеттерді қойдық:

- М. Көпеевтің өмірі мен шығармашылығына жалпы шолу жасау;

- М. Көпеев шығармаларындағы тәуелсіздік жайлы идеяларды анықтау, зерделеу;

- Ақынның әдеби мұраларындағы идеяның «Мәңгілік Ел» идеясымен үндестігін табу;

- М. Көпеев шығармаларындағы «рухани жаңғыру» мәселесін бүгінгі күнмен ұштастыра қарастыру;

- Ақын өлеңдеріндегі ұлттық рухани құндылықтардың жастар тәрбиесінде алатын орнын ерекшелеу.

Зерттеу жұмысында Мәшһүр Жүсіп Көпеев шығармаларының бүгінгі күнмен үндестігін табуға, Мәшһүр мұрасын жаңғыртып, оның өскелең ұрпақ үшін мәні мен маңызын ашуға баса назар аударылды. Тұңғыш Президент Н. Ә. Назарбаев ұсынған «Мәңгілік Ел», «Рухани жаңғыру» идеяларын насихаттаудағы ақын шығармаларының маңызы мен рөлі сараланды.

зерттеу жұмысы кіріспеден, негізгі бөлімнен, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

Қазақ халқының көрнекті ойшылы, заманынан озып туған дара тұлға, ақын, шежіреші, қазақ халқының ауыз әдебиетін жинауға қомақты үлес қосқан қазақтың біртуар тұлғасы - Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің есімі еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бастап шынайы мәртебесіне көтеріліп, тарихта лайықты орнын ала бастады. Бірақ өкінішке орай ақынның қолжазбаларының көбі түрлі себептерге байланысты сақталмаған. Әсіресе, Кеңес заманында көптеген шығармалары қасақана құртылды.

Ақынның шығармашылығы мен өміріне арналған іргелі еңбектер қазіргі кезеңде әр түрлі көлемде жарық көріп келеді. Ақынның шығармалары жиырма томдық көлемде басылды. Мәшһүртануға байланысты ғылыми диссертациялар, мақалалар жазылып келеді. Мәшһүрдің өмірі мен шығармашылығы жайлы қалам тартқан 100-ге жуық зерттеуші, ал оған қатысты монография, оқу құралдары 200-ге жуықтайды. Зерттеуші ғалымдардың пайымдауынша, ұлы ғұламаның зерттелмеген жеке мұрасының өзі әлі талай ұрпаққа рухани азық болары сөзсіз...

…Мәшһүр шығармаларындағы тәуелсіздік идеяларын екі бағыт бойынша зерттеп қарауға болады. Біріншісі, ақын шығармашылығындағы қазақ халқының ұлт-азаттық көтерілісі жолындағы күрескерлік кезеңдерінің жырлануы. Бұған ақынның «Абылай хан», «Кенесары», «Кенесары – Наурызбай» және тағы басқа жырларын енгізуге болады. Сондай-ақ ақынның шежіре тақырыбы аясында жазылған құнды еңбектерін де тәуелсіздік

идеясында жазылған еңбектерге жатқызуға болады. Себебі, мұнда ақын жүздер мен хандар шежіресін, рулар шежіресін зерттеу арқылы өткен тарихты насихаттайды. Сол арқылы тамыры тереңге бойлаған халық, іргелі ұлт, еңселі ел, ұлт пен халық мүддесін қорғаған биік тұлғалары, билері мен шешендері, қол бастаған батырлары болғанын анықтайды.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Кенесары – Наурызбай» жырын жазуын – үлкен ерлікке балауға болады. Абылай ханның немересі, қазақ хандарының ең соңғы асыл тұяқтарының бірі, өмірі аттың жалы мен түйенің қомында өткен ақберен Кененің қазақ тарихы, ел тәуелсіздігі жолындағы алар орны биікте. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының сөзімен айтсақ:

Көп тілеуін тілеген,
Мұсылманның баласы.
Ата бір тегін сұраса,
Абылайдың баласын.
Тұра алмай оның кеткені –
Бұл жақтағы қазақтың
Ауызының аласы.
Абылай ұғлы Қасымды,
Жасық емес, асылды...

Мәшһүр Жүсіп Көпеев Кенесарының қазақ халқының ұлт азаттығы жолындағы жорықты жолын баяндай отырып, аңсаған мұратын дәл көрсетті. Оны жырдың өзегіне айналдырды. Кенесарының аңсаған арманы – қазақ халқының бостандығы. Міне, осыны ақын жырда анық айтты, әрі именбей тура жырлады. Әсіресе, Патшалық Ресейдің отарлау саясатын дәл дөп басып айтты.

Бағынба, қазақ, орысқа!
Бағынсаң, қазақ, орысқа,
Осы бастан амандас
Сарыарқа деген қонысқа!
Береке кетер асыңнан,
Билік кетер басыңнан! - дейді.

...Ұлттық идея дегеніміз – тәуелсіздік идеясы. Ал осы тұрғыдан алып қарайтын болсақ, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Тарихи жырлар» мен «Шежіре мәтіндері», «Аңыз хикаяттары», «Дастандары» ұлт мүддесін көздеген шығармалар қатарына жатады. Ататекті тану тек қазақ үшін ғана емес, күллі түркі әлемі үшін ең басты ұстанымдардың бірі. Асыл текті ұлт өсіру, ұлт пен қан тазалығын сақтау үшін жеті атасын, өткенін білу міндет.

Сондықтан Мәшһүр Жүсіп Көпеейұлы шежіре жазуда осы негізге алды деп нық сеніммен айта аламыз...

...Тұңғыш Президент Н. Ә. Назарбаев: «Мәңгілік Ел – Тәуелсіздіктің өмірлік философиясы. Бұл – біздің мәңгілік ұстанымымыз» дейді. Бұл идеяның астарында «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заманды», мәңгілік елдікті, тәуелсіздікті аңсаған асыл арман жатыр. Осынау жасампаз да жарқын идея қажет кезінде жаңғырып, жаңарып, ұрпағына қайта оралып, дәстүрлік жалғасын тауып отырады. Ал осы бір идея Мәшһүр Жүсіп шығармашылығындағы негізгі идеялармен қалай үндеседі?

Мәшһүр Жүсіп өзі өмір сүрген екі ғасыр тоғысындағы қазақ қоғамындағы саяси-әлеуметтік, экономикалық және мәдени өмірге белсене атсалысқан. Ақынның сол уақытта жырлаған тақырыптары бүгінгі таңдағы «Мәңгілік Ел» идеясымен үндесіп жатыр. Мәшһүр Жүсіп ұлт бостандығын, теңдігін, ар-ождан бостандығын ел мен жер тағдырын жырлады.

Байланып қорыққандықтан жүрді тілім,
Қазағым, қайран жұртым, есіл елім.
Мұжық кеп, қара шекпен крестьян,
Жеріңді қылмады ма тілім-тілім,

– деген ақын қазақ халқы үшін киелі ата-бабаларымыздың қылыштың жүзімен, найзаның ұшымен қорғап қалған жердің, қоныс аударушыларға беріліп жатқанына жаны күйзеледі, сонымен қатар ел, жер үшін батыл ашық күресуге шақырады.

Қазағым, өнер ізден, ұрлық-зорлық,
Қыласың бір-біріңе неге озбырлық,
Болғаннан алты ауыздан ынтымақсыз,
Басыңа келген жоқ па талай қорлық...

Мәшһүрдің пікірінше, халық үшін жарқын болашаққа жол ашатын және бостандық пен теңдікке жеткізетін, «Мәңгілік Ел» болудың бірден-бір жолы – ұлттық бірлік пен татулық, ауызбіршілік. Ұлттық бірлік пен ұлттық тәуелсіздік – ақынның мұраты.

Асқынды болып жара-жауырларың,
Тіпті жоқ жазулы істі ауырларым.
Бірлік қыл, басыңды қос, пайданды ойла,
Қазағым, қайран халқым, бауырларым, – деп Мәшһүр Жүсіп өзінің шығармаларында қазақ халқын бірлікке, тірлікке, татулыққа шақырады. Халық бірлігі мен ынтымағы оның шығармаларында патриоттық сезіммен жырланады.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының 50 жыл жер астында сақталған «қара жәшігіндегі» діни жазбаларының бір тарауы – «Заман болжауы» атты шығармасында әулие ақын заманды болжайды. Сол болжамында ол әр заманда қазақ халқының басына төнгелі тұрған қауіп-қатерді айтып, одан сақтануға шақырады. Әулие ақын алғашқысында «Қазағым дініңнен, тіліңнен безіп, азып, өшпей-өспей, әйтеуір қазақ деген атқа ие болып жүресіңдер» деп налығанмен, болашақтан да үміт үзбейді.

Мұсылмандыққа жеткен соң,
Сонда ғана барып-барып ел болады.
2013 жыл болады.
Қойдан қоңыр заман болады,
Көрген де арманда,
Көрмеген де арманда сол болады.
Түзету осы үшінші ғасырдың басынан басталады.
Сонда боларсың, қазақ сенде боларсың,
Дін, тіліңмен табысып,
Толарсың қазақ сенде толарсың.
Егін мен малға жарасып,
Жасарсың қазақ, сенде жасарсың.
Топ тобыңмен табысып,
Туар әлі сондай күн.
Гүлденіп өсіп қауысып...

- деген сөздерінен Мәшһүрдің жарқын болашаққа деген сенімін анық аңғарамыз. Бұл тұста да ақын бар азаптан құтылудың,, «Мәңгілік Ел» болудың жалғыз жолы – ауызбіршілік, татулық екенін тағы да алға тартады.

Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің «тәуелсіздікке» байланысты айтқан мынадай қызықты дерегін келтіре кетсек:

Мың да тоғыз жүз отыз бірінші жыл,
Жылқы кетіп қой келді мұны ырым қыл.
Қойдан қоңыр заманды бір көрмексің,

Қой асығы «бестен» деп бусайшы бел, – деген өлең жолдарын көпшілік жұрт анық түсіне алмауы мүмкін. Алайда, аталмыш төрт шумақ өлеңнің сырлы жұмбағын ашқан техника ғылымдарының докторы, профессор С. М. Ибраев: «Жылнамаға назар салып қарайтын болсақ, 1931 жылы қой жылы екенін көреміз. Мәшһүр Жүсіп осы қой жылына мән беруге үндеп отыр. Қой – төрт түліктің ішінде ең жуас мал ретінде есептеліп, ел аузындағы «қой үстіне боз торғай жұмыртқалаған» заман деген сөз, қойдың бейбітшіліктің,

тыныштықтың символына бағаланғанын байқатады. Мәшһүр Жүсіптің «Қойдан қоңыр заманды бір көрмексің» деп отырғаны, бейбітшіліктің, тәуелсіздіктің ақ таңы ататынын айтып отыр. Ал, енді тәуелсіздікті қашан алатынына дейін дөп басып болжағанына да таңқалмасқа болмайды. «Қой асығы бестен деп бусайшы бел»,- дегендегі Мәшһүр Жүсіптің айтайын деген ойы 12 жыл мүшесі бар екенін ескеретін болсақ, қой жылы 5 рет айналып келгенде тәуелсіздіке қол жететінін меңзеп отыр. 5-ті 12-ге көбейтсеңіз 60 жыл болады. Осы 60 жылды 1931 жылға қоссақ, 1991 жылға дәл келетінін есептеп шығарамыз», - деген болжам жасайды. Қиын-қыстау заманда өмір сүрсе де ақын түбінде қазақ халқының аты әлемге танылып, «қой үстіне бозторғай жұмыртқалайтын заман» орнайтынын, еліміз тәуелсіздікке, «мәңгілік елдікке» қол жеткізетінін дөп басып болжаған...

...Бүгінде адамзат баласының алдында руханиятты дамыту мәселесі өзекті болып тұр. Себебі адам баласы рухани азықсыз өмір сүре алмайды. Жалпы, әлемдегі кез – келген халықты алып қарасақ, олар ең алдымен тәлім – тәрбиеге, білімге, адамгершілікке үндейді. Осы тұста қазақ руханиятының көрнекті өкілі М. Көпеевтің қазақ қауымдастығының рухани әлемінің жаңғыруына шынайы қызмет еткенін, қарапайым қандастарының бір сүйем болса да рухани кемелденуіне түртті болғанына күмән келтірмейміз.

Тұңғыш Президент, Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында: «Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет» дегенді айтты. Елбасы мақаласының негізгі рухани темірқазығы Мәшһүр ілімінің идеясымен үндес екені байқалады. Себебі, Елбасы айтып отырған елдің ұлттық-рухани тамыры М. Көпеевтің шығармаларында бар екені ақиқат. Олай дейтініміз - жоғарыда аталған бағдарламалық мақаласында Елбасы негізгі басымдықтарды айта келіп, «Бәсекеге қабілеттілік», «Ұлттық бірегейлікті сақтау», «Білімнің салтанат құруы», «Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы», «Сананың ашықтығы» секілді ерекше бағдарламаларды алға тартқан болатын. Мақалада «Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді» делінген. М. Көпеев те ғылым-білім қоғамдық прогреске жеткізетін, қоғамды жаңа белестерге жеткізетін күш деп түсінді.

Не нәрсе парыз болса, ғылым-парыз,
Ғылым білсең өтелер қанша қарыз.
Дін үйрен, ғылым ізден, болмасаң көр,
Қанша айтқанмен, ғылымсыз жоқ саған төр! - деп, ғылым мен білім адамның ой-өрісі мен жан-жақты үйлесімді дамуының қайнар бастауы екенін айтады.

Бір ғасырдан астам уақыт бұрын жазылған және осы күнге дейін өзектілігін жоймай келе жатқан Мәшһүр щығармаларында ұлттық құндылықтарға, ұлттық тәлім-тәрбиеге қатысты тағылымдық ой-пікірлер мол. Ақынның шығармалары біздің тәуелсіз мемлекетіміздің жастарын ұлттық мүдде мен ұлттық рухта тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Ұстаз Мәшһүр Жүсіп бала тәрбиесіне үлкен көңіл бөледі.Ол жас ұрпақты тәрбиелеуге ұлттық мүдде тұрғысынан қарады.

Шығады: «асыл-тастан, өнер-жастан»

Тәрбие тәуір болса әуел бастан, - деп, баланы жас кезінен тәрбиелеу керек дегенді алға тартады.

Балалар, жалқау болмай оқы сабақ,
Ашылмас оқымасаң көз бен қабақ.
Айырылса оқу оқып, білгенінен,
Біз оны деп айтамыз: «арамтамақ!»

М. Ж. Көпеев әуел баста баланы оқуға, білім алуға, еңбек етуге насихаттаған.

Қазіргі күрделі кезеңде қоғамға үлкен қадамдар жасау үшін моральды тазару және рухани жаңғыру керек. Себебі, еліміз ұлттың жан саулығын бұзуға шынайы қауіп-қатер болып бара жатқан рухани дағдарысты басынан кешіруде. Рухани дағдарысқа бір дәлел – ана тіліміздің қазіргі жағдайы. М. Көпеевтің рухани мұралары бұдан бір ғасыр уақыт бұрын басқа дәуірде жазылса да, тап қазіргі қоғамдағы бұл мәселені де айналып өтпеген. Қазіргі қазақ қоғамындағы ұлт руханиятының өткір де өзекті, шешімін таппай жатқан тіл мәселесі жайлы М. Көпеев: «Әкесі - қазақ, шешесі қазақ тілін өзі білмейді, өзінің білмейтұғындығын тағы білмейді» деп тілдің болашағына алаңдайды. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы: «Тіл – адам жанының тілмәші. Тілсіз ұлт тілінен айырылған ұлт болып жасай алмақ емес, ондай ұлт құрымақ» деген. Сондықтан, жаһандану кезеңінде тұтас ұлт болып, биіктерге ұмтылу, рухани тұрғыдан жаңғыруымыз үшін М.Көпеев шығармаларына арқау болған ұлттық құндылықтарымызды жойып алмауымыз қажет...

...Қорытындылайтын болсақ, Мәшһүр Жүсіп қазынасы – ұлттық игілігіміз. Ол - қазақ көркем ойы тарихындағы өзгеше бір құбылыс. Мәшһүр мұрасы - қазақ халқының руханияты мен мәдениетінің символы. Өз заманында қараңғылыққа налып, қандастарының жаңғырып, көкірегі оянғанын қалаған Мәшһүр Жүсіп бабамыздың асқақ ұраны, арманы мен мұраты бүгінгі күнде жаңғырып, Елбасымыздың, тұтас еліміздің мақсат-мүддесімен, «Мәңгілік ел» боламыз деген идеясымен бір арнаға тоғысып, тамаша үндесіп жатыр. Мәшһүрдің аңсаған арманы - еліміздің азаттығын алуы болған еді. Оның арманы бүгінде орындалды, іске асты.

Сонымен, қазақ халқының руханият тарихында Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің алатын орны ерекше және мәртебелі. Өзі өмірден озса да, артына мәңгі өшпес рухани мұра қалдырған қасиетті бабамыздың тағылымының бізге және бізден кейін келер талай ұрпаққа берері мол екені даусыз. Ендеше, сол рухани мұраны көзіміздің қарашығындай сақтап, кейінгі буын үлгі аларлықтай кәдеге жарату бәріміздің қасиетті парызымыз деп есептейміз...

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Көпейұлы Мәшһүр Жүсіп. Көп томдық шығармалар жинағы. - Алматы : Алаш, 2003.

2 Көпейұлы Мәшһүр Жүсіп. Ит дүние: таңдамалы. - Алматы, 2008. - 416 б.

3 Көпейұлы Мәшһүр Жүсіп. Қазақ шежіресі. - Астана : Алтын кітап, 2007. - 233 б.

4 Назарбаев Н. Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // Егемен Қазақстан. - 2017 жылғы 26 сәуір.

5 Пазылов Ә. Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің мұрасы. - Екібастұз, 2010. - 174 б.

6 Сарбалаев Е. Мәшһүр-Жүсіп шығармаларындағы азаматтық сарын // Қазақ тілі мен әдебиеті. − 2009. №1. – 112 б.

ҰМЫТ ҚАЛҒАН ДАРА ТҰЛҒА

ҚОЖАХАНОВА Ш. Т.
жоғары санатты қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
А. Иманов атындағы ЖОББЛ-М, Май ауданы, Баскөл ауылы
КАИРГЕЛЬДИНОВА Н.
7 сынып оқушысы, А. Иманов атындағы ЖОББЛ-М,
Май ауданы, Баскөл ауылы

«Ұлық болу келмесе де қолымнан,
Ұлың бола білу еді арманым.»
Шахан Мусин

Ұлтына берген серті мен адалдығынан айнымай ажал құшқан азаматтардың ерлігін ұмытпай, үнемі еске алып отыру – ұрпақ парызы.

Қазақ арасындағы ел қамын ойлаған, көзі ашық, көкірегі ояу азаматтарды аяусыз қуғындаған, жазықсыз түрмеге қамап, жер айдаған жылдар жұрт жадынан өшпек емес.

Аштық оған дейін де болып, миллионнан астам адамның өмірін жалмағанына тарих куә. Бұл екі тарихи оқиғаға қатысы бар тұлға Шахан Мусин жайлы айтпай кету мүмкін емес.

Ш. Мусин 1913 жылы желтоқсан айында қазіргі Павлодар облысы Май ауданының Ақжар ауылында өмірге келген. Қазақстанның халық әртісі, актер, ақын.

Өз ұлтының жанашыры, адал перзенті Шахан Мусин әлі толық зерттелген жоқ, оны деректердің аздығынан-ақ аңғаруға болады, оның үстіне көп сырды өзімен бірге ала кетсе керек қазақтың біртуар азаматы.

1932 жылы Шахан Мусин туған жеріне келіп, аштықтан қырылып жатқан елді көріп «Наркомға хат» деген өлең жазады.

Мінерге ат, ішерге ас жоқ сенделіп,
Ой-арманын әлде кімдер өңгеріп,
Күлге аунатып, күресінге тастаса,
сен отырсың қай жеріңді меңгеріп?..

– деп көрсоқыр басшыларға қаймықпай ел мұңын жеткізбек болады.

Жұртта қалып жүре алмаған кемпір-шал
Күңіреніп көкірек қан, көңіл дал.
Құша беріп немересін, қош десіп
Көз жұмысты, босап буын, құрып әл.

Аштықтан қырылған жұртын көріп жүрегі сыздайды. Ел басына күн туғанда анадан ер боп туған баталы ұл үнсіз қала алмайды.

Естіп жүрсің, көріп жүрсің, білесің
Көрсең-дағы көрмеген боп күлесің.
Күйбеңдейсің, жорғалайсың жағымсып,

Дейсің бе әлде түпсіз түнек түнесін. Осылай қазақ ұлтын жоюға бағытталған саясаттың түпкі мақсатын әшкерелейді. Кеңес билігінің әрекетсіздігін батыл сынайды. Осы өлеңі үшін 1936-1954 жылдары бас бостандығынан айырылып, 10 жыл Колымаға, 8 жыл Сібір орманына айдалады. Темірбек Қожакеев «Көк сеңгірлер» атты кітабында: «… орталықтан ешкім – Ежов та, Берия да, «қазақтар, сендер жау ретінде мыналарды ұстаңдар», деп ешкімнің атын атап, түсін түстеп берген жоқ. … әлгі саясат, нұсқауға елең ете қалғандар, атына міне шапқандар өзімізден табылды. Олар аттандап шыға келді, ұранға айқай қосты. Жоғарыға жағынып, жау табуға жұмылды. Қыза-қыза астананы қойып, ауыл, аудандарды аралап кетті. Жұртты жаппай жазалауға, қуғын-сүргінге ұшыратуға өзіміздің кейбір адамдар, баспасөз органдарымыз және туысқан халықтардың жекелеген өкілдері себепші болды. Қазір солардың айтқанын, жазғанын оқып көрсең, жағаңды ұстайсың, жаның түршігеді» дей келе, мысал келтіреді: «Есілбаев деген «Семей театры ұлтшыл Бековтің бөлтіріктерінен әбден тазартылсын», деп айқай салды. Ол былай деді: «Театрдың ұйымдастырушысы кетіп, оның орнына ұлтшыл, контрреволюционер Уәлиахметов келісімен театрға Мусин Шахан деген ұлтшыл сілімтікті алды. Екеуі бірігіп өсек таратумен, өзіне топ жасақтаумен болды… Өздеріне жақпайтын адамдарды қуғынға салды». Міне, осы үшін оларға «ұлтшыл», «контрреволюционер» деген айдар тағылған. Бұл үзіндіден-ақ «іштен шыққан жау жаман» деген аталы сөздің өміршеңдігін көресің. Шахан Мусиннің жары, белгілі ғалым Рәбиға Сыздықова Кереку-Баян кітапханасы «Рухнама» сериясы бойынша басылған кітаптың «Шахан шерткен сыр» тақырыбындағы кіріспесінде көп жайды баяндайды.

– Шахаң ең алғаш ГПУ-дың түрмесіне 1936 жылдың 6 қаңтарында қамалады, ұсталу себебі – Семейде Совет үкіметіне қарсы ұлтшыл ұйым болыпты-мыс, біраз адам ұсталады. Мәскеудің өзінен ССРО Жоғарғы Сот комиссиясы келіп тексеріп, ересектерді 3-5 жылға соттайды, ал Шахаңа шартты түрде екі жыл беріп, босатып жібереді. 22-23 тердегі бойдақ ұлтшылдық әрекетпен көп нәрсені қиратып тастамаған болар десе керек. Бірақ көп ұзамай 1937 жылдың басында тағы қамайды, бұл жолы айыбы: Семейде контрреволюциялық жастар ұйымы болыпты-мыс, соны ұйымдастырушылардың бірі Шахан Мусин болыпты-мыс. Сөйтіп

түрме есігін екінші рет ашады. Колымадан аман келіп, енді азат өмірге көштім бе деп жүргенде, 1948 жылы түрмеге үшінші рет тағы қамалады. Ол – бұрын сотталып, айдалғандарды қайтадан ұстап 25 жылға Сібірге жер аудару науқаны басталған кезең болатын, – деп өткен күндерді еске алады жары Рәбиға Сыздықова.

«Туған жеріме» деген өлеңінде ақын өз арманын, өмірлік ұстанымын анық аңғартады:

Ондаған жыл кешіксем де жолымнан,
Өзіңе арнап аз өмірдің бар мәнін.
Ұлық болу келмесе де қолымнан,
Ұлың бола білу еді арманым,

– деп ағынан жарылады. Туған елін, жерін шексіз сүйген қайсар азамат тар қапаста да еңсесін тік ұстады, туған жерге деген сағынышы, өз ұлтына деген асқақ сезімі ажал құрығынан аман сақтап қалды. Перзенттік парызын өтеу үшін арпалысты.

Бір күні іргесінен керегемнің
Көгерген шыңын көріп Дегелеңнің,
Өмірдің шындығы егер сонда болса
Шыңына бір шығармын деген едім…
Көлемі бәсең ине жасуындай
Болса да сан ғасырдың асуындай.
Түйіліп сол Дегелең тұрушы еді-ау
Булық қан тарихтың бір ашуындай.
Ұмытпан шықпасам да мақсұтымды
Өзіңе жарқын күн мен жақсы түнді
Әр қашан тілей жүріп, арманым жоқ

Шындықпен ақтай алсам ақсүтіңді. Ұлтының бақытын өз бақытынан жоғары қоя білген алып тұлғаның асқақ арманы еліне жанаямай қызмет ету еді. Жиырма жылдай азап шегіп, ақыры ол арманына да жетті. «1954 жылдан өмірінің ақыры 1999 жылдың 25 желтоқсанына дейін табаны күректей 45 жыл театр сахнасынан көрінеді, дос-жолдастар мен ағайын-туыстарды табады, бала сүйеді, отбасының шуағына жылынады. Оның өнерге, өлеңге тез бұрылып, тың күш жиып, етене араласып кетуіне жолдастары, әріптестері, тілеулестері бірден-бір себеп болған деп ойлаймын. Мұны Шахаңның Шәкен Айманова, Қалижан Бекхожинге, Мәжит Бегалинге, Кәукен Кенжетаевқа және бірнеше әріптестері-әртістерге арнаған өлеңдері жақсы көрсеткен. Әсіресе, Шахаңның театр мен кино әлеміне «күмпберіп» кетуіне бала шақтан бірге өскен, бірге оқыған жолдасы ШәкенАйманов, алғашқы рет киноға шақырып түсірген үлкен талант

иесі, кинорежиссер Мәжит Бегалин, атақты опера әншісі, үлкен ұстаз, профессор Кәукен Кенжетаев, жерлесі, тағдырласы, тілектесі Қайым Мұхамеджанов және елге оралғаннан кейін танысқан, табысқан ақын, жазушы, ғалымдос-жарандары Жұбан Молдағалиев, Сырбай Мәуленов, Хамит Ерғалиев, Ғафу Қайырбеков, Қуандық Шаңғытбаев, Зейнолла Қабдолов, Сансызбай Сарғасқаев, композитор Еркеғали Рахмадиев, скульптор Шота Уәлихановтар Шахаңға рухани күш беріп, өнерін қырнай ғаламат әсеретті ғой деймін» деп 40 жылдай отасқан жұбайы Рәбиға Сыздықова Шахаң шерткен сыр мен бөліседі. Аллаға шүкір, Шахан Мусин елінің тәуелсіз ел атанғанын да көріп кетті. Ендігі әрекет артында қалған ұрпағының мойнында, бүгінгі ұрпақ ұлты үшін өзін құрбан еткен қазақтың батыл да батыр ұл-қыздарына қарыздар екенін ұмытпауы тиіс. Оны тек құр сөзбен емес, амал-әрекеті мен көрсетуі керек. Тек бірауыл, аудан үшін емес, барша қазақ үшін қымбат, заңғар тұлғаны дәріптемеу елдігімізге сын. 2013 жылы Шахан Мусиннің туғанына 100 жыл толды. Оған дейін халық әртісі, ақын Шахан Мусиндітағы да зерттеп, зерделеп бүгінгі ұрпаққа танытсақ артық болмас.

«Жазықсызедім» десем де
Тағдырымнан безембе?
Рақымет Иосиф «көсемге»,
Рақымет сол бір кезеңге,

– деп әзіл дейді Шахан. Бәрін тағдырдың жазуы деп қабылдайды. Өлімді де қасқайып тұрып қарсы алатын қайсарлығынан айнымайды. Өткеніне өкінішпен қарамайды, бүгінгі күніне шүкіршілік етеді.

ШАХАН МУСИННІҢ ҚҰРМЕТІНЕ ТУРНИР ӨТТІ

Қазақ актері. ҚазССР еңбек сіңірген әртісі 1966 ж. 1955 жылдан бастап кино әлеміне аяқ басты. Ең алғашқы түскен кино картинасы толық метражды Мәжит Бегалиннің «Бұл Шұғылада болған еді» деген фильмінде эпизодтық рөл болды. Соңғы түскен фильмдері: «Жердегі істер», «Кек», «Сұлтан Бейбарыс». Барлығы 26 фильмге түскен. 1966 жылы ҚазССР халық әртісі деген атақ берілді.

26 желтоқсан күні Е. Мұқашев атындағы мектепте Шахан Мусиннің құрметіне Б. Ескендіровтың бастамасымен Май аудандық шахмат турнирі өтті. Жерлесіміз, Ақжар ауылының тумасы Ш. Мусиннің өмірі ерекше өмір. 16 жол өлеңі үшін 18 жылға сотталып кеткен Шахан өмірге қайта араласып, арманына жете білген екен. Сол қапастағы жылдары туралы тіс жармапты. Жайсаң азаматтың өмірін кешкен жан десек, ешкім шүбә келтірмес. Дегенмен, Май елінде аты

аталып, құрметтеліп тұрғаны осы дейді жиналған қауым. Азаматтың аты сан мәрте аталып, жалынды сөздер айтылды.

Турнир қорытындысында Қуанышев Ержан 1-орын алды. Әкімбек Темірғалинов 2-орын, Мұстафин Жанғабыл 3-орын алды. Арғынтаев Ерболат ‹› Әдемі ойын өрнегін көрсеткені үшін›› аталымымен марапатталды. Май ауданының шахмат федерациясының атынан мектеп директоры Азат Төрежанұлына рахмет айтамыз. Аталмыш турнирге демеушілік көрсеткен облыстық маслихат депутаты Қарлығаш Түсіпбекова, Баскөл ауылы әкімінің м.а. Асхат Айдарғазин мен Ескендіров Берік.

Турнирдің жабылу салтанатында аудандық мәдениет бөлімінің басшысы Айбек Байжасаров сөз сөйлеп, қатысушыларды құттықтады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қызырұлы Мейрамбек /Шахан Мусин/ /Жас алаш/ газеті, 2014.

2 Б. Ескендіров / Есімдері ұмытылмау керек/, /Ардагер/ газеті, 2019 - 4 б.

3 Х. Адамжанов / Шахан Мусинің құрметіне турнир өтті/, / Шамшырақ/ газеті, 2020.

4 Ж. Марданов /Баянауыл шежіре/ кітабы 1995.

Сурет 1

Сурет 2

Сурет 3 – Шахан Мусиннің құрметіне өткен турнир, 2020 ж.

АБАЙДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ

МҰРАТ А.
10 «А» сынып оқушысы, № 26 мектеп-гимназиясы,
Павлодар облысы, Екібастұз қ.
ЖУМАБЕКОВА Р. Т.
ғылыми жетекші, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

«Абайды тану арқылы біз Қазақстанды әлемге танытамыз, қазақ халқын танытамыз. Абай әрқашан біздің ұранымыз болуы тиіс» - деген Елбасының ойлы пікірін тірек ете отырып, жас ұрпақтың санасына Абай Құнанбаевтың жеке тұлғалық үйлесімділігін қалыптастырудағы ой пайымдаулары мен психологиялық көзқарастарын ұғындыру пайдалы іс болмақ. Абай – халқымыздың ұлы ойшысы. Әлеуметтік мәселелерінде психологиялық астар терең, қоғамдағы адам орны, халқының ерекше ой-пікірі көптеген өлеңдерінде психологиялық мән - мағынасы жағынан ерекше орынға ие, адам өмірі мен психологиясын шындық жолмен көрсететін көпшілік бұқара үшін түсінікті және пайдалы түрде жеткізе білген Абайдың психологияға деген көзқарасы деп білеміз. Адамның жан құбылысы – оның рухани дүниесінің айнасы, ол да

бейне бір табиғат құбылысы іспетті. Табиғаттың құбылмайтын, құлпырмайтын кезі жоқ. Адам өмірін алып қарасаңыз, оның да сырт көрінісі сан алуан, қилы-қилы [1]. Адамның ішкі жан дүниесі сырт көзге көріне бермейтін, тереңде жатқан сыры, заңдылығы, мағынасы бар бейнелерге толы. Абайдың жан дүниесі де өз өміріндегі қуаныш-қайғысымен, әлеуметтік күрестегі талай-талай тартыс, қақтығыстарымен қатар, өзінің өлең туар шақтағы шарықтаған шабыты мен шығармашылық дарының бейнелейді:

Мақсатым – тіл ұстартып, өнер шашпақ,
Наданның көзін қойып, көңілін ашпақ, – деуі де сондықтан болар.

Реформатор Абай эстетикалық өлшемде, психологизмде, тіпті өлең пішінін жаңалауда негізінен реализмге жүгінді. Әсіресе, адам психологиясының барлық құбылыстарына терең үңіліп, оны өзінің ой елегінен өткізіп, тиісінше талдаулар жасады. Соның бірі – ес процесі. Ес болмаса, адам балсы ғылым, білім, мәдениет салаларын меңгере де алмас еді, жан-жақты дамып, жетіле де алмас еді. Ол туралы: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды, естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды танидыдағы, сондайды білгені, көргені көп болған адам білімді болады» дейді [2. 42 бет]. Мұны санаға байланысыты да айтуға болады. Сана – ой қызметінің ең жоғары сатысы. Адам психикасының жануарлар психикасынан түбірлі айырмашылығы да санаға байланысты. «Жүректе қайрат болмаса» деген өлеңінде Абай:

Жүректе қайрат болмаса,
Ұйықтаған ойды кім түртпек?
Ақылға сәуле қонбаса,
Хайуанша жүріп күнелтпек.
Аспаса ақыл қайраттын,
Тереңгң бармас, үстірттер, - деп,

ойы мен ақылы болмаса, адам да хайуанша өмір сүрмек екендігін ескертеді. Одан әрі:

Малда да бар жан мен тән,
Ақыл, сезім болмаса.
Тіршіліктің несі сән
Тереңге бет қоймаса? – деп,

Малда жан, тән болғанмен, санасы болмағандықтан тереңге бара алмайтынына мән береді.

Ақын Абай іштегі жан қуатымен жиған нәрсенің аты – ғылым, оған да кеселін тигізетін нәрселер бар, оны білмесе, бақпаса, әрекет естпесе,

адам одан айрылатын болады, бойға жиған білім мен ғылымның ең қымбаттысы жоғалатындығына да назар аударған. Ақынның:

Жасымда ғылым бар деп ескермедім,
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ер жеткен соң түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім, - деуі осыдан.

«Пайда, залалды айыратұғын қуаттың аты ақыл еді ғой», – дейді Абай, һәм ақыл, һәм қайрат екі мықты қосылып қана адамды дер кезінде тоқтамға келтіретінін атап көрсетеді.

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласың елден бөлек.
Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ жарыместі «жақсы» демек.
Ақыл да, ашу да жоқ, күлкі де жоқ,
Тулап, қайнап бір жүрек қылады әлек.
Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,
Ғылым да сол үшеуінің жөнін білмек, -

деп, олардың бірлігін көрсетеді.

Егер осы үшеуінің бірлігі бұзылғанда адам жүректің ырқына көніп, соның дегенін басшылыққа алуы қажет. Абайдың жүрек сөзі – мидың символы. Өйткені, психиканың (жанның) органы – адамның миы. Мидың өнімі – ойлау, түйсік, қабылдау, ес, сезім, эмоция, қызығу, қабілет, ерік, жігер, темперамент, т.б. Қайрат, ақыл, жүрек үшеуі өнерлерін айтысып, таласып келіп, ғылымға жүгініпті. Әрқайсысы өздерінің адам үшін қажет екенін сөз етіпті. Сонда үшеуінің сөзін тыңдап болып: «Осы үшеуің басыңды қос, оның ішінде жүрекке билет», - депті ғылым. Өйткені, жүректің өзі айтқандай: адамның денесінің патшасы – жүрек, қан содан тарайды, жан онда тірлік қылады, онсыз тірлік жоқ.

Абай ерік-қайраттың адам өмірінде алатын орнына ерекше мән берген. Әркімнің өзін-өзі билеуі, өз мінез-құлқын басқаруы, мақсатқа жету жолындағы кедергілерді жеңуі – бәрі де ерік қызметінің нәтижесі. Принципшіл, тәртіптілік, батылдық, шешімпаздық – ерік процесінің компоненттері. Әуелде пенде адам болып жаратылған соң, дүниеде алдына мақсат қоймай жүре алмайды. «Сонда есті адам орынды іске қызығып, құмарланып іздейді дағы, күнінде айтса құлақ, ойланса көңіл сүйсінгендей болады екен. Оған бұл өткен өмірдің өкініші де жоқ болады екен... Жастықта есті кісілер уақытында қайрат қылып, істі қолдан жібермей ізденуі керек екен. Егер кісілер өмірде өз орнын таба алмай, сандалады,

жастығы тозбастай... көріп, буыны құрып, қайрат қылуға жарамай қаладыекен... Ер тоқымын тастап, бөркі түсіп қалып, етегі атының қ... н жауып кетіп, укі көзі аспанда жынды кісіше шаба беруді біледі екен», - дейді Абай. Сондықтан ол былай кеңес береді: «Егерде есті кісілердің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір, өзіңнен өзің есеп ал! Өміріңді қалай өткіздің, не білімге, не дүниеге жарамды қылық өткізіппісің? Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Сонан қашпақ керек. Әуелі – надандық, екіншісі – еріншектік, үшіншісі – залымдық деп білесің. Білімсіздік хайуандық болады. Еріншектік – күллі дүниедегі өнердің дүшпаны. Талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік – бәрі осыдан шығады. Жастарды талаптылыққа, жігерге ынтықтырады және адамның өзін өзі билей алмауынан, ерік-жігерінің, қайратының жетпеуінен жөнсіз әрекеттер істейтінін сынайды. Бір өлеңінде:

Кей жігіт арсыздықпен ұятсынбай,
Қолы жетпес нәрсеге тыртақтаған... десе,
келесіде:
Жамаңдар қыла алмай жүр адал еңбек,
Ұрлық, қулық қылдым деп қағар көлбек...
Немесе:
Сабырсыз, арсыз, еріншек,
Көрсе қызар,жалмауыз.
Сорлы қазақ сол үшін,
Алты бақан ала ауыз.
Өзін-өзі күндейді,
Жақынын жалған міндейді.
Ол – арсыздық белгісі.
Өтірік арыз көп берсе,
Көргендерден ұялмай...

– деп, арсыздық, ұрлық, жалқаулық, қулық, маскүнемдік, ұятсыздық, шаруаға құнтсыздық адамдардың ақылсыздығынан, білімсіздігінен, жігерсіздігінен екенін шенеп, солардың бет пердесін жыртып, көпшілік алдынды мысқыл, кекесінмен сынайды.

Абайдың көптеген өлеңдерінде («Қалың елім, қазағым, қайран жұртым», «Болыс болдым, мінеки», «Бойы бұлғаң», «Көжекбайғаә, «Күлембайға», «Мәз болады болысың», т.б.) надандық, даукестік, парақорлық, арамтамақтық қатты сыналады [4].

Асылы, ар-ұятты қастерлеу, намысқа тырысушылық – үлкен қасиет. Шын ұят – ақыл-парасаттың ісі. Мұның адам психологиясына

қатты әсер етіп, терең із қалдыратындығы сонша – кісі кейде «кірерге жер таппай, кісі бетіне қарай алмай... ұйқыдан, тамақтан қалатыны да болады». Абай ұяттың екі түрі бар дейді: оның бірі – надандықтан туатын, екіншісі – жағымсыз іске, теріс қылыққа ұялу. Оның ұғымынша ұялмас нәрседен ұялу, надандық, ынжықтық, жігер-қайрат осалдығы, білім мен тәжірибенің саяздығы. Қазақтың осы істері Абайды ашулануға, ызалануға итермелейді. Абай «Қайратсыз ашу – тұл, тұрлаусыз ғашық – тұл, шәкіртсіз ғалым – тұл» дейді. Ашулы адамның сөзі аз болса, ыза қуаты артында болғаны; егерде аузынан қара қан ағызса, домбыт мақтаншақ, я қорқақ болғанын ескертеді.

Абай қазақ психологиясының кейбір көріністері туралы датерең ой қозғайды. Қазақтың шын сөзге нанбай, құлақ та қоймай, тыңдауға қолы да тимей, пәлелі сөзге, өтірікке сүттей ұйып, бір шаруасы судай ақса да, соны әбден естіп ұқпай, кетпейтұғыны қалай? – жаттың бір тәуір кісісін көрсе, «жарықтық» деп жалбырап, қалып, мақтай қалып, өз елінде сонан артық адам болса да, танымайтұғыны қалай? [2]. Шынында «Біздің қазақтың достығы, дұшпандығы, мақтаны, мықтылығы, мал іздеуі, жұрт тануы ешбір халыққа ұқсамайды. Біріміздi біріміз аңдып, ұрлап, кірпік қақтырмай отырғанымыз. Өстіп, жер жүзіндегі жұрттың қоры болып, біріміздi-біріміз аңдып өтеміз бе? Жоқ, қазақ ортасында да ұрлық, өтірік, өсек, қастық қылып, малды түзден, бөтен жақтан түзу жолмен іздеп, өрістерлік күн болар ма екен?» [2]. Нарық заманына жаңа ғана енген қазіргі ағайындардың қырық қырлы қалтарысын, тоқсан толғам сырын көзбен көріп айтқандай. Абайдың көрегендігі осындай. «Қазақ тыныштық үшін, ғылым үшін, білім үшін, әділет үшін қам жемейді... мал үшін қам жейді... мал табуды білмейді, бар білгені... алдып, арбап... алмақ... егер малды болса, әкесін жалмауды да ұят көрмейді». Халықтың келешегі туралы кемеңгер Абай осылай толғанып, ол қазақ қауымының мінез-құлқындағы келеңсіз психологиядан құтылудың жолын көрсетеді.

Ақынның «Сегіз аяқ» өлеңі адамның психикалық өмірін жан-жақты суреттеудің ең биік шыңы [3, 68 б.]. Онда:

Біріңді, қазақ, бірің дос
Көрмесең, істің бәрі бос! – деп түйіндейді.

Сезім – адамның іс-әрекетінде үлкен орын алады. Сезім- жүрек сияқты адамзаттың өмір сүруінің патшасы, мидың хабаршысы, онсыз өмірдің өзі жоқ. Жоғары сезімдер адамға ғана тән. Рақымдылық, мейірбандылық, иманжүздiлік, достық, жолдастық, адалдық, отан сүйгіштік, бүкіл адамзатты жақсы көру, ар-намыс, борыш, жауапкершілік, ұят, т.б. адамның аса жарасымды сипаттары.

Ысытқан, суытқан
Бойыңды бір көңіл,
Дүниені ұмытқан

Құмарың тозар, біл, - деп, сезімнің ұнамды, ұнамсыз жақтары болатынын ескертеді Абай. Немесе, «Білектей арқасында өрген бұрым» деген өлеңінде:

Егерде қолың тисе білегіне,
Лүпілдеп қан соғады жүрегіне.
Бетіңді таяп барсаң тамағына,
Шымырлап бу енеді сүйегіне» - деп сезімнің сырттан болатын тітіркендіргіштердің әсерінен пайда болатын психикалық процесс екенін ол айыра білген.

Көркем бейнелеу жүйесіндегі Абай психологизмі философиялық-лирикалық сипат алатындығын ашып айтуымыз керек. Ол өмір құбылыстарына терең үңіліп, Оның бейнесін көз алдыңа келтіреді. «Қыс» өлеңінде:

Ақ киімді, денелі, ақ сақалды,
Соқыр мылқау, танымас тірі жанды,
Үсті-басы – ақ қырау, түсі суық,
Басқан жері сықырлап келіп қалды.
Дем алысы – үскірік, аяз бен қар,
Кәрі құдаң – қыс келіп әлек салды,

– деп, жыл мезгілінің қатаң кезеңін – кәрі құда бейнесінде суреттесе, «Жаз» өлеңінде:

Қыз-келіншек үй тігер,
Бұрала басып былқылдап.
Жас боз бала бір бөлек,
Су жағалап қутыңдап, -

деп, жастардың көңіл-күйін, табиғаттың тамаша сәтін әсем бейнелейді.

Тағы бірнеше сөздерінде қожа-молданың, алааяқ би, болыстардың, талапсыз, әрекетсіз адамдардың бейнелерін жасайды [5].

Қорыта айтқанда, Абай – адам жан дүниесінің инженері, халық пен тарих алдында зор еңбек еткен, келешек ұрпаққа мол дүние қалдырған психолог. Абайды таныту – қазақ ұлтын тану, ол – ұлттық мақтанышымыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Досым Омаров Абайтану Алматы «Мектеп» 2002.

2 Абай Қара сөз Алматы 1993.
3 Абай Қалың елім, қазағым... Өлеңдер Алматы 2002.
4 Абай энциклопедия «Атамұра» баспасы 1995.
5 Қазақ тілі мен әдебиет журналы 1993 № 9.

ҚАЗАҚ КИНОСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ

САЙЛАУБЕКОВА Н., ТҮСІПБЕКОВА А.
8 сынып оқушылары, № 32 ЖОББМ, Семей қ.
ИСКАКОВА М. Т.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 32 ЖОББМ, Семей қ.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасының егеменді ел болып, төл тілінің мемлекеттік тіл болумен қатар өткен тарихымызды қайта қарап, ондағы рухани құндылықтарды елеп – екшеп, бүгінгі жас ұрпақ тәрбиесінің кәдесіне жарату және рухани құндылықтардың қорына өлшеусіз үлес қосқан бірегей тұлғалардың мұраларын зерделеп зерттеу өзекті мәселелердің бірі болуда. Ұлттық құндылықтардың қатарына кино өнерін де жатқызуға болатыны сөзсіз.

Зерттеудің мақсаты: Қазақ киносындағы адамгершілік тәрбиені қазіргі жас ұрпаққа жеткізу, Қазақстандағы ұлттық киноматографиясының 1920-1940 жж. қадамдарына талдау жасау; - қазақ киносының алғашқы актерлік өнер мектебінің және режиссура - қазақ киносының соғыс жылдарындағы бағыттарын байыптау; -еліміздің 1945-1980 жж. ұлттық Кино өнерінің қалыптасуы мен - ұлттық кинодраматургиясының тоқырау кезеңіне зер салу

Зерттеу объектісі: Қазақ киносының берер тәрбиесін дәлелдеу, шетел киноларымен отандық киноны салыстыру

Зерттеу пәні: қазақ киносы, қазақ киносындағы ұлтжандылық.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық мәнділігі:

Қазақ киносының – тәрбиелік мұралары, яғни, ұлт тәрбиесінің мәселелері, мәдениет және тәрбие, имандылық, патриоттық, адамгершілік тәрбиесі, жастар тәрбиесі, жастарға білім беру мәселелері секілді жай – жапсары қарастырылды.

Зерттеу әдісі. Жұмысымызда тарихилық, жан-жақтылық, тарихи салыстырмалылық және талдаужасай отырып ұлттық құндылықтарымызды сараптау

Менің карастырып отырған ғылыми жобамның тақырыбы: «Қазақ киносындағы ұлттық тәрбие» деп аталады.

Ізденіс жұмысының мақсаты: Қазақ киносындағы ұлттық тәрбиені қазіргі жас ұрпақ санасына жеткізіп, түсіндіру.

Ұлттық тәрбие – біздің ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін асыл қазынамыз. Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, «қиын» балалар, қарттар үйлеріндегі әжелер мен аталар, нашақорлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын алып, болдырмаудың негізгі жолы. Ел болашағы күнделікті өмірден, теледидардан, кинолардан басталатын белгілі.

Елбасының «Қазақстан – 2050» Стратегиясында қойып отырған мақсат-міндеттер еліміздегі тәрбие беру жүйесін ұлттық құндылықтар негізінде жасау қажеттілігін тағы да дәлелдеп отыр. Жалпы «ұлттық» деген сөздің астарында елге-жерге, тілімізге, дінімізге деген құрмет жатыр. Мағжан Жұмабаев «Педагогика» атты еңбегінде былай дейді: «Ұлт тәрбиесі баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтақ жол болғандықтан, әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет ететін болғандықтан, әрбір тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті» Жас ұрпаққа ұлттық құндылықтарымызды көрсете отырып, паш ете отырып тәрбиелеу. М. Әуезов «Ел боламын десең, бесігінді түзе» дегендей, ертеңгі ұрпақтың тәрбиесін бүгіннен бастап қолға алып, жастарымызды ұлтын сүйетін ұлтжанды, Отанын сүйетін патриот, жоғары адамгершілік иесі, ұлттық рухы биік парасатты азамат етіп тәрбиелеу үшін оларға ұлттық тәрбие қажет екенін өмірдің өзі-ақ көрсетіп отыр.

Қазақ киносының алғашқы кезеңі.

Кинотану – қазақстандық өнертанудың ең жас саласы. Қазақ киносының даму мәселелерін қозғайтын алғашқы мақалалар 20 ғ-дың 30-жылдары жарық көрді. Қазақ киножурналистикасының басында Ә. Т. Жангелдин, І. Жансүгіров, Б. Ж. Майлин, М. О. Әуезов, Ғ. Мүсірепов, Т. Қ. Жүргенов, І. Омаров және т.б. тұрды. Бұлар республика бойынша кино өнерінің қалыптасып дамуына тікелей ат салысты. Бүкілодақтық мемлекеттік кинематография институты сценарий бөлімінің алғашқы түлектерінің бірі кинодраматург Қ. Сиранов қазақ киносының тұңғыш тарихшысы болды.

Хронологиялық деректерге сүйенсек:

- 1910 жылы Алматыда алғашқы киносеанс ұйымдастырылды. 1921 жылдың қазанында Бүкілодақтық Фотокино өндірісінің Қазақстандағы бөлімі құрылды.

- 1921 жылы арнайы кинопрокат конторы құрылды.

- 1924 жылы Қазақстанда 44 кинобірлестіктер жұмыс жасай бастады.

Бірқатар қалаларда бірден-екіден кинотеатрлар іске қосылды. Осыдан бастап киноқондырғылар саны қазақ жерінде өсе бастады.

XX ғасырдың бас кезеңіне 1920 жылдармен салыстырғанда 1930 жылдар тұсында Қазақстан туралы түсірілген Ұлттық кинодраматургияның алғашқы ұшқыны «Амангелді» және «Райхан» фильмдерінің сценарийлерінен қазақ ұлттық киносында сәтті басталған актерлық дәстүр көрінеді. Бұдан былайғы 1960-1980 жылдар тұсында қазақ киносынын тарихында әр түрлі тақырыпты қозғаған қазақ киносында сол дәстүр өзінің жалғасын таба алды ма?

Қазақ ұлттық киномотографиясының 1945-1980 жылдар арасындағы кезеңі.

Екінші Дүниежүзілік соғыс жылдарынан кейінгі қазақ киносы екі кезеңге бөлінеді. Бірінші кезеңге - 1945-1951 жылдар аралығындағы шыққан көркем фильмдер жатса, екіншісіне - 1952-1960 жылдары шыққан қазақ кинотуындылары жатады.

Соғыстан кейінгі жылдары, яғни 1945 жылы шыққан алғашқы көркем фильм – «Абай әндері» «Песни Абая» болды. Сценарий авторы – Мұхтар Әуезов, режиссері - Григорий Рошаль болып бекітілді. Қалыбек Қуанышбаев Абай рөлін, Шәкен Айманов – Шәріп рөлін, Елубай Өмірзақов – Ерденнің рөлін, Серке Қожамқұлов секілді сахна саңлақтары фильмде Бас кейіпкерлерді сомдады. Бұл фильм шығысымен қазақ кино өндірісінің қарқын алуы қиындай түсті. Алты жыл ішінде бар-жоғы екі ғана көркем фильм түсіріледі. Бірақ бұл фильмнің түсірілуі қазақ кино өндірісінің қарқын алуы 1950 жылдар тұсында қазақ киносына ұлттық жазушыларымыздың зейінін мейлінше аудара білді деп айтуға болады. 1952 жылы экранға режисеер Е. Дзиганның басшылығымен «Жамбыл» көркемсуретті фильмі шығады. Жамбыл рөлін актер Шәкен Айманов сомдап шығады. Фильм Жамбылдың өмірін кеңінен көрсетуге тырысты. Сәтті жағы - Шәкен Айманов қарт Жамбыл бейнесін қайғы қасыреті мен мінезін аша бейнелеп шықты.Фильм барысында Жамбыл ақынның рөлін сомдаған актер жан-жақты танылып, кейіннен актерлік көзқарасын режиссерлік көзқарасқа ауыстыруына, әсер етті.

Алғашқы ұлттық режиссёр бес жыл ішінде Совет Одағындағы киномамандарының бағалауында үздік Деп Көп ұзамай экранға С. Қожыковтың «Біз Жетісуданбыз» (1958 ж.), Тұтасымен камтығанда, 1950-1960 жылдар тұсындағы көркем фильмдер

өндірісін жалпы 2.2. Қазақ кино өнерінің жанрлық түрленуі (1960-1970 жж.) 1966 жылы революция тақырыбын негізге алған режиссер А. Қарсақбаевтың Шәкен Айманов ЕН сонғы экрандық шығармасы «Атаманның ақыры» (1970 Басты рольдерде - А. Әшімов, В. Авдюшко, В. Стржелъчик,. Фильм 1972 жылы Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығына ие болады Тарихи-биографиялық жанрдағы режиссер А.Қарсакбаевтың «Біздің Ғани» (1972 ж.) фильмі 1960-1970 жылдар тұсында қазақ киносынын тарихында әр түрлі тақырыпты «Ана туралы аңыз» фильмін көрермен де, Кино саласындағы мамандар Қазақ киносының Алтын қорына еңген Ш. Аймановтың «Ата-мекен»«Атамекен» фильмі Душанбе қаласында өткен Орталық Азия елдері фильмдерінің Мәжит Бегалиннің соғыс тақырыбындағы фильмдері. Ұлттық режиссура мен актерлік мектеп. Қазақ киносының негізін калаған режиссерлар Шәкен Айманов (15.02.1914 - Шәкен Аймановтың «Атамекен» фильміндегі ерекше байқалатын сюжеттік ритм суреттеудің Шәкен Аймановтың шығармашылық өсу жолы қазақ киносының басты кезеңдерімен 1984 жылы Шәкен Аймановтын есімі «Қазақфильм» киностудиясына берілді. Мәжит Бегалин (22.02.1922-03.05.1978). Сұлтан Қожыков (10.03.1923-11.03.1988). Кинорежиссер. Қазақ ССР өнеріне еңбегі сіңген Режиссердың «Шыңдағы шынар» фильмі қазақ киносы тарихында М. Әуезов 1960-1970 жылдар тұсындағы қазақ киносының актерлік мектебі. Нұрмұхан Жантөрин 1968-1988 жылдар аралығында Шәкен Айманов атындағы «Қазақфильм» Бикен Римова (01.01.1923-06.01.2000) - ҚазКСР-інің халық артисі (1996), 1943 Кененбай Қожабеков (03,02 .1928-04.11.1988). Театр және кино актері. «Абай әндері» фильмінен кадр «Алтын мүйіз» фильмінің постері «Абай әндерінен» кейін араға үш жыл салып, 1948 жылы «Алтын мүйіз» («Золотой рог») фильмі шығады.Режиссеры Е. Арон, фильмнің мазмұны мал шаруашылығы саласында ізденіп жатқан ғалымдар өмірінен алынған. Басты рөлдерде: Шәкен Айманов, Серке Қожамқұлов, Қалыбек Қуанышбаев ойнайды. Көркем фильмдер өндірісі тоқыраганымен, дубляж жұмысы барынша жандана бастайды. Осы кезеңде Қ. Әбусейітов, Д. Тналина, Т. Масанова секілді мамандар аударма жұмысында алғашқы қадамдарын бастайды. «Жамбыл» фильмінен кадр

1952 жылы экранға «Жамбыл» («Джамбул») фильмі шығады (реж: Е. Дзиган).

«Шабандоз қыз» фильмінен кадр 1955-1960 жылдары қазақ киносы үшін сәтті жыл болды. Өткені осы жылдары табысты

фильмдер дүниеге келе бастады «Шабандоз қыз» /»Девушка-джигит» (1955 реж: П. Боголюбов) музыкалық комедиясы түсірілді. Режисердың көмекшісі ретінде Сұлтан Қожықов болып бекітіледі. Болашақ кино режиссердың кинодағы бұл алғашқы қадамы еді. Басты рөлдерде: Л. Әбдікәрімов, К. Қожабеков, М. Сүртібаев ойнады.

1950-60 жылдары жарық көрген басқа да фильмдер: «Бұл Шұғылада болған еді» / «Это было в Шугле» (1955 ж., реж:. Мәжит Бегалин) «Ана мен бала» / «Мать и сын» (1955 ж., реж: Сұлтан Қожықов) «Дала қызы» / «Дочь степей» (1954 ж., реж.: Шәкен Айманов, Карл Гаккель) «Ботагөз» (1957 ж., Реж: Ефим Арон) «Оның уақыты келеді» / «Его время придет» (1957 ж., реж: Мәжит Бегалин) «Біз Жетісуданбыз» / «Мы из Семиречья» (1958 ж., реж: Сұлтан Қожықов) «Мазасыз көктем» / «Беспокойная весна» (1956 ж., реж .: А. Медведкин)

Қазақта кинотану саласына көңіл бөліне басталды.

Кинотану – өнертану ғылымының дербес саласы. Кинотанудың негізгі бөлімдері – кино теориясы мен кино тарихы. Қазақ киносының алтын ғасыры саналатын 60-жылдар біздің кино тарихымызға қайталанбас, құнды туындыларды алып келді десек, артық емес. Әрине, «Қыз Жібек» те, «Менің атым Қожа» фильмі де классикалық дүниелер. «Мұндай классиканы дүниеге әкелу жүз жылда бір-ақ жүзеге асады» дейді кейбір мамандар.

Ұлттық «мені» бар фильм ғана ұлттық кино бола алады

«Ағайынды» немесе «Адасқандар» фильмін көпшілік жылы қабылдады. Қазақ өмірінің сұрқай тіршілігі емес, бүгінгі қоғамның кейбір келеңсіз әрекеттері бейнеленген фильмдер қазақ көрерменінің сұранысына ие болды. Демек, қазақ режиссерлері жақсы фильм түсіре алады екен. Қалың көрерменнің көңілінен шығатын фильм қандай болады? Әуелі осы сұраққа бас ауыртып көрелікші. Қазақ көрерменіне Қожадай кейіпкер қажет пе? Әрине, қажет. Дәл осылай болмаса да, ауылдың иісінен алыстап кетпеген дүние керек. Қазақы бояуынан ажырамаған қазақы қалып қажет бізге. Бізде қазір бәрі бар. Елбасымыз «Қазақфильмге» келген сапарында қазақ киносы жастарымызды отан сүйгіштікке, ұлтты сүюге тәрбиелеу керек дегенді қадап айтып еді. Келешек түсірілетін қазақ киносының да өн бойында ұлттық рух, патриотизм болуы шарт. Сонда ғана, біз кино арқылы өзімізді өзіміз тәрбиелей аламыз. Қазақты ұлт ретінде сақтаудың да алғышарты қазақ киносында жатыр. Қазақ киносын түсіретін режиссерлеріміз де әуелі осыны ескергені ләзім. Дегенмен, соңғы уақытта қазақ киносында ізденістер байқалады.

Бірақ, кемшіліктер де жоқ емес. Осыған орай, бірқатар зиялы қауым өкілдерінің де пікірін білгіміз келген. Сонымен, қазақ киносы туралы мәдениет танушыларымыз не дейді?

1 Патриотизмге тәрбиелейтін қазақ киносын көрдіңіз бе?

2 Бүгінгі қазақ киносының трагедиясы неде?

3 Қазақы рухты көтеретін фильмді түсіру режиссердің білгірлігін талап ете ме, әлде…

Ерлан Саиров, Мәдениет саясаты және өнертану институтының директоры:

Кеңес кезінде қазақ киносы біраз жетістіктерге жете білді. «Атаманның ақыры», «Транссібір экспресі» тәрізді кинофильмдер қазақтың мінезін, психологиясын жан-жақты ашып қана қоймай, нағыз патриот қандай болуы керек деген сұраққа тың жауаптар жасай білді. «Менің атым Қожаның» өзі жас жеткіншектерді ауылды, кіші отанға деген махаббат қасиетін дәріптейтін фильмдердің бірі.

Қазақ фильмдері туралы

Маған Менің атым Қожа және Шал фильмдері катты унайды. Осы екі фильм туралы жазгым келеді. Менің атым Қожа фильмі 1957жылғы Соқпақбаев Бердібек-тің шығармасынан. Менің атым Қожа – повесть, фильмі де әрі кітабы да бар. Бұл фильмді жасы да кәрісі де сүйіп көреді. Бұл фильмнің көрерменге жол тартқанына 50жылға таяған. Көрермен қауымды алғашқыдан бастап өзіне баурап алды.Шетелдіктердің өзі қайран қалып жатты. Нағыз қазақи фильм. Қожаның рөлін белгілі актер Нұрлан Сегізбаев сомдады.

Нұрлан Сегізбаев туылған жылы 28.10.1951 Өскемен қаласындағы Педагогикалық институтының Сценарист мамандағын тәмамдаған. Абдулла Қарсақбаевтың киносына байқаусызда келген Нұрлан ағамыз түскен бұл кино бірнеше ғасыр бойы жас ұрпақтың сүйікті киносы болатыны анық.

Келесі фильм Шал фильмі. Фильмде бас рөлді 63 жастағы Ерболат Тоғызақов сомдайды. Оның кандидатурасы қатаң іріктеуден кейін мақұлданды Ермек Тұрсынов наурыз айында жаңа туындысы «Шал» фильмінің жабық көрсетілімін өткізді. Ермек Тұрсынов «Шал» фильмін атақты жазушы Эрнест Хемингуэйдің «Шал мен теңіз» повесінің желісі бойынша түсірді

Фильм өте аянышты. Мен ең алғашында Қазақстан Ұлттық телеарнасынан тамашаладым. Фильмді көріп отырып қатты беріліп жыладым. Сондай керемет фильм болды. Барлық достарыма, таныстарыма осы фильмді көруін өтіндім. Бірі көрсе бірі көрмеген.

Қазақ киносы ұлттық идеологияны қалыптастыратын бірден-бір пәрменді құрал һәм мемлекеттігімізді баянды етудегі аса маңызды қажеттілік. Сол «қажеттілікті» қажетімізге жаратып жүрміз бе? Бүгінгі күні «тізесі шықса да» талас-тартыстың ортасындағы өзекті мәселелердің бірегейі – кино.

Жалпы, Серік Апрымов фильмдерінің негізгі желісі: мейірбандық, адалдық, қайырымдылық секілді асыл қасиеттер, ұмыт боп бара жатқан халықтық дәстүр. Бұл 1996 жылғы пікір.

Әркім әртүрлі пікір айтты екен деп, соңынан қамшы алып жүгіруге әсте болмас. Дегенмен де, мен қазақ киносының ертеңінде, осы кезде айтылған, талқыланған сұрақтардың жауабы ретінде, бір ауыз толтырып айтарлық өзгешелік болатынына сеніммен қараймын.

Қорытынды

Қазақ киносы арқылы ұлт мұраты мен елдік идеяны насихаттау туралы Елбасы тапсырмасы ұлттық құндылықтар көріністермен жүзеге аспақ. АСТАНА. Желтоқсанның 9-ы. ҚазАқпарат / Қанат Мәметқазыұлы / - Бүгін ҚР Парламенті Мәжілісінің жалпы отырысында бір топ депутат ҚР Мәдениет және ақпарат министрінің атында сауал жолдап, онда қазақ киносының бүгінгі беталысына алаңдаушылықтарын білдірді.

«Мәжілістің Әлеуметтік-мәдени даму комитетінің атына отандық фильмдерге қатысты «Азамат» жастар клубынан келіп түскен хат талқыға салынды. Қарашаның 23-інде Ш. Айманов атындағы «Қазақфильм» ұлттық киностудиясына барған Елбасы Н. Назарбаев «қазақ киносы отансүйгіштікті дәріптеп, елімшіл, жершіл ұрпақты тәрбиелеуге атсалысуы керектігін, яғни ұлттық кинодан ұлттық идея мен ұлт мұраты сезіліп тұруы тиістігін» айтқан болатын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС

2 Қазақстан Республикасының Ғылым Энциклопедиясы

3 «Жұлдыздар отбасы» журналы

4 kk.wikipedia.org

5 www.topreferat.com

6 http://www.qazaquni.kz

7 yvision.kz

8 bilimsite.kz

9 http://www.kitaphana.kz/

АҚЫНДЫҚ – АШЫҚТЫҚ ПОЭЗИЯҒА ТӘН ОРТАҚ ҮНДЕСТІКТЕРДІҢ ТАРИХИ НЕГІЗДЕРІ

САПАРҒАЛИЕВ Қ.
9 сынып оқушысы, Дарынды ер балаларға арналған облыстық «БІЛІМ-ИННОВАЦИЯ» лицей-интернаты, Павлодар қ.
АДУОВА Б. Т.
қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, Дарынды ер балаларға арналған облыстық «БІЛІМ-ИННОВАЦИЯ» лицей-интернаты, Павлодар қ.

Қазақ және түрік поэзиясындағы ақындық-ашықтық дәстүр негіздерінің поэтикалық үндестігі тарихи-әдеби, мәдени даму кезеңдері арқылы айқындалады.

Ақындық-ашықтық поэзияға ортақ үндестіктердің тарихи негіздері және фольклорлық, этнографиялық ерекшеліктері көптеген маңызды мәселелерді қамтиды. Қазақ және түрік халықтары ақындық және ашықтық поэзиясының тарихи тамырластығына ең басты негіздері – екеуінің де о баста Түрік қағанаттары құрамында болғандығы, Батыс Хун бұтағындағы «Оғыз тобы», «Қыпшақ тобы» болған тектестіктері. Екі халықтың ата-бабаларының Х-XI ғасырларға дейін солтүстіктегі Азау теңізі, Орал таулары аймақтары мен Сібір өлкесі, оңтүстікте Қытайға, батыстағы Атырау теңізі – бәрін қамтығанда кең-байтақ Еуразияның географиялық кеңістігінде бірде бірлесе, бірде көршілес болып өмір сүргендіктері – тарихи ақиқат.

Қазақтың ақындық, түріктің ашықтық поэзиясының көркемдік негізі – фольклор. Фольклордағы мақалдар мен мәтелдердің, ертегілердің құрылымындағы тілдік–поэтикалық қолданыстардан туысқан халықтардың түп негіздерінен сақталған ерекшеліктері айрықша байқалады. Әсіресе, орта ғасырларға дейін бірге болған далалық–түркілік психологияны айқындайтын мағыналық қолданыстар мол ұшырасады. Мысалы, түркілердің атқа мініп далада жүруді бостандық, зор мәртебе санайтыны, түркілердің жауынгерлік тұлғасын мақтан ететіні, төрт түлікке, жат жерліктерге көзқарастары, жолдастық, достық, еңбексүйгіштік, жомарттық, сараңдық, опасыздық және т.б. алуан түрлі мінез-құлық қасиеттері хақындағы ойлары сабақтас, үндес.

Түрік ашықтары мен қазақ ақын-жыраулары шығармашылығына ортақ дүниетаным – Тәңірі ұғымы аясында бүкіл ғарыштық жаратылысқа, табиғатқа табыну. Түркілердің қоршаған табиғатпен үйлесімді өмір сүргені материалдық және рухани мәдениеттердегі өзара ұштасқан дәстүрлерді, дағдыларды қалыптастырды. Түркі халықтарының фольклоры мен әдебиеті мұраларындағы тауларға, ормандарға (ағаштарға), суларға (бұлақ, өзен, көл, теңіз, мұхит), өсімдіктерге, аңдарға, құстарға, төрт түлікке және т.б. табиғат мүшелеріне тотемдік көзқарастар тұрғысында бағалаулардың болғаны – сол ежелгі ата-бабалық дүниетанымдық көріністер.

Қазақ және түрік әдебиеті мен фольклорына ортақ тағы бір мәселе – Қожанасыр (Қожа Нәсіреддин) туралы әңгімелер. Қожанасыр туралы әзіл әңгімелер қазақ және түрік халықтары фольклорының үлкен бір саласын қамтиды. Әрине, Қожанасырға байланысты қызықты әңгімелердің де екі халықтың поэзиясына белгілі дәрежеде ықпалы болғаны анық. Бұл арада қазақ және түрік халықтары тарихының шындық негізіндегі аңызға айналған оқиғаларының да сабақтасқан жүйесін аңғарамыз.

Кіші Азиядағы Ақшехир қаласындағы Қожанасырдың бейіті, оның сол қаланың жанындағы Қозыағаш деген жерге жерленгені – аңыздар желісіндегі шындық арқауының көрінісі.

Біріншіден, қазақ және түрік халықтары ақындық және ашықтық поэзиясының тарихи тамырластығына ең басты негіз – тіл. Туысқан түркі халықтарын тілдік негіздері жағынан алғанда, қазақ, түрік тілдері қалыптасуына тән тарихи ортақ негіздерді түркітанушы ғалымдар кезінде дәлелдеп те берген.

Екіншіден, түрік ашықтары мен қазақ ақындары шығармаларының ортақ дүниетаным негіздері табиғатпен етене болған көшпелі тұрмыс–салт мәдениетінің дәстүрлері болып саналады.

Үшіншіден, қазақ ақын-жыраулары мен түрік ашықтары поэзиясындағы дидактикалық-гуманистік сарындар жалпыадамзаттық ізгі мұраттар тоғысын танытады. Халықтың тұрмыс-салт мәдениетін, адамгершілік-имандылық дәстүрлерін қалыптастыруда эстетикалық ықпалы мол поэзияның қуаты ақындық-ашықтық шығармалар арқылы кеңінен танылады.

XIV–XIX ғғ. қазақ ақындары мен түрік ашықтары шығармашылығында осы ежелгі түркілік дүниетанымның шынайы көрінісі болып табылатын табиғат туралы өлеңдер тұрақты жырланды. Ең бастысы ақындардың түркілердің киелі ұғымдарын поэтикалық бейнелілікпен жырлауы еді. Мысалы, қазақ ақыны Сүйінбай Аронұлының (1815-1898) «Бөрілі менің байрағым» атты тарихи–этнографиялық өлеңі – қазақ және түрік халықтарының ортақ тарихының ежелгі бастауының бүгінге жеткен болмысын танытатын шығарма. Қасқырдың суреті салынған жебелі туды және найзаны ұстанатын Шапырашты батырдың дағдысы - ежелгі

түркілік замандардың көрсеткіші. Өлеңнің идеялық–композициялық болмысы түркілік дүниетанымға тән дербес өзгешелікті танытады:

Бөрілі байрақ астында,
Бөгеліп көрген жан емен.
Бөрідей жортып кеткенде,
Бөлініп қалған жан емен.
Бөрілі найза ұстаса,
Түйремей кеткен жан емен.
Бөрілі байрақ құласа,
Күйремей кеткен жан емен.
Жау тисе жапан далада,
Бөрілі найза атамыз… [1, 18]

Түрік ашықтары мен қазақ ақын–жыраулары шығармашылығына дүниетанудың негізі болған Тәңірілік наным-сенімдер осылайша ежелгі Түркі қағанаттары, орта ғасырлардағы оғыздар дәстүрлерінде жалғаса сақталды. Лирикалық, эпикалық шығармалардың мәтіндері мен оған қосылатын әуез, әуен, қимыл бірлігін Тәңіріге, Жер-Суға мінажат ететін шынайы көзқарастары табиғи бояуларымен сақталды.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, ақындар, ашықтар шығармашылығына негіз болған әуелгі бастау – түркі халықтарының фольклоры. Осыған орай фольклортанушы Е. Тұрсыновтың пікірі біздің ойымызды айқындай түседі: »...әдеби процеске тән көптеген құбылыстардың көзі фольклорде жатқаны белгілі». Бұдан әрі қарай зерттеуші: «Алғашқы әдеби мұралар болса, ертедегі түрік, енесей қырғыздары, ежелгі ұйғыр дәуірінде пайда бола бастады. Бұл кезде, әдеби сахнаға Арынчор Тегін, Үйсуя Тудың, Қалым Кейші, Асыг Тудың, Сыңқу Селі Тудың, Ки-кі деген лақап атпен жазған ақын сияқты әдебиет қайраткерлері шықты» [2, 133], - дейді. Зерттеушінің пікіріне сүйене отырып, біз қазақ және түрік халықтары ақындарының, ашықтарының фольклордағы жанрларды, халықтық наным-сенімдерді, синкретизм ерекшеліктерін шығармаларына негіз еткендігін сеніммен айтамыз. Әсіресе, бүкіл түркі халықтарының ақындық поэзиясының бастауында тұрған Қорқыт Ата және оның дәстүріндегі бақсылықтың (шамандықтың) табиғаты да көп нәрсені аңғартады. Қорқыт Ата және оның дәстүріндегі бақсылар шығармашылығында фольклорлық синкретизмнің (бірнеше өнер тұтастығының) мазмұны айрықша дараланып тұрады. Қорқыт және оның дәстүріндегі бақсылар өнеріне тән болжағыштық-сәуегейлік пен ақындық өнердің тұтасуы құбылысы тұрақты негіз болды.

Осы тәріздес түрік әдебиетінің тарихындағы ауызша және жазбаша ақындықты, композиторлық пен орындаушылықты біртұтас ұстанып, өркениеттер тоғысындағы поэзияны дамытқан ашықтар шығармашылығы осындай маңыздылығымен ерекшеленеді. Юнус Эмре (шамамен 1240-1320 жж.), Қайғысыз Абдалд (XIV ғ.), Пір Сұлтан Абдал (?-1560 ж.), Қараджаоғлан (1606-1689 жж.), Ашық Өмер (1630-1707 ж.), Дертли (1772-1845 жж.), Эрзурумдық Эмрах (шамамен XVIII ғ.аяғында туған, 1860 ж. өлген), Рухсати (1856-1999), Ашық Вейсел (1894-1973 жж.) және т.б. ашықтар мұрасы әдебиет тарихының халықтық мазмұнын құрайды.

Қазақ ақындары мен түрік ашықтары поэзиясындағы фольклорлық- этнографиялық дәстүрлер, синкретикалық (өнер тұтастығы) сипат мәселелерінің үндес, ортақ сипаттары - жалпы адамзат мәдениеттері бойынша болып келген даму құбылыстарын құрайды. Қазақ ақындары шығармашылығындағы синкретизм ерекшеліктері туралы Ш. Уәлихановтың пікірі бұл дәстүрдің табиғи қалпын дәл елестетеді: «Қазақ поэзиясындағы жаңа қондырғы - форманың мәні мынада: өлең – ән, жаңадан жаннан шығарылған немесе атақты бір әнші-ақынның бұрында шығарылған өлеңдері домбыраның, қобыздың, ым мен дене қимылдарының сүйемелдеуімен айтылып, ел арасына тарайды, кейбір өлеңші-ақын өз тарапынан сол өлеңге кіріспе және қорытынды сөз қосып отырады» [3, 167]. Бұл – түріктер мен қазақтардың ортақ, ежелгі тарихындағы бақсылық дәстүрдің ақындыққа – ашықтыққа ауысқан сапалық ерекшеліктері.

Түрік ашықтары шығармашылығы осындай өнер иелерінің ішінде әзірбайжандардың озандарымен, қазақтың әнші-ақындары шығармашылығымен толық үндеседі. Түп негіздері бір халықтардың (қазақ, түрік, әзербайжан және т.б.) әдебиеттеріндегі ақындар мен ашықтар поэзиясындағы әдеби-фольклорлық дәстүрлердің тектестігі – табиғи, тарихи заңдылық болып саналады. Бұл дәйектемелер арқылы біз түрік ашықтары шығармашылығының ежелден қалыптасқан Шығыс мәдениетінің классикалық тарихи дамумен өзектес табиғатын бағдарлаймыз. Демек, қазақтың ақындары, түріктің ашықтары шығармашылығына байланысты дәйектемелер бойынша бұлардың күрделі шығармашалық тұлғалар және өзара үндес, тектес өнер иелері екендігі айқындалады.

Түріктің ашықтар поэзиясының мазмұн мен пішінді қамтитын құрылысында мынадай мәселелердің арқау болатындығы айқын байқалады: біріншісі – түркі фольклорындағы мақал-мәтелдерді

негізге ала отырып жырланатын философиялық-дидактикалық өлеңдер; екіншісі – махаббат, табиғат және т.б. жеке мәселелер бойынша жырланатын лирикалық өлеңдер. Түрік ашықтарының шығармашылынындағы осындай әрі ауызша, әрі жазбаша ақындықтың әуез және орындаушылық өнермен тұтасқан ерекшеліктері, олардың әрі ұлттық, сонымен бірге халықаралық мәдениеттер сұхбаты аясындағы ерекшеліктерін көрсетеді.

Түрік ашықтары өлеңдерінің мәтіндеріне және олар жайындағы еңбектерге сүйене отырып, олардың шығармашылығының табиғатын ғылыми жүйелеуге болады. XI-XX ғасырлар арасындағы түрік ашықтарының шығармашылығы фольклорлық дәстүрдің аясында қалыптасып, бірақ кейіннен ауызша және жазбаша сипатты тұтастандыра ұстанған классикалық әдебиет деңгейінде дамыған. Олар шығарманың дүниеге келу сәтіндегі бірнеше құбылысты біріктіретіндігімен ерекшеленеді. Атап айтқанда, импровизациямен, экспромтпен туған шығарманың авторы және оны өзіндік әуенмен, әуездік аспабы сазбен сүйемелдеп орындаушы ретінде танылған. Ашықтардың XI-XVIII ғ.ғ. өмір сүргендерінің өмірбаяндары және шығармалары халықтың жадында сақталып қана жеткен, сондықтан олардың өмір сүрген жылдары кейде шамамен ғана алынады.

Түрік ашықтарының Шығыстың классикалық әдебиеті өкілдерімен үндестік жағдайында суфизм жағдайында қалыптасқанын, олардың дәруіштер, яғни «абдалдар» болып аталатыны да мәлім. Ал, абдал ашықтардың (Кайгусуз Абдал, Пір Сұлтан Абдал) софылық секталарға (мевлевилер, бекташилер, алевилер, кызылбашлар т.б.) да қатысты болғандығы айтылады. Түркия ашықтарының осындай жалпы ерекшеліктерін айта келе, түркітанушы ғалым Х.Көроғлы олардың Түркия тарихындағы орнына ғылыми баға береді: «… ашықтар өз сөздерін сазбен сүйемелдеп ойнаумен жеткізетін, сондықтан да оларды «сазда ойнайтын ақын» – «саз шайыры» атайтын. Осы өнердің Түркияда өмір сүрген жеті ғасырында қазіргі тілмен айтқанда тұтас «институты» қалыптасты, оның өзіндік дайындық жүйесі, белгілі бір репертуарды шебер жанында ұзақ меңгеру тәртібі, ән-жырлардың дәстүрлі тақырыптары, музыкалық сүйемелдеудің жоғары деңгейдегі шеберлігі, көпшілік алдында өнер көрсетудің күрделі құрылымы немесе бірнеше әншілердің сайысының ережелері болды. Бұл екінші жағынан халықтың эстетикалық нормаларына жауап беретін орта ғасырға тән кәсіптік одақтардың жазылмаған заңдары бойынша қалыптасқан қолөнері болатын.»

[4, 7 б.]. Түрік ашықтарының осындай өнернамалық жолы қазақ ақындарының да олармен үндес шығармашылық қалыптасуының ерекшеліктерін еске түсіреді. Әсіресе XIII-XV ғасырлардағы Алтын Орда мемлекетінің ақын-жыраулары Кетбұға (XIII ғ.), Қотан (XIV ғ.), Сыпыра (XIV ғ.), сонымен бірге Насреддин Рабғузи, Құтб, Хорезми-Равани шығармашылығын айтамыз. Ал, Қазақстандағы XII-XIV ғ.ғ. ақындар Қожа Ахмет Иасауи, Ахмед Йүгінеки және т.б. болғандығы белгілі.

Қазақ хандығы тұсындағы ақын-жыраулар поэзиясы (Асан Қайғы, Шалкиіз, Қазтуған, Марғасқа, Доспамбет және т.б.) да сөз арқауындағы мәселелермен үндес қалпымен танылады. Ал, XIX ғ. мен XX ғ. бірінші жартысындағы қазақтың ақындық поэзиясында да түркі халықтарына ортақ поэтикалық үндестіктер желісі үзілмеді. Ақындар сөз (ақындық) бен әуез (сазгерлік) шеберлік бірлігін, орындаушылық (әншілік, жыршылық, термешілік, әуез аспаптарында ойнау) өнер тұтастығын мәңгілік сақтауы ұлттық мәдениеттің дәстүрлі негіздерінің мықтылығын дәлелдейді.

Түрік ашықтары мен қазақ ақындары поэзиясындағы тарихи сабақтастықты, поэтикалық үндестіктерді жан-жақты саралау -әдебиеттанудағы маңызды мәселе.

Қазақ ақындары мен түрік ашықтары поэзиясының ерекшеліктері тарихи - әдеби шектестік, үндестік аясында қарастырылады. Бұл орайда ғалым Х. Көроғлы түрік фольклорын зерттеуші Пертев Наили Боратавтың ашықтарды шығармашылық сипатына, мекендеген орындарына, қызметтерінің түрлеріне қарай 4 топқа бөлген жіктеуін мақұлдайды. Біз де өз жобамызға осы үлгіні бағдар етеміз: » Ол бірінші топқа – сопылық ашықтарды, екіншісіне – қалалық ашықтарды (осыған янычар ашықтарын да) жатқызған; үшіншісіне – ауылдық; төртіншісіне – негізінен көшпелі тайпалардан шыққан ашықтарды, яғни Шығыс Анатолиясының шетсіз-шексіз жазығында көшіп-қонып жүретін түрікмен иөрүктерді» [4, 8]. Түрік ашықтары мен қазақ ақындары шығармаларын үндестік тұрғысынан байланыстыра, салыстыра қарастыруда, әрине, әрбір халықтың өзіндік ұлттық тарихы, материалдық мәдениет өзгешеліктері де ескеріледі.

Қазақ ақындары мен түрік ашықтары шығармашылығы поэтикалық үндестіктерінің сақталуы халықтардың рухани мәдениеттері байланыстарын болашақта да нығайта түсетіні ақиқат.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аронұлы Сүйінбай. Шығармалары: толғаулар, сын-сықақ өлеңдер, айтыстар. - Алматы : Жазушы, 1990. - 144 б.

2 Турсынов Е. Истоки тюркского фольклора. Қорқыт. - Алматы : Даик Пресс, 2001. - 168 с.

3 Уәлиханов Ш. Таңдамалы. - Алматы : Жазушы, 1985. - 570 б.

4 Турецкая ашыкская поэзия. Пер. с тур. / Сост.предисл. коммент. Х. Короглы. Москва : Худож. лит., 1983. - 192 с.

ЖАҢЫЛТПАШ – ӘРІ ОЙЫН, ӘРІ ӨЛЕҢ, ӘРІ САБАҚ

СЕРГАЗИНА А. А.
бастауыш сынып мұғалімі, Дарынды балаларғаарналған Абай атындағы № 10 лицей-мектебі, Павлодар қ.
БАЙЗОЛЛА С. А.
5 сынып оқушысы, Дарынды балаларғаарналған Абай атындағы № 10 лицей-мектебі, Павлодар қ.

Қазақ әдебиетінің фольклоры өте бай екені бәріне мәлім. Соның бірі де бірегейі – жаңылтпаштар жанры. Жаңылтпаш – қай халық фольклорында болмасын кең таралған жанрлық түр. «Жаңылтпаш деген аты жаңылтудан шыққан. Қатарынан қайта-қайта шапшаң айтқанда, иә тіл келмейтін, иә тіл басқа сөз қылып бұзып кететін сөздердің басын құрап, келістірген шығарма жаңылтпаш деп аталады», – деп дәйектейді алғаш рет оның ғылыми анықтамасын А. Байтұрсынов. Осы сөздері арқылы ол халқымыз жеткіншек ұрпақтың, жас сәбидің сөйлеу тілін дамытатын басты құрал жаңылтпаш жанры екендігіне тоқталып өтеді. Ал зерттеуші Н. Төрекұлов: «Жаңылтпаш халықтық поэтикалық шығармалардағы фольклордың шағын жанрына жататын, дыбыс үйлесімділігіне негізделген, тез және айқын айтылуы қиын сөздер тізбегі» деген анықтама бере отырып, жаңылтпашты мақал-мәтел, жұмбақтар тәрізді дидактикалық шағын жанрға жатқызады. Жаңылтпаш – халық фольклорының әзіл жанры, шағын өзіндік өлең. Жаңылтпаштар өлеңдер мен тақпақтардан сөздердегі ұқсас және айтылуы қиын дыбыстар мен әріптердің тіркесі мен орын алмастыруына негізделетіндігімен ерекшеленеді. Жаңылтпаштардың авторы – халық. Бұрын жаңылтпаштар балаларды күлдіру және ойнату үшін ойлап табылатын. Жаңылтпаш баланы дұрыс сөйлеуге үйретумен қатар, оларды айналасындағы неше алуан көріністермен, өмірмен

таныстырады. Балаларды жалықтырмау үшін жаңылтпаштың сөздері қызықты, күлдіргі және ұйқасты болып келеді. Балалардың жаттап айтуына оңай да жеңіл тиеді. Жаңылтпаш баланы дұрыс сөйлеуге үйретумен бірге дұрыс шешім қабылдауға дағдыландырады. Жаңылпаштарды тіл дамыту құралы және оларды балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес лайықты, орынды қолдана білсе нұр үстіне нұр болады. Тек қазақ халқында емес, өзге халықтарда көркем сөзді қандай жаңылтпаштар бар екенін жақсы біліп, әрбір ақынның жыр қоржынынан қарапайым да ойлы сипатымен бала жанын баурап алатын, тіл дамытуды қисынды қиюластырылған көркем де қуатты құралы – жаңылтпаштардың әр түрін сараптап, талдай алса жеткілікті. Тіл дамытуда жаңылтпаштарды қолданудың маңызы зор екенін түсінген ата-бабаларымыз жас жеткіншектерге оны ойын ретінде беріп, сабақ, яғни тәрбие көзі ретінде қолданып, өлеңше жаттатып тіл ұстартқан.

Осы заманда жаңылтпаштарды қай тілде болмасын оқытушылар мен логопедтер мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балалардың сөйлеу қабілетін жақсарту үшін жиі пайдаланады. Жазбаларда жаңылтпаштардың ғылыми маңызына алғаш рет назар аударған адамның бірі С. Сейфуллин деп танылады. «Жастардың, бала-шағаның жиналып ойын-күлкі «дүкенін» құрған орында айтылатын айтыстың бірі – жаңылтпаш. Бұл да – ертек, өлең, жұмбақ айтысу тәрізді жастардың, балалардың тіл ұстауларына, ойнақы, қырлы сөздерді қақпақылша атқылап, билеп еркін сөйлеуге төселулеріне өз әлінше әдемі сабақ, тәжірибе болатын ойын [109, 253 б.], – деп жазады ол 1931 жылғы жазған «Қазақ әдебиеті» атты зерттеуінде. Кітапта зерттеуші жаңылтпаштың тәрбиелік мәні мен атқаратын қызметін айқын аша отырып оның ойындық сипатына да назар аударады. Яғни, жаңылтпаш жеке баланың ермегі емес, ол – көбінесе жұрт жиналған жерлерде балалардың тез де, жаңылыссыз, дыбыстарды анық сөйлеуіне дағдылануына үйрететін өлең-ойын. Оның ойындық сипаты балалардың бір-бірімен жарыса кезекпе-кезек айтысуында жатыр. Ол тіл жаттықтыру мақсатын ғана көздемейді, жаңылтпаштағы сөздер дұрыс айтылмаса, құлаққа мүлде басқаша естіліп, күлкі де туғызады. Мәселен: «Ақ тай ақ па? Қара тай ақ па?» деген сияқты жаңылтпашты интонацияны дұрыс сақтамай, жылдамдата айтса, «Ақ таяқ па? Қара таяқ па?» болып мағыналық жағынан мүлде өзгеріп кетеді. Ертеректе, жаңылтпаш балалар ғана емес, ересектердің де ермегі болған. Бірақ ол үлкендер арасында басқашалау қызмет атқарған. «Ерте кезде ойын-сауықтарда жаңылтпаш айтқызу қазақтың

салты болған. Жаңылтпаш жиналған жұртты күлдіру, тіл ұстартуды көздеумен қатар, ол өлең, ән білмейтін жастарға берілетін жаза есебінде қолданылған», – деп жазады белгілі фольклорист ғалым М. Ғабдуллин, жаңылтпаштың үлкендер арасындағы қолданысы жөнінде. Менің ойымша жаңылтпаштар негізінен балаларға тән мұра. Ол жөнінде қазақ балалар әдебиетінің білгірі Ш. Ахметов: «Бұл жанр тек қана балалар әдебиетіне арналған, көбіне мектеп жасына дейінгі балалар мен бастауыш мектеп оқушыларына лайықты. Олай дейтініміз жеке дыбыстармен айтылуы қиын кейбір сөздерді дұрыс сөйлеуге үйрету – көбіне балаға ғана тән нәрсе. Мұнда міндетті түрде оқыту арқылы ғана емес, баланы талғамы күшті қызық та көркем сөздерге әуестендіру, соған еліктіру арқылы жаттығу жүргізу үшін қолданылған шеберлік бар»,– дейді. Мен осыған кеңінен тоқталғым келеді. Себебі бұл пікір жаңылтпаштың балалар фольклоры құрамындағы міндетін толық ашатындай.

Жаңылтпаштар құрылысында сөз қайталаудың да мәні зор. Сөздер көбіне тармақтардың аяғында қайталайды және ойды жалғастыру, бір шумақта тұрған тармақтарды бір-бірімен байланыстыру қызметтерін атқарады. Қайталау бірде ой мен тармақтар арасын байланыстыру үшін қолданылса, бірде толымсыз буындарды толықтырып, ұйқасты күшейту қызметін атқарады. Сөйтіп дыбыс, буын және сөз қайталау жаңылтпаш жасаудың және оның мағынасын, байланысын тіпті ұйқасын күшейтудің бір тәсілі болып табылады. Ал, екі тармақты жаңылтпаш шумақтары үнемі ұйқасқа құрылмайды, бірыңғай буын-бунақта, бір ырғақта тұрып-ақ ұйқассыз құрай алады. Мысалы:

Малға қорек керек,
Оған жарма, кебек те керек.

Өлең сөзді жаңылтпаштардың көпшілігі осындай екі тармақты шумақтан жасалады. Бұған қарағанды үш тармақты шумақтар әлдеқайда сирек кездеседі:

Көпке бекер өкпелеме,
Өкпе етпе,
Тектен-текке өкпелеме.

Төрт тармақты жаңылтпаш шумақтарында шұбыртпалы және аралас ұйқастар да ұшырасады, бірақ ондай ұйқастар төрт тармақтардан гөрі үш тармақты, әсіресе көп тармақты шумақтарға тән. Көп тармақты жаңылтпаш шумағының ұйқасы, әдетте, айнымалы келеді. Бірінде шұбыртпалы ұйқастың, екіншісінде шалыс ұйқастың өлшемі басым болады. Егер жаңылтпаштың күрделі өлең құрылысына

назар аударсақ, оны шығарушылардың ересектер екеніне күмән тумайды. Яғни, ерте заманда пайда болып, үлкендер репертуарында өмір сүрген жаңылтпаш келе-келе балалар ортасына көшкен. Бұлай ауысудың өзі де жайдан-жай емес. Ертедегі халықтар баланың тілінің тезірек шығуы үшін әртүрлі магиялық әдет-ғұрыптарды пайдаланған. Ол туралы Д. Д. Фрезер көптеген мағлұматтар келтіріпті. Мысалы: «Орталық Азия түріктері көпке дейін тілі шықпаған баланы, әртүрлі сайрағыш құстардың тілімен тамақтандырады»,– деп жазады. Бұған ұқсас әдет-ғұрыптар қазақ халқында бертінге дейін сақталған. Оның XIX ғасырдың бірінші жартысындағы бір көрінісін Х. Хустанаев былай сипаттайды: «... дәл осылай қазақтар балаларын ең алдымен сөйлеуге үйретеді, ол үшін оларды шешен сөйлейтін адамдардың сарқытымен тамақтандырады, олар сарқытпен бірге шешендік қасиеттің балаларға берілетіндігіне шек келтірмейді, одан соң бала жүйелі сөйлеуге жаттығу үшін түрлі түсініксіз сөздерді тез айтуға асықтырады». Бұдан жаңылтпаштың бала тілін шығаруға байланысты функция атқарғандығын анық байқаймыз. Жаңылтпаштың бала тілін жаттықтыруға байланысты қызметі – оның басты міндеті. Бұл орайда, жаңылтпаштың тілге ауыр оралатын дыбыстардан құралатынын ерекше ескерген жөн. Әсіресе:

«Ара, ара, аралар,
Орманның бойын аралар.
Гүлдерден сорып бал алар,
Алысқа ұшып бара алар,
Бал тәтті ғой, балалар!» – деп келетін көп балақайлардың тілі келе бермейтін «р» дыбысына жаттығуға арналған жаңылтпаштар өте көп. Енді бір жаңылтпаштарда: «Есік алдындағы отынның,
Шырпылырағынан ала кел,
Томарлылығынан ала кел,
Түбірлірегінен ала кел», – сияқты айтуға өте ауыр көп буынды сөздерден құралады. Егер жаңылтпаштар тек тіл жаттықтыру үшін ғана қолданылатын жанрлық түр десек бір жақты кеткен боламыз. Жаңылтпаш бойында сөз ойнатып, балаларды қызықтыра тартатын эмоциялық реңк, қисынды ұйқас бар. Мысалы:

Шілікті шаптым,
Жілікті астым,
Шілікті жақтым,
Жілікті шақтым, – дегендегі «шаптым, астым, жақтым, шақтым» сияқты толымды ұйқаспен қоса бұл өлеңде сөздерді мағыналық жағынан да ойнату бар, бала сөзді тез айтуды ғана

емес, логикалық қисынды бұзып алмауды да жадында сақтайды. Жаңылтпаш мазмұнында халық өмірінің түрлі қырларын, күнделікті тіршілікпен таныстыратын танымдық детальдармен қатар, балаларды тағылымдық өнегеге баулитын ғибраттық сарындар да молымен кездеседі.

Қамаштан көріп қалашты,
Қалашқа Жарас таласты.
Бөлінсін десең қалаш тең,
Таласпа, Жарас, Қамашпен, – тәрізді кейінірек шыққан жаңылтпаштар бұл ойымызға дәлел бола алады. Жаңылтпаштардың өлең құрылысы тым шағын, қарапайым болып келеді. Дегенмен ересектерге арналғандай ішінара:

«Жаңбыр жауып келеді қар аралас,
Бір топ қатын келеді шал аралас.
Тауға қайың бітеді тал аралас,
Бір топ сиыр келеді тана аралас», – сияқты қара өлең үлгісіндегі шумақтарды да ізденіс барысында кездестірдім. Немесе:

«Айыр атанды жүк қартайтар,
Семіз қойды май қартайтар.
Күйгелек менің атамды
Жас қартайтпас, ой қартайтар», – тәрізді балаларға емес, үлкендерге нақыл деуге келетіндей жаңылтпаштар да бар. Жалпы, жаңылтпаштың ұйқасты, үйлесімді тілмен келетін өлеңдік өрнегі де балаларға үлкен ләззат береді, тілге жайлы, жаттап алуға жеңіл келеді. Жаңылтпаш – қазақ балалар өлең-ойындарының ішінде салмақты орын алатын тәрбиелік мәні жоғары, көркемдік кестесі де күрделі жанрлық түрлердің бірі. Осы тақырыпты зерттеу аясында «Жаңылтпаш айтудың құпиясы ашылды»-деген ғалымдар сөзіне тап болдым. Нейробиологтар жаңылтпаштың миға әсерін тұңғыш рет бақылаған екен. Сонда дыбысталуы бір-бірінен аумайтын тіркестерді ұйқастыра қайталаудың қиын болатыны нейрондардың жұмысына байланысты екені анықталыпты. Бұл туралы «Nature News» хабарлайды. Ғалымдардың электрлі-физиологиялық сынағына эпилепсияның ауыр түрімен ауыратын үш пациент қатысқан. Күрделі операция жасатқалы отырған олардың миының сөйлеу әдісіне, жауапты бөлігіне ми қыртысындағы қозуды есептейтін электродтар орналастырылыпты. Олардың көмегімен нейрондар қызметі жөнінде мол мәлімет алынған. Ми қыртысында бірдей дыбыстарды айтуға жауапты нейрондар болады екен. Жаңылтпашты айтқан кезде бұл нейрондар бейберекет қозып, жұмысы шиеленісе түседі, адам сол

себепті сөзінен шатасады. Ғалымдардың айтуынша, спунеризмнің (ұқсас дыбыстары бар екі сөзді айтқан кезде олардың бірінің буынының екіншісіне алмасып кетуі) сыры да осында екен.

Жаңылтпаш - қазақтың ұлттық құндылығына да, ауыз әдебиетінің құндылығына да тән мұра. Жаңылтпаштар балалардың тілін дамыту және оларды жан-жақты тәрбиелеу қажетінен туып, бала тәрбиесі үшін қызмет еткен. Жаңылтпаштардың ықпалы, тәрбиелік күші жағынан жасөспірімдерді тәрбиелеудің ең маңызды белесіне айналды. Бала тәрбиелеуде жаңылтпаштың маңыздылығына халық ертеден ерекше үлкен мән берген. Қазақ халқы балалар тәрбиесіне, ұрпағының саналы болып өсуіне жіті көңіл бөлген. Бұл ұғымды саналы ұғынған қазақ халқы ұрпақ тәрбиесін бала дүниеге келген күннен бастаған. Мұндай тәлім-тәрбие жүргізу ерте кезден қазірге дейін жалғасып келе жатқан құнды дәстүріміздің бірі. Мұны, әрине, қазақтың қазыналы ауыз әдебиеті үлгілерінен көре аламыз. Рухани-адамгершілік тәрбиені түрлі әңгіме өткізу, рөлдік ойындар жүргізу, кішігірім топтармен жұмыс істей білу, өмірлік жағдайлар туралы түрлі әңгімелер құрастыру, сурет арқылы бейнелеу, әңгіме оқу, оқыған мәтінді және көрген фильмдерді талдау арқылы іске асыруға болады. Тәрбие жұмысында ертегі кейіпкерлерін, сондай-ақ түрлі қуыршақтарды да ұстаздар тиімді пайдаланады. Сонымен қатар балалардың ішкі жан дүниесіне әсер ететін жүрек (көңіл-күй) тәрбиесін дамытудың жолдарын да қарастыруда мағынасы жағынан терең жаңылтпаштарды жаттатқызу да абзал екен. Себебі баланың тілі ғана дамып қоймай, ондағы айтылған ой туралы өз пікірі қалыптасып, оң мен солын да ажырата алатын болады. Жаңылтпашты жаттап қана қоймай, өзгеге күлкі болмау үшін қоршаған ортада қандай әдеттер мен қылықтар, іс-әрекеттер құпталатынын, ал қай істердің келемеж бен күлкіге қалтыратынын болашақта есте сақтап біле жүреді. Осыдан жас жеткіншектердің мінезі қалыптасып, айналасындағы қоршаған әлеммен дұрыс қарым-қатынас жасаудың жолдарын қарастырып, іздестіретін болады. Олар өзін-өзі құрметтей және бағалай білуге баулиды және өзгелерді құрметтеу арқылы жауапкершілікті сезінеді.

Мен тіл арқылы адамзат тілдесудің үлкен мүмкіндіктеріне қол жеткізеді, қарым-қатынасын біріктіреді, күшейтеді және көзқарастарын қалыптастырады, дүниенің қыр-сырын танып білуге жол ашады деп түсінемін. Сондықтан тілдің дамуына, әсіресе мектеп жасына дейінгі бала тілінің дұрыс қалыптасуына ерте бастан ерекше мән берген жөн. Әр түрлі тілдік кешігулер, бала тілінің даму кемістіктері оның іс-әрекетіне және мінез-құлқына әсер етеді. Тілдік

ақауы бар балалар өз тіл кемістіктерін сезініп, ұялшақ, момын, бірбеткей болып келеді және құрбыларымен тез қарым-қатынасқа түсе алмай қиналатын болады. Арнайы мамандардың тексеру нәтижесі бойынша бұл жастағы балалардың көпшілігінде әр түрлі тілдік ақауы барлығы білінеді екен. Мұнда тіл ақауының төмен жағдайдағы деңгейі, баланың мектепке барған кезінде өте айқын көрінеді. Мұндай жағдайда тіл мәселесі туындап, баланың толық білім алуына үлкен кедергі келтіреді. Мұның бәрі балалардың тіл кемістігі дер кезінде анықталмағанын және дұрыс қалыптаспағандығын көрсетеді. Келе-келе бұл тек бір адамның ғана емес, қоғамның кеселіне айналуы мүмкін. Оның жолын болдырмауды ертеректен қамдану керек деп түсінемін. Мен өзім мектеп оқушысы болғандықтан тілінде кемістігі бар достарымды бала-бақшадан да, мектептен де кездестірдім. Оған күлмедім, келеке етпедім. Бірақ олардың бірталай қиналатындарын көрдіп жүрдім. Біздің отбасымызда менен кейін екі сіңлім мен бауырым бар. Бауырларымның тілі дұрыс шығып, бала-бақшаға және мектепке барғанда тілдік кемістіктері болмаса екен деп тілеймін. Және менің анам бастауыш сынып мұғалімі. Оның сыныбына сөйлеу тілі жағынан кемістігі бар оқушы келсе, үнемі балаларға арналған түрлі кітаптарды ақтарып әр дыбысқа байланысты жаңылтпаштар іздейтінін жиі бақылаймын. Кейде анама өзім қажет жаңылтпаштарын іздеп тауып беретінмін. Содан бастап мен жаңылтпаштарды оқып, зерттеп, мазмұнына үңіліп қарасам, жаңылтпаш – әрі ойын, әрі өлең, әрі сабақ екеніне көзім жетті.

Сурет 1

Сурет 2

Содан бастап бауырларымның тілін жетілдіру үшін жаңылтпаштарды реттеп, оны көркемдеп басып жинақ құрастырдым. Күнде кешке сіңлілеріммен бірге де, жекелей де жаңылтпаш оқып, жаттап жүрміз. Тек жаттап қана қоймай, олардың мазмұны мен мағынасын да ашып беруге тырысамын. Кейде бір жаңылтпашты

үш қайтара айтамыз деп қыран-топан күлкіге қалатынымыз да бар. Жасаған жаңылтпаштар жинағым көркем және әдемі болып шықты. Бұл жинақты сыныптас достарым да пайдалана алады.

Жаңылтпаш – астарлы сөз, әсем жыр. Жаңылтпашта қарапайым халықтық тіл өрнектеледі. Олай болатын себебі – белгілі бір құбылыс, зат жаңылтпашталғанда, оның сипатын, кескін-кейпін, мейлінше түсінікті тілмен беру көзделеді. Жаңылтпаш – бала тілін дамыту құралы. Жаңылтпаш ықшамдылық талабына мейілінше бұлтартпастай жауап береді. Жаңылтпаш қай жанрға болса да ортақ, ағайындас есепті, солардың бәрімен де қатар дамып, халық ойының данышпандық асыл қазыналарын өз бойына жинаған мұра.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Дәуітұлы Т. Жаңылтпаш - тәрбие құралы / Ұлағат. 2009. - 130-136 бб.

2 Байтұрсынов А. Шығармалар жинағы. 1-том. Алматы 2002 ж.

3 Жаңылтпаштардың әдеби жанрлық қызметі. http://baq.kz/kk/blog/article.

4 Әдебиеттану терминдер сөздігі. Алматы, 1998 ж

5 Қазақ әдебиетінің тарихы. 1 том, 1948 ж., 23 б.

ПЕРЕВОДЫ ЛИТЕРАТУРНОГО НАСЛЕДИЯ АБАЯ КУНАНБАЕВА НА МИРОВЫЕ ЯЗЫКИ

ТУГАМБАЕВ К. М.
учитель английского языка, СОШ имени К. Макпалеева, г. Павлодар
КРИВОНОГОВА А. Ю.
ученик 9 «А» класса, СОШ имени К. Макпалеева, г. Павлодар
МҰРАТБАЙ Б. Қ.
учитель специальной организации образования, СОШИ № 4, г. Павлодар
МҰРАТБАЙ Д. Қ.
ученик 11 «А» класса, СОШ № 37, г. Павлодар

Абай Кунанбаев – великий казахский поэт, просветитель, философ и общественный деятель второй половины XIX века. Его популярность в современном Казахстане неоспорима. Казахский народ почитает Абая, гордится им и отдает дань уважения. Память об Абае поддерживается на государственном уровне. Его произведения изучаются в учебных заведениях. В отечественном литературоведении развивается отдельное

направление – абаеведение. Философское эссе, стихотворения, поэмы Абая периодически издаются не только на казахском языке, но и на языках стран ближнего и дальнего зарубежья. Наряду с казахстанскими учеными важный вклад в изучение поэтического и прозаического наследия Абая вносят литературные критики, ученые литературоведы, писатели и поэты из стран ближнего и дальнего зарубежья. В связи с этим произведения Абая занимают важное место в процессе зарубежного восприятия казахской литературы [1].

К сожалению, имя Абая Кунанбаева и его произведения долгое время оставались неизвестными для мировой, и особенно, европейской общественности. Впервые переводы на иностранные языки отдельных стихотворений Абая появились в 50-е годы XX века. Например, в 1951-1955 годах в печати появилось несколько его стихотворений на монгольском языке. На китайский язык произведения Абая переводил профессор Ха Хуаньчжан, пишущий под псевдонимом Хабай. Еще в 1950 году он осуществил перевод поэмы «Искандер» на китайский язык. В 1958 году он перевел две другие поэмы Абая, которые вместе с первой были изданы в форме сборника «Абай. Три поэмы». В области перевода творческого наследия казахского поэта в Китае профессор Хабай сделал многое. Ему принадлежат переводы почти всех произведений Абая, которые появились на свет на китайском языке, а также он является автором ряда статей об Абае. Следует отметить, что в Китае произведения Абая получили распространение еще в 20-30-е годы XX столетия благодаря общению китайских казахов со своими сородичами из Казахстана [1].

При жизни Абая было опубликовано немного его произведений. Учитывая, что скончался Абай Кунанбаев в 1904, а пик популярности его произведений пришелся на 50-е годы XX века. Такое долгое «забвение» творчества Абая Кунанбаева, мы полагаем, произошло по причине того, что поэт писал на казахском языке, но из под пера стихи выходили арабской вязью. Пик публикаций произведений Абая Кунанбаева приходится на 50-е годы, после выхода в свет книги Мухтара Ауэзова «Путь Абая».

Понятно, какое огромное значение имеет перевод произведений Абая на другие языки народов бывшего Советского Союза и, в особенности, на русский язык. Ведь с русского языка осуществляются переводы произведений всех лучших поэтов и писателей прошлого и настоящего России на иностранные языки. В 70-е годы XX столетия творения Абая появились на английском,

немецком, арабском, венгерском языках, но это были опять-таки отдельные стихотворения великого казахского поэта [2].

Задача переводчиков произведений Абая заключалась не только в том, чтобы дословно перевести казахский текст на русский язык. Русский читатель хочет иметь такой перевод, который соответствовал бы художественным достоинствам оригинала. Понятно, что переводчик должен глубоко понимать мастерство оригинала, знать эпоху, в которую появилось то или иное стихотворение, уметь «войти в мир» его автора. Именно потому говорят, что переводчик в стихах — не раб, а соперник поэта.

В процессе сопоставления произведений Абая на английском языке с подлинником прослеживается художественно-эстетическая оторванность перевода стиха на уровне поэтического текста. К примеру, в переводе лирического произведения Абая «Осень» мы наблюдаем различные способы звуковой организации стиха, которые возникают из-за различий в строении языка [3].

Кемпір-шал құржаң қағып, *бала бүрсең,*
Көңілсіз қара суық *қырда жүрсең.*
Кемік сүйек, сорпа-су тимеген соң,
Үйде ит жоқ, тышқан аулап, *қайда көрсе*ң.
Күзеу тозған, оты жоқ *елдің маңы,*
Тұман болар, жел соқса, *шаң-тозаңы*.
От жақпаған үйінің сұры қашып,
Ыстан қорыққан қазақтың *құрысын заңы* [4].

В переводе на русский язык эти поэтические строки звучат следующим образом:

Дуют ветры, становится все *холодней,*
Стужа мучает и стариков и *детей.*
Псы голодные ловят мышей полевых,
Не найдя, как бывало, объедков, *костей*.
Ветер пыль поднимает – над степью *черно*.
Осень, сыро. Но так уже *заведено* –
Плох обычай! – нельзя разжигать очаги,
В наших юртах теперь неуютно, *темно*.

Перевод на английский язык:
Winds blow. With every day it gets colder:
young children and old men complain bitterly.
Not finding the usual scraps and bones,

village dogs chase after field mice.
The winds are kicking up dust, darkening the skies
over the steppe. Inside it is cold and damp.
But such is our melancholy custom:
no fires may be lit in the dreary yurts.

В переводах отчетливо видны различия рифменной системы. Абай применил традиционную систему рифмования: ааха, ббхб и т.д. В русском тексте сохранены способы рифмования оригинала, но они не выполняют ту функцию, которая была в произведениях Абая. В английском же тексте мы наблюдаем совершенно другую ситуацию.

Свойство казахской поэзии чрезвычайно сложно передавать на ином языке. К примеру в последнем четверостишии Абая ключевые слова неслучайно использованы в качестве рифменных повторов «елдің маңы», «шаң-тозаңы», «құрысын заңы». А в переводах, фактически, утрачен подтекст оригинала.

А вот другой перевод этого же отрывка, выполненный Ричардом МакКейном:

The old men are frozen, the children too.
The autumn cold bites harder and more cruelly in the sad auls.
The dogs can't wait for the scraps and bones,
They go after mice, and you can hear their barking and fighting.
Pastures are bare, grass downtrodden.
The wind sweeps up the dust from the arid pastures.
Indoors it's unheated and unwelcoming.
Curse this life spent in terror from soot and smoke.

Даже не владеющий английским языком человек увидит, что ритм и размер стиха различны, также различны и слова в переводе стиха. В переводах поэзии Абая на английский язык часто используются такие виды трансформации, как добавление слов, дополнение, перестановка.

Творчество Абая, как известно, глубоко связано с традицией тюркского восточного классицизма, рифменные каноны восточного стиха глубоко переплетены со структурой бейта, который и определяет жанровую принадлежность произведения. Рассмотрим отрывок из стихотворения «Зима»:

Қар тепкенге қажымыс қайран жылқы
Титығы құруына аз-ақ *қалды.*
Қыспен бірге тұмсығын салды қасқыр,
Малшыларым, қор қылма итке *малды*.

Соныға малды жайып, күзетіңдер,
Ұйқы өлтірмес, қайрат қыл, бұз *қамалды*!
Ит жегенше Қондыбай, Қанай жесін,
Құр жібер мына антұрған кәрі *шалды*.

Как видим, в оригинале рифмованы только четные строки, как в восточном бейте. Абай фокусирует внимание читателей на сквозных рифмах: *қалды - малды - қамалды - шалды* и т.д. Рифменная система в поэзии Абая отражает не только его широкий словарный диапазон и лексические пристрастия поэта, но и идейно-тематическое своеобразие его творчества, особенности художественного стиля и эстетические позиции. При переводе чрезвычайно тяжело сохранить формальные свойства оригинала. Они обусловлены художественно-эстетическими проблемами. Русский вариант перевода, имеющий рифмовку ааха и приближенный к оригиналу, благодаря рифме - предикату, до конца не сохранен:

Конь разбить безуспешно пытается *лед,*
И голодный табун еле-еле *бредет*.
Скалит жадную пасть волк - приспешник зимы,
Пастухи, день и ночь охраняйте свой *скот!*
Угоняйте на новое место табун,
Не беда, если вам не придется *поспать,*
Лучше вам с бедняками делиться скотом!
Не давайте волкам средь степей *пировать!* [5].

При переводе, за исключением отдельных случаев, авторы не сумели сохранить стиль Абая. Можно сказать, что столько стилей, сколько переводчиков.

Конечно, исследуя переводы произведений Абая на русский язык, мы видим, что многие из них не являются точной копией оригинала. Поэзию Абая переводили лучшие поэты и прозаики XX века. Герольд Бельгер, Давид Бродский, Всеволод Рождественский, Вера Звягинцева, Ауэзхан Кодар, Бахытжан Момышулы, Сейльбек Тлеубаев, Марат Адибаев, Аркадий Штейнберг, Михаил Луконин – вот лишь неполный список тех авторов, чьи замечательные переводы позволили увидеть Абая в новом, блистательном свете.

Хорошим доказательством этого является перевод стихотворения Абая «Дорогой долгой жизнь водила», выполненный Л. Озеровым.

Абай пишет (даем точный прозаический перевод первой строфы):

Далеко завела меня жизнь.

Осталось лишь войти мне в могилу.
Но есть язык мой,
Слова мои, в них чистое лето без мошек.
Только слушатель мой непонятлив, глух.
Судьба такого мне дала.

В переводе Л. Озерова:
Дорогой долгой жизнь водила.
Осталось лишь одно – могила.
Но мой язык еще мне друг,
Мои слова, что зной без мух
Но слушатель мой слишком глух –
Судьба такими наделила!

Сравнение этих строк показывает, что смысл и оттенки стиха переданы точно и поэтично. Таковы же русские тексты произведений: «Всем пресытиться может душа», «Зима» (перевод В. Рождественского), «Поэзия – властитель языка» (перевод В. Звягинцевой), «Не для забавы я слагаю стих» (перевод Д. Бродского), «Разве не должен, мертвый, я глиной стать?» (перевод М. Тарловского), «Ты – зрачок глаз моих» (перевод М. Петровых). В них переданы все особенности абаевского стиха, его яркий, образный язык. Сохраняя специфику образного мышления казахского поэта, переводчики нашли в богатых сокровищницах русского языка слова, и образы, верно передающие мысли и настроения оригинала. В приведенных стихах переводчики стремятся также сохранить особенности звуковой инструментовки стихов Абая, что им иногда удается. Наиболее показательным в этой связи является перевод стихотворения «Пока твой развернутый стяг…», выполненный А. Штейнбергом.

Пока твой развернутый стяг
Победно не выхватил враг,
Пока не пятнал тебя знак
Позора средь стычек и драк,
Пока ты красуешься так,
Пока твое сердце – маяк,
Пылает алея, как мак,
Пока ты всем веришь, добряк… [5].

Таких примеров, где точно передаются все интонации и оттенки подлинника в сборнике можно найти немало. Удачу таких переводов можно объяснить тем, что авторы их стараются найти

поэтические эквиваленты в русском языке, подчинить образные средства достоинству оригинала.

Большинство книг с произведениями Абая на языках мира вышло в 1995 году, когда на мировом уровне под эгидой ЮНЕСКО праздновалось 150-летие Абая Кунанбаева. Процесс перевода произведений Абая на иностранные языки продолжается и в XXI веке.

Отзывы иностранных литераторов о произведениях Абая вносят неоценимый вклад в историю казахской литературы, поскольку они представляют объективный вклад со стороны. В своих публикациях и выступлениях они обращают внимание на жизнь и творчество казахского поэта, представляя при этом читателям своей страны и казахский народ с его историей, культурой и образом жизни. По мнению иностранных литераторов Абай Кунанбаев является классиком не только казахской, но и всей мировой литературы.

Переводы поэзии и прозы Абая изучались в разных аспектах, но специально - в сравнительно-сопоставительном плане - они не рассматривались, хотя и существуют уже на многих языках мира. Исследуя творческое наследие Абая, и переводчик, и теоретик более глубоко постигают основной смысл его прозы и лирики, их эстетическое богатство. Творческое восприятие, научное осмысление и глубинный всесторонний анализ – главные инструменты в постижении абаевского текста, конкретизации основных художественных приемов поэта. В переводах поэзии Абая на родственные языки произведения Абая зачастую передаются посредством транскрипции оригинала. Передается не языковое значение, а смысл фразеологизма. Фонетические принципы русского, казахского, английского языков имеют большое структурное разнообразие. Если система русского стиха является силлабо-тонической и тонической, то стих в английском языке основывается на чередовании на ударных и безударных стоп. В русских словах причастия, деепричастия, имена прилагательные несколько длиннее. По этой причине размеры стихов не совпадают; – в английском языке переводчики часто прибегают к методу сообщения и описания, поэтому – художественная цельность, творческая индивидуальность поэта, особенность его мышления не имеют должного отражения в иноязычных переводах. В исследованных нами примерах отсутствует образность, эстетика, художественность. Возникает необходимость научного обоснования требований, предъявляемых к переводу наследия Абая на русский,

английский языки и языки родственных народов с точки зрения современного переводческого дела. [8].

В заключении хотим привести слова казахстанского переводчика, прозаика, публициста, литературоведа Г. К. Бельгера: «Выход в свет книги составителя и переводчика М. Адибаева – это значительный шаг к освоению творческого наследия Абая Кунанбаева». Г. К. Бельгер в своей статье «Почему трудно переводить Абая?» пишет: «я не исключаю, что именно русскоязычный казахский поэт, дерзкий и бесстрашный, преодолев робость, воссоздаст когда-нибудь достойно Абая на русском языке. P.S. Основные положения моей статьи были сформулированы более десятка лет назад. И вот, кажется, предчувствия мои оправдались. Хороший шаг в освоении, воссоздании поэзии Абая на русском языке сделан» [4].

Таким образом, творчество Абая Кунанбаева сыграло значительную роль в процессе формирования международных литературных связей казахского народа с другими народами мира.

В год празднования 175-летия великого казахского мыслителя – Абая, хочется надеяться, что и другие его произведения будут переведены на языки мира.

ЛИТЕРАТУРА

1 Жетписбаева Б. Приближаясь к Абаю…/ Б. Жетписбаев // Книголюб. – № 85. – 2005. – С. 41–43.

2 Проблемы современного сравнительного литературоведения // Под редакцией Вишневской Н. А. и Михайлова А. Д. – М. : ИМЛИ РАН, 2004. – С. 23–27.

3 Адибаев М. Х. Двадцать стихотворений Абая. – Алматы, 2005. – 286 с.

4 Бельгер Г. Почему трудно переводить Абая? – http://abai-inst.kz/rus/?p=150.

5 Абай Кунанбаев. Стихоторения. Поэмы. Проза. – М. : ГИХЛ, 1954. – с. 116.

6 Абай Кунанбаев. Стихотворения. Поэмы. Проза. – М. : ГИХЛ, 1954. – с. 257

7 https://e-history.kz/ru/publications/view/3596

8 https://cyberleninka.ru/article/n/tvorchestvo-abaya-kunanbaeva-v-zarubezhnoy-retseptsii/viewer

9 https://articlekz.com/article/23334

10 https://e-history.kz/ru/publications/view/3596

11 http://abai.kaznu.kz/rus/?p=178

АҚ ТІЛЕКТІҢ БЕЛГІСІ – БАТА

ЭРГЕШОВА С. Х.
қазақ тілі пәнінің мұғалімі, Хамза атындағы № 108 ЖОББМ, Шымкент қ.
ПОЛАТОВА Д. О.
5 сынып оқушысы, Хамза атындағы № 108 ЖОББМ, Шымкент қ.

Батаменен ел көгерер,
жаңбырменен жер көгерер.

Қазақ халқының ұлттық мәдени игіліктерінің ішінде, елдің рухани қазынасында бата сөздердің мән-мағынасы, қадір – қасиеті айрықша бағалы. Өйткені, қанымызға сіңісті, жанымызға жұғымды, ой-санымызға нұрлы шуақ сыйлап, сілкіндіріп серпілтетін, марқайтып қанаттандыратын осынау ақыл, нақыл сөздер – тәрбиенің бастау бұлағы. Аталардың қасиетті өсиеті – ғасырлар бойы мысқалдап жиналып, ақыл елегінен өткізіліп тексерілген өмір тәжірибесінің, тарихи санасының даналық қорытындысы, адамгершіліктің ереже – қағидасы іспеттес.

Халқымыздың өзі «Жаңбырменен жер көрегеді, батаменен ер көгереді» деп тегін айтпаса керек. «Жақсы сөз – жарым ырыс» екеніне сенген халық батаны әрбір жақсылықтың бастауы деп есептейді.

Бұрынғы ата-бабаларымыз батаны тәрбиенің қайнар көзі деп танып, оған үлкен мән берген. Ал қазіргі кезде сол жақсы дәстүрдің қадір-қасиеті жете бағаланбай жүр. Оның үлкен тәрбие құралы екені ескерілмей барады. Сондықтан, мен сол дәстүрді қайта жаңғыртып, оны өз құрбыларымның түсінгенін қаладым. Екіншіден, елімізде «Мәдени мұра» бағдарламасы қабылданған. Сол бағдарламада және Елбасымыздың Жолдауында халқымыздың мәдени құндылықтары мен дәстүрлерін дамыту көзделген. Мен соған өз үлесімді қосу үшін осы тақырыпты таңдадым [1, 18 б.].

Бата арабтың «фатеке» деген сөзінің қазақша айтылу түрі. Оның мағынасы – алғыс айту, ақ ниет, тілек білдіру

Құранның бірінші сүресінің аты «фатихадан» туындаған тәрізді. Мұнда Жаратушы мен оның елшісі Мұхаммед пайғамбарға мадақ сөз айтылады. Сонымен бірге «Адамзатты адасушылардың жолына емес, тура, дұрыс жолда жүрушілердің жолына бастай гөр» деген құлшылық тілектер айтылады. Бұдан біз батаны бар жақсылықтың басы деп түсінуге тиіспіз. Өйткені, халықтың ұғымында бар жақсылық Аллаға құлшылық жасаудан, оны

мадақтаудан басталады. Мәселен, бұрыңғы ата-бабаларымыздың бата сөзіне үңіліп көрсек, онда барлық бата-тілектің басы бір Алланың атымен басталады. Мысалы,

Әуелі Алла оңдасын,
Қыдыр баба қолдасын! – деп басталатын бата түрлері көп.
Немесе,
Құдайым жарылқасын,
Бақ қарасын,
Қыдыр дарысын! – деген сияқты бата сөздері бар.

Алдымен, Алланы еске алып, одан кейін күнделікті тірлігіне жарылқау тілеген халық, батасының тек кетпейтінің, одан қандай да бір жақсылық болатының білген, оған сенген, бар жақсылықтың кілті Алланы ауызға алудан бастаған – батада деп ұққан.

Қазақта батаның түрі тым көп. Әр адам өз білгенін айтса болады. Бірі – «батыр бол» десе, бірі «бай бол», «ақылды бол», «ақ сақалды сары түсті шал бол», тағы бірі «бәледен сақта», – дейді [2, 45 б.].

Бата – біздің дәстүріміздегі үлкен ұғымдардың бірі. Ол халық үшін өте қажет және оны дұға деп те түсінуге болады. Қазір діни баталар көп айтылады. Батаның бұл түрінде «Жамбылдың жасын берсін, Абайдың басын берсін» деген сөздер айтылмайды. Алланың атымен басталып, ислам жүйесімен өрнектеледі.

Ақ бата көптеген жағдайларда беріледі. Нәресте дүниеге келгенде, сүндетке отырғанда, меткепке барғанда, үйленіп келін түсіргенде,наурыз бата, ораза айт батасы, сапар бата, қыз ұзатқанда бата беру қалыптасқан дәстүр. Жолаушы жолға аттанарда, аңшы аңға шыққанда, адам қан майданға немесе қажылық сапарға аттанарда берілетін сәттілік пен жеңіс, табыс пен амандық тілеу баталары болған. Бие байлағанда шөп пен егін науқаны басталарда берілетні батаға ерекше көңіл аударған. Ал жаңа қонысқа көшкенде, автокөлік алғанда берілетін батаның жөні бір бөлек. Ұлыстың ұлы күнінде айтылатын бата ең үлкен бата деп есептелген. Бұдан басқа ас қайырғанда дастарханға бата жасау ырымы бар. Жақсы іс бастарда берілетін ықылас – ниет бата адамды шабынаттандырып, үлкен табысқа жетелейді. Үлкен кісілер немесе кез келген адам біреудің қайырымдылығы мен жақсылығы, ізгі қызметі үшін, тілегін немесе аманатын орындағаны үшін алғыс түрінде бата береді. Ол көбінесе «Құдай алдыңнан жарылқасын», «көсегең көгерсін», «қатарыңның алды бол», «ғұмырың ұзақ болсын», «таудай бол» деген ризалық пейілмен айтылады [1, 115 б.].

Бұрынғы кезде батаға үлкен мен берген. «Баталы ер арымас, батасыз құл жарымас» деген қанатты сөздің қадір – қасиетін түсінген жастар үлкендерден бата алуға тырысқан.

Халық сүйген ер – азаматтарға берілген бата:

Адал болсаң, судай бол!
Су арамды кетіреді.
Мықты болсаң, жердей бол!
Жер жаһанды көтереді.

Қарияларға берілетін бата:

Уа, қария, күйлі болыңыздар,
Ел-жұрттарыңызға сыйлы болыңыздар!
Немере, шөбере, шөпшек көріп,
Тоқсан отау үйлі болыңыздар!
Түндеріңіз тыныш болсын,
Үйлеріңізге ырыс толсын!

Ас бата:

Асың, асың, асыңа,
Береке берсін басыңа!
Бөденедей жорғалап,
Қырғауылдай қорғалап,
Қыдыр келсін қасыңа! [4, 45 б.].

Қыз балаға бата:

Талдай бой берсін
Сұңғыла ой берсін,
Жаздай жамал берсін,
Қардай жанар берсін!

Ұл балаға берілетін бата:

Жүсіптің дидарын берсін,
Мұхамедтің иманын берсін.
Жаныңа даланың кеңдігін берсін,
Әзірет ердің ерлігін берсін.
Абылайдың байрағын берсін,
Бауыржан батырдың айбарын берсін!

Сақтық батасы:

Уа, құдайым, тілегімді қабыл ет,
Иманымды кәміл ет.
Тозақта жанған оттан сақта,
Қаңғырып тиген оқтан сақта.
Парақор соттан сақта,
Кірлі сумен жуыстан сақта,

Ынтымақсыз туыстан сақта,
Қаражүрек бақылдан сақта.

Жас бөбекке берілетін бата:

Сәбиіміз сүйкімді болсын,
Өнер-білімге икемді болсын,
Бәйтеректей бойшаңданып,
Өнер, өршіл, өркенді болсын,
Жақсы жолды таңдасын,
Жамандық тәлім алмасын,
Даналардың дәстүрін,
Жаңаласын – жалғасын.

Сапар батасы:

Жолыңды Алла қолдасын,
Жаманшылық болмасын.
Серті мен сөзде тұратын,
Сенімді болсын жолдасың.
Жолыңды кесем дегендер
Ешқашанда оңбасын.

Наурыз батасы:

Үстем болсын мерейің!
Жақсылыққа бас болып,
Ауылымызда ас болып,
Келген Наурыз құт болсын!

Той батасы:

Той тойға ұлассын,
Тойдан кенде қылмасын!
Өлең-жыр боп күндіз-түн,
Ауыл-аймақ жырғасын!
Құтты болып қуаныш,
Еш жамандық болмасын!
Болсын тойың торқалы,
Қуандырсын баршаны.

Шаңыраққа бата:

Шаңырақтарың шайқалмасын,
Бақ-дәулеттерің ортаймасын.
Жаратқан Иең жар болып,
Не сұрасаң да қайтармасын!
Шаңырақтарың сыйлы болсын,
Отбасыларың дулы болсын.

Соқыр Абыздың батасы:

Бай бол, барша мұратыңа жет,
Үбірлі-шүбірлі бол.
Қобыландыдай немере ұлың болсын,
Құртқадай ақылды қызың болсын [1, 45-65 б.].

Төле би бабамыздың Қойгелді батырға берген батасы:

Жүрген жерің жаз болсын,
Айдыныңа қаз қонсын.
Үйқың-күлкің аз болсын,
Мерейің мақтанып,
Елің-жұртың мәз болсын.
Жая берген жапырақ,
Атсын таңың жарқырап.
Әумин!

Бата халқы сыйлап, билік басына келген хан, патшаларға да беріледі. Мәселен, Елбасымыз Нұрсултан Әбішұлы Назарбаев 1991 жылы алғаш рет Президент болып сайланған кезде өзінің таққа отыру рәсімін өткізді. Сонда батаны бүкіл қазақтың данышпан ақыны болған, аты әлемге жайылған ұлы Абайдың ұрпағы ақсақалыШәкір Әбенов:

Аллаға жағам десең – азанды бол,
Ағайына жағам десең – қазанды бол.
Халқыңа жағам десең – әділ бол,
Судай таза, жердей берік бол,
Өмірің ұзақ, аймағын суат болсын.,

Сөзің халқына қуат болсын! - деп бата берген. Осындай аузы дуалы ақсақалдан бата алғын Елбасымыз Қазақстанды үлкен биіктерге көтерді.

Қорыта айтқанда, қазақ халқы бата арқылы өзінің жан-жүрегінде жатқан ізгі тілектерін жеткізіп, бір адамның немесе халықтың тілеуін тілейтін болған. Сондай-ақ, бата беруші қариялар да халық алдында беделін түсіріп алмауға, бата беруге лайық болуға тырысқан.

Теріс бата:

Құдай сені қор қылсын,
Дұшпаныңды зор қылсын!
Жетейін дегенде жер қылсын,
Еңбегіңді сор қылсын,
Басқан жеріңді шөл қылсын,
Көз жасыңды көл қылсын! [5, 3 б.].

Бата сөздерін зерттей келе менің көңілге түйгенім және ұққаным, оның адам өмірінде алатын орнының маңызды екені, тәрбиелік мәнінің зор екені. Мен оның адамды ізгілікке, парасаттылыққа, мейірімділікке баулитынына көз жеткіздім. Ол осы ұлы қасиеттерге бастаушы әрі оларды тудырушы рухани мұра деп түйін жасадым. Бата – халықтың рухани қуат алатын құдыретті сенім күші, бар жақсылықтың бастауы, қайнар көзі екенін түсіндім.

Бұл болашақ ұрпағынан зор үміт күтіп отырған халқымыз үшін өте маңызды.

Қазіргі заман талабына сай өткізілетін той-салтанаттарда бата беру дәстүрін орынды пайдалануда өзіндік пікірімді айтпақпын. Ұлттық салт-дәстүрімізден алшақтамауға, құрметтеуге, жаңартуға шақырамын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Зияда Аманбайұлы, «Әулет аралық естелік», Балқаш, «Гортипография» ААҚ, 2001, - 18 б.

2 Мәжит Кенжеұлы, «Әлтеке, Сапақ шежіресі», «Қарағанды Полиграфиясы» ААҚ, 2003, - 45 б.

3 Нысанбек Төрекұлов, Мұхтар Қазбеков, «Қазақтың бишешендері», Алматы, «Жалын», 1993, - 115 б.

4 Сейіт Кенжеахметұлы, «Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары», Алматы, «Ана тілі», 1994, - 45 б.

5 Серік Негимов, Тортай Қазиұлы, «Ақ бата», Алматы, «Жазушы», 1992, - 45-65 б.

1 Бата беру дәстүрі қайдан шықты және оны кімдер береді? 12.10.2018. [Электронный ресурс]. - :https://sputniknews.kz/society/20181012/7570543/bata-beru-dastur.html

4 Секция. Тілтаным
4 Секция. Языкознание

ИЗУЧЕНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА И ПОИСК ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ИХ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА

БАТРКАНОВА А., ДЕКТЕРЮК Ю.
ученики, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН г. Павлодар
МАШРАПОВА А. С.
научный руководитель, учитель истории,
Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН г. Павлодар

Создание картины мира, образа человека и языка определенной локальной культуры зависит от специфики исторических событий и природных условий. У каждой культуры сформирована своя языковая система, при помощи которой осуществляется коммуникация между ее носителями. Никакая культура невозможна без языка, так как с его помощью люди обмениваются информацией. Благодаря этому происходит социализация, посредством которой человек усваивает культурные нормы и выбирает социальную роль. Именно язык является залогом гармонии, согласованности и стабильности. Люди выбирают язык, который имеет социальные преимущества не только для себя, но и для своих детей. Таким образом языки, которые не используются для достижения общих целей, исчезают. И чтобы определить степень вырождения языка нужно обращать внимание не на то, сколько человек на нем говорит, а на то, как язык передается будущим поколениям и обучают ли ему детей [1].

В Казахстане на использование казахского языка повлияло очень много факторов, преимущественно в северных регионах. Мы считаем, что этому способствовало влияние исторических событий и политических идеологий (русификация), глобализация и геополитическое расположение страны.

Мы хотим выделить некоторые исторические события, которые несколько ослабили позиции казахского языка:

1 Резкий спад численности казахского населения в период голода 30-х годов XX века [2].

2 Волна репрессии и гонений казахской интеллигенции в 30 х гг. XX века [3].

3 Увеличение численности русскоязычного населения в период освоения целинных и залежных земель [3].

Однако, несмотря на идеологическое давление со стороны партии, интеллигенция Казахстана заявляла о судьбе родного языка. С. Муканов с тревогой констатировал, что в северных областях Казахстана «казахский язык, как государственный, уже перестал существовать, оставаясь только чисто бытовым языком». Писатель настойчиво предостерегал, что такая ситуация способна в короткое время распространиться на всю республику. С. Муканов подробно обозначил причины кризиса казахских школ, главной из которых являлось ограниченная возможность применения языка практически во всех сферах экономической, общественно-политической и культурной жизни Казахстана. С. Муканов в своем письме предложил меры по спасению казахского языка:

1 Реальное восстановление его государственного статуса.

2 Введение делопроизводства на двух языках.

3 Установление обязательного знания казахского языка для руководящих работников и специалистов.

4 Улучшение преподавания казахского и русского языка в школах.

5 Расширение и повышение уровня подготовки кадров преподавателей-языковедов [3].

Для получения большей информации о нашей проблеме, мы провели опрос среди жителей из разных уголков Республики Казахстан. В ходе нашего исследования, мы выяснили, что проблема ослабления роли казахского языка на территории Казахстана гораздо шире, чем мы предполагали. Особенно подвергаются этому явлению северные и северо-восточные регионы страны.

Информация была собрана, основываясь на мнениях учащихся и их родителей в разных регионах с помощью анонимного опроса SurveyMonkey. Мы опросили 100 человек со всего Казахстана. Из них казахов – 76, русских – 20, а других национальностей – 2 человека (рис.1).

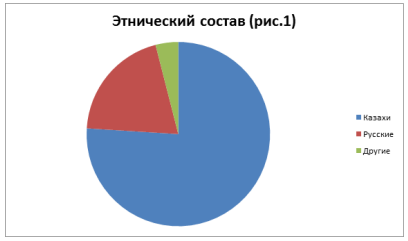

Рисунок 1

Во-первых, мы можем отметить языковое неравенство. В северных и восточных регионах страны эта проблема стоит наиболее остро из-за того, что численность казахов и русских там практически равнозначна (рис. 1) [4].

И если подрастающее поколение учит государственный язык в учебных заведениях и получает за это оценки, то у более взрослого населения отсутствует мотивация и потребность к индивидуальному изучению языка. Соответственно, дома учащиеся и студенты не практикуют знания, которые они получили в школе или университете. Такая тенденция ведет к тому, что после окончания учебных заведений их навыки владения государственным языком ослабнут, а может и вовсе пропадут. В нашем опросе участвовали люди разных возрастов, из них до 18 лет – 70 человек, 18-25 лет – 12 человек, 25-40 – 4 человека и выше 40 – 14 человек (рис 2).

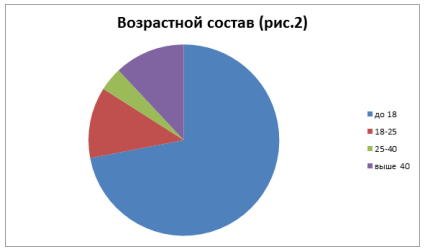

Рисунок 2

Актуальность и степень использования языка могут определять положение человека в обществе и материальный достаток. Люди выбирают язык, который имеет социальные преимущества не только для себя, но и для своих детей. Как правило язык, в пользу которого делают выбор, является языком обучения в университетах и тот, с помощью которого можно построить карьерную лестницу. Таким образом языки, которые не используются для достижения общих целей, исчезают. Среди опрашиваемых только 12 % разговаривают на казахском языке дома, остальные 88 % используют русских язык. (рис 3). Это происходит из-за рода деятельности или места учебы. Язык, который востребован на работе, чаще всего используется и дома. Как выяснилось, в нашей стране люди используют не только казахский и русский языки, но и английский, что и показал результат нашего опроса (рис 4).

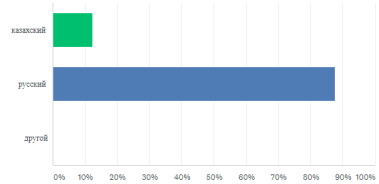

Рисунок 3

27 % обучаются только на казахском языке, 40 % – только на русском языке, 9 % на английском и 24 % обучаются сразу на нескольких языках. Мы считаем, что смешанное обучение наиболее эффективное и играет значительную роль в сохранении языков.

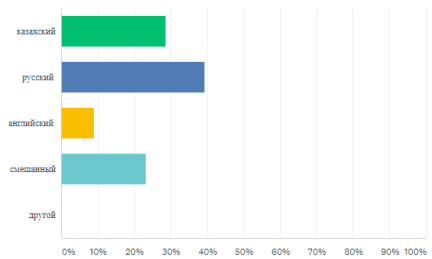

Рисунок 4

Во-вторых, опрашиваемые сами отмечают, что чувствуют спад тенденции к использованию государственного языка. Это выражается в степени использования языка в кругу семьи и друзей, в процессе обучения и на работе. По результатам нашего опроса, мы выявили, что 34 % действительно обеспокоены проблемой, 44 % процента частично это чувствуют и 22 % не замечают этого (рис 5). Также мы задали вопрос о причинах того, что мы мало используем казахский язык. Они отмечают многонациональность государства, распространенность русского языка, сниженная востребованность в образовательной среде и незаинтересованность подрастающего поколения в изучении нового языка. Также один из опрашиваемых отмечает: «Я считаю основополагающим фактором степени использования казахского языка является среда жизни человека. Когда я приезжаю каждое лето в Алмату, во мне просыпается маленький казах, с нетерпением желающий поговорить на родном языке. Но вернувшись обратно в Астану, это чувство улетучивается». Что еще раз подчеркивает значимость среды в освоении и использовании языка.

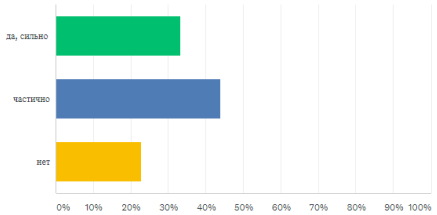

Рисунок 5

В-третьих, большинство людей в Казахстане действительно заинтересованы в том, чтобы возродить былую актуальность казахскому языку. Для этого они предлагают следующее: новые проекты, которые направлены на агитацию, перевод интересных фильмов и книг на казахский язык и внедрение научной литературы на государственном языке в школьную программу. Один из учеников отмечает: «Могу сказать что программа «серпін» действительно как-то изменяет ситуацию в северной части страны. Я учусь в ПГПУ и в основном весь поток людей, которые большую часть времени говорят

на казахском, находятся тут. Окружение всё меняет: если раньше в школе и в общем все вокруг меня разговаривали на русском, то сейчас в моём университете я разговариваю только на казахском».

По результатам нашего опроса, мы можем сделать следующие выводы:

• Подрастающее поколение действительно обеспокоено проблемами, связанными с государственным языком;

• ученики готовы принимать меры и активно участвовать в возрождении казахского языка;

• проблемы с казахским языком действительно актуальны.

К счастью, на сегодняшний день, мы не первые, кого интересует данная проблема. Еще в 1965 г. 16 ноября С. Муканов выступал на совещании в ЦК КП Казахстана, посвященном развитию казахского языка, а еще через две недели направил в ЦК развернутую записку, в которой языковая проблема уже ставилась в более широком контексте национальной политики. [3] Мы находим эти меры очень эффективными и реалистичными и для настоящего времени, но все же они требуют корректировку и адаптацию к сегодняшним реалиям. Мы можем отметить, государство уже предприняло некоторые меры , которые дают результаты уже сегодня. Одним из примеров таких действий является программа под названием «Рухани жангыру». Также мы можем отметить работу такого проекта, как «Серпін – 2050», который функционирует на территории Казахстана с 2014 года и по отзывам опрашиваемых учеников ПГПУ, она действительно эффективна. «Могу сказать что программа «серпін» действительно как-то изменяет ситуацию в северной части страны. Я учусь в ПГПУ и в основном весь поток людей, которые большую часть времени говорят на казахском, находятся тут. Окружение всё меняет: если раньше в школе и в общем все вокруг меня разговаривали на русском, то сейчас в моём университете я разговариваю только на казахском». Мы можем способствовать более активному проведению различных акций в поддержку языка, но также мы видим и другие пути решения. Так как данная проблема больше всего актуальна среди подрастающего поколения, те способы, которые мы предлагаем, ориентированы именно на этот возраст. Во-первых, приложение для телефона. Каждый ребенок в новом времени беспрепятственно может использовать электронную технику, было бы разумно включить в этот процесс и обучение. Во-вторых, перевод популярных фильмов, сериалов и книг на казахский язык. Большинство подростков предпочитают

учить язык посредством просмотров любимых сериалов. Поэтому очень важно дать им такую возможность. В-третьих, перевод и доступность научных источников на государственный язык. В школах дети довольно часто встречаются с проблемой недостачи учебного материала на казахском языке, поэтому им приходится пользоваться источниками на других языках (русский и английский языки), что снижает его востребованность в сфере образования.

В заключении хотелось бы сказать, что использование какого-либо языка напрямую зависит от желания каждого человека и его окружения. Нужно мотивировать молодежь на изучение государственного языка, но не стоит забывать о терпимости к людям, которые только учатся использовать язык. Нередки случаи, когда свободные носители языка не думают о последствиях своей критики в сторону тех, кто находится на начальном этапе изучения, тем самым отбивая у них желание. Поэтому работу стоит проводить не только с теми, кто хочет начать, но и с теми, кто давно разговаривает на казахском языке. Язык - это одна из самых важных составляющих культуры определенного этноса. Национальная культура не может существовать без индивидуального способа коммуникации, поэтому нам стоит беречь родной язык.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абдулхаков Р. Р. Проблема исчезновения языков [Текст] / Р. Р. Абдулхаков // Филологические науки в России и за рубежом: материалы II междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2013 г.). – СПб.: Реноме, 2013. – С. 33-37.

2 Голод в 1932-1933 годах в Казахстане:\геноцид или этноцид? Автор Султан Хан АККУЛЫ директор НИИ «Алаш» ЕНУ им. Л. Н. Гумилева.

3 История Казахстана с древнейших времен до наших дней в пяти томах. Том 4. Алматы «Атамұра» 2010.

4 Астана. 29 июля. КАЗИНФОРМ - Совещание по обсуждению проекта новой Государственной программы функционирования и развития языков на 2011-2020 годы состоялась 26 июля в Правительстве РК. Презентовал проект министр культуры РК Мухтар Кул-Мухаммед.

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН ӘҢГІМЕЛЕРІ – АУЫЛ ӨМІРІНІҢ КӨРКЕМ ШЕЖІРЕСІ

ДЕРБЕНЕВА М.
3 «А» сынып оқушысы
НҰРҒАЛИЕВА А. А.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 43 ЖОББМ, Павлодар қ.

«Бейімбет еңбектері жаңа өміріміздің шежіресі еді, биік белесіне енді шыға бергенде үзіліп кетті.»
Ғабит Мүсірепов.

Қалам қызметіне ерте (1912 жылдан) араласқан Майлиннің ширек ғасыр ішінде жазған таңдаулы поэзиялық, прозалық, драмалық шығармалары біздің бүгінгі сөз өнерімізге қосылған қымбат қазына.

Қазіргі қазақ әдебиетінің негізгі жанрларын қалыптастырып, дамытуға сіңірген ерекше еңбегін, бүгінгі қазақ ауылының жаңа тарихындағы жиырмасыншы-отызыншы жылдардың көркем шежіресін жасауда атқарған айрықша қызметін өз алдына қойғанда, Бейімбет Майлин өзінен кейін қолына қалам ұстағандарға анық екі қырымен танылды. Саңлақ суреткер өлшеулі ғана шығармашылық ғұмырында өлшеусіз еңбексүйгіштігімен «жазушылық – жазу, жақсы жазу, жақсы жаза алсаң, қалам құрғатпай жазу» екенін тынымсыз іс-әрекетімен дәлелдеп кетті. «Әңгіме – шеберлік мектебі» деп Федин айтқандай, құдіретті зергер әрі қысқа, әрі нұсқа новеллалары арқылы шын мәніндегі әдеби шеберліктің мектебін ашып, осы жанрдағы шынайы, тап-таза, мөп-мөлдір реализмнің үлгісін көрсетті.

Қараңғы ауылдағы әлі де шырышы бұзылмаған ескілікті, алуан түрлі әділетсіздіктерді көріп, білімі тайыз, саяси тәжірибесі шағын жас ақынның аз уақыт жете түсіне алмай, толғанған, тосырқанған, тіпті, кейде: «Бұл қалай?» - деп күдер үзіп, торыққан да жайлары болды. Бұл ретте сол кездегі ұлтшыл интеллигенцияның да азын-аулақ әсері болуы ғажап емес. Бірақ ондай сезімдер мен әсерлерден ойшыл ақын, қайтадан өзінің бастапқы сарқылмас қайрат, талабына мінеді, мойымас мықты сенімінен енді еш қашпайды. Ақынның жиырмасыншы жылдардағы шығармалары оның қаламының жылма-жыл төселіп, талантының ұдайы өсіп отырғанын көрсетеді. Тақырыбының ұлғайып, сарынының молайып, ақындық үнінің барған сайын күшейе түскенін аңғартады.

Көркем прозадағы тұңғыш туындысының өзі бірден классикалық үлгіге айналған Бейімбет Майлин өзіне туа біткен, табиғат сыйлаған суреткерлік талант құдіретін сөз өнерінің осы саласында ғажайып күшпен танытты. Сөйтіп, өзінің айрықша қалам қуатын осы жанрды қалыптастыруға жұмсады, өзгеше өрнегін осы жанрға төкті, үздік шеберлігін осы жанрда көрсетті. Әсіресе ол әрі қысқа, әрі нұсқа новеллалары арқылы «қазақтың Чеховы» атанды.

Бейімбет Майлин қалам қызметіне арналған бас-аяғы жиырма шақты жыл ішінде жүзге тарта новелла жазған және бір қызық жері – өлеңдерінен поэмаларын ажыратпағаны секілді, әңгімелерінен повестерін де бөле қарамаған. Мәселен, «Шұғаның белгісін» автор әңгіме деп атаған. Тіпті, бәрінен ұзақ «Қырманда» повесінің өзін «повесть» демей, бір мың тоғыз жүз отыз үшінші жылы, «бес-алты баспа табақтай әңгіме бітіріп беремін» - деп жазады. «Бұл әңгімемде көшпенділермен бірге колхозға кіріп кеткен қылмысты байлардың ашылғанын, олардың қырманмен бірге тазарғанын көрсетпекпін». Демек, оның бүгінде орта көлемді эпикалық түр ретінде талданып жүрген он-он бес әңгімесі әрқайсысында қамтылған оқиға көлемі мен мазмұн тереңіне лайық, идеялық салмағы мен көркемдік сапасына сәйкес өзінен-өзі повесть деңгейіне секіріп шыққан. Бұл да суреткер шеберлігіне саятын шарттылық.

Бейімбет Майлин қазақ прозасына қазына болып қосылған ең таңдаулы әңгіме-повестерінің қай-қайсысында болсын, шындықты оқырманға құр түсіндірмеген, түйсіндірген өмір туралы жай сөйлемеген, сөзбен сурет салып бейнелеген.

Мәселен, «Сексен сом» атты әңгімеде бас кейіпкердің кедей екені айтылмайды, көрсетіледі. «Егеубай ертеңгі шайын ішіп тысқа шықты. Жапырайған қорасының құлап жатқан бұрышы көзіне шалынды. Темір күрегін алып, құлаған шомды үйе бастады. Албарда тұрған көк шолақ ат, күректің тықырымен Егеубайды танып, жем іздеп оқыранып қойды». Осылар жай сөз емес, жанды сурет. Егеубай тысқа шығып еді, көргені – жапырая құлаған қора, мал дегенде көзге ілінгені – жалғыз ат, үйге кірсе – қатыны Егеубайдың тозған киімін жамап отыр, естігені қатынының «Осы үйде бүтін бір түйір шай жоқ» деген сөзі. Оқырманға осы түсіндіруден артық қандай түсіндіру керек?

Үй басына сексен сомнан салық салып, жинауға келгендердің ел ішіндегі пұшайман халі Егеубаймен екі арада болған мына диалогтан ап- анық аңғарылады.

- «Қане, отағасы, ақша шығарыңыз», - деді қара бұжыр.

- Ойбай, шырағым, ақша жоқ!

- Ақша жоқ деген не сұмдық? Біз ондайды есітпейміз!

- Не көрмеген көктұқыл дейсің, жалтаруын қарашы, - деп, жолдасы күңкілдеді.

- Отағасы, ақша тап!

- «Қарағым-ау, соқыр тиыным жоқ, жерден қазайын ба?!» Ақыры бұлар қоймайды, ақша орнына Егеубайдың көк шолағын тартып әкетеді. Осы арадан әңгіме дереу аяқталады да, автор айтар идеяны тағы да «саусақпен нұсқамайды» өзінен-өзі мына көріністен келіп бірақ шығады: «Егеубайдың қатыны екі көзді жаспен бұлап тұр еді:

- Құдай-ау, енді қайда барып күн көреміз?!»

Жоқ, күн көреді. Кедейді тағдыр ылғи зарлата бермейді. Заман жаңарады, адам өзгереді. Ауылдағы ескі мен жаңаның арасындағы күрес толассыз. Әділдік пен жауыздық әрқашан айқаста. Бірақ әйтеуір ақиқат біреу: жамандықты жақсылық, жауыздықты әділдік жеңеді. Осы диалектика әр әңгіменің динамикасына көшкен. Майлин мұрасымен мирас боп ауысар тағы бір өнеге – суреткердің осы шеберлігі. «Кедей теңдігі» – қысқа, бар болғаны үш-ақ парақ әңгіме. Осында Бұқабай деген кедейдің ұзын өмірі үш кезеңде, үш түрлі сипатта және ылғи ғана қозғалыс – өсу, өзгеру үстінде суреттеледі. Он жетінші жылы «үсті-басы далба-дұлба, қолы тілім-тілім бұжыр қара» Бұқабай бұлықсыған Кәрім мырзаның мазағына көніп, оның әкесі Қауқынбайдың тепкісіне төзіп жүрген бейшара малай болатын. Жиырма екінші жылы да «жаяу, үстінде шоқпыт-шоқпыт шапаны бар, иығында жамаулы қап», бірақ бұрынғыдай бұйығы, ынжық емес, біраз пысқан. «Қазынадан ұн келген екен, өзім барып алмасам. Кәрім секілділер жеп қойып, бос қалатынмын», - деп қутың-қутың етеді. Енді мырзаны малай сықақтай бастаған. Ал, жиырма үшінші жылғы сайлауда Бұқабай өзін «пәлен жыл құлданып отын-суын тасытқан Қауқынбайдың мырзасы Кәрімді» азатталған кедейлер арасынан аластап, жиналыстан қуып шығады да, өзі көптің қалауымен ауылнай сайланады. Осының бәрі күшті логикамен өрбіп, қоспасыз шындық қалпында шынайы көрсетіледі. «Айранбай» – терең психологиялық әңгіме. Мұнда қашан көрсең де, көйлексіз, жеңсіз күртеше тонды жалаңаш етіне киіп алып, қабағы бір түрлі тұнжыраңқы, әлденеге кейігендей, әлдекімді түтіп жеп қойғандай болып отыратын Айранбай етікшінің өзімен аталас Кемелбай шонжарға тәуелділіктен біржола бас тартып, енді «қазына асырайды» деп «коммуниске жазылғаны», сөйтіп, кедейдің тұрмысы тұрмақ, санасы қалай «революцияланғаны» бұрылтпас психологиялық дәлелдермен аса нанымды суреттеледі.

Осы секілді шебер жазылған әңгімелердің бірі – «Арыстанбайдың Мұқышы». Бұл да шап-шағын, бас-аяғы төрт-ақ бет. Сөйте тура, осының өзі – кішкене әңгімеге үлкен шындық сыйғызып, ол шындықты шындап қана қоймай, тастан қашалғандай тип, мезгіл мінезіне суарылған характер арқылы шегелей білудің үлгісі.

«Төртбақ, тек көз, шалбар бет қараны көрсең, бұл Арыстанбайдың Мұқышы екен де де, қой. Мұқыш екенін сездіруге өзі де құмар, қызмет басындағы адамды көрсе, шырғалап соның маңынан шықпайды.

- Жақсы келдің, шырағым, сені көруге құмар болып отыр едік, - деп, өзіне жастық қоя, сені мақтай сөйлейтіні де бар.

- Кеңес үкіметінің жұмысына қасық қаным қалғанша дайынмын! - деп белсенділік көрсететіні де бар. Онда да түсіне алмай томырықтық істесең: - Арыстанбайдың Мұқышы дейтін белсенді кедейің мен боламын! - деп төсін қағып қоюдан да тайынбайды. Осының бәрін жаудырса, «Мұқыш осы екен ғой», - деп, өзің де қоя қоясың». Әңгіме осылай басталады. Басы артық бір де бір бөгде сөз жоқ. Сондықтан ықшам, жинақы. Бастан-аяқ солай. Әр сөз өз орнында, ойнап тұр. Портрет қандай дәл: «төртбақ, теке көз, шалбар бет қара». Ежірейген мықыр Мұқыштың сырт кескіні оқырманның көз алдына дір етіп тура қалады. Одан әрі Мұқыштың ұрынып-берінген жабысқақ құлқы мен қимылы суреттеле бере, «қызмет басындағыларды» әбден ығыр қылған екі-үш ауыз үйреншікті жел сөзі келтіріледі: «сені көруге құмармын», «жұмысыңа дайынмын», «белсенді кедеймін». Бәрі өтірік! Шынында, Мұқыш – әкесі Арыстанбай секілді, күні кешеге дейін «осы ауылды бір шыбықпен айдап келген» атқамінер, қу, елжегіш парақор; бүгінде «колхоздан шыққан, жеке шаруа». Баққаны – өсек, ғайбат, іздегені – пәле, жанжал, жұрт арасына ірткі салып, біреуді біреуге соқтығыстырып, атыстырып-шабыстырып жүрген сойқан, жалақор, бұзық. Мұндай алаяқ әр тұста да, әр ортада да бола беретіні мәлім. Соның өз кезеңіндегі бір типтік түрін Бейімбет осылай орасан шебер мүсіндеген. Мұқыш – мықты образ. Майлиннің прозасы, негізінен, ауыл өміріне, оны түбірімен өзгертіп, қайта жасамақ болып өңін айналдырып бара жатқан беймаза мезгіл мінезін бейнелеуге арналған. Мұнда да бас кейіпкер кедей, басым тақырып – кедей тағдыры. Жазушы өзі таныған адам кескінін де, заман келбетін де өзгелерге тек осылар арқылы көркем жинақтап танытты. Сайып келгенде, «Бейімбет Майлин шығармашылығы – дәуіріміздің күнделік жазбалары секілді» (М. Әуезов) көрінетіні де «Бейімбеттің бір жылғы әңгімелерінің басын қосып, жинақ

жасаса, олар үлкен кезеңнің сырын да, сынын да сипаттайтын роман тәріздес» (С. Мұқанов) болатын себебі де сондықтан. Осы тұжырымдардың дәлдігі бар, яғни Майлин мұрасы дұрысында да өз дәуіріндегі өзекті шындықтың көркем шежіресі. Жазушыдан қалған мұраның мирасқа айналуы сөзсіз.

Бейімбет Майлин лексикасында теңеулер, эпитет, метафоралар мол. Әрбір қимыл, әрбір көрініс, әрбір құбылыс жалаң берілмей, үнемі тапқыр теңеу, ұтымды эпитеттер арқылы келеді және Майлин теңеулерінің барлығы дерлік халықтың ұғымына қонымды, оның тұрмысында, әдетіне, ғұрпына байланысты жатады. Өйткені, өз халқымен біте қайнасып, бірге өскен ақынның басқаша жырлауға, халық ұғымына қонымсыз теңеуді, сөз нақысын, ой өрнектерін басқаша беруі де мүмкін емес. Эпитет, теңеу, метафоралары қай-қайсысы болмасын, кейбір натуралистік жайларын былай қойғанда, ақын бұқара халықтың эстетикалық сезімінің жеткен биігі тұрғысынан шығып отырады. Сұлулық, әдемілік сол ақын өзі өмір сүрген әлеуметтік ортаның ұғымы тұрғысынан беріледі.

Бейімбет Майлин – аса ірі талант иесі. Ол қазақ әдебиетінің барлық жанрында үлкен еңбек сіңіріп, осы әдебиеттің негізін салушы, үлкен тірегінің бірі болды.

«Бейімбет Майлин еңбектері жаңа өміріміздің шежіресі еді, биік белесіне енді шыға бергенде үзіліп кетті», - деп Ғабит Мүсіреповтің айтқаны шындық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Серік Қирабаев «Революция және әдебиет» Алматы «Жазушы»

2 Прозашы ақын. Бейімбет Майлин туралы естеліктер. – Алматы, «Жазушы» баспасы, 1994 жылы.

3 Бес ғасыр жырлайды. I том. – Алматы, 1981 жылы.

4 Бес томдық шығармалар жинағы. I том. – Алматы, 1983 жылы.

5 Жұмалиев Қ. Жайсаң жандар. – Алматы, «Жазушы» баспасы, 1969 жылы.

6 Қаратаев М., Нұртазин Т., Қирабаев С. Қазақ совет әдебиеті. – Алматы, «Мектеп» баспасы, 1968 жылы.

7 Қазақ поэзиясының Құлагері. / / Қаратаев М. Әдебиет және эстетика. – Алматы, «Жазушы» баспасы, 1970 жылы.

8 Қирабаев С. Әдебиет және дәуір талабы. – Алматы, «Жазушы» баспасы, 1976 жыл.

ҚАЗІРГІ СӨЗ ҚОЛДАНУ МӘДЕНИЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ЖАНАТОВА А. А.
9 сынып оқушысы, Дарынды балаларға арналған
Абай атындағы № 10 лицей-мектебі, Павлодар қ.

Тілдік қарым-қатынастың белгілі бір жағдаятына қарай, сөз саптау этикасын сақтай отырып, коммуникативтік мақсатқа тиімді түрде жетуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретіндей тілдік құралдарды талғау, саралау, олардың басын қосып, біріктіру әдеби тілдің ауызша және жазбаша нормалары негіз болатындығын сөз етіп көрейік.

Тілдік норманың негізгі сипатын ашуда **тілдік жүйе – тілдік норма** параллеліне сүйену, әрине, жеткіліксіз, сондықтан профессор Р. Сыздық **тілдік жүйе – тілдік норма** – узус үшендерін бірлікте ала отырып, «узус» деген ұғымды тілдік жүйеден ауытқып кеткен, бірақ дағдыға айналған құбылыс» деп таниды Мысалы, мынадай сөздерде тілдік «жүйе» мен «узус» сәйкеспейді: - *тұса – тұсаула емес, ертте – ерле* емес, *тізерле – тізеле* емес, *келтір– келдір* емес, *қозда – қозыла* емес, *сөйле – сөзде* емес. Тілдік жүйе мен норма сәйкес болса, ерле, тізеле, қозыла болар еді [.Бұл жерде жүйеге сәйкес болмаса да, тілдік узус норма деп танылады.

Тілдік қарым-қатынас кезінде «іріктелген», «тұрақталған», «уақыт сынынан өткен» қолданыстағы жүйелер белгілі бір себептен «бұзылып» жатады. Сөз субьектісі реципиентке әсер, ықпал етудің тілдік, риторикалық, стильдік тәсілі мен амалы ретінде сөзді тіркеспейтін сөздермен тіркестіруі, сөзді әдеттегі, үйреншікті мағынасынан өзгеше мәнде жұмсайды, фразеологизм, паремологизмдердің тұрақты құрылымын «бұзып» қолданады, сөзді түрленбейтін қосымшалармен түрлендіреді, орфографиялық, орфоэпиялық тәртіптен ауытқиды. Сөйтіп автор реципиенттің мәтінді қабылдау үрдісіндегі (процесіндегі) автоматизмді «әлсіретуге» тырысады. Белгілі бір мақсатты көздеп, нормадан ауытқуды прагматикалық ауытқу деп аталды.

Сөйлеу тілі – әдеби тілдің бейресми жағдаятта қолданылатын, адресант пен адресаттың тікелей қатысуымен диалог түрінде жүзеге асатын ауызша түрдегі (спонтанды) машықты сөз. Осы сипатына байланысты сөйлеу тілін бейресми дискурс деп атауға болады Қарым-қатынастың бейресмилігі, ситуацияға тәуелділігі, машықтылығы (спонтанность) сөйлеушілердің әлеуметтік рөлі, психологиясы, эмоциялық күйі сөйлеу тілінің құралымдық сипатының күрделі екенін танытады.

Сөйлеуші өзінің сөзі арқылы өзіндік тұлға екенін таныта алады. Коммуникативтік мүдделілік, адресатқа икемделу, сөйлеушінің коммуникативтік діттемін түсіну, сөз ситуациясына байланысты тілдік, тілдік емес қатаң талаптарды орындау диалогтің ойдағыдай болуының шарты.

Тіл мәдениеті қамтитын тілдік норманың 3 түрі:

1 Тілдік норма (лексика, сөз жасамдық, грамматика, дыбысталу нормасы).

2 Этика – сөз нормалары (сөйлеу этикасының ережелері).

3 Коммуникативті норма (сөйлеу қарым-қатынасының тиімділік қағидалары). Сөйлеу мәдениеті орфоэпикалық нормаға негізделген.

Тілдік қарым-қатынастың ойдағыдай болуы – сөйлеушінің тілдік құзыретіне ғана емес, коммуникативтік құзыретіне де тәуелді. Коммуникативтік құзыретке мәдени-әлеуметтік нормаларды, сөз әдебіндегі ұлттық стереотиптерді білу, тілдік фактілерді коммуникативтік ситуацияға қарай орнымен жұмсай алу т.б. жатады.

Сөз этикасының нормаларын сақтау сөйлеушінің тыңдаушыға деген ілтипатын, ықыласын танытатын, диалогтің ойдағыдай аяқталуына септігін тигізетін қажетті алғышарттардың бірі.

Сыртқы сөйлеу ауызша, жазбаша болып бөлінеді. Бұлардан басқа ауызша сөйлеудің мынандай екі түрі бар:

1 Диалогтық сөйлеу.

2 Монологтық сөйлеу. Диалогтық сөйлеу – екі немесе бірнеше адамның тілдесуі. Монологтық сөйлеу – бір адамның сөйлеуі, әңгіме, баяндама, лекция және басқа да түрлері кездеседі. Мұнда сөйлеуші бір адам, тыңдаушы – көп халық. Осылайша сыртқы сөйлесу: ауызша диалогтық сөйлеу, ауызша монологтық сөйлеу, жазбаша сөйлеу болып бөлінеді.

Адамның айтқан қандай сөзі де белгілі бір мазмұнды білдіреді және сөйлеушінің, жазушының осы мазмұнға қатынасын көрсетеді. Мұнан туатын қорытынды: сөйлеу ойды білдіріп, іштегі сезімді сыртқа шығарады. Сөйлеудің бұл сипаты – оның мәнерлілігі.

Қарым-қатынас категориясын қоғамдағы субъектілердің (кластар, топтар және тұлғалар) іс-әрекетімен байланысының мықтап орын алыуымен түсіндіруге болады, қоғамдағы субъектілердің қызметінің, тәжірибесінің, қабілетінің, ақпараттың, білімділігінің және іс-әрекеттің нәтижесінің алмаса қолданылуы; тұлғаның және дамуы мен қалыптасуы тікелей жалпы қоғамдағы керекті жағдаяттарға байланысты. Ауызша және жазба категориялары

болмаса қарым-қатынас жүйесі толық іске аспайды. Осыған байланысты қарым-қатынас жүйесін екіге бөліп қарастыруға болады. Бірінші қарым-қатынас типі – **контактілі, екіншісі – дистантілі. Бұл қарым-қатынас түрлерінің өзіндік** ерекшеліктері мен айырмашылықтары бар. Айталық, контактілі қатынаста сөйлеушілер тікелей уақыт режімінде байланысады, сөйлеуші мен тыңдаушы өзара ым, ираша, интонация арқылы да түсінесе береді. Ал дистантілі қатынаста сөйлеушілер қатар тұрмайды, олардың арасында белгілі бір кеңістік болуы мүмкін. Мәселен, телефон арқылы байланыста адамдар бір уақытта сөйлескенімен, аралары алыс болуымен ерекшеленеді. Сол сияқты хат, түрлі мәтіндер арқылы байланысу да дистантілі қатынасқа жатады. Радиода, теледидарда, ғаламторда бұл қатынас жүйелері алмасып қолданылады. Яғни контактілі және дистантілі қарым-қатынас өзара бірге, жымдаса өмір сүретінін көреміз.

Контактілі қатынас ғаламтор желісінде дәстүрдегіден өзгеше. Желі коммуникациясында контактілі қарым-қатынас техниканың көмегімен іске асады. Яғни веб-камера арқылы екі коммуникант тікелей уақыт режімінде сөйлесе алады. Сондықтан біз электронды коммуникацияны да контактілі қарым-қатынас түріне жатқызамыз. Ғаламтор веб-камерасы арқылы адресат өзінің ойын, пікірін вербалды (сөзбен білдіру) тәсілдермен қоса, сөйлеу үстінде қолданылатын бейвербалды амалдарды да қолданыла алады. Онда фонациялық, кинетикалық тәсілдердің көрінісі ерекше болады. Фонациялық тәсіл арқылы коммуникант екінші коммуникантқа өзінің дауысын, дауыс мәнерін, кідіріс жиілігін байқата алады. Сонымен бірге кинетикалық тәсіл арқылы адресат пен адресант бір-бірінің бет қимылын, қол қимылын, дене қозғалысын да бақылай алады. Бұдан байқайтынымыз, екі коммуниканттың арасында белгілі бір мөлшерде кеңістік орын алғанымен, бұл қарым-қатынас негізінен контактілі коммуникация типіне жақын. Бірақ ғаламтордағі коммуникация жүйесі әрқашан контактілі бола бермейді. Ол көбінесе дистантілі қарым-қатынас жүйесінде көп болады.

Желі коммуникациясында аталып көрсетілген қарым-қатынас формалары техниканың сан қырлы мүмкіндіктеріне байланысты ерекше жүйеге айналу үстінде. Әсіресе тілдің тұрмыстану формасының Ғаламтор көмегімен жасалған қарым-қатынас кезіндегі көрінісі ерекше назар аудартады, себебі, коммуниканттардың барлық репликасы (сөздері) графикалық формада тіркеліп қалады, яғни «жазылады». Бұл фактінің нәтижесінде әртүрлі желілік баспалардың

корреспонденттері мен Ғаламтортің белсенді қолданушылары қарсыластарымен дауласа отырып, желілік қарым-қатынастың ең бір оңтайлы, маңызды ерекшелігінің бірі ретінде эпистолярлы жанрдың қайта өркендеуін айтады. Осыған орай, коммуниканттарға аса қажет қабілет деп жазбаша тілде жеткізу кезінде ойды нақты әрі айқын беру саналады. Дегенмен, тілші ғалымдар (лингвистер) бұндай көзқарасты одан әрі талдамайды, себебі, сөйленіс, тілдің ауызша және жазбаша формасы тек әртүрлі материалдық негіздің болуымен ғана емес, сондай-ақ олардың жеке табиғи болмысындағы әртүрлі ерекшеліктерге байланысты екенін түсіндіреді. Себебі олардың екеуінің табиғи болмысында тілдік көрінісін жарыққа шығару механизмдерінде де айтарлықтай ерекшеліктер болады және оның жүзеге асуы шарттарында да өзгешеліктер байқалады.

Чат-коммуникациясында белгілі бір қарым-қатынасты жеделдету үшін сөздердің графикалық қысқартылған нұсқалары жиі қолданылады. Сөздердің графикалық формасы коммуникантқа дыбыстық формасы жағынан жақын келеді де көбінесе сөздің транскрипциясы сияқты елестетеді. Мысалы: см – сәлем, «сб – сау бол, кс – қалайсың, инет – ғаламтор т.б. Осындай формалар жедел хабарласу жанрында (мысалы, ICQ) қатынас жасау барысында жиі қолданылады.

Вербалды таңбаларға біз кирил және латын стандартындағы әріптерді жатқыздық. Себебі бұлар желі коммуникациясында жиі қолданылатын графемалар. Ал бейвербалды таңбалар деп желі коммуникациясында экспрессияны және эмоцияны білдіру үшін қолданылатын пиктограммалық белгілерді жатқызамыз

Электронды коммуникация қатынасының тағы бір ерекше белгісі – компьютерлік сленгтердің барынша көп болуы. Сондай-ақ компьютер желідегі жазбаша тілдің мөлшерін қарауға мүмкіндік бермейді, себебі, жазбаша тіл компьютерлік заңға сәйкес қатаң нормаланған, реттелген жүйеге салынып отырады. Сөйтіп ауызша тілден ерекшеленеді. Қазіргі таңда ғаламтордағы сленгке арналған түрлі сөздіктер бар. Дегенмен, шынайы өмірде компьютерлік сленг пен қарапайым қатынас арасындағы айырмашылықты табу қиын болып отыр. Себебі Ғаламторпен байланысу адам өміріне әбден сіңіп кеткен. Яғни, желі коммуникация ішіндегі диалогтік және полилогтік мәтіндерде бірнеше рет орфографиялық және пунктуациялық қателер, қарапайым сөйлеу тілі элементтері, белгілі бір стилистикалық норманың бұзылуы, сөйлемдердің қысқаруы, сөздердің орын тәртібінің алмасуы, жеке сөйленістердің ассоциативтік тізбектелуі, дауысты дыбыстардың редукциялануы мол кездеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы : Ана тілі, 1992. – 260 б.

2 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы : Ғылым, 1999. –581 б.

3 Балақаев М. Б. Қазақ әдеби тілі. – Алматы : Ғылым, 1987, – 272 б.

4 Сыздық Р. Тілдік норма және оның қалыптануы. – Астана : Елорда, 2001. – 230 б.

5 Сыздық Р. Сөз құдіреті. – Алматы : Атамұра, 2005. – 272 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІН БІЛУ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

ЖУМАКАНОВА Ж. Е.
9 сынып оқушысы, № 39 ЖОББМ, Павлодар қ.
МИНАП Г.
қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, № 39 ЖОББМ, Павлодар қ.

Адам өзге тілді білетін болса, ол рухани бай адам. Өйткені сол тіл арқылы басқа халықтың мәдениетін, дәстүрін үйренеді, басқа тілді үйрену арқылы танымы кеңейеді.

Человек, знающий другой язык, духовно богатый человек, потому что через знание языка он узнает культуру, традиции другого народа, изучая разные языки расширяет свой кругозор.

A person who speaks a foreign language is spiritually rich person. Because learning foreign languages means learning about culture ahd customs of other countries and nationalities. And it also enriches our knowledge.

Тіл – халықтың алтын діңгегі. Өзін-өзі білетін әр халық алдымен өзінің туған тілін сыйлап, мақтан тұта білуі керек. Өйткені халықтың даналығы, жырлары, тарихы сол халықтың тілінде жазылады. Тіл – қай ұлтта болса да қастерлі, құдіретті ұғым. Ол әр адамның бойына ана сүтімен бірге еніп, қалыптасады. Тіл – халықтың жан, сәні, болмысы. Адамды мұратқа жеткізетін – ана тілі. Әр халықтың, ұлттың құрмет тұтар өз ана тілі бар. Менің ана тілім – қазақ тілі. Қазақ тілі түркі тілдердің ішіндегі ең таза әрі бай тілге жатады. Қазақ тілі – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі. «Ана тілі – халық боп жасағаннан бері жан дүниеміздің айнасы, өсіп-өніп түрлене беретін, мәңгі құламайтын бәйтерегі. Жүректің терең сырларын, басынан кешкен дәуірлерін, қысқасы, жанның барлық толқынын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, сақтап отыратын қазына», - деп Жүсіпбек Аймауытов ағамыз жазғандай, әрбір азаматтың ана тіліне деген сүйіспеншілік сезімі болуы керек.

Бала өмірге келгеннен бастап, өз ана тілінде сөйлеп, ана тілінде білім алып, жалпы ұлттық тәрбие алуы керек деп ойлаймын. Себебі өз ана тілінде сөйлеу оған деген көзқарас ең зор адамшылық, мәдениеттілік, тәрбиелілік өлшемі болып табылады. Тіл халықпен бірге өмір сүріп дамиды, әр ұлттың тілі – оның бақыты мен тірегі. Елбасы Н. Ә. Назарбаев халықтың болашағы туралы тереңнен толғай отырып, «мемлекеттің ең басты дүниесі тек ғана байлық емес, сонымен қатар ана тіліміздің болашағы» деген болатын.

Менің елім – көп ұлтты Қазақстан. Қанша ұлттың баласы бір анадан туғандай тату-тәтті өмір сүріп жатыр. Қазақстанда ұлттар арасында татулық пен бірлік, ынтымақтастық пен достық орнағаны – бәріміз үшін мақтаныш. Бұл - біздің Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың сарабдал саясатының, қазіргі кездегі елімізді басқарып отырған, мемлекет басшысы Қ. Ж. Тоқаеев сынды басшымыздың еңбегінің жемісі.

Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050»: «Бір мақсат,бір мүдде,бір болашақ» атты Жолдауында: «Енді ешкім өзгерте алмайтын бір ақиқат бар! Ана тіліміз Мәңгілік елімізбен бірге Мәңгілік тіл болды. Бұл мәселені даудың тақырыбы емес, ұлттың ұйытқысы ете білгеніміз жөн. Біздің тіліміз мемлекеттің барлық жүйесінде қолданылуы үшін біз өзімізді өзіміз қамшылауымыз керек және осыған өзіміз ат салысуымыз қажет» [1, 5 б.] – деген жолдауындағы сөздерін барша қазақстандық құптайды деп ойлаймын.

Қазір кезде елімізде үш тілді білуді қолға алынып отыр. Болашақта бұл үлкен мәселе болмақ. Менің ойымша, егер адам өзге тілді білетін болса, ол рухани бай адам деп ойлаймын. Өйткені сол тіл арқылы басқа халықтың мәдениетін, дәстүрін үйренеді, басқа тілді үйрену арқылы танымы кеңейеді. Сондықтан мен өз замандастарымды «өзге тілдің бәрін біл, өз тілінді құрметте» деп ақын Қ. Мырзалиев айтқандай, басқа тілді біле отырып, ең алдымен өз ана тілін оқып, үйренуге шақырамын.

Еліміз егемендік алғаннан бері қазақ тілін оқыту, оның әдістемесін жетілдіру мәселесі күн тәртібінен түспей келеді. Еліміздің осындай мақсат-ұстанымдарына қарай «Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» қабылданды. Мемлекеттік бағдарламаның басты мақсаты – Қазақстанда тұратын барлық этностардың тілін сақтай отырып, ұлт бірлігін нығайтудың маңызды факторы ретінде саналатын мемлекеттік тілді балабақша, мектеп, жоғары оқу орындарында, мемлекеттік қызмет пен қоғамдық- саяси, әлеуметтік кәсіпкерлік саласында батыл қолданысқа енгізіп,

қазақстандықтардың өмірлік қажеттілігіне айналдыру. Осы құжатта – бағдарламаның бірінші бағытын іске асыру арқылы Қазақстанның барша азаматтарының мемлекеттік тілді меңгеру жүйесін құру жөніндегі жұмыстарды ұйымдастыру көзделеді.

Соңғы кездері қазақ тілін оқыту мәселесіне қатысты ғылыми әдебиеттерде, бұқаралық ақпарат құралдарында «қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту», «қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту» және «қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқыту» деген мәселелер көтеріліп жүр. Қазақ тілін ана тілі ретінде оқытуды жетілдіруді де естен шығармағанымыз жөн. Өйткені бұл өте маңызды да күрделі мәселелердің бірі.

Қазіргі таңда мемлекеттік тілді оқытуда жаңа идеяларды әр сабақта жан-жақты қолданып, жаңаша оқытудың тиімді жолдарын тауып, жүйелі түрде қолдану – заман талабы. Елбасы: «Біз қазақ тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз. Сонымен қатар, әбден орныққан халықаралық және шет тілінен енген сөздерді қазақ тіліне аудару мәселесін біржола шешу қажет» дегенді шегелеп тұрып тапсырған еді.

Қазақ тілі – әлемдегі алты мыңға жуық тілдердің ішіндегі қолдану өрісі жағынан жетпісінші, ал тіл байлығы мен көркемдігі, оралымдығы жағынан алғашқы ондықтар қатарындағы тіл. Сондай-ақ, ол дүние жүзіндегі ауызша және жазбаша тіл мәдениеті қалыптасқан алты жүз тілдің, мемлекеттік мәртебеге ие екі жүз тілдің қатарында тұр [2, 16 б.].

XXI ғасыр – қарыштап дамыған білім ғасыры. Бүгінгі жастардың өмірдің өзінен үйренері көп-ақ. Сондықтан олар мұғалімге, оның өткізген әрбір сабағына сыни көзбен қарайды. Оларды таңдандыру, қызықтыру үшін әрбір сабақ жаңалық болуы керек. Ол көп ізденісін қажет етеді деп ойлаймын. Осы орайда, С. Көбеевтің «Әрине алғырлық та, тапқырлық та, ептілік те, икемділік те, табандылық та қажет. Бұлар оқытушының беделді болуының құралы болуға тиіс. Халық оқытушыны өзінің шын досы, ақыл айтар данасы, қараңғы да сәуле шашар шам-шырағы деп білу керек. Мұның үшін оқытушы ең алдымен өз оқушыларының алдында беделді болуы қажет. Оның бір негізгі шарты – оқытушының өз дәрежесін жақсы меңгерген адам болуы былай тұрсын, оның сабаққа жақсы дайындалуы керек», – деген ұстанымдары қазіргі ұстаздардың бейнесін де көрсететіп отырғаны анық [3, 9 б.].

Қазақ тілін меңгеруге құлшыныстары бар адамдар оны меңгеру үстінде бірнеше мәселелерге тап болды. Біріншіден –

тілді қызықты жолдармен оқыту әдістемесі бар оқулықтарының аз болуы, сонымен қатар, оқушылардың танымдық қабілеттерін, танымдық процестерін (есту,көру,қимыл және т.б.) дамытуда қолданып жүрген әдіс-тәсілдердің заман талабына сай жетілдіру. Екіншіден, белгілі бір жүйеге келтірілген сөздіктің осы күнге дейін шығарылмауы, үшіншіден, тілді меңгеру үшін қазіргі кездегі шығып жатқан мемлекеттік тілді меңгеру әдістемесіне байланысты белгілі бір қоршаған тілдік ортаға әрбір өзге ұлт өкілінің қол жеткізе алмауында [4, 25 б.]. Осы мәселелерді шешу үшін тиімді жолдарды қарастыру қажет деп санаймын.

Қазіргі уақытта қазақстандық қоғамда ағылшын тілін білу жас ұрпақтың жаңа ақпарат алуында үлкен мүмкіндіктер береді деген пікірмен де келісуге болады. Тәжірибе көрсеткендей, тіл – мәдениеттің кілті, ұлттық бірліктің жалпы механизмі, ұлттың әлеуметтік құрылым болуының басты құралы. «Тілі бірдің – тілегі бір», «тіл тағдыры – ел тағдыры» екендігін жадымызда ұстай отырып, ел бірлігінің негізі – тіл бірлігіне қол жеткізу жолында қызмет ету – парыз», – дейді Д. Ғаббасова. Сондықтан да, «жас ұрпақтың қазақ тіліне деген сүйіспеншілігін, өзге тілдерді оқып-білуге деген қызығушылықтары мен ұмтылысын арттыру арқылы олардың Отанға деген махаббатын оятып, өз тағдырын ел тағдырымен мәңгілікке байланыстыратын ұрпақ болып қалыптасуына қол жеткізу басты міндетіміз болып табылады» – деп жалғастырады осы отандық ғалым [5, 10 б.].

Жоғарыда айтылғандырдың барлығын ескере отырып, тіл тағдыры – ел тағдыры деп айтсақ қателеспейміз. Өркениетке құлаш ұратын елдің өрісі қашанда білікті де, саналы ұрпақпен кеңеймек. Өркениеттік өрелік алға шығып, жаһанданудың лебі есіп тұрғанда көп тілді игергенге ешкімнің таласы бола қоймайтыны анық. Әлемдегі мүйізі қарағайдай елдердің санатына енуді көздеген халықтың басты мақсаты сауатты ұрпақ тәрбиелеу болып табылады. Ол дегеніміз – өз ана тілін терең меңгерген, сол тілде еркін сөйлей алатын, сонымен қатар бірнеше халықтың тілін білетін ұрпақты тәрбиелеу.

Қорыта айтқанда,
Туған елім – тірлігімнің айғағы,
Тілім барда айтылар сыр ойдағы,
Өссе тілім, менде бірге өсемін,
Өшсе тілім, мен де бірге өшемін!

– деп, ақын Әбілдә Тәжібаев ағамыз жырлағандай тіл қай елде болса да қастерлі, құдіретті. Ол достықтың кілті, ынтымақтастықтың

бастауы, ырыс – берекенің алды, ұлттың әрі жаны, әрі ары. Тіл жай сөз емес, өмірдің талай сынынан өткен, өскелең талаптарға сәйкес өрістей түскен толыққанды ақиқат десек, жаңыла қоймаспыз. Сондықтан қазақ тілінің өшуі де, өсуі де өз қолымызда. Біз жастар, Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде екенін түсініп, оның қолданыста болуына ат салысуымыз қажет. Қазақстан - әлемдегі ең мықты, бәсекеге қабілетті отыз елдің қатарына ену үшін қазақ тілін жоғары мәртебеде ұстау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат,бір мүдде,бір болашақ» жолдауы. – Астана. – 2014. – 4-112 б.

2 М. Балақаев Қазіргі қазақ тілі. – Астана : Ер-Дәулет. – 2007. – 35-18 б.

3 Ж. Қалиева Қазақ тілін оқытудың өзекті мәселелері/ Қазақ тілі мен әдебиеті журналы. – № 5. – 2011. – 8-13 б.

4 Ж. Нұржанова Қазақ тілін тиімді оқыту жолдары. – Алматы. – 2001. – 25-35 б.

5 Қ. Жарыбаев Үштұғырлы тіл жайлы ғылым не дейді?/ Мектептегі психология. –№5. – 2014. – 10 б.

БАЛА ТӘРБИЕСІНЕ ҚАТЫСТЫ ТҰРАҚТЫ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІНІҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ (ҚАЗАҚ, ОРЫС ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІ БОЙЫНША)

ЛЕГКАЯ И. В.
10 сынып оқушысы, № 25 қазақ қыздар гимназиясы, Екібастұз қ.
АРИМБЕКОВА А. Г.
ағылшын тілі пәнінің мұғалімі, № 25 қазақ қыздар гимназиясы, Екібастұз қ.

Қандай да бір тіл болмасын оның лексикологиялық қоры ұлт мәдениетін, менталитетін, ұлттың психологиясын барынша қамтиды. Қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі тұрақты сөз тіркестерін салыстыра отырып жүйелеп, салыстырмалы талдау жүргізіп, топтастыру арқылы осы ерекшеліктерді анықтауға деген қызығушылық тудырады. К. Ахановтың «Қазақ тіліндегі тиянақты тіркестер-тіл ішінде өз заңдылықтарына сәйкес өмір сүретін айрықша категория. Олардың әр алуан ірілі-ұсақты ерекшеліктері мен айырым белгілерін зерттейтін дербес пән-фразеология» [7].

Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат. Бұл мақалада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат-мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріліп отыр [14]. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру аясында «Тәрбие және білім» кіші бағдарламасының базалық бағыттары жүзеге асырылады. Бәсекелес тұлғаны – елді сүйетін оның өркендеуіне еңбек ететін, туған ауыл мектебіне көмек көрсететін азаматты қалыптастыру үшін қауымға өз қызметін бағыттау қажет. Сонда ғана қоғамның сана-сезімі жаңалыққа бет бұрады. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы негізінде қабылданған «Тәрбие және білім» кіші бағдарламасының мақсаты – біртұтас ұлттың бәсекеге қабілетті, сындарлы, күшті, шығармашылық, патриот және белсенді тұлғасын қалыптастыру, болашақтың іргетасы тәрбие мен білім беру салты болып табылады. Сол себептен, мәдениеті, тарихы, әлеуметтік және саяси даму жолдары бөлек қазақ, орыс және ағылышын халықтары тілдеріндегі бала тәрбиесіне байланысты тұрақты сөз тіркестерін салыстыра зерттеу арқылы олардың бойындағы ұлттық-мәдени ерекшеліктері айқындалады, ортақ айшықтары табылады, мағына қалыптасу жолдарында ерекшеліктері анықталады.

Мақсаты: қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі бала тәрбиесіне байланысты тұрақты сөз тіркестерін салыстыра отырып топтастыру.

Міндеттері:

• фразеологияны – этнолингвистика ғылымының бір бөлігі ретінде зерттеу;

• қазақ тілінде бала тәрбиесіне байланысты тұрақты сөз тіркестерін зерттеу, анықтау;

• орыс тілінде бала тәрбиесіне байланысты тұрақты сөз тіркестерін зерттеу, анықтау;

• ағылшын тілінде бала тәрбиесіне байланысты тұрақты сөз тіркестерін зерттеу, анықтау

• қазақ, орыс және ағылшын халықтарының тәрбиеге байланысты адам бойындағы қасиеттерге салыстырмалы кесте жасау;

Болжамы: Зерттеуде қазақ, орыс және ағылшын тілінде бала тәрбиесіне қатысты тұрақты сөз тіркестері адам бойындағы қасиеттері анықталып, үш тілде салыстырыла топтастырылады.

Зерттеу кезеңдері, рәсімдері: Қазақ, орыс және ағылшын халықтарының бала тәрбиесіне деген көзқарастарын анықтап, салыстыру, жүйелеу;

Ғылыми жаңашылдығы: Бала тәрбиесіне қатысты тұрақты сөз тіркестерінің этномәдени сипаты, қазақ, орыс және ағылшын халықтарының этномәденитін танытудағы маңызы анықталды; бала тәрбиесіне қатысты тұрақты сөз тіркестерінің шығу төркіні мен жасалу тәсіліндегі ерекшелігі сипатталады; зерттеу жұмысы барысында қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі бала тәрбиесімен байланысты тұрақты сөз тіркестері жиынтығының салыстырмалы кестесі жасалды;

Жұмыстың теориялық және практикалық мәнділігі.

• Болашақта әр түрлі тілдерді салыстыра зерттеуде тіл білімінде этнолингвистика, лингвомәдениеттану бағытында зерттеулерге жол ашатындай бұл ғылыми жобаны кеңінен зерттеу ;

• Мектепте қазақ тілі, орыс тілі және ағылшын тілі факультативтерінде, фразеология мәселелеріне байланысты зерттеулерде, үш тілдік сөздіктер құрастыруға мүмкіндік жасау.

Жұмыстың нәтижесі мен қорытындысы: Үш тілде фразеологиялық тіркестерді тақырыптық тұрғыдан топтастырғанда тәрбиеге байланысты тұрақты тіркестерде адам бойындағы қасиеттері және олардың айырмашылықтары бары анықталды.

Этнолингвистика (грек тілінен έθνος - адамдар, тайпа), лингвистикалық антропология - бұл тіл мен мәдениеттің арақатынасын, сонымен бірге әлемді әртүрлі этностардың қабылдауын зерттейтін тіл білімінің бір саласы. Бұл лингвистика мен этнологияның үйлесімі - оның аясында бүкіл қоғам өмірінің аспектілері зерттелетін ғылым, яғни бір қауымдастық басқалардан ерекшеленетін ерекшеліктер. Этнолингвистика - этностың болмысынан туындап, санасында сараланып, тарихи жадында сақталып, тіл арқылы ғасырлар бойы қалыптасқан рухани-мәдени мұра ретінде атадан балаға, әулеттен нәсілге ауысып келе жатқан дәстүрлі мирасты жаңғыртып, танымдық мәнін ашып, болашақ ұрпаққа ұсыну мақсатына байланысты дүниеге келген тіл білімінің күрделі де құнарлы саласы.

Әбу насыр Әл-Фараби: «Тәрбиелеу – халықтар бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дамыту» деп, ұлттық мәдениетті қалыптастырып, жарыққа шығаратын – тіл. [13] Ұлттық тіл болмаса, ұлттық мәдениетіміздің ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, бүгінгі күнге дейін жетуі мүмкін емес еді. І. Кеңесбаевтың 1977

жылы «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінің» шығуы тек қана қазақ тіліндегі үлкен жетістік қана емес, туыстас тілдер үшін де көш бастаған» деп атап кетті [8].

Осы тұрақты тіркестердің тақырыптарына үңілетін болсақ, алуан түрлі. Адам бойында болатын қасиеттерін білдіретін тұрақты тіркестерді зерттеу, яғни олардың материалдық мазмұнын, тілдік табиғатын, халықтың өзіндік дүниетанымы, салт-дәстүрі, рухани-мәдени өмірі, әдет - ғұрпы негізінде сипаттау болып саналады. Қазақ тілінде бала тәрбиесіне байланысты көрініс тапқан фразеологизмдер өте көп. Татулық қасиетін жоғары қоятын қазақ халқы сол халықтың бейнесін, этнос мәдениетін айқындап бергенін көреміз. Ұлттық өмірдің айнасы болып табылатын фразеологизмдердің әлемнің тілдік бейнесін жасаудағы орны ерекше болса, оны танымдық тұрғыдан талдау - қазақ өркениетіндегі ұлттық мәдениеттің табиғатын ашуда үлкен мүмкіндік береді. Белгілі бір фразеологиялық үлгіні жасауда сол халықтың бейнесі, іс-әрекеті т.б. жайлы мәліметтер жинақталып, этнос мәдениетіне сай тұрақты тіркес туындайды.

Орыс тілі өзінің сөздік қорын тек түбірі бір славян тілдерінен енген кірме сөздер арқылы ғана емес, баска елдермен саяси, мәдени, экономикалық байланыстар арқылы да толықтырып, жетілдіріп отырған. Н. М. Шанский «Фразеологиялық оралымға өте басты белгі-оның даяр қалпында жұмсалу белгісі»-дейді [3].

Тілде көрініс табатын ұлттық ерекшеліктер фразеологизмнің құрамындағы ұлттық қасиеттермен байланысты. Мәселен, қазақ халқының тақырып тобын қарасақ, қазақ тілінің фразеологиялық тіркестерінде көбіне ниеті жақсы адам, абыройлы болу, мейірімділік қасиеттері жоғары көрсеткішті қасиеттер екенін көрсетті, яғни кей атаулардың фразажасамдық белсенділігі ағылшын тілінде жоғары, қазақ тілінде төмен болса, ал кейбір атаулардың осы қасиеті керісінше ағылшын тілінде жоғары, қазақ тілінде төмен болып келеді. Үш тілдегі тұрақты сөз тіркестердің пайда болу көздері әр халықтың тарихымен, заттық және рухани мәдениетімен, өмір-тіршілігімен тығыз байланысты. Олардың мағыналарын, тарихи-этимологиялық көздерін лингвомәдени және лингвокогнитивтік талдау жүргізу арқылы ғана ашуға болады. Қазіргі ағылшын тілінде тұрақты тіркестер әлемінің көлемі орасан зор және әрқилы, сонымен бірге оны бақылаудың әр тұрғысы сөзсіз көңіл қоярлық қасиетке ие. Қазақ этнолингвистикасы ғылымында тұрақты тіркестерді тақырыптық топтарға бөліп, оларды әр түрлі бағытта қарастыру кең үрдіс алып келеді. Кез-келген тілдік құбылыстың, соның ішінде

тұрақты тіркестердің табиғатын оның тілдік заңдылықтарына ғана сүйеніп емес, сонымен қатар халықтың дүниетанымына, салт-дәстүріне, тәрбиесіне, ұлттық болмысына байланысты да қарастырған дұрыс.

Корытындылай келсек, фразеологиялық тіркестердің басым көпшілігі ұлттық негізді арқау ете отырып пайда болған. Олар – ұлт өмірінің айнасы. Сонымен, қазақ тілінде, орыс тілінде, ағылшын тілінде ұқсастықтар мен ерекшеліктер бар. Ол ерекшеліктер ең алдымен фразеологиялық тіркестерге адам бойында болатын қасиеттермен байланысты. Дегенмен үш тілге ортақ бейнелерге ие фразеологиялық тіркестер кездесетіні байқалады. Бұл құбылыс қазақ, орыс және ағылшын халықтарының дүниетанымдағы кейбір түсінік ұқсастығын дәлелдейді. Фразеологиялық тіркестердің санадағы құрылымын құруға, мағыналық мөлшерін көрсетуге, түрлі қасиеттерін сипаттауға мүмкіндік жасайды. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру аясында «Тәрбие және білім» кіші бағдарламасының базалық бағыттары жүзеге асырылады. Бәсекелес тұлғаны – елді сүйетін оның өркендеуіне еңбек ететін, туған ауыл мектебіне көмек көрсететін азаматты қалыптастыру үшін қауымға өз қызметін бағыттау қажет. Сонда ғана қоғамның сана-сезімі жаңалыққа бет бұрады. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы негізінде қабылданған «Тәрбие және білім» кіші бағдарламасының мақсатын жүзеге асыруда өз үлесімді аз да болса да қостым деп ойлаймын. Сол себептен, мәдениеті, тарихы, әлеуметтік және саяси даму жолдары бөлек қазақ, орыс және ағылышын халықтары тілдеріндегі бала тәрбиесіне байланысты тұрақты сөз тіркестерін салыстыра зерттеу арқылы олардың бойындағы ұлттық-мәдени ерекшеліктерін айқындап, ортақ айшықтарын табу барысында, мағына қалыптасу жолдарында ерекшеліктері анықталады.Өзара қарым – қатынастың нығаюы, тіларалық байланыстардың, қазақ, орыс, ағылшын тілдері, яғни тілдердің үштұғырлығы дегенді, дамуы, саяси ақпараттардың, халықаралық зор мәнділікке ие құжаттардың аралық тіл ықпалынсыз тікелей қазақ тіліне аударылуы таяу болашақта өрістей түседі. Ал, шет тілін үйретуде және аударма жұмысында аса бір қиындық туғызатын тілдік бірліктер – тұрақты сөз тіркестері. Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуы керек ден көзқарасты қолдлай отырып, Қазақстан Республикасының алғашқы Президентіміз Н. Ә. Назарбаевтың «Жана әлемдегі жаца Қазақстан» деп аталатын Жолдауында еліміз ушін әлеуметтік мзні зор тапсырмалар берілді. Соның бірі - уштуғурлы тіл саясатын

калыптастыру жэие жузеге асыру мәселесі. Осы мақсатты башылыққа ала отырып, жұмысымның тұжырымдары мен нәтижелерін болашақта әр түрлі тілдерді салыстыра зерттеуде, тіл білімінде, этнолингвистика, лингвомәдениеттану және т.б бағыттарында жүргізілетін ізденістерге, зерттеулерге жол ашады деп ойлаймын. Осылайша, ұқсас фразеологиялық өрнектерді қолдануға болады. Идиомаларды зерттеу тілдің игерілуіне және өсуіне қажетті байланыстар болып табылады. Ол бірегейлігімен, айқындығы мен дәлдігімен ерекшеленеді. Мұндай мәлімдемелер тілдерді оқитын адамдарға үлкен алаңдаушылық туғызады. Идиомаларды көп жағдайда зерттеу халықтардың мәдениеті мен өмір салтын түсінуге, шет тілін меңгеруге көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Кунин «Англо – русский, русско – английский фразеологический словарь словарь», 1971.

2 Ғ. Қалиев, Ә. Болғанбаев. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. «Сөздік-словарь» Алматы. 2006.

3 Быстрова А. Е., Окунева А. П., Шанский Н. М. «Русский фразеологический словарь», «Ленинградское отделение». Ленинград, 1984.

4 Ағабекова Б. Н. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық теңеулердің ұлттық мәдени сипаты. Дисс. филол.ғ.к. Алматы, 2010.

5 Кеңесбаев І. «Фразеологиялық сөздік», «Арыс» Алматы 2007.

6 Г. Смағұлова, М. Балақаев, Т. Қордабаев Мағыналас фразеологизмдер сөздігі. Алматы. «Сөздік-словарь» - 2002.

7 Шанский Н. М., Зимин В. И., Филлипов А. В., Молотков А. «Фразеологический словарь», «Дрофа» Москва, 2003.

8 https://ziatker.kz/pptx/tarbie_jaily_galymdardyng_oi_pikirleri_24781.

9 https://qazaquni.kz/2017/11/12/72175.html

KAZTEST БАҒДАРЛАМАСЫ

МАГЗУМОВА К. Е.
7 «Б» сынып оқушысы, № 7 орта мектебі, Ақсу қ.
АХМЕТОВА Ә. К.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 7 орта мектебі, Ақсу қ.

Еліміз егеменді мемлекет болып танылғаннан бері қазақ тілін оқытып, үйрету ісін жаңа талаптарға сай жетілдіру қарқынды жүріп жатыр. Орыс тілді мектептерде оқыту-ағарту мекемелерінде қазақ тілін оқыту үшін алдыға қойылған негізгі мақсат: оқушылардың қазақ тілінде өз ойларын дұрыс жеткізе алу дағдыларын жаңа технологиялар арқылы үйрету. Қазақ тілін үйретуде педагогтің алдына қоятын негізгі мақсаты: балалардың сөздік қорларын молайту, меңгерген жаңа сөздерін күнделікті өмірде қолдана білуіне бағыт беру, қазақ тіліне тән дыбыстарды дұрыс айтуға жаттықтырып, ауызекі сөйлеу тілдерін дамыту. Осы мақсат орындалған жағдайда оқушылардың қазақ тіліне деген сүйіспеншілігі артады, мемлекттік тілдің мәртебесін ұғынады. Ал осы мақсатқа жету үшін оқушылардың ауызекі сөйлеу тілін жетілдіру міндеті баса назарда болу қажет.

Ғылыми жоба бастауыш сыныптарға арналған Kaz тест бағдарламасы. Неліктен? Бастауыш сыныпқа арналған себебі біз көп ізденіс жұмысын жүргізіп, нақты осы сыныптарған арналған электрондық бағдарламалардың жоқ екенін көріп осындай шешімге келдік.. Бұл электрондық бағдарлама оқушыларға өз білімдерін нығайтып, тексеруге арналған. 1-4 сыныптарға арналған тест сұрақтар жиынтығы қамтылған. Бұл электрондық бағдарлама жаңа білім жүйесіне негізделіп құрастырылған Логикалық ойлаудың, интеллектуалдық дағдылардың дамуына білім беру мен тәрбиелеу ерекшеліктерін ескере отырып жасалған.

Қазақ тілін оқудың негізгі мақсаты : білімдерін өз бетімен алу дағдыларын қалыптастыру болып табылады

Ғылыми жобаның негізгі міндеті оқушыларды қазақ тіліне дайындау болып табылады, өйткені бағдарлама берік білімдерін қалыптастыруына, оқушылардың ой-өрісін жетілдіруге, тілдік білімді кеңейтуге, қазақ тілінде сөйлеуге,биік деңгейіне жетуге мүмкіндік береді.

Тест мақсаты:Оқушылардың теориялық және практикалық білім дәрежесін байқау Оқушылардың стндартты толық меңгеру деңгейін бақылау.

Тест арқылы грамматикадан және лексикадан өткен материалдарды қайталау.

Тест жүргізу – тілдік білімділікті тексеруге ең тиімді әрекеттердің бірі. Ол білімнің сапалық және сандық жағдайын нақтылы түрде көрсете алады. Тест арқылы өзі ізденеді, дұрыс жауабын табады. Оқушылар өткен тақырыпты еске түсіреді, осылай білімі бекітіледі. Тест лексикалық, грамматикалық, логикалық тапсырмалардан құрастырылған. Барлығы 15-20 сұрақтан және 4 нұсқалы жауаптан тұрады. Жауап кілті тесттердің соңында анықталады. Оқушы дұрыс жауап берсе жасыл түс жанады. Ал жауабы дұрыс болмаса қызыл түс жанады. Жалпы бұл бағдарламада 600 тест сұрақ қамтылған.

Бұл бағдарлама 4 бөлікке бөлінген

1-сыныпқа арналған онайн тест сұрақтары. Бірнеше тақырыптарға байланысты құрастырылған

1 Өзім туралы Менің мектебім Менің отбасым және достарым Бізді қоршаған әлем;

2 Саяхат

3 Салт-дәстүр және ауыз әдебиеті.Тағам және сусын. Дені саудың-жаны сау

Үлгі ретінде бірнеше тест сұрақтарын ұсынайын. «Өзім туралы» бөлімінде тест сұрақтарын қолдануға болады.

1 Как тебя зовут? Қазақша аудармасы

А) Бұл кімнің суреті В) Сенің атың кім? * С) сен нешедесің? Д) Мынау не?

2 «Привет» сөзінің қазақша атауы

А) сау бол В) Сәлеметсізбе С) сәлем * Д) Сау болыңыз

3 Здраствуйте сөзінің қазақша аудармасы

А) Сау болыңыз В) сәлем С) Сау бол Д) Сәлеметсізбе *

4 До свидания сөзінің қазақша аудармасы

А) Сау болыңыз * В) Сәлеметсізбе С) Сау бол Д) Сәлем

5 Кім? деген сұраққа жауап беретін сөз

А) мектеп В) тақта С) ана * Д) қалам

Бірақ та бұл тест жауаптары онлайн бағдарламада автоматты түрде шығады.Дұрыс жауап берсе жасыл түс жанады.Қате болса қызыл түс оқушыға белгі береді.

2-сыныпқа арналған онайн тест сұрақтары. Бірнеше тақырыптарға байланысты құрастырылған

1. Өзім туралы; 2. Менің мектебім; 3. Менің отбасым; 4. Туған өлкем; 5. Тәні саудың-жаны сау; 6. Салт-дәстүр және ауыз әдебиеті; 7. Саяхат.

Үлгі ретінде бірнеше тест сұрақтарын ұсынайын. «Тігінші мен Ай», «Сараң бай мен Алдаркөсе ертегісін өткенде бұл тест сұрақтарына оқушы жауап берсе, оқушы шығарманы есіңде сақтап қалады.

1. Тігінші мен Ай ертегісінде тігінші Айға не тікті?

А) шалбар В) жейде С) көйлек * Д) баскиім

2. Тігінші мен Ай ертегісінде Ай неге ренжіді?

А) көйлек әдемі болған жоқ В) көйлек кішкентай * С) көйлек үлкен Д) көйлек қысқа

3. Сараң бай мен Алдаркөсе ертегісінде Алдаркөсе не тікті?

А) баскиім В) шалбар С) тақия * Д) жейде

4. Сараң бай мен Алдаркөсе ертегісінде Алдаркөсе неше тақия тікті?

А) 8 В) 5 С) 4 Д) 10*

3-сыныпқа арналған онайн тест сұрақтары. Бірнеше тақырыптарға байланысты құрастырылған

1. Жанды табиғат; 2. Жақсыдан үйрен жаманнан жирен; 3. Уақыт; 4. Сәулет; 5. Өнер; 6. Атақты тұлғалар; 7. Су-тіршілік көзі; 8. Мерекелер.

Үлгі ретінде бірнеше тест сұрақтарын ұсынайын.Бұл тест сұрақтарын «Атақты тұлғалар» бөлімін өткенде пайдалануға өте тиімді.Себебі оқушылар атақты тұлғалардың қай жылы дүниеге келгенін, сонымен қатар олардың қызметін біледі.

1. Шоқан Уәлиханов кім?

А) мұғалім

В) директор

С) елбасы

Д) ғалым*

2. Шоқан Уәлиханов дүниеге келген жыл

А) 1868

В) 1835*

С) 1903

Д) 1851

3. Шоқан Уәлиханов шын есімі

А) Ахмет

В) Ақжігіт

С) Мұхамедкаафия*

Д)Дулат

4. Абай Құнанбаев кім?

А) мұғалім

В) ұлы ақын*

С) ғалым

Д) суретші

5. Абай Құнанбаевтың шын есімі

А) Мұхамедқанафия

В) Сәдуақас

С) Дулат

Д) Ибрагим*

4-сыныпқа арналған онлайн тест сұрақтары.Бірнеше тақырыптарға байланысты құрастырылған.

Менің Отаным-Қазақстан. Құндылықтар. Мәдени мұра. Мамандықтар әлемі. Табиғат құбылыстары. Қоршаған ортаны қорғау. Ғарышқа саяхат

Бұл сайт оқушылардың қазақ тілін жақсы меңгеруге, игеруге арналған тиімді құрал болып табылады. Сонымен қатар заманауи негізде жасалған техникалық оқу құралы. Бұл бағдарлама оқушыға өте қызықты және жеңіл. Өз білім деңгейлерін тексере алады. Өткен тақырыптарды есте сақтауға негіз бола алады. Мұғалімге және оқушыға көмекші құрал.

Үлгі ретінде бірнеше тест сұрақтарын ұсынайын. Лексика-грамматиканы қайталауға тиімді.

1. Қосымшаны дұрыс жалға. Мен бүгін еден жу....

А) -сың

В) -дым*

С) -ым

Д) -ың

2. І жақта жіктік жалғауда тұрған қатардағы сөздерді тап

А) сен сыйласаң, оқысаң, ерінсең

В) мен сыйласам, оқысам, ерінсем*

С) Сіз сыйласаңыз, оқысаңыз, ерінсеңіз

Д) Ол сыйласа, оқыса, ерінсе

3. Жай хабарлай айтылған сөйлемнің соңына не қойылады?

А) үтір

В) леп белгісі

С) сұрау белгісі

Д) нүкте*

4. Сөзге көптік жалғауын жалғаңыз: Әже...

А) лар В) дер С) лер * D) дар

5. Мәндес сөздерді тап

А) батыл, батыр*

В) дәптер, қалам

С) тәрелке, көйлек

Д) мұғалім, киім

6. Септіктің неше түрі бар?

А) 3 В) 4 С) 5 D) 7*

7. -да, -де, -та, -те қай септіктің жалғаулары екенін анықтаңыз

А) ілік В) табыс С) жатыс * D)шығыс

Ескерте кетеін жайт әрбір сыныпқа тест тапсырмалары лексика-грамматиканы, логиканы сонымен әр түрлі шығармаларды қамтыған бағдарлама болып табылады.

Меніңше, өз Отанын, туған жерін сүймейтін адам жоқ шығар, сірә.Қазақтың жері қандай кең болса, мінезі де сондай дархан десек, оның тілі де сол даласындай, мінезіндей шалқар, кемел. Осындай тілде сөйлеу, өмір сүру әр қазақстандық үшін әрі мәртебе, әрі міндет. Қазақтың қазақтығының басты белгісі – қазақша сөйлеуі. Үйде де, түзде де. Баласымен де, немересімен де. Досымен де, туысымен де. Тек осыны жасаған адамның өзі ана тілін өркендетуге өзінің титтей де болса үлесін қоса алады.

«Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы - тілі» депті барша ғұмырын қазақтың азаттығына арнаған Алаш көсемі, халқымыздың кемеңгер ұлы Ахмет Байтұрсынұлы. Тіл ұлтты сақтайтын болса, ұлт мемлекетті сақтайды, сондықтан өзінің ділі, тілі мықты халық қана мықты мемлекет бола алады. Сонда «ұлт», «тіл», «мемлекет»деген ұғымдар бір-бірінен бөлінбес, бірінсіз-бірі болмайтын аса қастерлі ұғымдар болып шықпақ. Ал тілді сақтаушы сол халықтың өзі, болашақтағы ұрпағы. Сол үшін де өзгелермен терезесі тең мемлекет болу үшін қазіргі кезде жас ұрпаққа айрықша көңіл бөлінуде, ерекше сенім артылуда. Болашақтағы қазақ елінің тұтқасы болар ұрпақ ең алдымен ұлт тәрбиесін алу керек.

Қазіргі дамыған қоғамда, жаһандану дәуірінде тілді сақтайтын ең басты қорғаныш оның саяси мәртебесі және сол тілде ұлт азаматтарының сөйлеуі, әсіресе, жас ұрпақтың өзінің ана тілін білуі. Мемлекеттілігі бар ұлт болсын, мемлекеттілігін ала алмаған ұлт болсын қай-қайсы да өзінің ұлттық болмысын сақтауға міндетті түрде тырысады. Ұлтты сақтау үшін ең алдымен тілін сақтауға күш салады. Себебі, ұлттың дара ұлттығын көрсететін

негізгі нышан – тіл. Сондықтан да Мағжан Жұмабаев: «Ұлттың ұлт болуы үшін бірінші шарт – тіл болу. Ұлттың тілі кеми бастауы ұлттың құри бастағанын көрсетеді. Ұлттың тілінен қымбат нәрсе болмасқа керек» десе, Бауыржан Момышұлы: «Тіл – ұлт қасиетін айқындайтын белгі, ұлттық салт-сана өзегі» депті. Ұлттың тілін кемелендіретін, жетілдіретін, оның барлық байлығын, бейнелілігін, тереңдігін көрсететін ақындар, жазушылар, ғалымдар, өнер мен мәдениет қайраткерлері, зиялы қауым өкілдері, тілдің толыққанды өмір сүруі тұтас халықтың қолында, ал оны болашаққа жеткізетін бүгінгі балалар, мына біздерміз. Міне, осыны мықтап ескеріп біз жеткіншек балалардың өз тілінде сөйлеуіне, олардың өзі үшін де, жалпы халқымыз үшін де, азаттыққа жетіп, тәуелсіздігін алып өзгелермен терезесі тең болып тұрған мемлекетіміз үшін де аса мүдделі болуға тиіспіз, әрбірден соң міндеттіміз.Сол себепті осы біздің ғылыми жобамыз тілімізді дамытып, жастарға тіл үйренуге септігін тигізер деген үлкен үмітіміз бар.

Мақсаты: Мемлекеттік тілді насихаттау

Зерттеу пәні: қазақ тілі

• Тіл үйренудегі шығармашылық қабілеттерді қалыптастыру.

• Сөйлеу мәдениетінің деңгейін арттыру.

Ғылыми жобаның міндеті:

• Оқушылардың сөйлеу тілінде пайдалануын белсендіру және жеке өмірлік тәжірибесінде кең қолдануға ықпал ететін бірегей формасы тіл екенін түсіндіру

• Қазақ тіліне деген қызығушылығын арттыру.

• Өз тілдік деңгейлерін тәжірибеде қолдана білуге жағдай жасау.

Гипотеза:

Қазақ тілінің сөйлеу мәдениетін, нақтылығын, байлығын анықтайтындығы жөніндегі болжам алынды.

Өзектілігі:

Егерде қазіргі кезде заманауи техниканың даму шағы болып тұрса бұл онлайн бағдарламаның оқушыға қазақ тілін үйренуде тигізер пайдасы өте зор.Қазіргі жастар техниканың тілін жақсы меңгерген.

Зерттеу әдістері:

Сауалнама жүргізу

• Сұхбат өткізу

• Бақылау жүргізу

• Шеберлермен кездесу

• Тестпен жұмыс

• Қорыта айтқанда «Білімділіктің ең басты факторы туған тілінде сөйлеу мен оны сыйлаудан басталады». Г. Гегель

• Ең тәтті де- тіл

Ең ашты да-тіл

Ең жұмсақты-тіл

Ең қатты да-тіл

Қазақ тілі – ең байырғы, ең көне тіл. Ол-ғасырлар бойы халқымыздың ұқыптап сақтап келген тәжірибесінің жиынтығы, ой-пікірінің түйіні, аңсаған асыл арманының арнасы өмір тіршілігінің айнасы, көнеден жаңаға, атадан балаға қалдырып келе жатқан тозбайтын, тот баспайтын өмірлік өшпес мұра. Осы зерттеу жұмысының қорытындысы ретінде өркениетті елдердің өрге тартқан көшінде, алға тартқан легінде халқымыздың мерейін көтеруге, қажыр-қайрат жұмсауға, қасиетті қызыл тіліміздің үстемдігін көтеруге үлес қоссам деген тұжырымға келдім. Жобамды Н. Ә. Назарбаевтің «Қазақстанның болашағы-қазақ тілінде» деп аяқтағым келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 А. Ж. Хазимова, Б. У. Салыхова, М. Ж. Бейсебекова Алматы кітап.

2 Ф. Ш. Оразбаева, Ж. Т. Дәулетбекова, А. Қ. Рауандина «қазақ тілі Балапан лексикалық минимум» 2017.

3 // Ф. Ш. Оразбаева, Ж. Т. Дәулетбекова, А. Қ. Рауандина, Р. С. Рахметова, Б. Қ. Мукеева «қазақ тілі Балапан» 2 сынып 2017.

4 // Ф. Ш. Оразбаева, Ж. Т. Дәулетбекова, А. Қ. Рауандина, Р. С. Рахметова «қазақ тілі Балапан» 3 сынып 2018.

5 // Н. Ж. Дәулеткереева, Г. Б. Мухангалиева Алматы Кітап Баспасы 4-сынып 2019.

6 // Н. Ж. Дәулеткереева, Г. Б. Мухангалиева Алматы Кітап Баспасы 4-сынып 2019 2-бөлім.

7 // Н. Ж. Дәулеткереева, Г. Б. Мухангалиева Алматы Кітап Баспасы 4-сынып 2019 3-бөлім.

ҚАЗАҚТЫҢ ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАРЫНДАҒЫ ЛЕКСИКАНЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТЫ

МАНАТБЕКҰЛЫ А.
8 сынып оқушысы, № 32 ЖОББМ, Семей қ.
ИСКАКОВА М. Т.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 32 ЖОББМ, Семей қ.

Лингвомәдениеттанудың міндеті – тіл мен мәдениеттің, тіл мен этностың, тіл мен ұлттық менталитеттің арақатынасын сипаттап, зерделеу болып табылады. Лингвомәдениеттану нысаны – тіл мен мәдениеттің өзара әсері мен арақатынасы, тілдегі рухани және материалдық құндылықтардың көрінісі, яғни адам еңбегінің нәтижесінде пайда болған құндылықтар. Бұлардың бәрі жинақтала келе әлемнің тілдік бейнесін құрайтыны белгілі. Сол себепті тілдік таңбалар мәдениет таңбасы ретінде қызмет атқарып, мәдениетті танытатын негізгі құрылымдардың бірі болып табылады.

Тұрмыс-салтпен байланысты әдет-ғұрып лексикасының лингвомәдени сипаты

• Келін түсіру, қыз ұзатумен байланысты әдет-ғұрып лексикасы

Қазақтар өмірінің сан ғасырлық тарихы әдетте ана тілімен тығыз байланысты. Мысалы, *құда түсу рәсімдері, үйлену тойы, ас беру* тағы басқа толып жатқан ұлттық дәстүр, әдет-ғұрып үлгілерінің атаулары тілде сақталмаған болса, онда рухани мәдениет үлгілерінің мазмұны да кеми бермек. Әдет-ғұрып, салт-сананы айтқанда, әдетте олар туралы халықтың көрнекті де, көркі ойлары тілімізге оралады. *Келін түсіру, қыз ұзату* ғұрыптарымен байланысты жұмыста *ұрын бару, бауыздау құдалық, ит ырылдатар, табалдырық аттар, түндік ашар, отқа май құю, оң жақ, жаушы, сәукеле, богжама, сыңсу, босаға, беташар* тәрізді бірсыпыра идиоэтникалық бірліктердің тілдік сараптамасы берілген. Мысалы, *ұрын бару* дәстүрі де, сөздің өзі де бұл күнде қолданылмайды. Күйеу жігіттің қалыңдығымен алғаш кездесуге баруын «ұрын бару», осыған орай ұйымдастырылған той-думан «ұрын той» деп аталады.

Е. Жанпейісовтың пікірінше, осы *урун бару* мен *баш урун* тіркестеріндегі урун сөзі омонимдес, урум сөзінің мағынасы «ұрпақ» және «Абай жолы» эпопеясы негізінде *«ұрын келу»* (ұрын бару / ұрын кету / ұрын жіберу) ғұрпы күйеудің қыз аулына ұрланып емес, керісінше, жұрттың көзінше, салтанатты түрде келуін білдіреді.

Беташар. Беташардың алдында және соңында жасалатын рәсімдерді ескерсек, оның төркіні сонау Тәңірлік сенімдермен сабақтасып жатқанын көреміз.

Сыңсу – ұзатылатын қыздың туып-өскен жерімен, ауыл-аймақ, ағайын-туыстарымен, ата-ана, апа-жеңгелерімен, қала берді құрбы-құрдастарымен арыздасып, қоштасып, танысуы. «Қазақтың сыңсуын башқұрлар – сеңләу, татарлар – чеңләу, кейде қыз жылату дейді.

Көне түркі жазба ескерткіштерінде йығла, сығта сөздері «жылау, еңіреу» мағыналарына ие болған. Сықта сөзі қазіргі кезде ұйғыр, алтай, телеуіт, сағай, чулым, шор т.б. түркі тілдерінде жиі айтылып, мағынасы «жылау, еңіреу» қалпында сақталған. Сөйтіп сығ сөзі < сы < сың қалпына жетіп, оған етістік тудыратын –сы және тұйық етістіктің –у жұрнағы қосылып, сыңсу сөзі жасалған. Сыңсу мен жоқтаудың ұқсас сипаттары қазақтың отбасылық ғұрыптарының ерекшелігін, халықтың дүниетанымынан хабар береді.

Халық шығармашылығында табалдырық – босаға – маңдайша – бүтіннің орнына жүретін есіктің бөлшектері. Босаға – екі дүниенің шегі, кез келген дүниенің кіріп-шығатын есігі, әр нәрсенің аузы деген ауыспалы ұғымға көшкен. Жалпы есік пен босаға сыртқы әлемнен қорғаныш, ішкі берекелік пен тыныштықты сақтаушы ретінде танылады. Жын-шайтаннан, ішкі әлемді сыртқы әлемнен, өзін өзгеден сақтар қорғауыш қызметін атқарар босағаға байланысты түрлі тыйымдар бар екені де белгілі. Босаға сөзі қазақ тілінде бірнеше мағынада қолданылады: 1) есіктің жақтауы; 2) үйдің төрге қарама-қарсы есік жағы; 3) ауыс мағынада үй, отбасы, табалдырық.

Моңғол тілінде босгох – тік тұрғызу дегенге нұсқайды. Сөз түбірі босо, осыған қазақ тіліне тән –ға жұрнағы қосылып, босаға сөзі пайда болған», - дейді Ә. Нұрмағамбетов. Егер маңдайша мен табалдырықты ұстап тұратын ағаштың көлбеп жатпай, тік қалпында тұруын ескерсек, бұл болжамның дұрыс екеніне көз жеткізуге болады.

Баланың дүниеге келуімен байланысты әдет-ғұрып лексикасының лингвомәдени сипаты бесік жырында ел тұрмысының көріністері мол: «жілік шағып берейін», «байқұтанның құйрығын жіпке тағып берейін», «қой тоқтысын сой, бөпем», «үстіне тоқым жабайын, астына терлік салайын» «быламыққа май құйып, төңкерме ғып берейін» т.б. толып жатқан этнографиялық детальдар мен баланы жақсы көру, еркелету, айналып-толғануға байланысты айтылатын не түрлі балама, теңеулер табиғатынан қазақы тұрмыстың иісі аңқып тұрады.

Ең алдымен, қазақтың «киелі ақ бесігінің» халық дүниетанымында маңызы зор. Бесік сөзінің мағынасы – жас нәрестеге арналып жасалған ағаш төсек. Э.Севортян бесік сөзінің мағыналарын былай түсіндіреді: 1. колыбель, люлька; 2. младенец; 3. потомство, поколение, род, родство; свойственник. 4. друг, возлюбленные; 5. гроб, могила. Ол сары ұйғыр тіліндегі пел`е-, якут тіліндегі біліä-, чуваш тіліндегі пиеле-, басқа түркі тілдеріндегі бе: ше-~бе: ши тұлғалары М. Қашқари сөздігіндегі «құндақтау», «бесікке таңу» мағынасындағы belemek (<be-le-mek) етістіктеріне сай келетінін айтады.

Профессор Е. Жанпейісов былай дейді: Бесік сөзі якут тілінде бісік түрінде қолданылады. Якут тілінде сондай-ақ «род», «потомство» мағынасында айтылатын біс дейтін де сөз бар көрік Біз бесік сөзі bele ~ bele-mek деген «құндақ, құндақтау» мағыналы көне түркі сөзінен шыққан деп жорамалдаймыз.

Қонақ күтуге байланысты қатысты әдет-ғұрып лексикасы

Қазақ қонақты «кісі келсе есің шықсын, есебін артынан санап ал» қағидасымен күтетін халық. Қонақ күтуге байланысты тілімізде төмендегідей қағидалар бар: Барымен базар, Бөлінбеген енші, Қырықтың бірі – қыдыр.

Ант сүйек, (Ауыз екі тіл). Табақ тарту – табаққа салып тамақ әкелу. Бас табақ, Қос табақ, Жай табақ, Жастар табағы, Қыздар табағы, Сый табақ, Орта табақ, Аяқ табақ, Күйеу табақ, Келін табақ, Жерік асының табағы, беташар табағы, Сыбаға, Соғым басы.

Наурыз, Ұлыс күніне қатысты лексиканың лингвомәдени сипаты

Наурызды қазақ ұлыстың ұлы күні – Жаңа жыл мейрамы деп атайды. Бұл мейрам көктемде күн мен түн теңеліп, халық алты ай қыстың қыспағынан әзер шыққан, Жер-Ана иіп, мал-жанның жадырайтын шағында өтеді. Зеңгі бабаның арқасынан күн өткен, кейбір жіліктері күлтөбені мүйіздеп, көктемге қалғып-шұлғып жеткендері сарсідікке сілейіп-ақ күншуақ-күншуақта ораза ұстап тұратын кезі.

Жұрттың аузы аққа тиетін, күннің нұры шуақтана бастаған шақта келетін Наурыз мейрамы кезінде адамдар бір-біріне өте бір қайырымдылық танытып, бұдан былайғы күндер тоқшылық пен қуанышқа ұлассын деген ізгі тілекпен жұрт ойын-сауық құрады.

Бұрын жұрт Наурыз күні бір-бірімен жайраңдай көрісіп, мынадай игі тілек айтады екен:

Амансыз ба, ұлыс оң болсын!

Ақ мол болсын, қайда барсаң жол болсын!

Наурыз күні төмендегідей тағамдар дайындалады.

Наурыз көже, Ұйқышар – уыз бен соғымнан қалған еттен дайындалатын тағам. Оны бойжеткен қыздар жігіттерге арнап Наурыз мейрамында дайындайды.

Бел көтерер – қыстан аман шыққан қарт адамдарға соғымға сойылған өгіздің шекесінен дайындалатын тағам. Оны да Наурыз мерекесі күні дайындайды.

Ұлттық реңктегі лексиканы зерттеу аспектілерін айқындай келе, Т. В. Романова былай деп жазады: «… сөз тағдыры оның тереңде жатқан ұғымдардың көп түстарымен адамның өмір сүрудегі өмірлік маңызды ұстанымдары, заңдылықтарымен байланысын айқындауға мүмкіндік береді». Сондықтан этнолингвистикалық зерттеу – тіл байлығының этнос болмысының мәдени, рухани дүниесін бейнелейтін мағлұматы бар сөздерін талдап зерделеп түсіндіру деген сөз, осы күні көпшілікке түсінікті бола бермейтін сөздердің арғы қабатында олардың пайда болуы, этнос тұрмыс-тіршілігіне қатысты деректер жинақталған. Біз осы айтылғандардың дәлелі ретінде *бата, Қайрақан Наурыз, Ұлыс, Тәңірі,* т.б. сөздердің этнодеректік негіздерін ашуға тырыстық.

Ертеден келе жатқан тамаша салт-дәстүріміздің бірі – бата. Бата (а) فاتحة (фатехә). 1. Алғыс айту, ақ ниет, жақсы тілек білдіру (оң бата). 2. Діни. Мұсылмандардың намазда, т.б. діни жораларда оқитын дұғасы. Ғалым С. Негимов «Ақ бата» жинағының алғы сөзінде: «Бата ұғымының тек-төркініне барлау жасар болсақ, Құранның бірінші сүресінің аты «фатихадан» туындаған тәрізді. Мұнда жаратушы мен оның «елшісі» Мухамедке мадақ сөз айтылады», - дейді. Ал Марат Жауыс «Бата беру мен дұға оқу» деген мақаласында: «Бата – арабтың «фатаа» - қайырма немесе қайыру деген сөзінен шыққан ұғым», - дегенді айтады. ҚТТС-де бата сөзіне мынадай түсініктеме берілген: «Бата. Зат. Діни. 1. Өлген адамға бағыштап, тамақтың алды-артынан оқылатын дұға, құранның бірінші сүресінің аты. 2. Игі тілек, алғыс. Бұл жанр қазақ-қырғызда ғана бата аталады. Қалған тілдерде бұл атауды кездестірмейміз, ал алғыс және қарғыс атаулары жиі ұшырасады. *Ұлыс күні кәрі-жас Құшақтасып көріскен. Жаңа ағытқан қозыдай Жамырасып көріскен Шалдар бата беріскен* (Наурыз жыры)

Ұлыс («ulus, ulys») «страна, область, народ» мағынасында V-VIII ғасырлардан белгілі. Ұлыс (п) ескі. سولوا (улус). Әулет, ру, нәсіл (уст. потомство, род, происхождение) Ұлыс – қазіргі тува, алтай тілдерінде «халық» мағынасында жұмсалады: монғолша улс – мемлекет, ел, үкімет, халық, адамдар, династия. Мысалы, Монғол улс – Монғолия. Бұл тілде ұлыс «ірі, ру, орда» ұғымында да қолданылған. Көне түркі ескерткіштерінде халық деген сөздің орнына ұлыс сөзі қолданылғанын байқаймыз.

Профессор Е. Жанпейісов өз еңбегінде ұлыс сөзі Э. К. Пекарскийдің айтуынша, улуу және уус дейтін 2 түбірден тұратынын айтады: улуу – большой, великий и уус – род.

Қорытынды

Тіл мен ұлт мәдениеті, ұлттық сана, салт-дәстүр – біртұтас ұғым. Олар этностың ең негізгі көрсеткіштері. Сондықтан халықтың өткен жолын, даму кезеңдерін сол этноспен бірге дамып келе жатқан тілінің деректері арқылы да анықтауға болады.

Қазақ тіліндегі әдет-ғұрыппен байланысты лексика халықтың рухани байлығының қайнар көзі және де қоғам, тұрмыс жағдайы өзгергенімен, олар өзгеріске көп ұшырамайды. Сонымен қатар әдет-ғұрып лексикасының лингвомәдени сипаты түркі тектес халықтардың көбінде ұқсас болып келеді.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан түркі халықтарының әдет-ғұрып лексикасы негізінен ұқсас болып келетінін байқауға болады. Ол көбінесе салт-дәстүр, әдет-ғұрып көп ұшырасады (табақ тарту, ас беру, ет асату, сауын айту, қымыз-мұрындық және тағы басқа). Ол түсінікті де, өйткені көшпенді халықтың төрт түлік мал ішсе-тағамы, кисе-киімі, мінсе-көлігі болған. Амандасқан кезде қазақтар ең алдымен «мал-жан аман ба?» деп сұраған.

Тілді зерттеу барысында тек лингвистикалық деректерді пайдалану жеткіліксіз. Сөздің о бастағы мағынасын, эволюциясын анықтау үшін салт-дәстүр, әдет-ғұрып және тағы басқа деректерді де қолдануымыз керек, себебі этнографизмдер – тарихтың куәгері. Бұл ретте белгілі тілші Вильгелм фон Гублольдт: «Язык народа есть его дух, и дух народа есть его язык. Язык насыщен переживаниями прежних поколений и хранит их живое дыхание» деген сөздерін келтіруді жөн көрдік. Этномәдени лексиканың қайнар көзі – халықтың бай ауыз әдебиеті, соның ішінде ғұрыптық фольклор үлгілері. Оларда кездесетін ескілікті сөздер, негізінен, сол халықтың тарихымен, тіршілігімен, салт-дәстүрімен байланысты. Ғұрыптық фольклор үлгілерінен алынған тілдік деректер негізінде сол заманда өмір сүрген ата-бабамыздың өмір тәжірибесінде өзекті орны бар этностың мәңгілік құндылықтарының бірі рухани мәдениетін және тұрмыс ерекшелігі, ежелгі кәсібі мен еңбегі, киімі мен тағамы, қару-жарағы, ер-тұрманы, әртүрлі әдет-ғұрып пен салт-дәстүрге байланысты қолданған заттары т.б. арқылы материалдық мәдени мұраларын көреміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы : Ана тілі, 1998. – 304 бет.

2 Тұрышев А. Қ. Мәшһүр Жүсіп шығармалары лексикасының этномәдени негіздері: ф.ғ.д....дисс.: 10.02.02. – Алматы, 2005. – 295 б.

3 Ақпанбек Ғ. Қазақтардың дүниетанымы. – Алматы : Қазақ университеті, 1993. – 56 б.

4 Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті: ф.ғ.к....дисс.: 10.02.20. – Алматы, 2004. - 242 б.

5 Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы : Санат, 1994. – 272 б.

6 Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. – 1–4 кітап. – Алматы : Дайк-Пресс, 2004.

7 Абылқасымов Б. Қазақтың көне наным-сенімдеріне қатысты 1ғұрыптық фольклоры: ф.ғ.д. ...дисс. авторефераты.: 10.01.09. – Алматы, 1994. – 42 б.

8 С. Кенжеахметов. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. Алматы. 1994.

9 Арғынбаев Х. А. Қазақ халқындағы семья мен неке / тарихи этнографиялық шолу/. А. : Ғылым, 1973. - 327 б.

М. Ж. КӨПЕЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ОНОМАСТИКАСЫНЫҢ АСПЕКТІЛЕРІ

СЛЯМБЕКОВА К. С.
гуманитарлық ғылым магистрі, қазақ тілі мұғалімі,
Дарынды балаларға арналған № 3 гимназиясы, Павлодар қ.
МУРАТОВ М. К.
7 сынып оқушысы, Дарынды балаларға арналған
№ 3 гимназиясы, Павлодар қ.
КУСМАНОВ А. Б.
6 сынып оқушысы, Дарынды балаларға арналған
№ 3 гимназиясы, Павлодар қ.

Қазақ жеріндегі ономастика мәселесі туралы XIX ғ. П. П. Семенов-Тянь-Шанский, Н. А.Северцов, И. В. Мушкетов, В. В. Радлов, Ш. Ш. Уәлиханов, С. У. Ремезов, А. Л. Левшин, П. И. Рычков, А. Е. Алекторов, Н. А. Аристов, П. С. Паллас, Г. Н. Потанин, А. Н. Харузин. т.б. еңбектерде әр кезде жазылып келді. Қазан төңкерісінен кейін ономастика саласына көңіл бөліне бастады. 30-40 жылдары Х. Досмұхаметов, Қ. Жұбанов, А. Аманжолов, С. Алиев, А. В. Маракуев, Н. Баяндин Қазақстандағы

кісі аттары мен географиялық аталымдарды зерттей бастады. Кісі аттарына ең алғаш талдау жасаған Х. Досмұхаметов: Махамбет деген сөзді қазақ екіге бөліп айтады: біреуі Махам-Махан. Екіншісі – бет. Сондықтан Махамбет деп айту пайда болады. Ханибет, Ханден деген сөздерді де қазақ Қани-бет, Қан – ден деп екі бөліп айтады [1, 94]. Қ. Жұбанов «Из истории порядка слов в казахском предложении» деген зерттеуінде : «По вопросу о генезисе личных имен наука распологает в настоящее время достаточными данными, говорящими более сложные имена появились позднее. До их возникновения отдельные личности носили общее имя племени или рода» [2, 426]; [3, 152]; [4, 75]; [5, 143]. Топонимия саласындағы тұңғыш ғылыми зерттелім Г. К. Конқашпаевтің «Қазақ халқының географиялық терминдері» (1948). Антропонимдер мен топонимдерді Қазақстанда лингвистика аспектісінде қарастырғандар А. Әбдірахманов «Қазақстанның жер-су аттары» (1959). Т. Жанұзақов «Қазақ тіліндегі жалқы есімдер» (1965). В. Н. Попова, Е. К. Койчубаев, О. А. Султаньяев т.б. Қазақстандағы антропонимика, этоним, топоним т.б. саласы басқа да түркітанушыларды қызықтырды В. В. Бартольд, С. Е. Малов, А. Н. Кононов, А. М. Самойлович, А. Н. Бернштам, Э. Р. Тенишев, Н. А. Баскаков, А. М. Щербак, Э. М. Мурзаев, В. А. Никонов, С. Г. Кляштор т.б. ішін-ара зерттеулері бар. Бұл арада академик Ә. Қайдаровтың тіл білімінің қай саласында болмасын зерттеу еңбектерін атап өткен ләзім. Оның «Қазақ тілінің өзекті мәселелері» деген еңбегінің (1998) орны айрықша. Мысалы: «Состояние и перспективы развития казахской ономастики», «Қазақ эпосындағы жер-су атаулары мен кісі аттары жайында» («Қозы көрпеш - Баян сұлу» дастаны негізінде) деген мақалаларының құны ерекше [6, 128-147]. Кейіннен түркі тілдерінің этоним, антротопоним, топоним мәселесіне О. Сүлейменов, М. Аджи зерттеу кітаптарын арнады [7]; [8]. Ә. Қайдаров «Қозы көрпеш – Баян сұлу» жырындағы 75-і (32 гидроним, 22 ороним, 21 ойконим) жер-су атаулары да, 50-ден астам – кісі аттары барлығын жазады. М-Ж. Көпеев шығармасында кездесетін Шідерті, Өлеңті өзен аттары «Қозы көрпеш - Баян сұлу» жырында бар. Түркі тілдер ономастикасында ұшырасатын **-ты//-ті //-ды//-ді //-лы//-лі** жұрнақтарының ішінде төрт аффикс **-лы//-лі, -ды//-ді** өте жиі кездеседі. Ал, -ты//-ті архаизмдік жұрнақ болып есептеледі. «Сөз жасау моделіне байланысты эпос топонимдерінің ішінен көзге түсетіндері **-ты//-ті//-ды//-ді//-лы//-лі** моделі бойынша жасалған топонимдер» [10, 146]. Қ. Жұбанов **-лы, -ты** суффикстері туралы: «Последний может присоединяться теперь только к

именам существительным, а к прилагательным лишь в случае образования антономического повтора, вроде ұзынды-қысқалы ... ұзақ-ты күн, … күн ұзаққа …» [11, 413] **-лы//-ты** атқарар функциясын салыстырады. «При этом в качестве аргумента в пользу древности –ты//-ті ссылаются на нарушение закона сингармонизма, требующего постановки после гласных и сонорных в конце корня или основы исключительно звонких согласных, тогда как в эпосе встречаем наряду с Мойынды-Мойынты, Алмалы-Алмалы, Шідерлі-Шідерті. Надо пологать, что эти два варианта аффикса говорять о непоследовательности соблюдения закона сингармонизма. Но на современной карте Казахстана можно встретить топонимы на все указанные варианты: Алмалы, Шідерлі, Қарағанды, Жезді, Қайрақты, Өзекті. Вместе с тем сохранившимся в составе казахских топонимов **-ты//- ті,** хотя и считаются результатом наручения закона сингармонизма, по существу, отражают весьма древнее состояние развития топонимов Казахстана, когда данная закономерность, возможна, и не была свойственна языку того этнического коллектива, среди которого были образованы эти категории топонимов». Жалпы – лы//-лі жұрнағына қатысты эпостағы сөздер түрмысқа байланысты заттық ұғымдарды білдіреді. Шідер+ті, Моншақ+ты, Домбыра+лы, Жалау+лы, Абыра*+лы, Қарқара+лы алты этнотопонимдер бар. Абыралы*: Этимология этого слова не совсем ясна. Е. Койчубаев возводит его* (Абыралы-автор) к араба «телега», превратившуюся в арба в результате метатезы. Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана.

Алма-Ата, 1974. А. Абдрахманов усматривает в Абралы антропоним (Әбдірахманов Ә. Қазақстанның жер-су аттары. Алматы, 1959. 45-б.) [13, 357]. Абыралы сөзі бізше арба сөзіне қатысы жоқ деп ойлаймыз. Түркі тілінде аб парсының «су» деген ұғымды береді, кейбір деректе Абаданы /үлкені //абжылан/су жылан/ деген мағына береді дейді [14,17]. Аба//ата//әже//ожо//баба үлкен кісі ұғымында күні-бүгінге қолданылады. Абыралы//Абыла//Аула (қорған, аң аула –зат, етістік) мысалы Баянаула//Баян+ауыл//ауыл кейін пайда болған. Қызылорда аймағында «Абла» деген жер бар. «Орхон-Енесей ескерткішіндегі» (Ғ.Айдаров, «Орхон ескерткіштерінің тексі», 1990 ж.), «Девонидағы» (1 т., Ташкент, 1963), «Хусрау уа Шірін» поэмасының сөздігіндегі» (ав: ав авла- аң аула, ав-зат, ау тор; авла – ет, аула». А. Ибатов, 1974), «Древнетюркский словарь» (авла – ав авла устраивать облаву на аверей …» Ан СССР, Л., 1969), «Қыпшақ тілі сөздігі» («Кодекс куманикус»), т.б. еңбектеріндегі «Абла, Авла,

Абила, Авила» сөздерінің түсініктемелері де дәлел бола алады» [15, 93]. Демек, Абыралы сөзінің этимологиясы аб+ла (аң аулаудан) аңды қамап ұстайтын қорған деген сөз бе дейміз. Абыралы «аң ұстайтын қорған» деген ұғымды береді, - деп ойлаймыз. Абыралы бергі толыққан вариантына сай келеді. М-Ж. Көпеев шығармаларында және Павлодар облысында ономастикалық сөздер өте көп кездеседі. Олар: синтетикалық (морфологиялық), аналитикалық (синтаксистік), лексика-семантикалық тәсіл ешқандай қосымшасыз жасалады. «Сор» атына байланысты лексикалақ мағыналы сөздердің жалпыланып семантикалық тәсіл арқылы жасалады. Яғни, сөз бен сөздер жиынтығы (сөздік құрам) олар біртұтас жүйе құрап белгілі бір мағына береді, ол семантика (сема-белі, мағына) болып табылады. Демек, лексикалық мағынаның негізінде пайда болатын грамматикалық (семантикалық тәсіл) деп аталатын қатынасқа түседі. Лексика-семантикалық тәсіл арқылы жасалған топонимдер форма жағынан сын есім болғанымен субстантивтеніп белгілі бір заттың атын білдіреді. Мысалы: Аққұдықсор, Ақмалайсор, Ақсор, Ақтөбесор, Алтыбайсор, Аманбайсор, Аралсор, Аяқмолайсор, Бозшасор, Балакескенсор, Балқашсор, Босағашсор, Қоссор, Борласор, Бұлақтысор, Доғабассор, Дөңгелексор, Жақпарсор, Жамансор, Жанғожасор, Жангелдісор, Жарсор, Қамбабасор, Қанайсор, Қарадырсор, Қарасор, Кішібайсор, Кішкене сор, Көксор, Құртасор, Майсор, Ойнақсор, Сасықсор, Сұлусор, Тақырсор, Сулысор, Темірбайсор, Ұзынсор, Шолақбұлақсор, Шаң сор т.б. Жиыны 102 көл бар. Бұның ішінде лексикалану тәсілі арқылы жасалған сөздер молынан кездеседі. Олар бір ұғымның атауы ретінде жұмсалады. Лексикалық тіркестердің құрамындағы сөздердің логика-семантикалық, грамматикалық байланыстары көмескіленбейді, өз орындарында тұрып, біртұтас лексикалық мағына береді. Аналитикалық (синтаксистік) тәсіл арқылы екі, үш түбірлі сөздердің тіркесі негізгі тұлғалардың бір-бірімен тіркесіп, жеке тұрғандағыдан өзгеше жаңа грамматикалық мағынаны білдіруін айтамыз. Морфологиялық құрылысы жағынан кәдімгі синтаксистік үлгі бойынша жасалады. Құрамындағы сөздер бір-біріне тәуелді емес, тең дәрежеде синтаксистік қатынасқа түседі. Мағынасы жалпыланып кеңейеді. Құрамындағы сөздердің жеке дара тұрғандағысынан анағұрлым мағынасы бай, мазмұнды болып келеді. Тұтас бір сөз біріккен түбірлердің мазмұн құрамындағы сөздердің берер мағынасын өзінің тиісті бөлшектері ретінде қабылдаса да, сол бөлшектердің мағынасының қосындысынан

сайып келгенде әлдеқайда кең ауқымды (жалпы) болады. Метатілдік жүйеге салсақ : А+А+А=А (Түбір+Түбір+Түбір=Тұлға) Өзара тең сөздер лексикаланып тұтас жүйе құрайды. Былайша айтқанда әр түрлі сема (белгі) жеке дара тұрғанда әр түрлі мағына бергенімен қосыла келе жалпы бір мағынаға заттың атауы есебінде жұмсалады. А (Тұтас біріккен тұлға) оның бөлшектері А+А+А бұлардың жеке берер мағынасы А қосылған мағынасынан тар болып келеді де, керісінше А мағынасы А+А+А қосқандағы мағынадан кең болады. Біріккен түбір мағынасымен оның ішкі бөлшектерінің мағынасы әр уақытта бірдей шықпайды. Олардың мағынасы өзгере бермейді, себебі олар бас-басына тең дербес мағыналы сөздерден құралады. Бұлардың ішінде дыбыстық өзгерістерге ұшырайтыны да некен-саяқ кездеседі. (Дөңгелексор, Жанғожасор, Жангелдісор **/нқ, нк // ңғ, ңг** тоғыспалы ықпалдың әсерінен/ Қар**а/а**/дырсор /а// кейінгі ықпалдың әсерінен түсіп қалған). Сын+зат+зат: Ақ+құдық+сор, Ақ+төбе+сор, Бос+ағаш+сор, Жан+қожа+сор, Қам+баба+сор, Қара+адыр+сор, Кіші+бай+сор, Құр+тас+сор, Шолақ+бұлақ+сор, Аман+бай+сор. Сын+етістік+зат: Ақ+молай+сор.Зат+етістік+зат: Аяқ+молай+сор, Бал+қаш+сор. Синтетикалық (морфологиялық) тәсіл: Бозшасор // Боз /сын/ -ша сапалық сын есім тудырушы жұрнақ, сор - зат есім/, Балакескенсор // Бала/зат//кес /етістік// -кен есімше формасы, сор - зат есім/, Борлысор // Бор/тұлғасы зат// адьективтену –лы сын есімнің жұрнағы, сор- зат есім/, Бұлақты сор// Бұлақ/зат/ адьективтену –ты сын есімнің жұрнағы, сор-зат есім/, Сулысор//Су/ тұлғасы зат// адьективтену –лы сын есімнің жұрнағы, сор-зат есім. Сан+зат+зат: Алты+бай+сор. Сын+зат: Ақ+сор, Арал+сор (Арал тұлғасы зат), Қос+сор, Жақпар+сор, Жаман+сор, Жар+сор, Қара+сор, Кішкене+сор, кішкене //-кін, -қан /ботақан/ «кішкене әйел» монғол тілінде «кеукін» деп аталады, «қыз» деген атау «бала әйел», «кішкене әйел» деген мағынада қолданылады дейді Қ. Жұбанов [16, 115]. Көк+сор, Май+сор, Ойнақ+сор, Сасық+сор, Сұлу+сор, Тақыр+сор, Шаң+сор. Зат+зат+зат, зат+зат: Доға+бас+сор, Темір+бай+сор, Ұзын+сор, Дөңгелек+сор (тұлғасы зат), Қанай+сор. Қорыта келгенде М-Ж. Көпеев шығармалары мен Павлодар облысының топонимдер атауы әр түрлі , әсіресе, «Тақыр», «Тұз» индикатор терминдер жиі ұшырасады. Мысалы: Ащытақыр, Қабантақыр, Қостақыр. Немесе: Бабыстытұз, Бестұз, Қалқамантұз, Жақсытұз, Жамантұз, Қалатұз, Кеміртұз, Көршіқақтұз, Қызылтұз, Шақпақтұз, Үлкентұз, Еспетұз, Екібастұз, Тұзкөл т.б. «Көл» атауымен: Ащыкөл, Иткөл, Бекеткөл, Бозшакөл,

Біржанкөл, Жалпаққөл, Қоскөл, Есентікөл, Ескелдікөл, Жарлыкөл, Жұмыртқалыкөл, Қорғанкөл, Қуқамыскөл, Құдайкөл, Құмдыкөл, Құмкөл, Мәмбеткөл, Мұздыкөл, Оманкөл, Сабындакөл, Сарыкөл, Саумалкөл, Тастыкөл, Тереңкөл, Ұзынкөл, Тұздыкөл, Үкілікөл т.б. Сонымен қатар, кісі, ел-ру аттарына байланысты өте көп ономастикалық сөздер кездеседі. Ал, космонимика, зоононимдер, фетонимдер, ойконимдер, оронимдер, гидронимдер т.б. топонимдер түрлері әлі зерттелмеген тың дүниелер деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 А. Тұрышев. М-Жүсіп шығармаларының этнолингвистикалық сипаты. Павлодар. 2002 ж.

2 Ә. Қайдаров. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы «Ана тілі» 1998 жыл, 128-147 б.

3 Е. Бекмаханов. Казахстан в 20-40 года XIX века. Издательство «Қазақ университеті» Алма-Ата, 1992 жыл, 75 б

4 Қ. Жұбанов. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Алматы «Ғылым» 1999 жыл, 413 б.

5 Қ. Жұбанов. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Алматы «Ғылым» 1999 жыл, 426 б.

6 Мәшһүр-Жүсіп Көпеев. (Ел аузынан жинаған әдебиет үлгілері) Алматы «Ғылым» 1992 жыл.

7 М. Тынышбаев. История казахского народа. Алма-Ата «Қазақ университеті» 1993 жыл, 152 б.

8 О. Сүлейменов. Аз и я. Издательство «Жазушы» Алма-Ата - 1975 жыл, 143 б.

9 Проблемы этимологии тюркских языков. Алма-Ата «Гылым» 1990, – С. 357.

10 Х. Досмұхаметұлы. Аламан. Алматы «Ана тілі» 1991 жыл, 94 б.

ЭКОЛИНГВИСТИКА – ТІЛГЕ ЖАҢА КӨЗҚАРАС

СҮЙЕНІШ Ж.
8 сынып оқушысы, Ы. Алтынсарин атындағы Дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.
НҰРМАТ Б. А.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Ы. Алтынсарин атындағы Дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

Бүгінде әлем тілдері арасында тілді сақтау, әр халықтық алғашқы тілдік қалыптарын қалпына келтіру мен қорғау мәселелелері негізгі күн тәртібіне қойылғаны белгілі. Осы тұста қазіргі қазақ тілі де әлемдегі басқа тілдер сияқты жаһандық тұтасулар мен бірігулер кезінде өзіне қатысты бірнеше мәселелерді шешуі қажет: тілді ұлттық ерекшеліктерге сәйкес келмейтін тілдік бөлшектерден тазарту; қазақ тілінің түркілік сипатына азар сала отырып, басқа да туысқан түркі тілдерінің сақталуына ықпал ету; тілді бүгінгі демографиялық ауысулардан қорғау, әлеуметтік топтардың тілді өз ыңғайларына қолдануына тосқауыл қою; жаңа мәдениет пен өркениет белгілерін тілге енгізе отырып, тілдің өз табиғи болмысының негізі қалуына жағдай жасау. Осы аталған негізгі мәселелер бүгінгі күні жер шарындағы барша тілдер үшін қауіпті тұсқа айналып отыр. Әлем тілдерін бұрынғы «тіл мәдениеті», «сөз мәдениеті» терминдері аясында қарастырып, оны сақтау үшін жүргізілетін іс-шаралар жетімсіздігін танытып отыр.

Жер шарындағы түрлі жаңа технологиялар мен ғылымның дамуы адамзат үшін игі жетістіктер болғанымен де бірнеше проблемелерды шешуді де талап етуде. Бұл материалдық игіліктерден рухани құндылықтарды қорғау мәселесін тудырып отыр. Осы мақсатты ерте анықтаған шет ел ғалымдары тілге экологиялық зерттеулер қажеттігін айтады.

Жаратылыстану ғылымдарына жататын «ecological» – қоршаған ортаны қорғау туралы ғылым. Осы ғылымды тіл біліміне әкелу тілге жаңа зерттеу бағыттарын пайдалану қажеттілігінен туындап отыр. Қазақ тіл білімінде «эколингвистика» – жаңа ғылым саласы. Бұның қажеттілігі тілді мәдениет ықпалымен қорғау, сөз мәдениеті нормалы қалпында ұстаудың аясының тарылып бара жатқандығымен анықталады.

Қазіргі тіл біліміндегі эколингвистикалық зерттеулердің қажеттілігін төмендегі мәселелер анықтайды.

1 Тіл мәдениеті бір тілдің ішіндегі мәселелерді, тіл ішіндегі заңдылықтардың сақталуын қарастырады.

2 Бүгінгі тілдерге тіл ішіндегі өзгерістерден гөрі сыртқы қауіптердің молдығы анық сезілуде.

3 Кез келген тіл сақталуы үшін ол жеке өзінің нысандарын ғана қорғап қала алмайды. Оның нысандарының сақталуы үшін көршілес тілдердің сақталуы, тектік тілдердің бірлігі қажет.

4 Генеологиялық тұтастық тілдерді сақтаудың негізі болуы шарт деегн теорияны ұстана отырып, тілді сақтауда тектік бірлікті сақтау нысан етілу керек.

5 Тілдердің сақталуы үшін шекаралық, аймақтық сипаттар үнемі назарға ұсталынуы керек деген мәселелер көтерілуде.

6 Тілді сақтау үшін тек тілге қатысты рухани игіліктер ескеріліп қалмауы керек. Онда ұлттың тұтас этностық қалыптары зерттеуге алынуы тиіс.

7 Тілді сақтауда тек рухани құндылықтар еемс, материалдық құндылықтар ескеріліуі шарт. Халықтың тұрмысы мен шаруашылығына қатысты мәселелерге назар аудару, оларды жаңғырту арқылы ғана тілді сақтау мүмкіндігі туатындығын бүгінгі қоғам анықтап отыр.

«Эколингвистика» туралы ғылымының алғашқы пайда болуына түрткі болған – Г. Геккельдің көпжасушалылардың жасалуы туралы теориясы. Алғашқы тектік (генеологиялық) ағашты жасап, осыдан тарайтын бұтақтар арқылы келесі ұрпақты көрсетті. Геккельдің биогенетикалық теориясы бойынша жекелік даму организмнің қоршаған ортасына байланысты құрылады. Осы теорияны тілге салған шет ел ғалымдары бір кездері тілді биологиялық ғылымдар қатарына да жатқызған [1, 7]. Кеңестік тіл білімі ғылымы бұл теорияны бүтіндей қолдамады. Дегенмен бұл туралы пролетариат көсемдерінің бірі Ф. Энгельс «Анти-Дюрингте» де айтады. «Табиғат диалектикасын» жазған Гегельдің еңбегі туралы айта келіп: «... Ол тұңғыш рет бүкіл табиғи, тарихи және рухани дүниені процесс түріндегі нәрсе, яғни үнемі қозғалуда, өзгеруде, қайта құрылуда және дамуда деп таныды, сөйтіп осы қозғалу мен дамудың ішкі байланысын ашуға тырысты» [2, 27]. Гегельдің еңбегі тілдің өзін зерттеуде:

а) табиғи үрдіс немесе организм;

б) тарихи үрдіс (диахрониялы даму);

в) рухани үрдіс (қоғамдағы құндылықтарды сақтаушы, жеткізуші т.б. қызметтері) деп алғандығын анықталады.

Сондықтан да кеңестік саясат түркі мемлекеттерін құртуды түркі тілдерін құрту негізінде жүргізді. Қазақ тіл білімінде тілдің дамуы мен оның өзгеруі, ұлттық сипатын сақтауының қажеттілігін А. Байтұрсынов еңбектерінен кездестіреміз.

«Қазақта жазу-сызу болмаған соң, жалғыз-ақ табиғаттың законына ерген, сондықтан тілі азбаған. Өзгелер табиғатты зорлап, емлеге таңып, тілін аздырған» [3, 396]. «Тіл болу үшін уақыт пен орынның бір болуы шарт. Мысалы, біз қазақ тілі жөнінде айтатын болсақ, белгілі – бір территориядағы белгілі- бір жылдарда тіршілік еткен белгілі – бір халықтың нақты тілі жайында айтқан боламыз. Өйткені тіл бас-аяғы шектеулі бір ғана заманда жасалмақ емес, ол талай замандарды басынан өткереді. Тілді синхроника (син-біргелік, хроника – заман) жолмен тексеру деген сөз бірнеше замандардың нәтижесін бір заманға әкеліп, сәйкестігін қарау болып табылады. Ал бір замандағы тіл фактысын қосып (жинақтап) айсақ, онда грамматика болады. Историческая грамматика деген болмайды – мыс. өйткені барлық замандаға лайықты грамматика жоқ. Бір тілдің лексика арқылы білдіретін ұғымын екінші тіл грамматика арқылы білдіреді» [4, 19]. – деген пікір айтқан Қ.Жұбанов тілдің тарихилығына да назар аударта кетеді. Осы тұста тілдегі «формализмнен» сақтану керектігін ескертіп, осы жолдағы еңбектердің кемшіліктерін де талдайды.

Қазақ тіл біліміндегі қолданбалы теорияны жасаған К.Аханов «Тіл біліміне кіріспе» еңбегінде осы мәселеге өз пікірін білдірген. «19-ғасырда ғылым атаулыда, әсіресе қоғамдық ғылымдар саласында, соның ішінде тіл білімінде әр түрлі құбылыстардың өзгеруі, тарихи дамуы тұрғысынан қарастыратын көзқарас пайда болып, ғылыми зерттеулерде историзм принципі қолданыла бастады. Тіл білімі ғылымдарының осы аталған екі тобының (жаратылыс тану ғылымдары, қоғамдық ғылымдардың) қайсысына жатады? Бұл мәселе ғылым тарихында түрліше қаралып, түрліше шешіліп келеді» [5, 5-7]. Ғалым марксстік-лениндік таныммен жазғанымен де ойлы жаңға назар салатындай пікірлерді сол кезде білдіре алған. Ғалым шетел ғалымдарының неміс лингвисі А. Шлейхердің тілді биологиялық құбылыс деп атауын мсынайды. Бірақ сол кез үшін осындай ойды оқулыққа кіргізудің ой салу мен пікірге шақыру сияқты да болғаны анық.

Тіл білімін жаратылыстану ғылымдарымен сабақтастыра зерттеуге кейінгі кезеңдердегі жаңа таным мен тың ой ықпал еткені белгілі. Қазақ тілінің зерттеуде әдіснамалық негіз етіп ұсталып келген

«марксстік-лениндік» әдіснама тұрақтылықтан алынып, тәуелсіз ой, ұлттық таным шеңберіне салып зерделеу кейінгі кезеңдер жемісі.

Қазақ тіл білімінде лингвоэкологиялық зерттеулерді алғаш қолға алған – профессор Н. Уәли [6].

Лингвоэкология немесе эколингвистика саласын мүлдем жаңа бағыт деуге де келмейді. Шетелдік ғылымда зерттеу бағыттары мен тәсілдеріне қарай өзгерістер болғанымен қазақ тіл біліміндегі тілді әдеби дамуымен сабақтастықта зерттеу, тектік қалпында қарастыру, ұлттық тұрмыс, шаруашылығмен алу, ареальді ескеру, экожүйе негізінде байланыстыру, әлеуметтік фреймдермен жалғастыру Р.Сыздықтың [7], [8], [9] зерттеулерінде де бар болатын.

Ғылымда ономастика – тарих, география және тіл ғылымдарының тоғысқан жерінен пайда болса, ал эколингвистика термині ұғымын алғаш рет 1970 жылы американдық тілші Эйнар Хауген әлеуметтік лингвистика және психологиялық лингвистика ғылымдарының өзара әсерінен, яғни экологиялық [қоршаған орта (кеңістік)], әлеуметтік, психологиялық және тіл ғылымдарының негізінде пайда болғанын сөз етеді.

Эйнар Хаугеннің [10] зерттеуі бойынша эколингвистика адам мен оның тіршілік ортасы туралы жаңа ғылыми бағыт болып қалыптасты. Бұл ғылым саласы қоршаған ортаның заңдары мен қағидалары, ережелері мен қалыптарына сәйкес адамның тілі мен таным қалыптасатынын белгіледі. 20-ғасырдың соңына қарай басталған эколингвистика шетелдік және отандық тіл білімінде ономастика ғылымы аясында тілдік тұрғыдан қоршаған ортамен байланысына басты назар аударылып келген тіл саласы жаңа бағыттар мен міндет, мақсаттарды анықтады. Ал соңғы кезде орыс тіл білімінде эколингвистика мәселесі туралы Е. В. Иванова [11], И. П. Кулясов [12], А. А. Кулясова т.б. ғалымдардың ғылыми зерттеулері пайда болды.

Тілдік орта лингвоэкологиялық зерттеудің түпқазығы болып саналатын қоғам мүшелерінің тілдік санасының қалыптасуына ықпал ететін, тілдік жүйенің жай-күйі мен сол тілді қолданудың қоғамдық-тілдік тәжірибесі, тілдің қоғамдағы болмысына, оның дамуы мен қызмет етуіне әсер ететін экономикалық, идеологиялық, мәдени, әлеуметтік-психологиялық, этнопсихологиялық факторлардың жиынтығы.

Кез келген тілдің екі түрлі қызмет атқаратындығын дәлелдейді.

1 Тіл – қарым-қатынас құралы. Ендеше материалдық құндылықтарды да белгілейді.

2 Тіл – рухани құндылықтарды сақтаушы. Бұл екі қасиеті біртұтас жүйеде болғанда ғана тіл қоғамда толығымен қызмет атқара алады. Егер бір қызметі тоқталса, тілдің екінші қызметі тек әлсіреп қоймайды, тектік қалпын жоғалтады.

Тіл – адамның тіршілік ортасы, белгілі бір қоғамдастықтың, ұлттық ұжымның рухани тіршілік ортасы. Адамдардың да рухани дамуы ана тілі деп аталатын тілдік ортаның сау-саламаттылығына тікелей тәуелді.

1 Тіл – қоғамды біріктіруші.

2 Тіл –қоғамды ортақ мақсат, танымдарға жинақтаушы.

3 Тіл – белгілі бір қоғамдық-әлеуметтік топтарды құрастырушы.

Тілдің осы аталған негізгі белгілері – қоршаған ортамен теп-теңдікті қажет етеді. Яғни жаратылыс заңдарындағы тепе-теңдік заңдылығы тіл арқылы да өлшенеді. Бұл тепе-теңдік ұлттың мәртебесін тікелей байланысты.

1 Ұлттық рухани құндылықтарды сақтай алуына қажетті шарттардың болуы.

2 Рухани сабақтастықты ұстап тұра алуы.

3 Қоршаған орта тепе-теңдіігн сақтай білуі.

4 Қоғамдық-әлеуметтік, қоғамдық-саяси белсенділігі.

Бұл белгілер тілдің тек басты белгілері ғана еемс, экологиялық сиаптатрын анықтауы. Бұл келесі сатымен байланысты.

1 Ұлт тілінің сақталуы шаруашылығының сақталуымен байланысты.

2 Шаруашылығының өзгерісі ұлттың материалдық құндлықтарын өзгертеді. Бұл өзгерістер олардың тілідң тектік қалпынан бөлінуіне әкеледі.

3 Шаруашылықтың өзгеруі тұрмыстың өзгеруіне ықпал етеді.

Шаруашылық пн кеңістік, орта мен адам қатынастарының заңдылығы қоғаммен бірге шешілгені анық. Соның бірі тыйым сөздер қазақтың жазылмаған заңдары болып қалыптасты. Тыйым сөздер адам мен қоршаған оратның төмендегідей белгілері анықтады.

1 Адам мен табиғат заңдарын қадағалады.

2 Адам мен қоғамдық ортаның ережелерін реттеді.

3 Адам мен адам қатынастарын анықтап берді.

4 Адамның өзінің жеке рухани ішкі тепе-теңдігін сақтауды талап етті.

5 Адам мен оның материалдық игіліктерінің ара қатынасын ашты.

1. Үлкеннің алдын кеспе. 2. Жағыңды таянба. 3. Суға түкірме. 4. Тізеңді құшақтама. 5. Бүйіріңді таянба. 6. Түнде суға барма. 7. Малды басқа ұрма. 8. Қу таяқ таянба. 9. Шашыңды жайма. 10. Ошақтағы отты өшірме. 11. Кір суды баспа. 12. Көкті жұлма. 13. Көкті баспа. 14. Айға қолыңды шошайтпа. 15. Отқа түкірме.

Қазақ тілінің эколингвистикалық заңдылықтарды сақтаған тілдік танымдарын тіл тарихының әр кезеңдерінен, әр түрлерінен таба аламыз. Қазақ тілінің де тарихы тереңнен тамыр тартады. Есте жоқ ескі замандар ізін халық тілінен табамыз. Ендеше қазақ ұлты да өзінің бай қазынасы сақталған халық тілінің сыр-сазын танып, оны арғы, бергі, бүгінгі мұрамен, әдебиет, дәстүр, мәдениет, өнермен, сабақтастыра алғанда ғана әлемнің рухани құндылықтары қатарында өз қолтаңбамыз тарихты білу, оның бастау алар кезеңдеріне үңілу, бүгінгі күнге қажетін табуға ұмтылу – барлық халықтарға тән дәстүр. Әрі халықтың бақ-беделін, абыройын көтерумен бірге, мысалы, жоғарыдағы кестеге қарап қазіргі қазақ тіліндегі «ас», «сөз» сияқты сөздердің фонетикалық, лексикалық өзгеріс қалпын да тануымызға мүмкіндік туады.

«Ас» және «сөз» сөздері бүгінгі біздің талдап түсініп жүргеніміздей заттық мағынадағы бірі тамақ деген сөздің синонимі бірі, қатынасты жүзеге асырушы кіші бөлшек қана емес. Бұл – бірнеше тұрақты сөз тіркестерін құрастырып, қазақ тіліндегі ұлттық танымды анықтайды. Екіншіден, табу, эвфемизмдер, этнографизмдер қатарында қолданылып, ұлттық сипатты ашады.

Халық өз тарихын ертеден есте қалдырып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп отырғанда қалады. Тілдік ұқсастықтармен бірге қазақ тілінің, сондай-ақ, басқа да түркі тілдерінің әрбірінің өздеріне ғана тән ерекшеліктері де бар. Тілдің толып жатқан мәселесін экологиялық тұрғыдан қарастырудың мәні айрықша. Тілді тұтынушының, яғни тілдік тұлғаның, тілдік субъектінің ана тіліне деген сүйіспеншілік сезімін, тілдің өткендегісі, бүгінгісі, болашағына деген жауапкершілік сезімін тәрбиелеуде де лингвоэкологияның міндетіне жатады.

Тіл - адамзат қоғамындағы ортаны біріктіруші, ұйымдастырушы. Ендеше тілдің негізгі қызметі – қоғам мүшелерінің бір-бірімен сөйлесу, пікір алысу, арасын жалғастырушы қызметін, яғни қазіргі, бүгінгі, келешек арасына дәнекер болатынын да еске алатынымыз сөзсіз.

Тілдің, сөздің осындай қызметтерімен бірге халық жанында сөз киесі, сөз дауасы, сөз құдіретін, қасиетін құрмет тұтар тыиым

сөздер, мақал-мәтел, даналық ойлар, сөз тіркестерінің де қолданар орнына қарай өз ерекшеліктері сақталған.

Қазақ халқы «Жақсы сөз- жарым ырыс» дейді. Жақсы тілек, игі ой адамды бақытқа жеткізеді деген түсінікті ашады. Мақал-мәтелдер - осының айғағы. Жақсы сөз естіп, білгір жанмен әңгіме құрса, «бір жасап қалдым» деген.

Қазақ халқы бір-бірінің қуаныш пен қайғысына, шаттық пен мұңына ортақтасып отыруды парыз санаған. Қуанышқа құтты болсын айтып, қайғы –мұңды сөзбен, тіл күшімен сейілтуді дәстүр еткен.

Халықта барлық қызық пен қуаныш, қайғы мен зар сөзбен өрнектелсе, дау-дамай, ұрыс «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінімен» шешілген.

Қазақ тіліндегі ұлттық дәстүр, тағылым, таным сипатындағы сөздер қоғамның түрлі сатысында алуан жағдай, жайға қарай үлкен қызметтер атқарған. «Айтылған сөз - атылған оқ» деген халық қағазға түспесе де, хатқа жазылып басылмаса да, кесімді уәжді, қорытылған тұжырымды заң деп қабылдаған.Тілдегі сөздің осындай ерекшеліктерін ескеріп, қоғамдық қызметін шартты түрде бірнеше негізгі топтарға бөлуге болады.

Қазақ халқы осы арқылы сөздің қоғамдық-әлеуметтік орнын белгілеп қана қоймай, психологиялық, философиялық, танымдық мәнін де ашқан. Бұл адам мен қоршаған ортаның сипатын анықтауға бағытталған мақсаттан туғаны анық.

Бүгінгі жаһандық өзгерістер қазақ тілі біліміндегі эколингвистика – саласының мәнін, өз орнын айқындалуына негіз болды. Эколингвистика – тіл білімінің жаңа саласы сонымен бірге бұған дейінгі тілді зерттеудегі ойлардың жалғасы да. Қазақ тіл білімін тектік, материалдық құндылықтар негізінде зерттеудің негізі – эколингвистикалық әдіс-тәсілдермен де байланыстылығы шешілетін әдіс екендігін тілші –ғалымдар өз зерттеулерінде айқындап та берді. Экологиялық сана және эколингвистика өзара байланысты түсініктер болғандықтан да ол қоғамдық санамен, тілдік санамен тығыз сабақтасады. Тілдік бірліктер және экологиялық белгілердің арақатынастары арқылы тілдегі фреймдердің орнына талдау жасау арқылы тілдің рухани және материалдық құндылық ретіндегі орны анықталады. Бұл лингвоэкологиялық дискур және эколингвистикалық бірліктер ұғымдары – өзара байланысты және ерекшеліктері де бар ұғымдар болатындығын ашады. Сондықтан да бүгінгі қазақ тіл білімі ғылымындағы тарихи лингвистика, тіл

мәдениеті, этнолингвистика, эколингвистика және жаратылыс ғылымдарынан экологиялық негізгі білімдерді байланыстыра зерттеу – қажеттілігін айқындап отыр. Қазақ тілінің құрылымы мен тегі, ортасы, қарым-қатынасушылардың әлеуметтік сапасы басқалардан бөлек болғандықтан да бұған ұлттық эколингвистикалық әдіс-тәсілдер мен теориялық негіз керек екені анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Нурушева Д. А. Эколингвистика как раздел языкознания // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 5–4. – С. 890-893.

2 Энгельс Ф. Анти-Дюринг – Алматы : Ғылым, 1957, – 317 б.

3 Байтұрсынов А. Тіл таңлымы – Алматы: Ана тілі, 1992, – 426 б.

4 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер – Алматы : Ғылым, 1999, – 476 б.

5 Аханов К. Тіл біліміне кіріспе – Алматы : Санат, 1993, – 496 б.

6 Уәли Н. Тілтанымдық зерттеулер – Алматы : Ғылым, 2000-2002 ж. ж.; 2003-2005 ж. ж. – 418 б., – 426 б.

7 Сыздық Р. Сөз құдіреті – Алматы : Санат, 1997, - 224 б.

8 Сыздық Р. Сөздер сөйлейді – Алматы : Арыс, 2004, - 231 б.

9 Сыздық Р.Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар – Алматы : Арыс, 2009, - 272 б.

КОНТАМИНАЦИЯ ҚҰБЫЛЫСЫНЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

ТӘКІШ Ә. А.
9 сынып оқушысы, Ы. Алтынсарин атындағы Дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.
АХМЕТОВА Г. Қ.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Ы. Алтынсарин атындағы Дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

Контаминацияланған бірліктердің қайсысы болмасын құрамы, құрылымы жағынан ықшамдалады. Жалпы тіл білімінде контаминациялық құбылыстар еркін тіркес және тұрақты тіркеске қатысты алғаш рет өткен ғасырдың жетпісінші жылдарынан бастап сөз бола бастады. Оған В. А. Инцкович, Б. С. Шварцкопф, С. И. Ройзензон, Н. Ю. Шведова, А. И. Молотков, Л. М. Болдырева, А. М. Бабкин, А. В. Кунина сияқты ғалымдардың еңбектерін жатқызуға болады.

Тіл біліміндегі контаминация құбылысын ықшамдаудың (үнемдеудің) бір тәсілі ретінде қараған дұрыс. Ықшамдау (үнемдеу) – жалпы тіл жүйесіне қатысты және әртүрлі тәсілдермен жүзеге асатын құбылыс. Кезінде А. Мартине үнемдеуге (экономия) аса мән берген болатын: «Постоянное противоречие между потребностями общения человека и его стремлением свести к минимум свои умственные и физические усилия может рассматриваться в качестве движущей силы языковых изменений. Здесь, как и в ряде других случаев, поведения человека подчинено закону наименьшего усилия, в соответствии с которым человек рассматривает свои силы лишь в той степени, в какой это необходимо для достижения определенной цели» [1, 77 б.].

А. Мартиненің ойынша, ықшамдаудың екі түрі болады: *синтагмалық* және *парадигмалық*. Тіл жүйесіндегі ықшамдауды ғалым синтагмалық, ал сөйлеу кезіндегі ықшамдалуды парадигмалық деп таниды. Ықшамдаудың өзі сөйлеуге тікелей қатысты болатындығын осы сала бойынша зерттеп жүрген бір де бір ғалым жоққа шығарған емес. Г. Паульдің пікірінше, тіл жүйесінде синтаксистік құрылымдардың толық нұсқалары болғанымен, сөйлеуде сөйлеу жағдаяты мен контекске қарай қажеттілері ғана пайдаланылады екен [2, 86 б.]. Шындығында да, сөйлеу кезінде қолданылатын синтаксистік құрылым бір-ақ сөзден де тұруы мүмкін. Егер олар жалпы жағдайға қанық болса, сөйлеушілер үшін оның өзі түсінікті болады. Мұндай жағдай барлық тілдерге тән. Ықшамдаудың түрі көп және оның деңгейлік сипаты бар екендігін айта кету қажет. Ассимиляция, редукция құбылыстары фонетика деңгейіне тән болса, контаминация, синкретизм және т.б. одан жоғары тұрған деңгейлерге тән болып келеді.

Ықшамдаудың қай түрі болмасын құрылымға экспрессивті мән үстейді: «… сокращенные и упрощенные конструкции характеризуются динамичностью, свежестью, живостью изображения, особой экспрессивной выразительностью» [3, 130 б.], - дейді ғалым Э. Г. Ризель. Ал ықшамдаудың өзі аяқталған ойды жеткізуге арналған синтаксистік құрылымды біріктіретін, байланыстыратын морфологиялық құралдардың, лексикалық бірліктердің түсірілуі арқылы жүзеге асады. Мұндай құбылысты татар тіліндегі ықшамдалу жайын қарастырған ғалым Ф. С. Сафиуллина «Семантикалық компрессия» деп атайды [4, 82 б.]. Автор компрессияның түрлеріне мыналарды жатқызады: «В простых предложениях наблюдается выпадение аффиксов

сказуемости. В разговорной речи татар появляются новые структурные модели речи татар словосочетаний и предложений: сегментация, парцелляция, уменьшение объема предложения» [4, 82 б.]. Біздің ойымызша, автор бұл жерде компрессия құбылысын жалпы ықшамдаумен синоним мағынасында алып отырған сияқты. Өйткені компрессия құбылысы да парцелляция сияқты ықшамдаудың бір тәсіліне жатады. Контаминацияланған бірліктердің қайсысы болмасын құрамы, құрылымы жағынан ықшамдалады. Жалпы тіл білімінде контаминациялық құбылыстар еркін тіркес және тұрақты тіркеске қатысты алғаш рет өткен ғасырдың жетпісінші жылдарынан бастап сөз бола бастады. Оған В. А. Инцкович, Б. С. Шварцкопф, С. И. Ройзензон, Н. Ю. Шведова, А. И. Молотков, Л. М. Болдырева, А. М. Бабкин, А. В. Кунина сияқты ғалымдардың еңбектерін жатқызуға болады.

Контаминация негізінде жаңа бірліктер пайда болады. Контаминация құбылысын жаңа бірліктердің пайда болуының бір көзі ретінде қарауға болады. Мамандар контаминация құбылысының, әсіресе, фразеологизмдер жасауда актив қолданылатындығын айтады.

Қазақ тіл білімінде контаминация құбылысына ең алғаш тоқталған ғалым – А. Байтұрсынұлы. Ғалымның айтуынша, толық түрде айтылған бағыныңқы сөйлемдердің бәрін болмаса да, көбін-ақ ықшам түрге айналдыруға болады. Ықшамдау деп сол толық түрден ықшам түрге айналдыру айтылады. Қазақ тілінде толық түрінен де ықшам түрі көбірек жүреді. Бағыныңқы сөйлемнің көбі ықшам түрге айналғанда, басыңқы сөйлемге сіңісіп, жоғалып кетеді [5, 308 б.].

А. Байтұрсынұлының «сыйысу» сөзі шет тіл термині (латын) «контаминацияның» мағынасын толықтай аша алады. Және де соның баламасы ретінде қолданылуына да толықтай семантикалық мүмкіндігі бар. Оған шет тілдер сөздігіндегі контаминацияға берілген екінші мағынасы (екі немесе бірнеше оқиғаны қосақтап, араластыра сипаттау) дәлел бола алады. Қазақ тіліндегі «сыйысу» сөзінің де мағынасы осыдан соншалықты алшақтап кетпейді.

А. Байтұрсынұлы сыйысулы құрмаластың екі түрлі: 1) шұбалаң түрде, 2) ықшам түрде айтылатындығын ескерткен. Мұнда дамудың үш негізгі заңдылығының (санның сапаға өтуі, қарама-қайшылық және терістеу) бірі – терістеуді терістеу құбылысы барын байқауға болады. Яғни құрмалас сөйлемдер сыйысу процесі арқылы ықшамдалады да, А.Байтұрсынұлынша айтқанда, сыйысулы құрмаласқа айналады. Оның өзі әрі қарай

ықшамдала алады. Бірақ бұл жердегі ықшамдалу сыйысу құбылысы арқылы емес, көсемше тұлғалары арқылы жүзеге асады.

Қазақ тіл білімінің тарихында мұндай заңдылыққа А. Байтұрсынұлынан кейін Н. Сауранбаев, С. Аманжолов, Е. Жұбанов, Р. Әмір, Қ. Есенов, С. Исаев, З. Ахметжанова, Н. Уәлиұлы, Б. Шалабай, Б. Сағындықұлы, Г. Қосымова, Б. Қапалбековтер назар аударған. Контаминация негізінде жаңа бірліктер пайда болады. Контаминация құбылысын жаңа бірліктердің пайда болуының бір көзі ретінде қарауға болады. Мамандар контаминация құбылысының, әсіресе, фразеологизмдер жасауда актив қолданылатындығын айтады. Бұл жайында зерттеу жұмыстары бар.

Қазақ тіл білімінде контаминация құбылысына ең алғаш тоқталған ғалым – А. Байтұрсынұлы. Ғалымның айтуынша, толық түрде айтылған бағыныңқы сөйлемдердің бәрін болмаса да, көбін-ақ ықшам түрге айналдыруға болады. Ықшамдау деп сол толық түрден ықшам түрге айналдыру айтылады. Қазақ тілінде толық түрінен де ықшам түрі көбірек жүреді. Бағыныңқы сөйлемнің көбі ықшам түрге айналғанда, басыңқы сөйлемге сіңісіп, жоғалып кетеді [12, 308].

А. Байтұрсынұлының «сыйысу» сөзі шет тіл термині (латын) «контаминацияның» мағынасын толықтай аша алады. Және де соның баламасы ретінде қолданылуына да толықтай семантикалық мүмкіндігі бар. Оған шет тілдер сөздігіндегі контаминацияға берілген екінші мағынасы (екі немесе бірнеше оқиғаны қосақтап, араластыра сипаттау) дәлел бола алады. Қазақ тіліндегі «сыйысу» сөзінің де мағынасы осыдан соншалықты алшақтап кетпейді.

А. Байтұрсынұлы сыйысулы құрмаластың екі түрлі:

1) шұбалаң түрде

2) ықшам түрде айтылатындығын ескерткен.

Мұнда дамудың үш негізгі заңдылығының (санның сапаға өтуі, қарама-қайшылық және терістеу) бірі – терістеуді терістеу құбылысы барын байқауға болады. Яғни құрмалас сөйлемдер сыйысу процесі арқылы ықшамдалады да, А. Байтұрсынұлынша айтқанда, сыйысулы құрмаласқа айналады. Оның өзі әрі қарай ықшамдала алады. Бірақ бұл жердегі ықшамдалу сыйысу құбылысы арқылы емес, көсемше тұлғалары арқылы жүзеге асады.

Қазақ тіл білімінің тарихында мұндай заңдылыққа А. Байтұрсынұлынан кейін Н. Сауранбаев, С. Аманжолов, Е. Жұбанов, Р. Әмір, Қ. Есенов, С. Исаев, З. Ахметжанова, Н. Уәлиұлы, Б. Шалабай, Б. Сағындықұлы, Г. Қосымова, Б. Қапалбековтер назар аударған.

Тіл біліміндегі контаминация құбылысы – ықшамдаудың (үнемдеудің) бір тәсілі. Ықшамдау (үнемдеу) – жалпы тіл жүйесіне қатысты және әртүрлі тәсілдермен жүзеге асатын құбылыс.

Ықшамдаудың түрі көп және оның деңгейлік сипаты бар екендігін айта кету қажет. Ассимиляция, редукция құбылыстары фонетика деңгейіне тән болса, контаминация, синкретизм және т.б. одан жоғары тұрған деңгейлерге тән болып келеді.

Контаминация құбылысының тілдегі көрінісіне қатысты зерттеулер нақты мынадай тұжырымдар жасауға негіз болды:

- контаминация екі немесе бірнеше бірліктердің қандай да бір ортақ, жақын белгілерін бір тілдік бірліктердің, яғни бір сөйлемнің бойына сыйыстыру, кіріктіру, жинақтау, топтау, тоғыстыру болып табылады;

- контаминация негізінде жаңа бірліктер пайда болады. Контаминация құбылысын жаңа бірліктердің пайда болуының бір көзі ретінде қарауға болады;

-қазақ тіл білімінде сыйысудың синтаксистік түрімен қоса, семантикалық түрі де болатындығы айқындалып отыр. Семантикалық контаминация көбіне құрмалас сөйлемдерге, оның ішінде негізінен сабақтастарға тән құбылыс болып табылады. Өйткені сабақтас сөйлемдердің арасындағы мағыналық қатынастар көбіне бірдей тұлғалар арқылы жасалады;

- контаминация құбылысы жүйенің бойындағы тілдің ішкі табиғатынан туындайтын құбылыс емес, сөйлеудің (речтің) бойынан туындайтын динамикалық процесс болып табылады. Күрделі сөздер жеке коммуникативтік бірлік болғанымен, о бастағы шығу көзі, қалыптасу механизмдері еркін тіркестер болғандықтан, контаминация құбылысының сөйлеу деңгейінде болатын процесс екендігі дәлелденді;

- контаминация құбылысы кемінде екі тілдік бірліктің сыйысуынан пайда болатындықтан, алдымен күрделену құбылысы жүреді, сонан кейін барып қана тілдік бірлік тұлғалық жағынан ықшамдалады;

- контаминация құбылысы сөз тіркесі деңгейінен басталып, күрделі құрылымдар деңгейіне шейінгі аралықты қамтиды. Синтаксистік қатынасты білдірмейтін сөз деңгейіндегі, лексикалық деңгейдегі күрделі сөз және фразеологизмдер кезінде еркін тіркестерден қалыптасқан десек те, контаминациялану жолымен қалыптасқан фразеологизмдердің тілдік сипаты күрделі сөздерге қарағанда ерекше болып келетіндігі анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мартине А. Принцип экономии в языке // Новое в лингвистике. – Москва : Иностр. лит., 1963. Вып. 3. – С. 532-536.

2 Пауль Г. Принципы истории языка. – М., 1960. – 450 с.

3 Ризель Э. Г. Экономия выражения и устранение избыточных языковых средств в обиходно-разговорной речи // Иностранные языки в высшей школе. – М. : Высшая школа, 1963. – Вып. 2. – С. 127-131.

4 Сафиуллина Ф. С. О сегментации в татарском литературном языке // Советская тюркология. – 1977. – № 1. – С. 81-88.

5 Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы : Ана тілі, 1992. – 445 б.

6 Қойшыбаев М. Н. Деривация және трансформациялық құрылымдар // ҚР БҒМ ҰҒА-ның хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы. –2005. – № 2 – 83-86 б.б. 6 Балли Ш. Французская стилистика. - Москва : Наука, 1961. - 394 с.

7 Матезиус В. Язык и стиль // Парижский лингвистический урок. - Москва : Прогресс, 1967. - 523 с.

8 Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. - Алматы : Атамұра, 2003. - 208 б.

9 Сыздықова Р. Абай және қазақтың ұлттық әдеби тілі. – Алматы : Арыс, 2004. – 616 б.

10 Ванников Ю. Синтаксические особенности русской речи. (Явление парцелляций). М., 1969.

5 Секция. Мемлекеттік тіл және оны оқыту әдістемесі (Латын әліпбиіне көшу мәселелері)
5 Секция. Государственный язык и методика его преподавания (проблемы перехода на латинский алфавит)

ҚАЗАҚ ТІЛІНЕН СӨЗДІК ҚОРДЫ БАЙЫТУҒА АРНАЛҒАН МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ

ЕЛЖАН Е.
11 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
КУАТОВА А. С.
гуманитарлық ғылымдар магистрі, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
МАГАУИН К. М.
информатика пәнінің мұғалімі, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Оқыту тілі орыс сыныптарындағы оқушылардың сөздік қоры аз болғандықтан, айтылым дағдысының даму деңгейінде біраз мәселелер кездесуде. Атап айтсақ, тақырып бойынша өз ойын еркін жеткізудегі, сөйлемді мағынасы жағынан сауатты құрудағы кедергілер. Сөздік – тренажердің мобильді қосымшасын қолдану арқылы қазақ тілінен тиісті тақырыптар бойынша қысқа уақыт ішінде сөздік қорды байытуға мүмкіндік туады.

Компьютер мен ғаламтордың пайда болуымен электронды сөздіктердің басымдылығы айқын болып келеді. Қағаз сөздіктер өз дәуірінде өркениеттің дамуына айтарлықтай үлес қосқаны белгілі. Дегенмен, адам зияткерлігі мен техника дамыған сайын сөздіктің жаңа форматына да сұраныс туып отыр.

Аударма сөздік – лингвистикалық (тілдік) сөздіктің бір түрі. Аударма сөздік екітілді немесе көптілді (мысалы, ағылшынша-орысша-қазақша) болып келеді. Оның негізгі объектісі белгілі бір тілдегі сөздер мен тұрақты сөз тіркестерін екінші тілге тәржімалау.

Бүгінгі күні ғаламтор кеңістігіндегі қазақ тілінің электрондық лексикографиялық ресурстар жүйесі төмендегідей:

1 sozdik.kz қазақша-орысша, орысша-қазақша сайты;

2 «ABBYY Lingvo» қазақша-орысша, орысша-қазақша сөздік;

3 http://lingvo.yandex.ru қазақша-орысша, орысша-қазақша сөздік;

4 Н. Сауранбаев атындағы қор жасаған қазақша-орысша сөздік: http://www.kaz-rus.kz;

5 Лена Ленешмидт құрастырған ағылшынша-орысша-қазақша сөздік http://www.kazakh-glossary.com; (455 836 астам термин мен фраза бар);

6 Қазақша-ағылшынша-орысша сөздік 10000 сөзді қамтыған http://massagan.com/sozdik.php; http://www.termin.kz әртүрлі ғылым салаларының терминдеріне арналған орысша-ағылшынша екітілдік сөздік;

7 http://www.translatos.com/kz/kz-ru/ [2].

Осы сөздіктердің ішінде сөздерді аудару сапасы, техникалық жағынан жақсы жабдықталған онлайн сөздік ретінде «Сөздік.КЗ» пен «Эббии лингво» сайттарын ерекше атап өтуге болады. Аталған сайттар екі жақты қазақша-орысша, орысша-қазақша сөздік түрінде жасақталған. Қағаз сөздіктерге енбей қалған сөздерді кез келген уақытта енгізе алу артықшылықтарына байланысты сөз санының көп болуымен ерекшеленеді. Десе де бұл сөздіктердің қызметі тек аударма жасаумен шектеледі. Біз ұсынғалы жатқан мобильді қосымша сөздердің аудармасын көрсетумен қатар оларды жаттауға, есте сақтауға, практикалық тұрғыда тілде қолданып дағдылануға көмектеседі.

Оқыту тілі орыс сыныптарындағы оқушылардың сөздік қоры жеткіліксіз болғандықтан, айтылым дағдысының даму деңгейінде біраз мәселелер кездесуде. Атап айтсақ, тақырып бойынша өз ойын еркін жеткізудегі, сөйлемді мағынасы жағынан сауатты құрудағы кедергілер қажетті лексиканы тиімді түрде қолдана алмауынан туындауда.

Зерттеу жұмысының фокус тобы ретінде оқыту тілі орыс 10-сынып оқушылары таңдалды. Басты мақсат шектеулі уақыт ішінде оқу бағдарламасындағы «Сауда және экономикалық қарым-қатынас» атты тарау бойынша оқушылардың сөздік қорын байытуға, айтылым дағдысы бойынша ілгерілеуіне, сыртқы жиынтық бағалауға жүйелі дайындалуға көмектесетін мобильді қосымшаны әзірлеп, апробациядан өткізу [1].

Мобильді қосымшаның өнімділігін арттыру мақсатында төмендегі аспектілер негізге алынды:

✓Оқушылардың психо-физиологиялық ерекшеліктері;

✓Сөздерді жаттау методологиясының ерекшеліктері;

✓Лексикография саласының зерттеу объектісін қарастыру;

✓Екітілді сөздіктердің шығу тарихы мен дамуын зерттеу;

✓Электронды сөздіктердің артықшылықтарын анықтау;

✓Мобильді қосымшаның (сөздік-тренажердің) тиімділігін тәжірибеде сынау;

✓Қорытынды шығарып, дайын өнімнің қосымша мүмкіндіктерін анықтап, алдағы даму жоспарын құру.

Сөздіктегі сөздердің тізбегін құрмас бұрын оқу бөлімінің контентін ашатын қажетті материалдар жинақталып, сөздердің грамматикалық, лексикалық мағынасын ашуға, ұсынылатын оқыту ресурстарындағы қолдану жиілігін айқындауға, стильдік, жанрлық қолданысын анықтауға бағытталған зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Ақпаратты қабылдау қызметіне қарай адамдар визуал, аудиал, кинестет, дигиталдарға бөлініп, әрқайсысына тән қасиеттерге ие [3]. Сөздік-тренажердың қызметінде осындай психофизиологиялық ерекшеліктер, тілді үйренудегі әдістемелік аспектілер ескерілді.

Мобильді қосымшаның берер мүмкіндіктері мен артықшылықтары:

✓Сөздердің тақырып бойынша жүйеленіп берілуі;

✓Тілдік бірлікті аудару операциясымен қатар сөздерді жаттауға, есте сақтауға бағытталуы;

✓Физиологиялық ерекшеліктердің ескерілуі;

✓Вокабулярды толықтыру үдерісі тиімді әдіс-тәсілдерге негізделуі;

✓Мультиплеер қызметі;

✓Вокабуляр мазмұнының саралануы;

✓Сөздердің антонимдерін қатар жаттау мүмкіндігі;

✓Қолданушының сөздерді жаттаудағы жеке прогресін қадағалау мүмкіндігі;

✓Нақты мәселені шешуге, күтілетін нәтижеге бағытталуы

✓Қосымшаны жүктеп алу және қолдануы тегін

Тәжірибеге қатысқан оқушылар арасында эксперименттің практикалық бөлімінен кейін өткен сауалнамада мобильді қосымшаны пайдалану нәтижесінде төмендегідей жағымды динамиканы байқағанын атап өтті:

✓Сөздік қордың тақырып бойынша тілдесуге қажетті әрі жеткілікті сөздер және тіркестермен баюы;

✓Актив сөздермен қатар тұрақты тіркестерді тілде орынды қолдануы;

✓Тақырып бойынша ойын айтарлықтай кедергісіз жеткізе алуы;

✓Тақырып бойынша өз көзқарасын білдіріп, оны дәлелдей алуы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Назарбаев Зияткерлік мектептерінде қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытуға арналған Лексикалық-грамматикалық минимум.

2 Құлманов С. Салалық сөздіктер жасау тәжірибесінен // Қазақстанның Педагогикалық ғылымдар академиясының «Хабаршысы». № 1 (қаңтар-ақпан), 2018. [Электронды ресур]. – URL: https://clck.ru/MkAoD [Алынған уақыты 18.12.2018].

3 Денишова Д. А. Репрезентативная система, каналы восприятия и синестезия в рамках вопроса о восприятии человека // Гуманитарный научный вестник. 2017. № 5. [Электронды ресур]. – URL: https://clck.ru/MkBPv [Алынған уақыты 23.10.2018].

ЖАҢА ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІНЕ КӨШУДІҢ ТИІМДІЛІГІ МЕН КЕРІ ӘСЕРІ

ОРАЗБАЙ А. Е.
5 сынып оқушысы, Ұлықбек атындағы № 3 ЖОББМ, Шымкент қ.

Латын әліпбиіне көшу қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі. Әрбір жеке тұлға,оның ішінде біз, оқушылар, оның не үшін керектігін,алдағы уақытта қандай маңызды рөл атқаратынын білуіміз керек. Яғни «Латын әліпбиінің қажеттілігі неде?» «Бұл бізге қажет пе?» деген бүгінгі күннің сауалы – ел келешегін ойлаған әрбір азаматтың көкейінде. Сондықтан да өзіміздің қолданып келе жатқан әліпбиімізді латын жазуына ауыстыру бізге не береді?, қажеттілігі қанша? тиімділігі мен кері әсері қандай? секілді сұрақтарға жауап іздеу, мен үшін алға қойған басты мақсат деп білемін.

Бұл сұрақтардың жауабын іздеуге кірістім. Енді сол ізденістің арқасында тапқан ақпараттарыма тоқталайын.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» мақаласында: «Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық» деп айтқан еді [6].

Арада бір ғасырдай уақыт өткенде, қазақ жазуы таңдау үстінде. Бүгінгі таңда қоғамда әліпбиді ауыстыруға байланысты түрлі пікілер айтылуда. Таразының екі басында-орыс әліпбиі мен латын әліпбиі. Біреулер латын әліпбиінің оңтайлы тұстарын алға тартса,енді басқалары бұл істе асығыстық жасамайық деп сақтандырады. Мен де оқушы ретінде осы мәселеге байланысты өз пікірімді білдіргім келеді.

Бүгінгі компьютер заманында интернет жүйесінде үстемдік ететін латын әліпбиі екені бәрімізге мәлім. Біздің көбімізде электрондық пошта бар. Поштада кирилл, араб немесе басқа емес, латын әріптерімен жазылған. Көліктерді алсақ, нөмірлері, дүкендердің маңдайшалары латын әріптерімен жазылған. Төлқұжатымда да латын әліпбиі тұр. Осындай мысалдарды көптеп келтіруге болады. Латын әліпбиі біздің қоғамымызға еніп кеткен. Оны кез келген адам белгілі дәрежеде біледі. Сондықтан да тұңғыш Елбасымыздың сөзімен айтсам «ағылшын тілі мен интернет тілін жетік меңгеруде» латын әріптерін үйрену бізге өте қажет.

Сонымен қатар қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде мәртебесі көтеріледі деп ойлаймын. Біздің сыныбымыздың оқушылары ағылшын тілін сүйіспеншілікпен оқиды. Қазақ тілі латын әріптерімен жазылса, екі тілді үйренуге жеңілірек болар еді. Ал саяси жағынан алсақ, басқа мемлекеттермен қарым- қатынасымыз оңайырақ болады. Қазақ тілінің халықаралық дәрежеге көтерілуіне жол ашады. Бұл жазу егемендігімізді айқындайтын, халықтың сауаттылығын танытатын көрсеткіш.

Латын әліпбиіне көшу мемлекетіміздің алға жылжуына, жаңа заман талабына сай өркендеуіне, жан-жақты дамуына үлкен үлесін қосады. Латын әліпбиіне көшу мен үшін маңызды.

Бұл мәселеге байланысты елімізге танымал және шетел ғалымдары өз пікірлерін айтуда. Біраз ғалымдар жаңа әліпбиге көшудің тиімді жақтарын мысалдармен дәлелдесе, бірқатар қоғам қайраткерлері, әдебиетшілер қарсы пікір білдіріп отыр. Енді сол пікірлерге жүгінсек, тұтас түркі еліне таныс ғалым М. Мырзахметұлы латын жазуына көшудің бес артықшылығын көрсете отырып, қазіргі аға ұрпақтың бәрі де 42 әріпке қарағанда 28-34 таңбадан тұратын латын жазуын қиналмай тез үйреніп алады деген ойын білдірді [9].

2013 жылы сәуір айында М. Шаханов, Қ. Жұмаділов, М. Құлкенов тағы басқа көптеген қоғам қайраткерлері, 100-ге тарта адам қол қойған, еліміздің Тұңғыш Президентіне мен Премьер-министріне жолдаған ашық хатында қазақ тілін латын әліпбиіне көшірудің қиындығы туралы ашық хат жолдады.Онда былай делінген:

1. Осы күнге дейін Республикамызда еліміздің ежелгі, кейінгі тарихына, мәдениетіне, рухани құндылықтарына байланысты және ғылымымызды, әдебиетімізді, салт-санамызды әспеттейтін миллиондаған атпен кітаптар, ғылыми еңбектер басылды. Латын

әліпбиіне көшкен жас бүлдіршіндеріміз кириллицада басылған баба тарихымыздан, рухани парасатымыздан қол үзіп қалатыны айдан анық. Латыншаға ауысқан Өзбекстан мен Әзірбайжан республикаларының қаншама ғылым, әдебиет, өнер қайраткерлері бізге осы мәселе төңірегінде өз өкініштерін білдіргені жадымызда. Мәселен, Өзбекстанда, кириллица дәуірінде жарты миллион данамен немесе 300, 200, 100 мыңмен шығып тұрған газеттер 5 мың, 3 мың, тіпті мың данаға құлдыраған. Бұл ғасыр компьютер ғасыры болғанымен, күні бүгінге дейін жарық көрген кітаптардың 20, тіпті 10 пайызын латын әліпбиіне аударуға миллиардтаған қаржы қажет. Басқа шараларды жиып қойғанның өзінде, үкімет соңғы жылдары мектеп оқулықтарын жеткілікті түрде басуға қаржы таппай жатқанда,қарын мүддесі ғана алға шығып, онсыз да қауқарсызданған рухани парасатымызды мүлде тұқыртып алатынымыз ешкімге құпия сыр емес.

2. Республикамызда жалғыз қазақ тілінің ғана латыншаға көшуі, туған тілімізде оқып, жаза алмайтындардың саны күрт көбейтіп, кириллицаның бағын одан сайын жандыра түсетіні күмәнсіз... Әліпби негізінде қазақтарды ашық түрде екіге бөлу қылмысқа барабар іс. Сондықтан да, латын қарпіне көшу-орны толмас өкінішке бастары хақ.

Ал «мемлекеттік тілді қорғау» қозғалысының төрағасы Мұхтар Шахановтың ойынша, «қазақ тілі қазіргідей қорғансыз күй кешіп жатқан кезде латын әліпбиге көшу қауіпті.Қазіргі қазақ халқының 60 пайызы өз тілінде оқи алмайды, жаза алмайды. Егер латын әліпбиіне көшсек, жаңағылардың бәрі шетте қалады» [8].

Өзбекстан еліндегі латын әліпбиіне көшу тәжірибесін зерттеу, оның тиімді-тиімсіз тұстарын, оң-теріс әсерлерін анықтау үшін филология ғылымдарының кандидаты Анар Фазылжанованың еңбегін оқып, мынадай ақпараттарды ұқтым: Өзбекстан үшін латын графикалы жазуға көшудің ең басты себебі саяси және экономикалық түркіжайттардан келіп туындаған екен. Ғалым қазіргі өзбек тілінің латын әліпбиі мен оған көшу кезеңінің ең басты артықшылықтары мен кемшіліктерін, халықтың сауат ашу ісінде жаңа әліпби біраз қиындыққа соқтырғаны туралы атап көрсетті [10].

Менің ойымша,басқа елдердің оң-теріс тәжірибелерін талдап, ғалымдарымыз қажетті ұсыныстар жасап, нақты бір шешім қабылдаса екен.Өз басым қазақ жазуын латын әліпбиіне көшіруді толықтай қолдаймын. Себебі, біріншіден, Қазақ елі әлемге танылар еді, яғни кеше ғана егемендігін алған жас мемлекетіміздің тарихы, мәдениеті,

өнері сынды жағы. Екіншіден, әлемдік өркениетте өзінің лайықты орнын табар еді. Кириллица жазуын әлемнің 12 мемлекеті ғана пайдаланады екен.Ал дүние жүзі халықтарының 80 %-ы осы әліпбиге көшкен. Үшіншіден,қазір жаңа технология заманы болғандықтан, барлық техника жазуы латын әліпбиімен шығарылуда, ал оны қолдануда біздің тілімізге келе бермейтін тұстары бар. Оның үстіне латын әрпі-жаңа технология тілі, ғаламтор тілі.

Қорыта келгенде, қазіргі жаһандану жағдайында еліміз әлемдегі дамыған мемлекеттердің көшінен қалмау үшін және технологияның, білім мен ғылымның тілін жетік түсінуіміз үшін латын әріптерін үйренуіміз керек. Өйткені, біз латын жазуымен Қазақ әліпбиін үйрену арқылы әлем тілін түсіне аламыз. Бұл заман талабы.

Осы ғылыми жобаны зерттеу барысында өзім оқитын Ұлықбек атындағы 3 жалпы орта білім беретін мектебінің ұстаздары мен сынып оқушылары арасында «Латыннегізді Қазақ әліпбиіне көшу» туралы ойларын білу мақсатында сауалнама жүргіздім. Сауалнама қорытындысы төмендегідей болды: мұғалімдердің 50%-ы латын әліпбиін қолдайды, қалған 50%-ы әлі де дайындық жұмыстары қажет деп есептейді. Оқушылар арасында 60 %-ы латыннегізді Қазақ әліпбиін қолдап отыр.

Қазақ әліпбиінің латын графикасына көшуіне қатысты Ұлықбек атындағы № 3 жалпы орта білім беретін мектебі **қызметкерлерінің көзқарасы.**

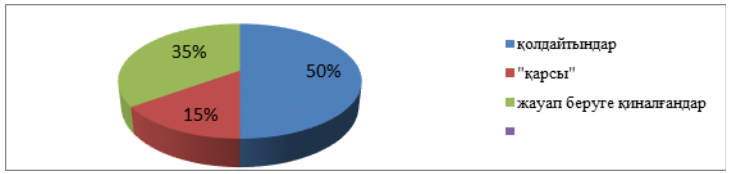

Сурет 1

Қазақ әліпбиінің латын графикасына көшуіне қатысты Ұлықбек атындағы №3 жалпы орта білім беретін мектебіндегі **қолдайтындардың құрамы**

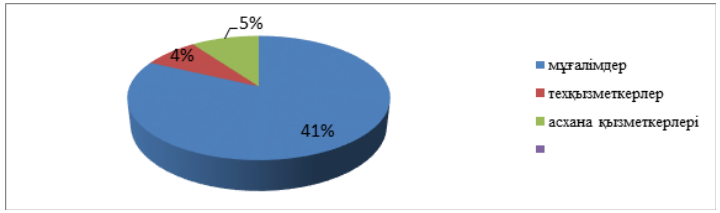

Сурет 2

Қазақ әліпбиінің латын графикасына көшуіне қатысты Ұлықбек атындағы №3 жалпы орта білім беретін мектебіндегі **«қарсы» қызметкерлердің құрамы**

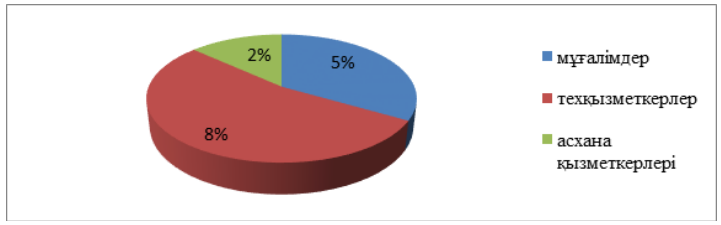

Сурет 3

Қазақ әліпбиінің латын графикасына көшуіне қатысты Ұлықбек атындағы №3 жалпы орта білім беретін мектебіндегі **жауап беруге қиналған қызметкерлердің құрамы**

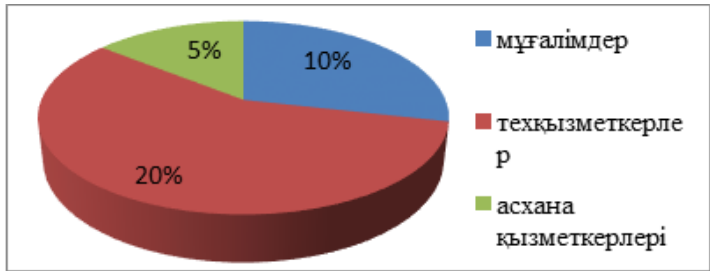

Сурет 4

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы : «Ана тілі», 1992.

2 Латын графикасы негізіндегі қазақ әліпбиі (1929-1940 жж.) // Жаңа ұлттық әліпби негізінде қазақ жазуын реформалау теориясы мен практикасы. – Алматы : Қазақ тілі, 2016.

3 Есенов Қ. Құрмалас сөйлем синтаксисі. – Алматы : «Білім», 1995.

4 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы : «Ғылым», 1999.

5 Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі. – Алматы: «Қазақстан», 1988.

6 Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуірдегі «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы // Егемен Қазақстан. 2017 жыл 27 сәуір.

7 Ижанов З. Әліпби туралы архив не дейді? // Қазақ әдебиеті, 07.07.2000.

8 Ғалымдар жақтаған латын әліпбиіне ақын қарсы.Тіл мәселесі, «Азаттық радиосы», 27 қазан 2011жыл.

9 Латын әліпбиіне көшудің жазу сауаттылығын арттыруға ықпалы. «Алаш айнасы» сайты.

10 Латын әліпбиіне көшу Түркия, Әзірбайжан, Өзбекстан елдерінде қалай жүргізілді? «Абай kz» сайты, 25 қаңтар 2013 жыл.

6 Секция. Орыс филологиясы
6 Секция. Русская филология

СПОСОБЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ НАИМЕНОВАНИЙ ПРОФЕССИЙ В СОВРЕМЕННОЙ БЬЮТИ-ИНДУСТРИИ

АЛТАЕВА А.
ученик 8 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
САРСЕНОВА Д.
ученик 8 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
МАКАНОВА А. К.
учитель русского языка и литературы,
Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Современная бьюти-индустрия – одно из динамично развивающихся направлений бизнеса. Причиной тому является широкая целевая аудитория: современные люди хотят выглядеть молодо, быть красивыми и ухоженными, и регулярно прибегают к различным салонным процедурам. В связи с этим открывается большое количество салонов, предлагающих самые разнообразные услуги: парикмахерские, ногтевой сервис, массажные услуги, косметологические процедуры, SPA-процедуры и многие другие. Интенсивное развитие бьюти-индустрии послужило поводом для появления множества новых терминов. Некоторые термины становятся общеупотребительными, а некоторые понятны только специалистам. И спектр предоставляемых салонами услуг настолько широк, что возникла необходимость обозначить каждого узкого специалиста того или иного направления индустрии красоты. Сегодня почти никого не удивить названиями таких профессий, как *колорист, лэшмейкер, визажист, косметолог-эстетист, барбер, тату-мастер, стилист-имиджмейкер, брейдер* и т.д., тогда как совсем недавно в этой отрасли работали лишь *парикмахеры, маникюрши, мастера педикюра, косметологи, мастера тату.* Так у нас возникла идея проанализировать наименования профессий в современной бьюти-индустрии и цель нашей работы - определить способы образования слов, обозначающих названия специалистов бьюти-сферы.

В ходе работы над темой нашего мини-исследования нами были использованы следующие методы:

- Анализ теоретических материалов;
- Наблюдение за речью, изучение социальных сетей;

- Анкетирование, онлайн-опрос, беседа;
- Обработка полученных данных.

Ведущим фактором, способствующим стремительному развитию индустрии красоты в последние несколько лет, стал рост уровня доходов потребителей. Многие люди удостоверились, что внешняя привлекательность зачастую играет немалую роль в продвижении по карьерной лестнице, и поэтому стали обращаться к профессионалам своего дела в той или иной отрасли индустрии красоты. Если раньше услуги салонов красоты ограничивались традиционным набором из стрижки, укладки, пирсинга, маникюра и педикюра, то со временем он расширился за счет наращивания ногтей, волос и ресниц, татуажа, косметологических процедур и других. Этим и обусловлено, в первую очередь, появление большого количества новых терминов для обозначения самой услуги и определения специалиста, оказывающего эту услугу. Отсутствие соответствующего понятия и современного наименования в информационной базе русского языка приводит к заимствованию иностранных слов и терминов. Например, *брейдер (braider), hair-стилист, nail-мастер, spa-специалист.* Также наблюдается тенденция к использованию одного заимствованного слова вместо описательного оборота: *мастер по наращиванию ресниц – лэшмейкер (Lashmaker), мастер перманентного макияжа бровей – мастер-бровист (brow-мастер).*

В ходе работы нами был составлен список слов (более 40), обозначающих названия специалистов современной бьюти-индустрии. Большая часть слов, обозначающих названия профессий бьюти-сферы, образованы от других слов при помощи словообразовательных элементов русского языка. Стоит отметить, что самым продуктивным способом образования слов-наименований профессий бьюти-индустрии является морфологический способ, а именно суффиксальный и сложение. С помощью **суффиксального способа** образованы названия профессий *стилист, визажист, бровист, массажист, маникюрша, педикюрш; постижер, подолог* (нулевая суффиксация), *косметолог* (нулевая суффиксация) и другие.Например, названия таких профессий, как *парикмахер-стилист, парикмахер-универсал, парикмахер-модельер, врач-косметолог, врач-дерматолог, фитнес-инструктор* образованы при помощи **сложения двух основ** без соединительной гласной. С помощью **сложносуффиксального способа** образованы наименования таких профессий, как *лэшмейкер – lash+make*+суффикс *ер, имиджейкер – image+ make*+суффикс *ер, фэшн-блогер - fashion+blog*+суффикс*ер* и т.д.

Но есть ряд специальностей индустрии красоты, которые не образованы от других слов, а называются целыми словосочетаниями. Это такие слова, как мастер татуажа, *мастер перманентного макияжа (бровей, губ), свадебный стилист, женский мастер, мужской мастер, персональный стилист, мастер эпиляции, мастер депиляции, мастер по шугарингу, мастер по наращиванию ресниц.* Есть салоны красоты и другие учреждения бьюти-индустрии, которые продолжают использовать эти словосочетания для обозначения специалистов. Следует отметить, что многие из этих слов на сегодняшний день имеют и другие, синонимичные названия. Например, *мастер татуажа – тату- мастер (tattoo-мастер), мастер перманентного макияжа- тату- мастер (tattoo-мастер), мастер по наращиванию ресниц – лэшмейкер (lashmaker).* Ряд слов – наименований профессий индустрии красоты заимствованы из английского языка или один из элементов представляет собой английское слово, а вторая часть – русское слово. Это объясняется тем, что большинство терминов, названий продуктов или услуг, которые они оказывают, пришли из английского языка. Например, *мастер по шугарингу* – мастер, выполняющий косметологическую процедуру удаления волос с помощью сахарной пасты, то есть от слова sugar – сахар. По нашим наблюдениям, чем моднее, больше салон красоты, чем шире спектр предоставляемых услуг, тем более новые, современные названия профессий они используют в своей речи. Использование новых названий профессий, заимствований из английского языка указывают на разновидность услуг, оказываемых мастером. Например, *колорист* – услуга: колорирование (color), *брейдер* – услуга: плетение косичек (braid). Другие способы словообразования в образовании наименований профессий оказались, по нашим наблюдениям, непродуктивными.

Подытоживая все вышесказанное, мы можем утверждать, что использование слов для обозначения профессий бьюти-индустрии, пришедших из английского языка, с одной стороны, обогащает нашу речь. Этому есть несколько объяснений: расширение спектра услуг, появление большого количества новомодных процедур, появление косметических продуктов, используемых в работе мастеров. С другой стороны, в основном слова английского происхождения используются молодым поколением. Более старшее поколение продолжает использовать былые названия профессий или услугами некоторых мастеров не пользуется вообще (мастер по шугарингу, лэшмейкер), то есть необходимость использования этих слов отпадает. В целом мы

считаем, что образование названий профессий словообразовательными элементами русского языка или заимствование из других языков (английского, французского) обогащает нашу речь и в то же время экономит время (например, *бровист или мастер-бровист вместо мастер перманентного макияжа бровей*).

В дальнейшем мы планируем продолжить свое исследование в этом направлении, то есть изучать профессиональную лексику специалистов бьюти-индустрии, причины появления и способы образования терминов и исследовать нейминг учреждений бьюти-индустрии.

ЛИТЕРАТУРА

1 Beauty-индустрия: красота всегда в цене. [Электронный ресурс] https://www.beautyindustry.kz/media/view/695 [дата обращения 15.02.2020].

2 Индустрия красоты не сдает позиций на рынке [Электронный ресурс] https://www.caravan.kz/articles/industriya-krasoty-ne-sdaet-pozicijj-na-rynke-368118/ [дата обращения 25.01.2020, 01.02.2020].

3 Способы словообразования в русском языке. [Электронный ресурс] https://russkiiyazyk.ru/slovoobrazovanie/sposoby-slovoobrazovaniia.html [дата обращения 08.02.2020, 15.02.2020].

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ЮМОРИСТИЧЕСКИХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ ВРАЧА

БИКСУЛТАНОВ Д.
ученик 10 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ЖАКУПОВА Г. К.
учитель русского языка, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Врач – одна из интереснейших, но и сложнейших профессий во всем мире. Практически каждому человеку на Земле нужен врач или совет врача. Профессия врача относится к элитарному типу профессий, поэтому всегда подразумевалось, что доктор должен быть образованным, культурным и воспитанным. Речевая деятельность врача занимает важное место, в связи с этим изучению медицинского дискурса уделяется большое внимание. Повышенное внимание к речевому поведению в данной сфере обусловлено антропоцентрической парадигмой современного языкознания, которая активизировала интерес к личностным и социальным сторонам речевой деятельности

[1, 23]. Воздействие словом является важным моментом установления контакта врача с пациентом, помогает успешному лечению. По этой причине достаточно распространен медицинский юмор.

Актуальность нашего исследования определяется тем, что еще недостаточно изучены юмористические высказывания врачей с точки зрения коммуникативных намерений, реализации стратегий и тактик. Также в нашей работе анализируются языковые особенности данных высказываний на лексическом уровне, создается сайт в помощь студентам. В качестве объекта исследования выступают текстовые материалы врачебных шуток. Предмет исследования – языковые особенности врачебных шуток. Гипотеза проекта:исследуя юмористические высказывания врачей мы выявим их лексические и прагматические особенности. Цель работы - рассмотреть языковой портрет и речевое поведение врача, дать многоаспектный анализ юмористических высказываний в медицинском дискурсе и особенности их реализации.

Методы исследования: анализтеоретического материала, опросный метод, количественный анализ, сбор информации, обработка и анализ полученной информации, его обобщение. Материалом для исследованияпослужили данные опросаста человек, количество фактического материала, проанализированных примеровмористических высказываний – 100. Практическая направленность данной исследовательской работы обусловлена тем, что результаты исследования могут быть использованы с целью формирования профессиональной компетенции будущих врачей.

Для создания положительного образа врача и роли в нем речевой культуры и юмора нами был проведен опрос 100 человек, состоящий из 6 вопросов. По данным, полученным в результате первых двух вопросов, мы провели количественный анализ, выявили наиболее частотные ответы и составили положительный образ врача глазами опрошенных. Как мы видим, пациент, прежде всего, ожидает от врача ответственности, терпеливости, человечности и убежден, что иным врач и быть не может. Он наделяет врача наилучшими качествами, присущими людям вообще. На 3 вопрос «Важна ли, на ваш взгляд, речевая культура врача?» 76 % опрошенных ответили «Да», «Необязательна» - 22 % и «Неважна» - 2 %. На 4 вопрос «Согласны ли Вы, что в речи врача должен присутствовать юмор?» 27 % ответили «Согласен», 65 % – «Частично согласны» и «Не согласны» лишь 8 %. На 5 вопрос «Помогает ли юмор в профессии врача при общении с пациентами?» 75 % ответили положительно, что доказывает наше

предположение о важности юмора в медицинской речи. 6 вопрос был направлен на выяснение считают ли опрашиваемые полезным создание сайта «Виртуального врача». 70 % ответили положительно, что указывает на важность создания сайта.

В зарубежной лингвистике большое количество исследований посвящено медицинскому дискурсу. В отечественной лингвистике он только становится объектом исследований. Проблемам профессионального общения врачей и пациентов посвящены работы Э. В. Акаевой, М. И. Барсуковой, В. В. Жура, Ю. В. Рудовой. В нашей работе анализу подвергается общение врача с пациентом, которое представляет собой один из видов институционального (медицинского) дискурса, а именно изучение роли юмора в данном общении [4]. Коммуникативное намерение осуществляется посредством стратегий, которые определяются основными интенциями. В соответствии с разными этапами взаимодействия врача и пациента выделяют диагностирующую, лечащую и рекомендующую стратегии [5]. Стратегии медицинского дискурса реализуются с помощью определенного набора речеповеденческих (специализированных и неспециализированных) тактик, оказывающих непосредственное эмоциональное воздействие на пациента [6, с. 162]. Выбор тех или иных тактик и ее эффективности, с точки зрения М. И. Барсуковой, зависят от профессиональных целей и ситуаций общения, от типа личности и общей, в том числе речевой, культуры врача [7]. Коммуникативные стратегии являются координаторами отношений между коммуникантами, при которых субъект речевого воздействия регулирует речевое поведение объекта.

Эффективной стратегией совладания и защитного механизма в работах зарубежных психологов рассматривается юмор (R. Martin, H. Lefcourt). Поскольку юмор по существу включает несоответствия и множественные интерпретации, он позволяет людям изменить взгляд на стрессовую ситуацию, переоценив ее с новой и менее угрожающей точки зрения. В результате этой юмористической переоценки ситуация становится менее стрессовой и более управляемой. Помимо этого, положительная эмоция может приносить физиологическую пользу, ускоряя восстановление от сердечно-сосудистых последствий любых отрицательных эмоций, которые могли быть вызваны стрессом [8, 10].

С позиций прагмалингвистического подхода стратегия определяется как «совокупность речевых действий», «цепочка

решений говорящего, его выборов определенных коммуникативных действий и языковых средств».На материале собранных юмористических высказываний нами были рассмотрены стратегии и тактики, применяемые врачами для реализации коммуникативных намерений, их практическую направленность при работе врача. За основу при распределении стратегий и тактик мы взяли работу Барсуковой Марины Игоревны «Медицинский дискурс: стратегии и тактики речевого поведения врача» и представленную ей классификацию. Нами были выделены некоторые тактики, реализовать которые помогают юмористические высказывания. Тактика разъяснения: сегодня Вам должны были снять гипс. Но не срослось. Тактика поддержания эмоционального равновесия: 1) - Так, что у вас с рукой? - Я сломал её в двух местах, доктор.

– Будьте осторожны. Впредь избегайте подобных мест. Речевые тактики реализации лечащей стратегии. Тактика утешения:1) – Доктор, у меня с ногами плохо! – С ногами хорошо, вот без них плохо. 2) Доктор, помогите, у меня нос заложен! – Я вас умоляю! У меня дача, машина и квартира заложены, а вы тут со своим носом! Тактика налаживания контакта: пациенты у меня сегодня отборные. То просят определить цвет глаз ребенка, то, когда он родится. Я же не шарлатан, все это знать (улыбаясь). Несомненно, виды тактик этим перечнем не исчерпываются. Они обширны, как и обширна тематика речевой коммуникации. Анализируемый материал показывает, что четкое и однозначное выделение конкретной речевой стратегии в профессиональном общении не всегда возможно. Слияние и взаимопроникновение речевых стратегий является характерной особенностью медицинского дискурса.

Юмор, причины его возникновения, способы реализации привлекают внимание ученых еще с древних времен. В нашей работе юмористические высказывании рассматриваются с языковой стороны, на лексическом уровне, то есть выделяются такие приемы как юмор, ирония, языковая игра, сарказм, что составляет традиционную классификацию видов комического. Что же касается оригинальной классификации, к ней относят юмор, сатиру, сарказм и чёрный юмор. Выделение таких видов комического основывается на дифференциации объектов комического, степени агрессии и интенсивности отрицания [9]. Так, юмор представляет собой самый мягкий вид комического, объектом которого являются отдельные недостатки окружающей действительности. Сарказм и сатира характеризуются высокой степенью отрицания и агрессии, при

этом сатира высмеивает авторитеты, политические институты, а сарказм – социально опасные качества или проявления личностей, или даже целых социальных институтов [8].

Приведем некоторые способы реализации врачебных шуток. Одним из часто встречающихся приёмов является ирония – категория, характеризующая расхождение намерения и его результата. Например, *«- Доктор, меня все игнорируют! - Следующий!», «- Мне очень не нравится Ваш кашель. - Не могу ничего поделать - другого нет», «- Скажите, Вы курите? - Нет. - Жаль, а то бы я Вам посоветовал бросить и Вам бы полегчало» и др.*

Сарказм - также один из видов комического, высшая степень иронии, представляющая собой едкую, злую насмешку над изображаемым явлением. Элементами сарказма наполнена почти вся сатирическая литература. Сарказм является одним из важнейших стилистических средств, используемых в сатире и юморе. Например: *1) - Доктор, выпишите мне снотворное на 6 дней - Но я не хочу спать так долго. 2) - Доктор, что применять при раскалывающей головной боли? - Клей.*

Следующий выявленный нами прием – каламбур-стилистический оборот или самостоятельная миниатюра, основанная на нарочитой или невольной двусмысленности, порожденной сходным звучанием слов и словосочетаний, имеющих разное значение и придающих речи или тексту оттенок комизма. *Например: Доходы офтальмологов растут на глазах.*

Широко в юмористических высказываниях представлена языковая игра, намеренное отклонение от языковых форм, которое имеют место, когда говорящий можно сказать «играет» с формой речи, а свободное отношение к форме речи получает эстетическое задание, пусть даже самое скромное. Примеры:

1) Операция прошла отлично, пациент спит без задних ног

2) Самые обидные ярлыки на людей вешают патологоанатомы.

К еще одному приему относится намёк, который с помощью предоставления возможности адресанту самостоятельно понять суть высказывания создает комический эффект. *Например, «- Доктор! А мне обязательно делать такую дорогую операцию? Мне ведь надо содержать жену и детей! - Мне тоже, дорогой!».*

Специфика медицинской работы, повышенная степень профессиональной ответственности, частые профессиональные стрессы порождают эмоциональную отстранённость в общении с пациентами и необходимость эмоциональной разгрузки в

неофициальном общении. Одним из средств психологической релаксации медицинских работников является юмор, а нередко «чёрный юмор». Основной функцией юмора является защитная: медицинские работники «закрываются» от сложностей окружающего мира путём комического переворачивания профессиональной действительности. Объектом «чёрного юмора» являются общечеловеческие, культурные, индивидуальные ценности. Например, «Доктор, я все тревожусь, а вдруг операция пройдет неудачно? - Если операция пройдет неудачно, то Вы об этом даже не узнаете», «Доктор, а мне как бы легче стало… Можно мне попить! -Никаких проблем! Воля умирающего – закон».

В результате проведенного исследования был создан интегральный образ врача в языковом сознании ста опрошенных человек. В их сознании в сознании положительный образ врача формируют преимущественно такие качества как ответственность, речевая культура, терпеливость и спокойствие. Также была отмечена важность наличия чувства юмора у врача. Коммуникативные намерения врачей осуществляются посредством стратегий, которые определяются основными интенциями. Эффективной стратегией совладания и защитного механизма в работе врачей является юмор. В нашей работе, опираясь на работу Барсуковой М. Ю., мы исследовали речевые стратегии и тактики, коммуникативные намерения врача при использовании юмористических высказываний. Можно сказать, что юмористическое речевое действие имеет большое значение для коммуникантов в процессе общения. Оно может быть использовано для того, чтобы поддержать или подбодрить пациента во время лечения, дать ему советы и рекомендации.

На основе собранного материала в количестве 100 примеров были проанализированы способы реализации юмористических высказываний врачей на лексическом уровне. Нами выявлены такие приемы как сарказм, ирония, языковая игра, каламбур и др. Составлена диаграмма частотности употребления данных приемов.

В результате работы над проектом был разработан сайт, который может быть полезен студентам, обучающимся на медицинском факультете и всем, желающим узнать побольше о своем здоровье и медицине. Содержимое сайта включает в себя интересные и познавательные статьи, советы, стратегии и тактики общения с пациентами, медицинский юмор с полезными гиперссылками, истории врачей и много другого полезного материала.

В перспективе развития проекта планируется развитие практикоориентированности сайта и изучение юмористических высказываний врачей не только на лексическом, но и на всех языковых уровнях.

ЛИТЕРАТУРА

1 Карасик В. И. Речевая коммуникация: дискурсивный аспект// Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания». – СПб. : Питер, 2013. – С. 64–70.

2 Гончаренко Н. В. Суггестивные характеристики медицинского дискурса: дис. на соиск. учен. степ. канд. фил. наук. – Волгоград, 2007. – 344 с.

3 Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.

4 Труфанова И. В. О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика//Филологические науки. – М. : 2001. – № 3. – С. 56-65.

5 Барсукова М. И. Медицинский дискурс: стратегии и тактики речевого поведения врача: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. – Саратов, 2007. – 21 с.

6 Бейлисон Л. С. Характеристики медико-педагогического дискурса (на материале логопедических рекомендаций): дис. канд. филол. наук. – Волгоград, 2001. – 177 с.

7 Казакова Д. В. Категория комического в медицинском дискурсе: автореф.дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. – Кемерово, 2013. – 256 с.

ЯЗЫКОВАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА

БИСИМБАЕВА Т.
ученик 9 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ЖАКУПОВА Г. К.
учитель русского языка,
Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

На современном этапе в лингвистике нередко изучаются языковые особенности рекламных текстов. В нашей работе рассматривается языковая игра как средство создания эффективного рекламного текста.

Актуальность данной работы определяется тем, что содержание русскоязычных рекламных текстов и способов эмоционального воздействия на аудиторию обновляется и требует отдельного изучения. В частности, в нашей работе рассматривается языковая игра как средство создания эффективного рекламного текста на языковых уровнях.

В качестве материала для исследования выбраны русскоязычные рекламы. Объект исследования – русскоязычные рекламные тексты. Предмет исследования – языковая игра как способ создания эффективного рекламного текста. Фактическим материалом послужили современные рекламные тексты в количестве 100 единиц, полученные методом сплошной выборки из рекламных русскоязычных изданий.

Цель исследования заключается в изучении языковой игры как средства создания эффективного рекламного текста на языковом уровне.

Исходя из цели исследования были поставлены следующие задачи:

– Рассмотреть основные теоретические определения понятий «реклама» и «языковая игра»;

– Изучить средства создания эффективного рекламного текста;

– Выявить и проанализировать на языковом уровне способы создания эффективного рекламного текста с помощью языковой игры.

В качестве методов исследования в работе применялись следующие методы: изучение теоретического материала, метод сплошной выборки, метод статистической обработки данных, количественный анализ и метод классификации.

Теоретической базой исследования послужили труды Журавлева А. П., Пироговой Ю. К. и др.

Реклама – это вид коммуникации между адресатом и адресантом, а именно между производителем и потребителем. В рамках маркетингового подхода реклама рассматривается как одно из основных средств маркетинговых коммуникаций и потому языку рекламных текстов уделяется особое внимание.

Рекламный текст – это коммуникативная единица, которая функционирует в сфере маркетинговых коммуникаций и предназначена для неличного оплаченного продвижения товара или услуги, идеи или социальной ценности. С функциональной точки зрения, рекламные тексты наиболее полно совмещают в себе реализацию двух функций воздействия - это функция воздействия языка, реализуемая с помощью всего арсенала лингвистических

средств выразительности и функция массовой коммуникации, реализуемая с применением особых медиатехнологий, характерных для того или иного средства массовой информации. Практически для всех современных рекламных текстов характерно использование различных игровых приемов во всем их разнообразии, что само по себе непосредственно связано с сутью рекламы, которая заключается в привлечении внимания реципиента [1].

Языковая игра с точки зрения лингвистов рассматривается как игра для усиления ее выразительности или же создания комического эффекта. Под языковой игрой мы будем подразумевать в дальнейшем любое свободное, «игровое» отношение к форме речи, которое преследует определенную цель: выполняет эстетическое задание. Это может быть и незатейливая шутка, и более или менее удачная острота, и каламбур, и разные виды тропов (метафора, сравнение и т.д.) [2].

Среди основных функций языковой игры исследователи Н. В. Лазовская, Е. С. Ефремова, Т. П. Куранова и др. выделяют ведущие её функции, такие как комическую, экспрессивную, оценочную и манипулятивную. Многофункциональность языковой игры и ее ориентация на достижение определенного эффекта обусловливает широкое употребление языковой игры в различных рекламных текстах, придает текстам яркость и выразительность.

В. З. Санников, анализируя семантические, синтаксические и прагматические характеристики языковой игры на различных языковых уровнях, предлагает следующее определение: «Языковая игра – это некоторая неправильность (или необычность), осознаваемая и намеренно допускаемая говорящим». Е. М. Александрова также определяет языковую игру как «осознанное и целенаправленное использование экспрессивных ресурсов речи, имеющее установку на создание комического эффекта». Исследователь подчеркивает, что языковая игра отражает лингвокреативность мышления, способность языковой личности к словотворчеству, вместе с тем отмечая, что эта способность не является обязательной у всех носителей языка, поскольку зависит от уровня лингвистической компетенции и психологического типа личности [3].

Б. Ю. Норман, характеризуя языковую игру как сложный и многоплановый феномен, отмечает, что языковая игра высвобождает творческий потенциал носителя языка, приносит ему эстетическое удовлетворение, предоставляет возможность отрегулировать отношения с собеседником, а также продемонстрировать определенную степень творческой свободы [4].

Применение игровых приемов помогает рекламодателю создавать оригинальную и интересную рекламу, которая вызывает непосредственные ассоциации с оригинальностью рекламируемого продукта и естественным образом привлекает внимание покупателя.

Языковая игра помогает рекламному тексту избавиться от «скучности», заурядности, способствует выделению его из ряда огромного количества рекламы и, тем самым, добиться расположения потребителя. Также характерная особенность рекламного текста заключается в том, что способность к ее запоминанию адресатом напрямую взаимосвязана с его заинтересованностью. В рекламном деле лишь один участник коммуникации – рекламодатель прилагает усилия для ее успешной реализации.

В рекламе большую ценность представляет использование новых слов, а также нестандартное употребление уже известных. Здесь же приветствуется необычное применение синтаксических конструкций, фонетики, графики и т.д. В общем – всего того, что привлечет внимание потенциального потребителя.

Язык рекламы мгновенно реагирует на появление новых идей и событий, а изменения в любой жизненной сфере неизбежно отражаются в рекламных текстах. В создании игрового стиля рекламы участвуют разноуровневые языковые средства – фонетические, графические, морфологические, лексические, словообразовательные и т.д.

В поисках новых средств выражения оригинальности, экспрессивности рекламных текстов, оценочности в них копирайтеры используют различные способы и приемы языковой игры - игры с внутренней формой языковой единицы графическими, словообразовательными, лексическими и другими средствами [5].

Для реализации задач проекта нами было изучено 100 примеров рекламного текста и рассмотрены приёмы языковой игры для создания комического на различных уровнях языка, а именно на фонетическом, словообразовательном, морфологическом и лексическом. Каждый уровень обладает определенными языковыми приемами для реализации языковой игры.

Существует множество приемов и средств языковой игры, которые можно разделить на несколько категорий в зависимости от того или иного раздела языка: фонетические, графические, морфологические, словообразовательные и лексические.

Проявление языковой игры на фонетическом уровневоздействует на эмоции потребителей, для более сильного эффекта с помощью звука

или созвучия. Предназначение языковой игры на фонетическом уровне - воздействие на эмоции аудитории, создание определенного настроения, что достигается с помощью применения различных языковых средств. Среди найденных нами случаев наиболее распространенным является прием аллитерации, поскольку многие создатели рекламных текстов учитывают звуковое влияние на восприятие рекламы. Например, *«Maxfun – взрывной вкус развлечений» ([взр], [ввк] и [вл] – передают идею взрыва.* Весьма эффективный способ создания рекламных слоганов – **игра слов,** построенная на вычленении в составе звукового комплекса слов-омофонов: *«Квас не Кола – пей «Николу».* Особо следует сказать о таком средстве создания звуковой выразительности, как **рифма,** особый вид регулярного звукового повтора, созвучие в окончании двух или нескольких слов. Такая организация слогана способствует лёгкости произнесения и запоминания: *M&M`s: в любом месте веселее вместе, Ваша киска купила бы Вискас!Мистер Пропер веселей, в доме чисто в два раза быстрей»,«Изжога достала? – прими таблетку «Гастала».* К графическому уровню языковой игры довольно часто относят такие приемы как шрифтовыделение, цветовыделение и нарушение стилистических языковых норм: *«Хватит мечтать – пора обLADAть».*

К морфологическому уровню относится словообразовательная игра - порождение новых слов: **неологизмов,** окказиональных новообразований. К примеру, *«Якобс: сила аромагий»* или реклама шоколадки «Snickers»: *«Не тормози! Сникерсни!».* Конечно, многим придется «по душе» это «новопридуманное» слово «сникерсни», отлично вливающееся в современный сленг.

Также к данному уровню относим наиболее часто используемые **сравнительные формы слов.** Сравнение состояния волос, кожи, постиранных вещей с состоянием до его использования, является, пожалуй, типом сравнения в рекламе. Рассмотрим ряд примеров: *Фэйри. В 2 раза гуще. В доме чисто в два раза быстрее. Ресницы в 2 раза длиннее и т.д.*

В ходе нашей работы подавляющее большинство рекламных текстов мы отнесли к лексическому уровню. Самыми распространёнными выразительными средствами для осуществления игры слов послужили: метафора, антитеза, лексический повтор, аллюзия и другие. **Гипербола** - чрезмерное преувеличение чувств, значения, размера, красоты и т. п. описываемого явления. Например, *«Совершенный цвет. От универсального классического до неотразимого матового», «Баунти. Райское наслаждение».*

Следующий выявленный нами пример – **метафора,** переносное значение слова, основанное на уподоблении одного предмета или явления другому: *Орбит: время блистать.* **Сравнения:** *«Шоколад Dove такой тающий, обволакивающий, как шелк». Или серия роликов «Актимель»: «Ваш организм крепость, которой нужна защита».* **Антитеза:** *«плати меньше-живи лучше» и мн.др.*

В ходе исследования мы изучили основные теоретические материалы и труды, средства создания эффективного рекламного текста,рассмотрели языковую игру как средство создания эффективного рекламного текста на языковом уровне. В результате, мы можем сделать вывод о том, что эффективность реализации языковой игры реализуется на каждом уровне своими языковыми особенностями, но направлены на один общий эффект – привлечение внимания с помощью игры слов, которая позволяет добиться максимального воздействия на потребителя и способствует увеличению спроса на тот или иной товар.

ЛИТЕРАТУРА

1 Амири Л. П. Игра словкак способ привлечения внимания к рекламномутексту (на материале современной и англоязычной рекламы): журнал Журналистика: информационное пространство, №3 (15) / Отв. ред. А. Л. Факторович. – Краснодар: Кубанский государственный университет, 2004. – С. 33-37.

2 Викторова О. А. Разные подходы к исследованию языковой игры на современном этапе: Вестник ТвГУ. Серия «Филология». – 2014. – № 2. – С. 174–180.

3 Голикова Ю. В. Языковая игра в англоязычных рекламных слоганах, понятие «языковая игра», 2015. - Электронная библиотека - С. 4-6.

4 Земская Е. А. Языковая игра / Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. – М. : Наука, Глава V. 2003 - С. 39-54.

5 Журавлев, А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлев. – М. : Просвещение, 1991 – С. 38.

СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ОБРАЗОВ ВРАЧЕЙ В РАССКАЗАХ А. П. ЧЕХОВА

ЕГЕУБАЕВА Г. Ж.
ученик 10 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ХЛЫНИНА Т. А.
учитель-модератор русского языка и литературы, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Творчество великого русского классика, прозаика и драматурга Антона Павловича Чехова до сих пор вызывает интерес у читателей, несмотря на возраст и сферу деятельности. Герои его произведений были представителями различных профессий, но особое внимание писателем уделялось медицинским работникам. Все мы знаем, что Чехов по своему призванию был не только прославленным писателем и драматургом, но и врачом, поэтому многие его произведения посвящены своим коллегам врачам. Уже в школьном возрасте А. П. Чехов знал, что будет поступать на медицинский факультет, и, хотя причины, по которой он принял такой решение, он не помнил, но о своем выборе никогда не сожалел. Нисерьезная болезнь, ни творческая деятельность не помешали Чехову продолжить заниматься врачебным делом. Более того, он в шутку говорил: «Медицина – моя законная жена, а литература – любовница» [3]. Таким образом, мы понимаем, что Чехов находил время как для творческой деятельности, так и на расширениемедицинских знаний и их практическое применение. Кроме этого, изучение и понимание психологии своих пациентов помогли избежать Чехову многих ошибок в своей писательской деятельности.

Особый интерес вызывает то, как именно автор изображал своих героев-врачей, раскрывал их психологию и изображал внутренний мир, описывал чувства. Зачастую врачи фигурируют в рассказах Чехова в качестве положительных персонажей, они трудолюбивы, самодостаточны и интеллигентны. То же самое можно сказать и о самом авторе. В качестве примера можно взять Осипа Дымова из рассказа «Попрыгунья», который, несмотря на равнодушие и глупость со стороны жены, завал на работе, оставался спокойным, рассудительным и даже пожертвовал своей жизнью, спасая ребенка от недуга: « – Знаете от чего он заразился? Во вторник у мальчика высасывал через трубочку дифтеритные палочки. А к чему? Глупо… Так, сдуру…» [1, с. 115]. Чтобы раскрыть образы своих героев-врачей, А.Чехов в своих произведениях «Попрыгунья»,

«Жена», «Случай из практики», «Рассказ старшего садовника», «Ионыч», «Враги» и т.д. использовалречевую характеристику героев (внутренние монологи, диалоги), взаимохарактеристику персонажей и авторскую характеристику. Так какова же роль средств создания художественных образов в творчестве Антона Павловича Чехова, в частности в изображении литературных персонажей?

Чаще всего Чехов прибегает к авторской характеристике, когда рассказывает о своем герое [2, с. 29]. В результате у читателя формируется образ персонажа и первое впечатление о нем. Например: «Ее муж, Осип Степаныч Дымов, был врачом и имел чин титулярного советника. Служил он в двух больницах: в одной - сверхштатным ординатором, а в другой – прозектором. Ежедневно от девяти часов утра до полудня он принимал больных и занимался у себя в палате, а после полудня ехал на конке в другую больницу, где вскрывал умерших больных» [1, с. 91], «Он, как медик, правильно судивший о хронических страданиях, коренная причина которых была непонятна и неизлечима, и на фабрики смотрел как на недоразумение, причина которого была тоже неясна и неустранима, и все улучшения в жизни фабричных он не считал лишними, но приравнивал их к лечению неизлечимых болезней» [7]. К тому же, описывая персонажа в начале и в конце произведения, автор позволяет читателю понять, как жизнь и определенные обстоятельства повлияли на героя. Так, Старцев из молодого, еще неопытного и не сильно богатого перерастает в «Прошло еще несколько лет. Старцев еще больше пополнел, ожирел, тяжело дышит и уже ходит, откинув назад голову. Когда он, пухлый, красный, едет на тройке с бубенчиками…» [1, с. 341] человека статного, уважаемого и при деньгах.

Не менее важными являются портреты персонажей, то естьописание внешности герояв произведении. Часто встречается и психологический портрет, где через внешность героя раскрывается его характер. Данный прием автор неоднократно использует в рассказе «Враги», описывая внешность Кирилова: «в темноте уже ясно вырисовывалась высокая сутуловатая фигура доктора с длинной, узкой бородой и с орлиным носом», «доктор был высок, сутуловат, одет неряшливо и лицо имел некрасивое»; раскрывая его характер: «Что-то неприятно резкое, неласковое и суровое выражали его толстые, как у негра, губы, орлиный нос и вялый, равнодушный взгляд». Но затем автор говорит о том, что не всегда внешность дает верное представление о внутреннем мире человека: «Глядя на всю

его сухую фигуру, не верилось, чтобы у этого человека была жена, чтобы он мог плакать о ребенке» [4, с. 42].

Неоднократно автор используетвнутренний монолог – речевая партия героя, обращенная к самому себе и произносимая «про себя», не вслух [2, с. 29]. К примеру, по тому, как Королев рассуждает о социальном неравенстве, можно понять, что, несмотря на свой статус, его по-прежнему волнуют проблемы как бедных, так и богатых: «Тут недоразумение, конечно… И выходит так, значит, что работают вся эти пять корпусов и на восточных рынках продается плохой ситец для того только, чтобы Христина Дмитриевна могла кушать стерлядь и пить мадеру», «Хорошо чувствует себя здесь только одна гувернантка, и фабрика работает для ее удовольствия» [7]. А в «Ионыче» автор использует сразу два приема – внутренний монолог и автохарактеристику: «И к лицу ли ему, земскому доктору, умному, солидному человеку, вздыхать, получать записочки, таскаться по кладбищам, делать глупости, над которыми смеются теперь даже гимназисты? …Так думал Старцев, бродя в клубе около столов, а в половине одиннадцатого вдруг взял и поехал на кладбище» [1, с. 330]. Здесь можно заметить дилемму, ставшую перед героем, где образ используется в качестве одной из причин не совершать действия – ехать на кладбище к Екатерине Ивановне. Старцев, считающий себя человеком из высшего общества, не желает так унижаться из-за дамы, однако затем по его следующим размышлениям становится ясно, что он испытывает чувства к Котику и питает надежду, что и побудило его на такой поступок: «У всякого свои странности… Котик тоже странная, и – кто знает? – быть может, она не шутит, придет» [1, с. 330]. Далее Старцева не раз терзают сомнения, внутренние переживания и волнения, что является доказательством его чувств.

Значительную роль в создании образов играют диалоги, которые также служат способом характеристики персонажа, а иногда способствуют развитию сюжета [2, с. 29]. «Две ночи не спал! – говорил он, наивно глядя на меня и причесываясь. – Одну ночь с роженицей, а другую, всю напролет, клопы кусали, у мужика ночевал. Спать хочу, понимаете ли, как сатана!» [5] уже на этой фразе мы понимаем, что Соболь – человек хоть и простой, но одинокий. Поэтому он с такой радостью, чуть ли не с порога начинает рассказывать о своей жизни и о том, что с ним недавно приключилось. Также во время диалога герои врачи могут описывать самих себя своим собеседникам: « – Ты, Дымов, умный,

благородный человек, - говорила она, - но у тебя есть один очень важный недостаток. Ты совсем не интересуешься искусством. Ты отрицаешь и музыку, и живопись. – Я не понимаю их, - говорил он кротко. – Я всю жизнь занимался естественными науками и медициной, и мне некогда было интересоваться искусствами» [1, с. 95]. Здесь становится понятно, что Дымов человек действительно заинтересованный и преданный своему делу.

Благодаря взаимохарактеристике создаются образ и представление не только об описываемом персонаже, но и о том, кто его описывает. Данный прием используется на протяжении всей истории старшего садовника из одноименного рассказа: «Он, очень довольный, медленно закурил трубочку, сердито посмотрел на рабочих и начал: – В одном маленьком городке поселился пожилой, одинокий и некрасивый господин по фамилии Томсон или Вильсон, - ну это все равно… Он был всегда угрюм и несообщителен и говорил только, когда этого требовала его профессия» [6]. «Служил науке и умер от науки. А работал, как вол, день и ночь, никто его не щадил, и молодой ученый, будущий профессор, должен был искать себе практику и по ночам заниматься переводами, чтобы платить вот за эти… подлые тряпки!» [1, с. 118], – говорит Коростелев, скорбя по Дымову, подтверждая ранее приведенные слова самого врача. Однако в рассказе «Ионыч» автор показывает, что не всегда персонажи верно и правдиво описывают других: «Когда я думала о вас в Москве, вы представлялись мне таким идеальным, возвышенным…» - здесь Екатерина Ивановна всего лишь льстит Старцеву, хотя на самом деле сама же изначально не признавала его в качестве жениха [1, с. 340].

В результате исследования образов врачей в рассказах А. Чехова, можно понять, что Чехов, известный нам, как один из величайших русских писателей, являлся также образованным врачом. Таким образом, подтверждается связь творчества Чехова с его профессией. Знания в области естественных наук позволили ему максимально подробно и точно изображать своих героев и их характер, где средства создания художественного образа помогают читателю погрузиться в «мир медицины» и лучше понимать героев. Мы видим, что все герои преданны своему делу, рискуют своим здоровьем, иногда даже жизнью, чтобы спасти пациентов. В каждом рассказе фигурируют различные средства создания образов, что говорит о безмерном таланте Чехова, богатом внутреннем мире, благодаря чему все они являются особенными, непохожими друг

на друга. Хотелось бы, чтобы современное поколение врачей брало пример с самого Чехова как врача и его героев, ведь быть врачом – это призвание.

ЛИТЕРАТУРА

1 Дама с собачкой: рассказы / Антон Павлович Чехов. – Москва : Издательство АСТ, 2016. – 416 с. – (Эксклюзив: Русская классика).

ЭЛЕКТРОННЫЕ РЕСУРСЫ:

2 ЕГЭ. Литература : универсальный справочник / Л. А. Скубачевская, Т. В. Надозирная, Н. В. Слаутина и др. – М. : Эксмо, 2010. – 400 с. – (ЕГЭ. Универсальный справочник).

3 Летопись жизни и творчества А.П.Чехова : 1883 // Летопись жизни и творчества А. П. Чехова : в 4 т. М., 2000. Т. 1 : 1860-1888. С. 105.

4 Чехов А. П. Враги // Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. — М.: Наука, 1974—1982. – http://chehov-lit.ru/chehov/text/vragi.htm

5 Чехов А. П. Жена // Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М.: Наука, 1974–1982. Т. 7. [Рассказы. Повести], 1888–1891. – М. : Наука, 1977. – С. 456—499. – http://chehov-lit.ru/chehov/text/zhena.htm

6 Чехов А. П. Рассказ старшего садовника // Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. /АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1974–1982. Т. 8. [Рассказы. Повести], 1892–1894. – 1977. – С. 342–346.–http://chehov-lit.ru/chehov/text/rasskaz-starshego-sadovnika.htm

7 Чехов А. П. Случай из практики // Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1974–1982. Т. 10. [Рассказы, повести], 1898–1903. – М. : Наука, 1977. – С. 75–85. – http://chehov-lit.ru/chehov/text/sluchaj-iz-praktiki.htm

8 Чехов, Антон Павлович – ru.wikipedia.org/wiki/Чехов,_Антон_Павлович

НОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА РОМАН ВЕЛИКОГО РУССКОГО ПОЭТА АЛЕКСАНДРА СЕРГЕЕВИЧА ПУШКИНА «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»

ЕСТАЕВА А. М.
ученик 8 «Б» класса, СОШ имени Абая Кунанбаева,
с. Шарбакты, Щербактинский р-н, Павлодарская обл.

В истории каждого народа появляется гений, уникальный человек, который, на первый взгляд, кажется, что ничем не отличается от других, но на самом деле он божий дар, посланный нам как свет. «Луч в тёмном царстве», который открывает дверь во многие другие, указывающий путь. Мы полностью можем утверждать, что таким человеком является величайший поэт восемнадцатого века, покоривший сердца всех последующих и нынешних поколений – Александр Сергеевич Пушкин.

Пушкин – сын не только своего народа, но всего мира, поэт и основоположник русского литературного языка.

«Евгений Онегин» - роман в стихах, написанный в 1823-1830 годах, одно из самых значительных произведений русской словесности. Повествование ведётся от имени безымянного автора, который представился добрым приятелем Онегина. По словам Белинского, Пушкин назвал «Евгения Онегина» романом в стихах, поскольку в нём изображена «жизнь во всей прозаической действительности».

Александр Сергеевич Пушкин над этим романом работал свыше семи лет. Роман был, по словам самого поэта, «плодом ума холодных наблюдений и сердца горестных замет». Работу над ним Пушкин назвал подвигом – из всего творческого наследия только «Бориса Годунова» он охарактеризовал этим словом. В произведении показана драматическая судьба представителей русского дворянства первой четверти XIX века.

Чем более вырастал Пушкин, тем более отставала от него современная ему критика. Если первые главы «Евгения Онегина» были приняты ею скорее сочувственно, то последние встретили почти единодушное порицание.

Во всяком случае, важно, что русская критика признала жизненность героев романа. Булгарин заявил, что «Онегиных» он встречал в Петербурге «дюжинами». Полевой признал в герое «знакомого» человека, внутреннюю жизнь которого он «чувствовал», но, без помощи Пушкина, «не умел объяснить». То

же на разные лады говорят многие другие критики. Даже известный русский историк

В. О. Ключевский написал любопытную статью «Евгений Онегин и его предки», где герой пушкинского романа разобран, как исторический тип.

О романе «Евгений Онегин» достаточно много сказано и написано, но мне хочется привести факты о «Евгений Онегине», которые позволят взглянуть на роман по-новому.

Роману в стихах, одному из самых значительных памятников русской словесности «Евгению Онегину» в феврале 2020 года исполнилось 195 лет. В 1825 году вышла в свет 1-я глава произведения. И хотя прошло уже почти 2 века, перечитывать «Евгения Онегина» можно бесконечно – и воспринимать в разные периоды жизни по –разному.

Роман в стихах «Евгений Онегин» – одно из самых неоднозначных и многогранных творений Пушкина.

С произведением связано много интересных, удивительных и даже иногда мистических фактов. Вот только некоторые из них.

1 факт. Пушкин работал над «Евгением Онегиным» долгих семь лет 4 месяца и 17 дней. Точно установить, когда писалась та или иная глава, невозможно, так как многие из них поэт менял местами. Известно , что работа над романом началась в 1823 году, когда Пушкин находился в южной ссылке.

2 факт. Это лишь второй роман в стихах в мире. До того, как вышел «Евгений Онегин», в мире было написано лишь одно произведение подобного жанра – «Дон Жуан» Джорджа Гордона Байрона.

Свой роман Пушкин определил как «собрание пёстрых глав». Каждая из них будто представляет собой отдельное произведение, а роман кажется «разомкнутым» во времени.

3 факт. Особая строфа. Новаторство Пушкина проявилось ещё и в создании особой строфы – её поэт придумал специально для своего «Евгения Онегина». В её основе лежал сонет из 14 строк, написанный по определённой рифменной схеме. Строфа получила название «онегинская». Размер произведения – четырехстопный ямб. Количество слов – 24428, знаков с пробелами – около 144600.

Позже ею воспользовался Михаил Юрьевич Лермонтов: онегинской строфой он написал «Тамбовскую казначейшу». Также к онегинской строфе обращались и другие поэты – и русские, и зарубежные.

4 факт. Поэт тянул с публикацией всего романа из-за финансовой выгоды. Роман публиковался по главам, что объяснялось экономической выгодой такого подхода для автора. Главы издавались отдельными книгами. «Ничто так легко не даёт денег, как «Онегин», выходящий по частям, но регулярно через 2 и 3 месяца», - писал Пушкину его друг и издатель Пётр Плетнёв. Но поэт часто задерживал рукописи, и Плетнёву приходилось пускаться на различные ухищрения и уговоры, упрашивать и увещевать, и он то и дел упрекал Пушкина в лени и легкомысленного отношения к коммерчески вопросам.

Сумма гонорара за «Евгения Онегина» на тот момент составляла 12 000 рублей. Когда исследователи попытались пересчитать ее на современные деньги, то за основу взяли по каким-то причинам стоимость мраморной говядины. Согласно таким подсчетам, Пушкин получил около 10,5 млн. рублей.

5 факт. Пушкин проиграл 5-ю главу в карты. Несмотря на всю значимость произведения, сам автор относился к своей работе без особого пиетета. Однажды с ним произошла история в духе фильма «Карты, деньги, два ствола». Александр Сергеевич был натурой увлекающийся азартной, и как-то раз он играл в карты с тестем своего брата Загряжским. Удача была не слишком благосклонна к поэту, и он проигрался. Тогда в пылу азарта Пушкин поставил на кон 5-ю главу «Евгения Онегина». Рукопись была очень дорогой – не только из-за своей художественной ценности, но ещё и потому, что издатели платили баснословные 25 рублей ассигнациями на строку.

Пушкин проиграл. Но на этом не угомонился. Он достал пару дуэльных пистолетов и предложил сыграть на них. На этот раз судьба была на его стороне. Поэт отыграл свои деньги, главу «Онегина» и ещё смог «пощипать» своего визави.

6 факт. То, что с трудом отыграл, потерял по дороге в Петербург. Поэт был в отчаянии, так как восстановить текст не представлялось возможным. На помощь пришёл его брат Лев Сергеевич. Он обладал феноменальной памятью и мог цитировать единожды услышанные стихи. Злополучную же главу Лев Сергеевич и читал разок, и слышал в исполнении брата, так что он переписал её на 3 листках и выслал ему.

Только по прошествии нескольких лет непосредственный участник событий Загряжский рассказал публицисту Кичееву, как было дело, а то в журнале «Русская старина» за 1874 год опубликовал заметку под названием «Судьба 5-й главы Евгения Онегина».

Следует помнить о том, что одна из глав вошла в него такой, какой её запомнил Лев Сергеевич Пушкин.

7 факт. Онегин не мог быть реальным человеком. Название «Евгений Онегин» говорит читателю – современнику Пушкина, герой, чьё имя обозначено в названии книги, никак не мог быть реальным. Евгений Онегин – первый персонаж в галерее «лишних людей», которые пройдут потом по всей литературе XIX и даже отчасти XX столетий.

Такая фамилия не могла существовать на самом деле, потому что была образована от названия большой русской реки Онеги. Звучит, конечно, очень поэтично, но неправдоподобно для пушкинской прозы.

Среди русских дворянских фамилий XIX века существовала группа, образованная от географических названий, в основном городов и уделов. Однако, большие реки никогда не были в собственности отдельных дворянских домов, а значит, и возникновение фамилий от их названий было невозможным.

То же самое относится к Владимиру Ленскому, чья фамилия образована от названия реки Лены. Так что и в Онегине, и в Ленском читатель отчётливо ощущает литературную стилизацию.

Фамилия Онегину дана не случайна, она подчеркивает нереальность этого героя. Ведь Евгений был дворянин. В то время люди высшего сословия могли носить подобные фамилии только в одном случае, если бы данная река принадлежала им целиком. Такое невозможно, следовательно, автор намеренно подчеркнул собирательность образа.

8 факт. Главный герой не такой уж и подлец. Мы привыкли считать Онегина этаким ловеласом и подлецом, который заставил негативно относиться к нему. Пушкин, желая придать произведению более законченный вид, изначально хотел или отправить Евгения Онегина воевать на Кавказ, или превратить его в деабриста. Однако, в итоге позволил читателю додумывать финал.

9 факт. Дуэль. У самого Пушкина было на счету 20 дуэлей. Что любопытно: последняя дуэль, с Дантесом, состоялась по той же причине, что и у Онегина с Ленским - правда, в довольно общем смысле. Зато технические подробности собственной гибели поэт, к сожалению, предвидел довольно точно: Дантес, как и Онегин, выстрелил, не доходя до барьера, пока Пушкин, как и Ленский, только целился. И еще одно совпадение: Онегину и Дантесу в этот момент было по по 25 лет.

Что любопытно: последняя дуэль, с Дантесом, состоялась по той же причине, что и у Онегина с Ленским – правда, в довольно общем смысле.

Строки о месте захоронения Ленского дают понять, что Ленский не похоронен на кладбище. Так как дуэли были запрещены, его смерть скорее всего представили как самоубийство, чтобы избежать скандала, и похоронили вне кладбища.

«Есть место: влево от селенья,
Где жил питомец вдохновенья,
Две сосны корнями срослись;
Под ними струйки извились
Ручья соседственной долины.
Там пахарь любит отдыхать,
И жницы в волны погружать
Приходят звонкие кувшины;
Там у ручья в тени густой
Поставлен памятник простой».

Итак, рассмотрев факты, связанные с романом «Евгений Онегин» Александра Сергеевича Пушкина, убеждаемся в том, что они играют большую роль при анализе художественного текста, так как помогают глубже понять идейный замысел автора, приблизить школьника к эпохе, о которой идёт речь в художественном произведении, сделать более понятными образы.

По словам В. Г. Белинского, «Онегин» есть самое задушевное произведение Пушкина, самое любимое дитя его фантазии, и можно указать слишком на немногие творения, в которых личность поэта отразилась бы с такой полнотой, светло и ясно, как отразилась в «Онегине» личность Пушкина. Здесь вся жизнь, вся душа, вся любовь его; здесь его чувства, понятия, идеалы».

ЛИТЕРАТУРА

1 Лотман Ю. М. Роман А.С.Пушкина «Евгений Онегин»: Комментарий: Пособие для учителя // Лотман Ю. М. Пушкин: Биография писателя; Статьи и заметки, 1960-1990, «Евгений Онегин»: Комментарий. – СПб. : Искусство-СПБ, 1995. – с. 472-762.

2 Белинский В. Г. Сочинения Александра Пушкина. Статья восьмая.

3 Виноградов, В. В. Стиль Пушкина / В. В. Винокур. – М. : Наука, 1999. - 703 с.

4 Кулешов В. И. Жизнь и творчество А. С. Пушкина / В. И. Кулешов. – М. : Худож. литература, 1987. – 415 с.

5 Скатов Н. Н. Русский гений / Н. Н. Скатов. – М. : Классика, 1999.

БРЕНД «ПАВЛОДАРСКОЕ ПРИИРТЫШЬЕ» В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ КАЗАХСТАНЦЕВ И РОССИЯН (НА МАТЕРИАЛЕ НОВОСТНЫХ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ)

ЖАНАТ А.
ученик 10 класса, Школа-лицей № 16, г. Павлодар
КАЗКЕНОВА Г. Е.
учитель русского языка и литературы, Школа-лицей № 16, г. Павлодар

Бренд города, региона – это индикатор его узнаваемости, инструмент позиционирования в масштабах страны, а то и всего мира. *Бренд* – набор уникальных и позитивных ассоциаций, возникающих в сознании потребителей, которые добавляют воспринимаемую ценность товару или услуге (К. Келлер). *Бренд* – изобразительный и звуковой идентификатор продукта. В расширенной трактовке – вся совокупность представлений, идей, образов, ассоциаций о конкретном продукте и его окружении, которая сложилась у потребителей (Е. П. Голубков). *Бренд* – это более чем реклама или маркетинг. Это все, что приходит в голову человеку относительно продукта, когда он видит его логотип или слышит название (Д`Алессандро, Ф. Дэвид) [1].

Создание бренда территории всегда строится на основе его уникальности: исторической, природной, архитектурной самобытности, научных и культурных достижениях, знаменитых личностей. Бренд территории, или ее имидж, – это в первую очередь представления людей об этой территории. СМИ (совокупность газет, журналов, радио, телевидения, интернет-изданий) являются одним из важных факторов влияния на формирование бренда определенного региона. Рассказывая о событиях, происходящих в регионе, СМИ формируют образ региона, транслируя его как на внутреннюю аудиторию (жителей региона), так и на внешнюю (население республики, зарубежных стран). СМИ занимаются брендингом целенаправленно (по заказу), самостоятельно (стихийно). Основываясь на информации, полученной посредством различных СМИ, общественность формирует свое мнение о

происходящем. Интернет – относительно новое информационное средство, постепенно обретающее черты СМИ. Число пользователей Сети растет в геометрической прогрессии. Интернет-коммуникации используют письменную речь в интерактивном режиме, гипертекст (поиск связанных текстов по ключевым словам исходного текста), звук речи и музыки, а также анимацию (движущиеся цветные образы). Это гигантская сеть, по сути, новое информационное пространство – киберпространство. Пользователи могут обмениваться посланиями за секунды с большим количеством людей одновременно; получать доступ к отдаленному (в том числе на другом конце земли) компьютеру, располагающему базами данных, и извлекать эти данные; участвовать в обсуждении различных вопросов, в том числе, в интерактивном режиме; получать регулярные выпуски новостей, пресс-релизов по конкретной тематике. Возможности современных средств Интернет-коммуникаций огромны. «Цель брендинга – создание четкого образа бренда и четкое формирование направления коммуникаций» (А. Назайкин) [2].

Информационной основой исследования бренда «Павлодарское Прииртышье» стали материалы интернет-порталов Рунет и Казнет: приграничных российских областей: Омской, Новосибирской и Алтая (omskportal.ru, БезФормата Барнаул, nsknews); казахстанских – Today.kz, Kazpravda.kz, Nur.kz, Zakon.kz, Tengrinews.kz. на основе собранных материалов был сформирован вывод о привлекательности или непривлекательности Павлодарского Прииртышья (образное называние Павлодарской области, расположенной на берегу Иртыша, самой крупной реки Казахстана).

По мнению американских маркетологов Д. Хоутона и Э. Стивенса, брендинг осуществляется при наборе 4-х базовых параметров.

1 Бренд должен выражать только позитивные стороны региона/города.

2 Бренд региона претендует на то, чтобы изменить общественное представление о нем. 3.Между брендом региона и его идентичностью должна существовать негласная связь. 4. Бренд способен влиять на интерпретацию региона людьми [3].

Бренд территории – это совокупность сложившихся образов, мнений, событий, товаров и услуг, ассоциируемых целевыми аудиториями с этой конкретной территории. Здесь особенно ценятся как наполненная гуманитарным содержанием социальная инфраструктура, так и богатый в культурно-символическом плане ландшафт, само население данной местности, особенно те, которые

составляют гордость территории. Территория «хочет» стать брендом, чтобы жители гордились своей малой родиной, заботились о ее благополучии и процветании.

В работе выделены и изучены *97 статей*, по содержанию новостного характера (форумы в рамках СНГ, визиты руководителей стран, новости культуры). Мониторинг российских СМИ показал, в основном, сообщается о Павлодарской области в рубрике «Новости». Казахская журналистка Сауле Исабаева, делая обзор того, как освещают события Казахстана российские СМИ, пишет: «Российские СМИ пишут о Казахстане не так часто, особенно если сравнить с тем огромным потоком информации, которую ежедневно выдает казахская пресса о северном соседе» [4]. Изучение материалов порталов omskportal.ru, БезФормата Барнаул, nsknews о Павлодаре и Павлодарской области показало: транслируемая информация касается взаимных официальных визитов глав регионов, частных новостей (пожар в контактном зоопарке, приезд известного скульптора), сообщается о мероприятиях в рамках сотрудничества регионов. Удалось выделить сферы интересов соседей: промышленно-производственные предприятия (ТОО «Нефтехим LTD», крестьянское хозяйство «Пахарь» и др.), социальные объекты: фронт-офис «Open Pavlodar», центр правоохранительных услуг, «Назарбаев Интеллектуальная школа», высшие учебные заведения города, зону отдыха «Баянаул».

Анализ языкового материала показал, что в статьях наблюдаются положительные отзывы:

• *«нам есть чему у вас* ***поучиться,*** *и в сфере образования, особенно среднего образования» (после посещения НИШ);*

• *«вы сегодня имеете совершенно* ***новые, высокотехнологичные*** *предприятия» (по итогам визита предприятий производства);*

• ***«Буркова (омского губернатора – прим. автора) удивила открытость павлодарцев;***

• *«****Павлодар*** *не просто* ***важнейший*** *для Республики Казахстан экономический, научный, культурный и образовательный центр»;*

• ***«точек соприкосновения у Новосибирска и Павлодара немало, поэтому мы настроены на сотрудничество»;***

• *«****благодатные сакральные*** *места Баянаула».*

Словом, можно констатировать: Павлодарское Прииртышье имеет положительный имидж у россиян, выделяется открытость жителей Павлодара, развитие технологий и экономики, достижения в образовании о чем свидетельствует семантический анализ

лексем в анализируемых текстах. *Подсчет упоминаний* показал, какие объекты и события встречаются чаще: ТОО «Нефтехим LTD» –8 раз, ТОО «Павлодарский НХЗ» – 9 раз, Павлодарский Алюминиевой завод – 6 раз, ТОО «Кастинг» – 5 раза, «Назарбаев Интеллектуальная школа» – 2 раза, павлодарские вузы (ПГУ, ПГПИ) – 2 раза, крестьянское хозяйство «Пахарь» – 2 раз, фронт-офис «Open Pavlodar» – 2 раз, Баянаул – 3 раз, о гибели животных в контактном зоопарке – 2 раза, переименование улиц Павлодара – 3 раза, визит губернатора Омска в Павлодар и ответный визит Б. Бакауова (3 раза), подготовке форума в рамках дней культуры Павлодарской области в Омске (2 раза), посещение Павлодара американским скульптором Дэвидом Мадеро – 3 раза, о рэпере Скриптоните – 3 раза, санаторий «Мойылды» – 1 раз. Область интересов – новостные материалы 2017-2018 годов, частично 2019 год (лето). Актуализация информации о регионе происходит при сообщении новостей.

Изучение материалов казахстанских новостных порталом (Today.kz, Kazpravda.kz, Nur.kz, Zakon.kz, Tengrinews.kz) показало: Павлодарская область упоминается чаще в сравнении с российскими СМИ, но реже в сравнении с Астаной, Шымкентом, Алматой. Рассмотрен период с 2018 по 2019 год. Казахстанские новостные сайты также сообщают о производственно-экономических процессах, происходящих в нашей области, перечисляя предприятия, названные в предыдущей главе. Например, сообщения в разрезе направления «туризм». Казахстанцы чаще всего называют Баянаул в числе одного из «самых популярных горных курортов летом», образно характеризуют, используя средства выразительности русского языка: «озеро с чистейшей (эпитет) водой», красота его «завораживает» (метафора), отмечают, что «Баянаульский национальный парк далеко от автомагистралей и городов», входит в пятерку лучших зон отдыха. Рекомендуются озеро Маралды и санаторий Мойылды для отдыха и лечения. Мойылды имеет прочную репутацию хорошей здравницы и места отдыха. Озеро Маралды – «экологически чистое озеро, оказывает оздоровление на организм, близко от города»; «А какие там облака в ясную погоду! (риторическое восклицание)… Они как будто хотят упасть в озеро. Такие пушистые (эпитет) и висят так низко, так и хочется потрогать их руками», «живут загадочные существа, рачки-артемии». [5] Есть и отрицательные отзывы: «плохой сервис, плохая дорога; пляж плохо обустроен, мусор, нет удобств на берегу».

Всего собрано 123 упоминания, 73 из них касаются Павлодарского Прииртышья как перспективного туристического региона. Чаще всего называют Иртыш, Баянаул, Маралды, Мойылды, Торайгыр и Мавзолей Султанмахмута Торайгырова (36 раз), памятник природы Гусиный перелет (13 раз), Соленое озеро близ села Ямышево Лебяжинского района (2 раза). Также отмечают драматический театр им. А.П.Чехова (5 раз), Павлодарский областной историко-краеведческий музей им. Г. Н. Потанина (3 раза), Художественный музей (3 раза), театр им. Ж.Аймаутова (2 раза), Набережная (3 раза), Павла Васильева (2 раза), Шакена Айманова (2 раза), Цветаевский костер (2 раз).

Другое направление изучения мнения казахстанцев –павлодарцы. Онлайн-опрос астанчан и семейчан на интернет-платформе Survey Monkey. Задали один вопрос: «Что можете сказать о павлодарцах?». Респонденты называют знаменитых павлодарцев: рэпера Скриптонита, певцов Рената Малцагова, Жанар Дугалову, Серика Мурсалимова, поэта Павла Васильева, режиссёра Шакена Айманова; 1 раз назвали Наума Григорьевича Шафера, Майру Шамсутдинову (житель Нурсултана был в отпуске и посетил музеи Шафера и Майры, оставив отзыв после посещения), призера Олимпиады Людмилу Прокашеву (1 раз). Положительная оценка усиливается за счет оценочных качественных прилагательных, которыми респонденты определяют павлодарцев (*дружелюбные, открытые, яркие, гостеприимные, талантливые, творческие, улыбчивые, творческие* и др.) Кроме положительных отзывов, павлодарцы получили и отрицательную характеристику: в основном это касается владения казахским языком (шала-казахи – дословно полуказахи, уничижительное прозвище части казахов, которое плохо владеет родным языком), «не всегда поддерживают народные традиции», «слишком прямолинейны», «очень суровы, холодны». Данные характеристики из разряда стереотипных. Классик американской журналистики Уолтер Липпман считал, общественное мнение просто ставит «штамп» на основе некоторых характеристик. Он впервые использовал термин «стереотип», описывая метод, с помощью которого общество пытается категоризировать людей. Стереотипы проще реальности, ложны в большей или меньшей степени, формируются обычно на основе личного опыта и быстро распространяются, очень живучи. «Стереотипы – это предвзятые мнения, которые управляют процессом восприятия» (Уолтер Липпман) [6].

Основа восприятия бренда – ассоциации. Ассоциации, хранящиеся в голове у человека, объединяются в своеобразные связи. Так формируется образ определенного объекта. Предметом исследования выступило представление в ассоциативном поле учащихся 8-11 классов школы-лицея № 16 образа Павлодарского Прииртышья. Школьникам было предложено написать несколько слов, ассоциирующихся с Павлодарским регионом. Метод исследования – *свободный ассоциативный эксперимент*. В ходе ассоциативного эксперимента 163 учащихся 8-11 классов школы-лицея № 16 сформулировали свои ассоциации по заданной позиции. Анализ ассоциаций на стимул «Павлодарское Прииртышье» определил ассоциативное поле с 8 смысловыми элементами по общеродовому признаку: *производство (экономика), природа, культура, отдых и туризм, люди, климат, экология и эмоции.* (Таблица 1).

Таблица 1 – Анализ ассоциативного поля

Смысловые элементы	Примеры реакций на стимул «Павлодарское Прииртышье»	Количество реакций (%)
Производство (экономика)	ПНХЗ, Алюминиевый завод, Кастинг, ПХБК ПНПЗ, Рубиком, Тракторный завод, ТЭЦ, МолКОМ, Электролизный завод, ГРЭС	16,5 %
Природа	Река Иртыш, озера Жасыбай, Маралды, Торайгыр, лес, Усолка, Черноярка, Баянаульские горы, Зеленая роща	25,8 %
Культура	Набережная, театр им. А. Чехова, театр Ж.Аймаутова, Мечеть им. Машхура Жусупа, Благовещенский собор, Художественный музей, музей П.Васильева, краеведческий музей им. Г.Потанина, музей Боевой славы, Гусиный перелет, памятники, Обелиск Славы, городские часы Big Ben, кинотеатры, Batyr Mall, Ertis Promenade, Цветаевский костер, Дом Дружбы	17 %
Отдых, туризм	Баянаул, Жасыбай, Зеленая роща, Черноярская жемчужина, пляж (Усолка, Иртыш), Маралды, Набережная Иртыша	18 %
Люди	Скриптонит, Жанар Дугалова, Дмитрий Шамко,Ренат Малцагов, Павел Васильев, Виктор Аввакумов, С.Торайгыров; добрые, открытые, независимые, толерантные, умные	6 %
Климат	Холодная зима, жаркое короткое лето, золотая осень, ветер, много солнца, много снега зимой, умеренно континентальный, норма	9,3 %
Экология	Плохая, грязь, тяжелые отходы, худший город по экологии в Казахстане, загрязнение Иртыша, разрушение Гусиного перелета	5,2 %
Эмоции	Нищета, коррупция, провинция, убожество вида, серость, скука, дороговизна	2,2 %

В ассоциативном опыте школьников наиболее актуализированы такие составляющие указанного бренда, как *природа* (25,8 %), *отдых и туризм* (18 %), *культура* (17 %), *экономика* (16,5 %). Вместе с тем менее актуальны, во-первых, составляющая – *люди* (6 %), во-вторых, не упоминаются вообще *традиционные для региона продукты*, также недостаточно прозвучали *известные в области торговые марки,* хотя и назвали Рубиком (5 раз) и МолКОМ (2 раза). Обращают на себя внимание *эмоциональные компоненты* ассоциативного поля. Среди реакций присутствуют смыслы с негативным оттенком. При упоминании *экологических проблем:* тяжелые отходы, «худший город по экологии в Казахстане», загрязнение Иртыша, разрушение Гусиного перелета. Выделяются *социально-экономические проблемы* – коррупция, нищета, рабство, провинция, убожество вида, серость, скука. Один из школьников пишет, что нужно «бежать как можно дальше». Отрицательных реакций немного – 7,4 %. Положительные реакции связаны с экономическим потенциалом области, культурными и природными объектами региона. В Павлодаре уже сформировались заметные социально-культурные объекты, которые избраны и «утверждены» самими жителями города, являясь своего рода маркером культурного облика Павлодара. Это городские часы, любовно называемые жителями Big Ben, как главные часы Лондона. Торгово-развлекательный комплекс Batyr Mall – одно из любимых мест шопинга и отдыха молодежи города. Ertis Promenade – главная сцена областного центра на Набережной города, где каждое лето проходят бесплатные концерты звезд казахстанской и зарубежной эстрады. Ertis Promenade стал символом культурной жизни города, а Набережная – любимым местом отдыха горожан.

Таким образом, бренд Павлодарского Прииртышья основывается на экономическом потенциале региона и компаний, функционирующих на ее территории, на природных ресурсах, интегрированных с культурными объектами. Составляющими

бренда должны быть люди (жители, знаменитости региона) и лечебница (санаторий Мойылды), выделенная отдельно в силу большой популярности в республике и за ее пределами. Текст бренда лаконичный, слоган – побудительное восклицательное предложение. (Например: Край, которым стоит гордиться!) Английский эксперт в области бренда и имиджа С. Анхольт, автор термина «бренд места», определил бренды территорий как закрепленные в общественном сознании «представления о местах», которые носят конкурентный характер [3]. Бренд «Павлодарское Прииртышье» способен создать привлекательный, конкурентноспособный образ территории. Брендинг способен вызвать интерес к городу, только позитивно окрашенная лексика придаст привлекательность образу региона.

ЛИТЕРАТУРА

1 Охотная М. А., Романова И. М. Подходы к определению понятия «бренд» https://interactive-plus.ru/e-articles/220/Action220-81185.pdf

2 Назайкин А. Н. Сайт «Узнай о рекламе больше». Что такое бренд? http://www.nazaykin.ru/_br_brand.htm

3 Интегративная модель бренда российского города: региональный аспект: монография / А. М. Бритвин, И. Б. Бритвина, Л. Э. Старостова / под общ. ред. А. М. Бритвина; Екатеринбург, 2016г., 172 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/44104/1/978-5-7996-1975-6_2016.pdf

4 Исабаева Сауле. «Казахстанские события в оценке российских СМИ» https://camonitor.kz/24732-rossiyskie-smi-ocenivayut-sobytiya-v-kazahstane-sovsem-inache-chem-my-sami.html

5 Озеро Маралды. https://otzovik.com/review_3553486.html

6 Липпман Уолтер. Власть стереотипов. https://psyfactor.org/lib/stereotype.htm

КАЗАХИЗМЫ И АНГЛИЦИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ УСТНОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НИШ ХБН Г. ПАВЛОДАР)

ЗАЙКИНОВА Д. Ж.
ученик 11 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
АУЖАНОВА Г. Г.
учитель-модератор русского языка и литературы, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

В Казахстане, ставшем суверенным государством, сложилась языковая ситуация, отличная от других республик бывшего СССР (например, Эстонии, Таджикистана, Грузии). Российский фонд «Наследие Евразии» и Институт сравнительных социальных исследований («Цесси – Казахстан») в ноябре 2007 года провели опрос среди 1057 респондентов. Цель опроса - определить степень владения русским языком в Казахстане. Результаты опроса таковы:

«Свободно говорю, пишу и читаю по-русски - 67 %;

Свободно говорю, пишу с ошибками - 17 %;

Могу объясниться с людьми, говорящими по-русски - 12 %;

Не знаю русского языка - 3 %

В семье среди опрошенных респондентов общаются на русском языке – 43 % (в 2002 г. – 54,7 %), на русском и титульном – 16 % (данных по 2002 г. нет), только на титульном – 32 % (в 2002 г. - 40,9 %), на других языках – 6 % (в 2002 г. – 4,4 %)» [1].

Это говорит о том, что русский язык в Казахстане не потерял статуса языка межнационального общения. Отсюда следует следующий вывод: большинство представителей коренной нации являются двуязычными (билингвами), одинаково владеющими родным (казахским) и русским языками. Билингвизм – это «владение, наряду со своим родным языком, еще одним языком в пределах, обеспечивающих общение с представителями другого этноса в одной или более сферах коммуникации, а также практика использования двух языков в одном языковом сообществе» [2].

Для того чтобы узнать, как пополняется русский язык на современном этапе заимствованиями из других языков, мы провели мини-исследование на тему «Казахизмы и англицизмы в современном русском языке». Объектом исследования стала устная речь учащихся Назарбаев Интеллектуальной школы химико-биологического направления г. Павлодар». Результаты опроса учащихся НИШ ХБН г. Павлодара, проведенного в

ходе исследования, показали, что все респонденты коренной национальности понимают, знают и свободно изъясняются по-русски. О такой ситуации доктор филологических наук, профессор Н. Шаймерденова отмечает: «На сегодняшний день в нашей стране русский язык является языком и образования (школы с русским языком обучения), и культуры, и бизнеса, и сотрудничества» [3].

За счет билингвизма идет активное взаимодействие казахского и русского языков. Это способствует тому, что идёт активное пополнение русского языка казахизмами. Лексические единицы, заимствованные русским языком из казахского, принято называть казахизмами. Наши эмпирические наблюдения за устной речью учащимися НИШ ХБН г. Павлодар показали, что в настоящее в русской речи учащихся звучат такие казахизмы: тенге, апай, агай, мугалим, досым, шанырак, бауырсак, курт, кант, май, и т.д.

В ходе исследования (1 неделя) нами было зафиксировано 38 слов-казахизмов. Условно мы их разделили на несколько групп:

а) праздники (наурыз, той, жанажыл) – 3 слова

б) обычаи (бата, суюнши) – 2 слова

в) национальные блюда (бешпармак, бауырсак, нан, кант, май, курт, самса) – 7 слов

г) место (шанырак, китапхана, сынып, асхана, мектеп, орындык) – 6 слов

д) искусство (акын, айтыс, домбыра) – 3 слова

е) политика (мажилис, елбасы) – 2 слова

ж) денежные отношения (тиын, акша, тенге) – 3 слова

з) вид деятельности, взаимоотношения (мугалим, агай, апай, досым, бастык, жолдас) – 6 слов

и) приветствия, прощания (салем, салеметсызбе, сау бол, сауболыныз) – 4 слова

Анализ полученных данных показал, что многие казахизмы приобретают новое значение. Так, например, слово «шанырак» (деревянный купол в юрте, семья) используется учащимися в значении «класс, организация». А вот слово «бауырсак» в услышанном нами контексте имело негативную эмоциональную окраску с ироническим оттенком.

В основном они прозвучали в устной речи учащихся титульной национальности. К сожалению, в устной речи неказахов мы услышали очень мало слов-казахизмов. Это говорит о том, что усвоение казахского языка идет не так, как хотелось бы. Почему? Чтобы ответить на этот вопрос, мы провели в школе опрос и

услышали такие ответы: «Сложная грамматика и значение слов не могу запомнить», «Мало практики, мои друзья -казахи разговаривают на русском языке», «Не хватает времени на изучение языка» ...

Результаты опроса позволяют сделать вывод:

70 % процентов учащихся считают, что необходимая практика для изучения казахского языка отсутствует в их повседневной жизни.

Казахский язык – сложный, поэтому его трудно усвоить – 30 %.

Условия функционирования таких школ, как Назарбаев Интеллектуальные школы, Казахско-турецкие школы и многие другие показали, что в настоящее время в Казахстане идет процесс, в результате которого многие из билингвистов переходят в полили́нгвы (Полилингв – это человек, свободно владеющий несколькими языками [2]).

Наблюдения показали, что русская речь изобилует заимствованиями из английского языка. Многие из них стали «своими». Так, собранный фактический материал показал такое количество англицизмов в речи – 43. Примеры англицизмов: сори, хай, холидей, мани, тинейджер, фрэнд и т.д. Мы их распределили в те же группы, что и казахизмы:

а) праздники (холидей, уикенд)

б) место (шоп)

в) искусство (мейкап)

г) денежные отношения (мани)

д) вид деятельности, взаимоотношения (секьюрити, юзер, геймер, лузер, бойфренд, френд, тинейджер и т.д.)

е) приветствия, прощания (хай)

Анализ полученных данных показал, что слов, относящихся к группе «политика», «национальные блюда» и «обычаи» не было зафиксировано. А вот нами были отмечены другие группы:

а) слова, выражающие эмоции (екселент, о май гот, рили, сори, плиз)

б) призыв к действию (гоу, летсгоу)

Подсчет полученных данных показывает, что в устной речи учащихся преобладают англицизмы: гоу, плиз, сори, хай, фрэнд.

Созданные в казахстанских школах (детских садах и других организациях) условия по изучению английского языка позволяют активно «внедряться» в русский язык словам – англицизмам. Мы изучили мнения исследователей о причинах заимствований английских слов и отметили следующие:

«1) потребность в наименовании новых предметов, понятий или реалий, ранее отсутствующих в родном языке; 2) тенденция к замене словосочетаний одним словом; 3) стремление к модному, более современному слову; 4) выравнивание словаря к международному лексическому стандарту» [5].

Наши казахстанские источники о положении английского языка в республике говорят следующее: «Более половины (56 %) содержания сети Интернет доступно только на английском языке. Он также доминирует по степени использования в науке и литературе… Уровень владения английским языком в стране прямо влияет на индекс человеческого развития, валовый национальный доход на душу населения, долю занятой молодежи, индекс легкости ведения бизнеса, выделение больших средств на науку и на развитие экспорта технологий… Вместе с тем, изучение английского языка в Казахстане становится массовым явлением… Когда встречаются люди разной языковой принадлежности, как это обычно происходит в Интернете, они чаще всего общаются по-английски. Как язык международного общения, английский, в сочетании с интернет-технологиями, дает людям возможность обмена информацией, идеями и способствует развитию инноваций…» [6].

Итак, мы выяснили:

Русский язык на современном этапе на территории Казахстана в большей степени подвержен влиянию со стороны английского языка.

Русский язык в малой степени подвержен влиянию казахского языка.

Все это подтверждает взаимодействие языков, а значит и культуры.

Итогом нашего исследования стало создание словаря англицизмов и казахизмов, которые активно функционируют в устной речи учащихся.

Словарь казахизмов

Агай	обращение к старшим мужского пола
Апай	обращение к старшим женского пола
Асхана -	столовая
Бата	словесное благословение; ценное духовное пожелание
Батыр -	герой
Баурсак -	баурсак (казахское национальное блюдо из теста в виде небольших пончиков (круглых или квадратных))

Дастархан -	стол
Дәптер -	тетрадь
Денешыныктыру -	физическая культура
Жок -	нет
Калайсын -	как ты
Кант -	сахар
Китапхана -	библиотека
Май -	масло
Макал -	пословица
Мугалим -	учитель
Нан -	хлеб
Салем -	привет
Салеметсызбе-	здравствуйте
Сауболыныз -	до свидания
Сынып -	класс
Той -	праздник
Шаңырақ -	крыша/ дом

Словарь англицизмов

Гейм -	игра
Гоу -	пошли
Екселент -	великолепно, великолепный
Иес -	да
Инглиш -	английский
Летсгоу -	пойдем(те)/ айда-вперед
Локер -	шкафчик
Май френд -	мой друг
Мани -	деньги
Мейкап -	макияж
Ноу -	нет
Ноу проблем -	без проблем
О май гот -	боже мой (удивление)
Плиз -	пожалуйста
Рили -	серьезно
Секьюрити -	охрана
Сори -	прости
Тайм -	время
Тинейджер -	подросток

Тичер -	учитель
Уикэнд -	каникулы
Френд -	друг/подруга
Хай -	привет
Холидей -	выходной/ праздник
Шопинг -	делать покупки

ЛИТЕРАТУРА

1 Викисловарь. [Электронный ресурс]. – URL: https://ru.wiktionary.org/wiki/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B2 - Загл. с экрана. - На русс.яз.

2 Вдовина Н. «Русский язык в Казахстане» [Электронный ресурс] .– URL: http://www.perspektivy.info/oykumena/krug/russkiy_yazik_v_kazakhstane.htm%20–%20На%20рус.яз – Загл. с экрана. - На русс.яз.

3 Развитие языковых компетенций: международный опыт и потребности Казахстана. [Электронный ресурс]. – URL: http://iac.kz/ru/publishing/razvitie-yazykovyh-kompetenciy-mezhdunarodnyy-opyt-i-potrebnosti-kazahstana - Загл. с экрана. - На русс.яз.

4 Исабаева С. «Какова дальнейшая судьба русского языка в Казахстане?» [Электронный ресурс]. – URL: https://camonitor.kz/27697-kakova-dalneyshaya-sudba-russkogo-yazyka-v-kazahstane.html - Загл. с экрана. - На русс.яз.

5 Словарь социолингвистических терминов. [Электронный ресурс] .– URL: https://sociolinguistics.academic.ru/50/%D0%91%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BC- Загл. с экрана. - На русс.яз.

6 Черноголовина Т. Г., Худякова Н. В. «Новейшие англицизмы в современном русском языке» // Молодой ученый. – 2017. – № 47. – С. 255-258. – URL https://moluch.ru/archive/181/46693/.

ЭПИЗОДИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП В СОЗДАНИИ КОМИКСОВ (ПО ПРОИЗВЕДЕНИЮ М. ШАХАНОВА «ОТРАРСКАЯ ПОЭМА О ПОБЕЖДЕННОМ ПОБЕДИТЕЛЕ, ИЛИ ПРОСЧЕТ ЧИНГИСХАНА»)

ЗАРАПИНА Ю.
ученик 7 класса, Специализированная школа-лицей № 1, г. Экибастуз
ТИМЧЕНКО Т. М.
учитель русского языка и литературы,
Специализированная школа-лицей № 1, г. Экибастуз

Актуальность данной темы заключается в том, что нами представлен эпизодический принцип в создании комиксов, который позволит погрузиться в сюжетную канву поэмы М. Шаханова. Читатель, знакомясь с художественным произведением, особенно крупным по размеру, читает эпизод за эпизодом. Поэтому ключевое умение, которым должен обладать каждый – умение целостно, объемно воспринимать эпизод, видеть в нем выражение авторской концепции мира и человека. Это самый трудный и действительно творческий момент читательского труда. Мы чаще всего читаем произведения художественной литературы без иллюстраций, понимая их содержание и увлекаясь ими. Иллюстрации не являются неотъемлемой частью литературного произведения и не считаются необходимыми для его восприятия. Но благодаря иллюстрациям живут в веках «Одиссея» и «Слово о полку Игореве», «Песнь песней» и «Дон Кихот». Имея в виду сложный творческий характер работы художника-иллюстратора, В. А. Фаворский писал: «Художник становится и соавтором, который, не искажая первоначального замысла, обязан сделать произведение более прекрасным, гармоничным, доступным еще большему числу людей» [1].

Цель работы: определить роль эпизодического принципа в передаче содержания литературного произведения.

В последнее время тема иллюстрации и иллюстрирования вызывает большой интерес. Сейчас существует огромное количество способов создания различных иллюстраций, в том числе и комиксы, что позволяет сделать органичной иллюстрацию с системой печатного текста. По мнению Т. Ф. Ефремовой, комикс – это серия комических, юмористических рисунков с краткими сопроводительными текстами, образующими связное повествование [2]. Жорж Садуль определяет комиксы, как «рассказы в картинках» [3].

Итак, комикс сочетает в себе черты таких видов искусства, как литература и изобразительное искусство.

Комикс – синтетический жанр, сочетающий в себе черты изобразительного искусства и литературы, в результате этого следует отметить, что интересной особенностью комиксов является необычное сотрудничество текста и картинки. Обычно книги издаются так, что иллюстрации дополняют текст, наглядно демонстрируя наиболее интересные или трудные для восприятия смыслы. Однако комикс – уникальное в своем роде явление. Он представляет собой тесное переплетение между собой текста и изображения, их прочный симбиоз. Картинка не имеет смысла без текста, а текст без картинки. Их нельзя отделить друг от друга, как в книге [1].

Соотношение вербального и визуального компонентов в комиксе может быть различным. Иногда комиксы содержат совсем немного текста. Иногда текста нет вообще. Иногда даже рисунок используется всего один. При этом при симбиозе текста и рисунка, иногда применяют технологию их противостояния. Это значит, что рисунок не иллюстрирует текст, а максимально противостоит ему. Применение символов, цветовых оттенков, методов типографии дают возможность понять скрытый смысл произведения. Но все это вместе взятое, действуя как сложная единая система, максимально сильно воздействует на сознание и чувства читателя [4].

Нередко то, что невозможно рассказать словами, выражается яркой графикой, которая погружает читателя в события того времени. Цель создания иллюстрации, а также комиксов, сопровождающих печатное издание - желание помочь читателю лучше понять текст, сделать прочитанное более ясным и выразительным. Для чего осуществляется эпизодический принцип членения текста? Дискретность изображения, то есть разделённость и прерывистость, свойственна комиксу, однако эпизодический принцип иллюстрирования направлен на создание взаимосвязанных картин; и решает задачи образного раскрытия литературного текста при помощи рисунков (иллюстраций различного вида). Чем богаче и индивидуальнее мир, который представляет читателю художник-иллюстратор, тем больше поводов для размышлений.

Иллюстрации в комиксе поясняют, дополняют, конкретизируют, эмоционально усиливают восприятие текста. Они помогают привлечь внимание к художественному произведению и выделить важные мысли автора, воздействуют на эмоции читателя. Рисунок влияет на чувства сильнее текста.

Всякий ребенок (да и взрослый) гораздо больше выводов может сделать, если не только прочтет какое-нибудь произведение, но и увидит, как другой человек – в данном случае художник-иллюстратор представлял себе мысль автора. «Самое несогласие со способом изображения этой мысли художником будет служить исходным пунктом для весьма ценной и самостоятельной умственной работы такого рода, какой не было бы, если бы читатель не видал иллюстраций этого художника» [5].

Итак, иллюстрация в комиксе – способ узнавания и раскрытия текста с разных сторон, а также способ его дополнения и соавторства с ним. Она субъективна, так как наделена индивидуальностью художника, и чем эта индивидуальность ярче, тем интереснее её прочтение. Чем богаче и сложнее мир, который предлагает нам автор - иллюстратор, чем он убедительнее и совершенней пластически - тем больше поводов для размышлений.

А благодаря выделению эпизодов читателю проще понять основную мысль прочитанного произведения и определить ключевые действия.

Для создания комикса нами выбрано произведение Мухтара Шаханова «Отрарская поэма о побежденном победителе, или Просчет Чингисхана», так как в настоящее время, как и в прошлом, актуально звучит тема мужества и благородства народа, патриотизма и исторических подвигов. Комикс построен таким образом: обложка, фронтиспис, титульный лист, основная часть, Pin-uppage. Для иллюстрирования комикса нами была выбрана третья глава поэмы. В ней описываются основные события: встреча с Чингисханом, диалог правителей и история отца Карашокы. А также в диалогах глубоко раскрываются характеры персонажей. Например, Карашокы всячески старается оправдаться и получить снисхождение от врага, таким образом показывая лживость своей души.

Эпизодический принцип иллюстрирования включает в себя создание картин по отдельным сценам, поэтому глава была разделена на следующие эпизоды:

1 Встреча Чингисхана с Каиром – ханом героического Отрара и предателем Карашокы.

2 Разговор с отцом Карашокы: истоки предательства его сына, трагические последствия предательства.

3 История о спасенном мальчике: надежда на продолжение рода защитников Отрара.

Поскольку эпизод обладает известной самостоятельностью и законченностью, то каждый из выделенных нами эпизодов обладает собственной, законченной мыслью; это отдельное событие (история) в сюжете, играет важную роль в жизни героев.

Первый эпизод имеет завершенную мысль, которая выражена в последних словах Чингисхана, где хан осудил предательство Карашокы. Юноша совершил предательство и открыл врагу задние, западные ворота, куда с диким воем ворвалась конная лава монгол. Резали и убивали всех подряд. Улицы были залиты кровью. Везде трупы. Отовсюду доносились стоны и крики. Враг мстил Отрару за пять месяцев героизма, отваги и непокорности. События этого эпизода очень значимы, так как Карашокы надеялся получить награду за предательство, но в итоге сам остался преданным.

Итак, в первую очередь проиллюстрированы значимые фрагменты, которые и помогают раскрыть смысл текста.

Важный момент *второго эпизода* – история о детстве Карашокы, где объясняется, почему он стал предателем. В этом эпизоде заключается основной смысл главы, который влияет на дальнейшее развитие сюжета:

Судьбою наказан безжалостно был,
Кто предков священный завет позабыл.

Третий эпизод тоже имеет собственную и значимую историю в сюжете. Здесь как раз и рассказывается о спасенном мальчике; будущее города и его история связаны с ним. Законченность истории заключается в речи Каир-хана. И автор, обращаясь к Каир-хану, заверяет в том, что спустя столетия, спасенный мальчик продолжит род защитников города Отрара:

Но я, Каир-хан, сообщить тебе рад,
Что мальчика вывел неделю назад
Из стен, осажденных ночною порой.
Он жив и свободен, как ветер степной.

Поскольку на страницах комикса представлены рисунки, иллюстрирующие, поясняющие содержание, поэтому они углубляют понимание читателем произведения и образов героев, помогают в определении основной мысли.

Так как выделенные *эпизоды образуют целостный сюжет,* поэтому каждый из них запоминается особенно отчетливо, в деталях. В сознании читателя ряд таких эпизодов становится основной линией визуального восприятия содержания произведения.

Эпизоды, оставаясь самостоятельными и законченными изнутри, оказывается вписанным в более широкую структуру сюжетную, идейную, композиционную в произведении. Рассматривая эпизоды, мы видим их связи с целой поэмой. А эти связи всегда внутренние, помогают проникнуть вглубь произведения, обнаружить замысел автора, его идею, что и составляет основу творческого труда читателя.

Благодаря эпизодическому принципу, читателю проще понять основную мысль прочитанного произведения и определить *проблемы, ключевые действия.*

Поскольку эпизод является самостоятельной и законченной частью основного текста, каждый из них содержит в себе определенную мораль.

Идею эпизодов мы выразили с помощью пословиц: они заключают поучительное значение в краткой форме, обобщают сюжет, например для третьего эпизода были выбраны следующие пословицы: «И высокая гора не заслонит солнца», «Счастье следующего поколения строится в этот век». Синтез иллюстрация и текста поэмы помогает в визуализации событий, показывает произведение глазами художника и по-новому представляет задумку поэта.

Поскольку на страницах комикса представлены рисунки, иллюстрирующие, поясняющие содержание, они улучшают осмысление читателем произведения и образов героев, помогают в определении основной мысли.

Эпизодический принцип иллюстрирования комиксов способствует более глубокому толкованию текста, обогащает в зрительных образах, помогает лучшему пониманию и хорошему запоминанию.

А как в комиксе «Побежденный победитель» *простроены изображения?* Повествование *первого эпизода* начинается с краткого описания состояния в городе, поэтому на *первом рисунке* изображена картина Отрара. Город разрушен, над руинами темные тучи и клубы дыма. Тусклая и темная атмосфера показывает кошмар, пережитый после войны и скорбь народа. Далее *первая страница комикса* знакомит с главными героями. Каждому подобран отдельный образ и внешность, так как в комиксе очень важно сохранить индивидуальность всех персонажей.

Чингисхан восседает на троне и имеет наиболее богатый вид. Этим показывается его господство над ранеными после сражения - он возвышается над Каир-ханом и Карашокы. Каир в свою очередь имеет золотой шлем, который напоминает о его потерянной власти. Карашокы – юноша, предавший Родину, скрывается за

образом сына авторитетного человека и не хочет показать свою изменчивость и «лисью» натуру. Это передается через его внешний вид: под белым одеянием видна черная одежда, словно его душа.

На *второй странице* большое внимание уделяется сюжету и визуализации реплик героев. Так, показана картина, где Карашокы ночью открывает ворота города, а также изображены воины, которых описывает Чингиз. Введение реплик персонажей в текст историй, рассказываемых ими, помогает читателю лучше погрузиться в поэму и воссоздать ситуацию.

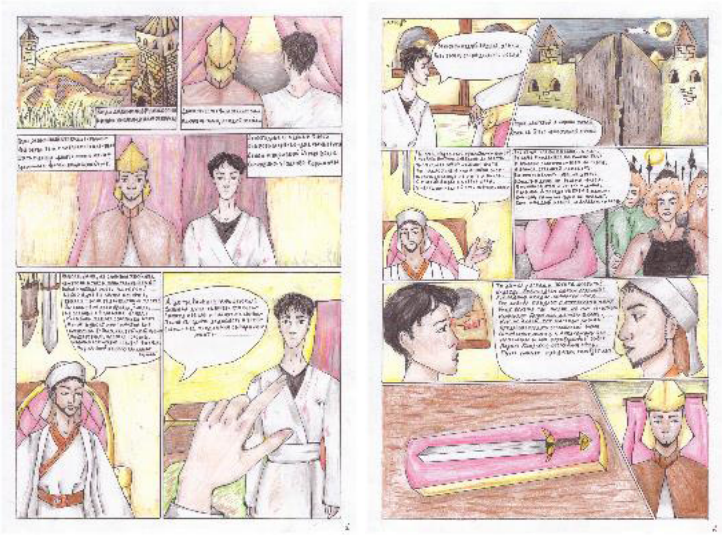

Рисунок 1

Второй эпизод состоит из диалога Каира и отца Карашокы. Отца и сына правитель сравнил со змеей и соколом. В комиксе животные располагаются по разные стороны кадра и на фоне соответствующих им цветов. Сокол величествен и благороден. Синий цвет ассоциируется со свободой и честностью, а черный – на фоне змея, значит ложь, зло и предательство. Такое изображение усиливает контраст между персонажами, дополняя их образ.

Старик признает свою ошибку. На иллюстрациях показана история его сына с детских лет, поэтому изображен родственник с младенцем на руках и мальчик, вернувшийся из другого города.

На *следующей иллюстрации* изображен ребенок, который смотрит на родной пейзаж. Он дышит воздухом родимой земли, тем самым познавая так силу Родины. В целом, иллюстрации *второго эпизода* раскрывают образ старца, дают возможность пережить его чувства и узнать, где берут начало все события в городе.

Самой значимой частью *третьего эпизода* является рассказ о мальчике. Он стал надеждой на продолжение рода погибших защитников города. Поэтому иллюстрация с таким моментом отличается от остальных цветовой гаммой: использованы синие и зеленые цвета, на остальных кадрах доминируют теплые оттенки красного и желтого. На рисунке – два силуэта, а впереди – свобода и звездное небо. А позади остались сражения и пожар, оставив место светлому будущему. Данная страница комикса подытоживает все события и приводит читателя к выводу. Каир-хан в последний раз смотрит на погибший город, скорбит об утрате и надеется, что подвиг и мужество Отрара будут рано или поздно воспеты.

Мы видим, что серия рисунков с краткими сопроводительными текстами, образует связное повествование. Иллюстрации обеспечивают общность текста и изображения, помогают читателю воспринять единство содержания и формы художественного сочинения, несмотря на то, что в основе комикса лежит не текст, а изображение.

Таким образом, эпизодический принцип направлен на создание взаимосвязанных картин; и решает задачи образного раскрытия литературного текста при помощи рисунков; иллюстрации в комиксе поясняют, дополняют, конкретизируют, эмоционально усиливают восприятие текста. Они помогают привлечь внимание к художественному произведению и выделить важные мысли автора, воздействуют на чувства читателя, рисунок влияет на эмоции сильнее текста. Выделенные нами эпизоды составляют логическую цепочку повествования, вместе образуя целостный сюжет. И поэтому каждый эпизод запоминается особенно отчетливо, в деталях. В сознании читателя ряд таких эпизодов становится основной линией визуального восприятия содержания произведения. Благодаря эпизодическому принципу, читателю проще понять основную мысль прочитанного произведения и определить проблемы, ключевые действия. Мы рассматриваем эпизодический принцип создания комикса как эффективный способ для постижения глубины содержания текста.

ЛИТЕРАТУРА

1 Фаворский В. А. О художнике, о творчестве, о книге. - М. : Молодая гвардия, 1966.

2 Т. Ф. Ефремова «Современный толковый словарь русского языка. В 3 томах» / Издательства: АСТ, Астрель, 2005.

3 Всеобщая история кино. Том 1. - М. : «Искусство», 1958.

4 Бакулина Н. А., Трынова Т. В. Современные тенденции иллюстрирования художественной литературы. // Культурология и искусствоведение: материалы IV Междунар. науч. конф. - Казань : Молодой ученый, 2018. - С. 25-28.

5 Сидоров А. А. Искусство книги. - М., 1922. - С. 50.

6 Бакулина Н. А., Трынова Т. В. Современные тенденции иллюстрирования художественной литературы. // Культурология и искусствоведение: материалы IV Междунар. науч. конф. - Казань : Молодой ученый, 2018. - С. 25-28.

7 Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. - М. : Художественная литература, 1975. - С. 377.

8 Введение в литературоведение / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, А. Я. Эсалнекидр./; М. : Издательский центр «Академия», 2012. – 720 с.

9 Русская словесность. Научно теоретический и методический журнал. Москва «Школьная Пресса» 2004. - 17 С.

10 Усольцева Д. А. Проблема научной классификации художественных произведений в жанре «комикс»//Молодой ученый. - 2016. - № 4.1. - С. 51-53.

ПРОБЛЕМА ПОДРОСТКОВ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

КАРАШАШЕВА Д., ИБРАЕВА Ж.
ученики 8 класса, Казахская женская гимназия № 25, г. Экибастуз
ЖАКИНА А. К.
руководитель, учитель русского языка и лтературы

Аннотация. Данный проект посвящен вопросу о влиянии социального статуса на взаимоотношения подростков, исследованиюпроблем современных подростков, отраженных в произведении Е. Мурашовой «Класс коррекции» и в жизни. В жизни человек часто оказывается в ситуации выбора. Ему надо решить какие- либо вопросы, которые для него кажутся трудными, а окружающие его не понимают. И тогда возникают проблемы. Взрослые считают ребенок одет, обут, накормлен, какие еще могут быть у него проблемы. Однако в жизни приходится наблюдать эпизоды, которые очень далеки от благополучия и счастья. Всерьёз мы задумались над проблемой наших сверстников, когда прочитали подростковую повесть Екатерины Мурашовой «Класс коррекции».

Введение. Актуальность данной работы заключается в значимости подростковых проблем. Молодые люди зачастую склонны к неадекватной самооценке: к завышению её или занижению. И то и другое мешает нормальному формированию личности, развитию правильных жизненных представлений. Литература, правдиво изображающая жизнь юных со всеми сложностями, отвечает потребности подростков прочитать «про себя», взглянуть на себя со стороны.

Цель работы: выяснить психологические последствия от социального неравенства коммуникантов; определить модели взаимоотношений подростков в произведении Е. Мурашовой «Класс коррекции» и в жизни.

Изучив работы психологов Д. И. Фельдштейна, Б. С. Волкова и других, мы пришли к выводу, что подростки, находясь под воздействием непрерывно возрастающих стрессовых ситуаций, не готовы к их преодолению и страдают от их последствий. В итоге, недопонимание, разногласия, отсутствие внимания у взрослой части населения – родителей, педагогов, – приводит в некоторых случаях к тому, что они не могут им оказать необходимое воспитательное воздействие, психологическую и социальную поддержку. В такие моменты подростки одиноки и психологически беспомощны. Согласно Абаю Кунанбаеву «Человек – дитя своего времени. Если он плох, в этом виновны его современники».

Современная литература не могла не обратить внимания на проблемы подросткового возраста. Наряду с меняющейся жизнью меняется и образ литературного героя, что особенно ярко проявляется в произведениях подростковой литературы. Современная подростковая отражает реалии современной жизни. Наиболее остро раскрываются проблемы подростков в произведении Екатерины Мурашовой «Класс коррекции». Писательница открыто говорит о проблемах отвергнутых обществом детей. Но в тоже время в невероятно мрачной и безысходной теме она находит моменты, которые позволяют с оптимизмом взглянуть на будущее людей, рожденных не для этого мира. Повесть сильно выделяется в общем потоке современной,

подростковой литературы. Тема детей – отбросов общества, зачастую умственно неполноценных, инвалидов, социально запущенных, слишком неудобна и некрасива, трудно решиться говорить об этом. Но у автора получается жизнелюбивое, оптимистическое произведение там, где, кажется, ни о каком оптимизме и речи быть не может.

В повести шаг за шагом автор раскрывает историю своих героев. Учатся ребята в огромной гимназии, находящейся в г. Петербурге. В гимназии четыре параллелей седьмых классов.

7 «А», «Б» Будущая элита, дети спонсоров, которые привыкли получать все лучшее, смотрят на остальных свысока.7 «В», «Г» стандартные классы, ничем не примечательных детей.

7 «Д Группа криминальных личностей, их боятся, не любят, презирают. Они предоставлены сами себе. 7 «Е» Класс коррекции. Дети «нестандартные», «с диагнозом», отличаются от других, для них закрыта дверь в классы «А», «Б».Предоставляют ли угрозу окружающим класс 7 «Е»? Как же попали ребята в класс коррекции?Антон учился в гимназическом классе, умен и образован для своих лет. Но родители его здоровых одноклассников не пожелали, чтобы рядом с их чадами учился ребенок, страдающий «припадками неконтролируемых эмоций». Его перевели в коррекционный класс. Юра родился с ДЦП в интеллигентной любящей семье. Учился дома, когда смог немного ходить, пошел в школу, чтобы общаться со сверстниками. Стеша выросла в семье военного, удивительно красивая девочка пережила сильнейший стресс из-за развода родителей и замкнулась в себе, потеряла связь с реальностью. Несчастья, болезни, семейный «ад» сделали этих детей изгоями общества. «Сытые и успешные» называют их «неблагополучными детьми». Но им не чужды взаимовыручка и отзывчивость.

В классе коррекции появился Юра, который умеет уходить от безысходности и страданий в другой мир. Он и своих одноклассников берет туда, где они становятся совершенно другими. К ним возвращаются красота, здоровье и забота близких, которых у многих из них не было. Но главное - к ним возвращается чувство собственного достоинства, без которого детям невозможно жить. Вывод из этой грустной повести только один: всему обществу необходима коррекция. Автор через сочувствие к героям книги призывает читателя к милосердию.

Проблемы наших ровесников, описанные в произведении Екатерины Мурашовой «Класс коррекции», находят подтверждение в жизни. Благополучные и неблагополучные семьи, достаток и большие

материальные проблемы, неустроенность в жизни и недостаток чуткого отношения, личная нестабильность – вот мирподростков.

Среди ребят восьмых, девятых классов нашей гимназии было проведено анкетирование. В анкетировании участвовали 64 респондента. Выявили следующие проблемы, которые волнуют подростков:

1 Проблемы с родителями - 45 %

2 Проблемы с учителями - 53 %

3 Проблемы с учебой - 74 %

4 Проблемы со сверстниками - 51 %

5 Заниженная самооценка - 25 %

Наиболее значимыми оказались проблем недопонимания с учителями и проблемы с учебой. Изучив результаты анкетирования, мы решили предложить пути решения данных проблем следующим образом:

- ребенок чаще всего не обращается за помощью к родителям, к специалистам, когда у него возникают проблемы в школе, в классе, он думает, что справится сам, но в большинстве случаев только усугубляет ситуацию. Нужно сразу обратиться к родителям, но не для того что бы они решили эту проблему за тебя, а посоветовали пути выхода из сложившей ситуации;

- не все родители помнят свое детство, их главная цель вырастить из ребенка человека. Поэтому во время ссоры не надо повышать голос, криком ничего не решишь, нужно выслушать друг друга, интересоваться делами друг друга, приходить на помощь, дарить друг другу комплименты;

- решение проблемы «неуспеваемости» полностью зависит от самого подростка и его силы воли к учебе, если он захочет, он сделает. Однако, надо учесть и то, что оценка должна сравнивать сегодняшние успехи ребенка с его собственными вчерашними неудачами. Не надо сравнивать достижения ребенка с государственными нормами оценивания или с успехами соседского Ербола. Ведь даже самый малый успех ребенка- это реальный успех, победа над собой, и она должна быть замечена и оценена по заслугам.

Таким образом, читая литературу, мы часто ищем в ней то, что может пригодиться в современной жизни. Много проблем личного характера возникает в подростковом возрасте, а решить их не так просто. И тут на помощь может прийти писатель со своим произведением. Очень важно при этом уметь читать, а это означает: не просто что-то читать, а необходимо вдумываться в прочитанное и сопоставлять с реалиями жизни.

Определив модель взаимоотношений подростков в произведении Е. Мурашовой «Класс коррекции», соотнеся его с психолого-педагогической литературой по подростковому возрасту, можно сделать следующие выводы:

1 Проблемы подростков чаще всего исчезают по мере взросления. Очень важно, чтобы это происходило безболезненно. Помочь в такой ситуации может семья.

2 Произведение Е. Мурашовой «Класс коррекции» несет в себе не только духовную функцию, но и служат практическим материалом для воспитания подростков.

Обработка анкет, размышления над ними – это как будто вторая часть повести «Класс коррекции». Герои книжные, ребята в жизни – они так похожи, и так похожи их проблемы. О них мы не думали всерьёз, пока не прочитали книгу Мурашовой. Она заставляет размышлять о себе и о жизни всех людей.

Как писал Абай Кунанбаев в Слове назидании четырнадцатом «Все лучшие человеческие качества, такие, как отзывчивость, сострадание человеческому горю и человеколюбие-рождаются сердцем. Даже торопливость идет от сердца. И не бывает лжи, когда язык послушен сердцу, а если язык лжет, значит, сердце просто-напросто обмануто. Человек с настоящим сердцем послушен совету и верен своему слову; он не сможет, подобно собаке, плестись за караваном, а, напротив, способен в самых тяжелых условиях вывести на верный путь заблудших; он готов покориться истине, как бы это ни было для него трудно, и сумеет не склонить головы перед несправедливостью. Таким видится батыр- человек мужественный и стойкий, не с волчьим сердцем в груди, а с трепетным, человеческим».

Мы думаем, что слова великого казахского мыслителя актуальны и сейчас,в нашем быстротечном, порой жестоком, современном мире. Мы считаем, оттого, как сегодняшние подростки решат свои проблемы, какие выберут для себя ценности, зависит наше ближайшее будущее, наше завтрашнее общество.

ЛИТЕРАТУРА

1 Д. И. Фельдштейн. Психологические аспекты изучения современного подростка. - 1983 г.

2 В. А. Аверин. Психология детей и подростков. - 1998.

3 Абай Кунанбаев «Слова назидания». - Алма-Ата : «Жалын», 1983, с. 100.

4 Абай Кунанбаев «Слова назидания». - Алма-Ата : «Жалын», 1983, с. 39-40.

5 Е. В. Мурашова. «Класс коррекции» - 2007.

6 Б. С. Волков. Учителям и родителям о психологии подростка 2012.

7 «Литературная газета» № 37 от 17-23 сентября, 2008.

8 http://www.bestreferat.ru/referat-22342.html.

9 http://www.coolsoch.ru/arh/liter/arh/1643.htm.

КОНЦЕПТ «ОГОНЬ» В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ ЖИТЕЛЕЙ ГОРОДА ПАВЛОДАРА

КУЗНЕЦОВА А.
ученик 11 класса, СОШ № 29, г. Павлодар
ОСТАПЕНКО Н. С.
научный руководитель, учитель русского языка и литературы

В последние десятилетия активно развивается когнитивная лингвистика – направление в языкознании, которое исследует проблемы соотношения языка и сознания.

Основное понятие данного научного направления –концепт.

Наибольший интерес исследователей вызывают «ключевые концепты», определяющие основу представлений о жизни в рамках конкретной национальной культуры. К ним, безусловно, можно отнести концепт «огонь».

Наше исследование посвящено изучению объективации концепта «огонь» в языковом сознании жителей г. Павлодара.

Актуальность исследования обусловлена важностью изучения концептосферы современного человека, так как именно от того, какие представления существуют в сознании людей, зависит то, как они будут выстраивать свою жизнь, к чему будут стремиться, что выбирать, а значит, зависит качество и содержание жизни людей в ближайшем будущем.

Объектом описания является фрагмент языкового сознания жителей г. Павлодара, заключающийся в представлении об огне.

Предметом анализа стали лексические единицы, объективирующие данный концепт.

Цель работы: описание средств объективации концепта «огонь» в языковом сознании павлодарцев.

Для достижения данной цели необходимо решить следующие задачи:

- определить теоретические основы исследования, проанализировав соответствующую научную литературу;

- выбрать метод исследования концепта;

- собрать необходимый языковой материал посредством свободного ассоциативного эксперимента;

- описать концепт «огонь» в соответствии с выбранным методом.

Языковым материалом исследования послужили результаты свободного ассоциативного эксперимента, проведенного со школьниками, студентами, обучающимися на различных факультетах, работающей молодежью, а также со взрослыми людьми старше 30 лет, включая пенсионеров. Всего было опрошено 215 информантов (115 молодых людей и 107 взрослых) и получено 300 реакций (185 реакций от молодежи и 115 от взрослых людей).

В работе использованы методы описания, классификации, метод свободного ассоциативного эксперимента, количественные методы обработки языковых данных, методика полевого описания языковых данных.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования материалов работы на спецкурсах и в практике преподавания русского языка как иностранного.

Итак, чтобы определить особенности концепта «огонь» в русской картине мира, мы рассмотрели его в трех аспектах: понятийном, образном и ценностном.

Анализ показал, что в понятийном аспекте исходным значением слова «огонь» является «горящие светящиеся газы высокой температуры, пламя».

Наиболее значимыми являются семы: сила, яркость, свет, высокая температура, разрушительность, практичность, война, нездоровье.

Всегобыло выделено 11 групп сем, вписывающих концепт «огонь» в разные концептосферы: «Мир природы», «Быт человека»,«Социальный мир человека»,«Эмоциональное состояние человека».

Согласно словарю символов, огонь является символом как созидательных, так и разрушительных сил.

Таким образом, концепт «огонь» в понятийном аспекте русской картины мира имеет двойственное значение - как положительное, так и отрицательное.

Для определения ценностного компонента нами были проанализированы пословицы и поговорки, выявленные из различных электронных источников методом сплошной выборки.

Анализ показал, что огонь воспринимался людьми двояко: с одной стороны, он являлся разрушительной стихией, с другой – неотъемлемой составляющей жизни древних людей.

Для описания образного компонента концепта мы анализировали художественные контексты путем сплошной выборки из национального электронного корпуса русского языка. Проведенная работа показала, что в языке можно выделить метафоры, определяющиеэмоциональное состояние, уподобление физическому состоянию, связь с небесным светилом, изображение природы. Частотны употребления эпитетов: *благодатный, всепоглощающий, вечный.*

В составе образного компонента мы также наблюдаем двойственную природу концепта.

Таким образом, представление об огне на уровне языка в трех аспектах (понятийном, ценностном и образном) согласуется с его древним, мифологическим восприятием. Фразеологизмы, пословицы и поговорки, изобразительно-выразительные средства выявляют сходные элементы в содержательной структуре концепта «огонь».

Анализ ассоциативного эксперимента показал, что реакции, полученные от людей разного пола и возраста различны, так какинформанты имеют разный жизненный опыт и, в соответствии с этим, разный взгляд на исследуемое явление.

Анализ лексических средств объективации концепта «огонь» в языковом сознании молодежи г. Павлодара позволил выстроить следующую полевую структуру концепта.

Ядро: *пожар (30 употреблений).*

Ближняя периферия: *тепло (12), пламя (12), костер (10), жар (8).*

Дальняя периферия: *свет (4), горячо (3), горячий (3), опасность (3), злость (2), стихия (2), красный( )2.*

Крайняя периферия: *жарко, солнце, боль, любовь, пепел, дрова, душа, вулкан, гореть, ярость, лес, друг, порыв, вечность, языки пламени, свеча, зрелище, пылание, страсть, уют, дым, победа, разрешение, спокойствие.*

Как видим, молодёжь воспринимает огонь, прежде всего, как явление и стихию. Наиболее частые ассоциации отражают физическое состояние огня – температура, энергия.

В гендерном аспекте самой частотной реакцией и у юношей, и у девушек является *пожар.* Девушки часто приводят слова «тепло», «пламя». В целом, принципиальных различий не наблюдается, но стоит отметить, что у девушек чаще встречаются реакции, отражающие разрушительные силы (пожар, опасность, стихия, боль, ярость).

Данные эксперимента позволили определить концептосферы, в которые вписываются реакции, полученные от молодежи.

Здесь наиболее ярко представлена концептосфера «Мир природы», в которой отражаются такие категориальные признаки концепта, как природное явление, вещество, внешний облик, физические свойства. Согласно представлениям молодого поколения, в быту огонь человеку больше враг, чем друг, но в социальном мире мы наблюдаем противоположную позицию – преобладают созидательные силы огня. В описании концепта представлены все концептосферы как среди девушек, так и среди юношей.

Анализ структуры концепта «огонь» в ассоциативном восприятии старшего поколения позволил выявить следующую полевую структуру.

Ядро: *пламя (20 употреблений).*

Ближняя периферия: *пожар (10), тепло (13), костер (12), страсть (1)0.*

Дальняя периферия: *жар (4), жизнь (4), горячо (3), вода (3), горячий (2), красный (2), стихия (2), боль (2), камин (2), металл (2).*

Крайняя периферия: *смерть, шашлык, солнце, любовь, пепел, дрова, танго, спички, поглощающий, печь, палатка, бунт, конь, ярко, бомба.*

Мы видим, что у взрослых людей так же, как и у молодежи частотны реакции, определяющие огонь как явление.

В отличие от мужчин у женщин частотными являются ассоциации огня со страстью и жизнью. Несколько реакций указывают на связь с домашним очагом, досугом. У женщин так же, как и у молодых девушек чаще встречаются ассоциации, отражающие разрушительную силу огня (пожар, стихия, боль, смерть, бунт, бомба). Для мужчин в большей степени огонь – это природное явление или стихия. Реакции все однотипные, но нужно отметить специфические ассоциации – танго, конь. Танго, вероятно, ассоциируется с огнем как танец страстный и энергичный; конь – реакция, возможно, связана со славянским образом огненного коня.

И у женщин, и у мужчин старшего возраста наиболее ярко представлена концептосфера «Мир природы». В ней отражены категориальные признаки: природное явление, стихия, физические свойства, внешний облик. Концептосфера «Социальный мир человека» в реакциях мужчин не представлена.

Таким образом, предпринятый анализ концепта «огонь» показал, что его ядерными признаками являются слова «пожар», «пламя», «тепло», «страсть». В представлении жителей города Павлодара огонь – это, прежде всего, явление и стихия с присущими для них признаками.

В представлении молодого поколения огонь – это явление, без которого человек не может полноценно существовать, но при этом огонь, в понимании молодежи – это разрушающая сила, что ярко представлено в ассоциациях девушек.

Более широкая объективация концепта представлена в реакциях старшего поколения. Для женщин огонь – это жизнь, очаг, страсть, уют и вместе с этим боль, страх, жар. Ассоциации отражают как созидательные, так и разрушающие начала огня. Для мужчин огонь – это только природное явление. Достаточно ярко представлены физические свойства огня. Реакции, связанные с социальным миром, отсутствуют. Это говорит о том, что таких категорий как дом, уют, очаг в мужском восприятии огня нет.

Таким образом, мы видим, что ассоциативное представление, связанное с огнем, у людей разного возраста и пола различно. Молодые люди в силу небольшого жизненного опыта представляют огонь только лишь как природное явление, обладающее разрушительными силами, но необходимое в быту человека. Старшее поколение представляют огонь как неотъемлемую часть жизни, отражая в своих представлениях первоначальные социальные ориентиры: женщина – хранительница семейного очага (отсюда и ассоциации, связанные с жизнью, уютом, теплом), мужчина – добытчик (это доказывают ассоциации, отражающие формы огня и его физические свойства).

ЛИТЕРАТУРА

1 Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.2. И-О // В. И. Даль; Ред. К. В. Виноградова. - Печ-ся по изд. 1955 г. (1880-82). - М., 1998. - 780 с.

2 Толковый словарь русского языка: в 4 т. // Под ред. Д. Н. Ушакова. - М., 2005. – 1216 с.

3 Ожегов С. И.Толковый словарь русского языка. // Изд. 4-е, доп. М., 1997. – 763 с.

4 Лопатина В., Лопатина Л.. Малый толковый словарь русского языка. - М., 1998 – 834 с.

5 Большой толковый словарь русского языка (БТС) // Под ред. С. А. Кузнецова. 1998. - 1536 с.

6 Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный:в 2-х т. - М., 2000. – 736 с.

7 Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск, Белая Е. А., 2013. – 307 с.

8 Тресиддер Джек. Словарь символов. - М., 1999. - 104 с.

9 НКРЯ – Национальный корпус русского языка. URL: || www. ruscorpora.ru/ (дата обращения: 24.08.2018).

ПРИЗНАКИ НАРОДНОЙ СКАЗКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ К. Г. ПАУСТОВСКОГО

КУЛЬЧИЦКАЯ З.
ученик 7 класса, СОШ № 28, г. Павлодар
ЖЕТПИСОВА А. У.
учитель русского языка и литературы, СОШ № 28, г. Павлодар

Что такое сказка? – таков первый вопрос, который ставит себе человек, желая осмыслить известные ему с детских лет занимательные истории: о том, как лиса училась у журавля летать, как ковер-самолет служил Ивану–царевичу…

Легко выделить сказку среди других произведений устного народного творчества. Но если не ответить на этот вопрос, создается ошибочное впечатление, что мол, сказка- пустяк, достойный занять лишь пустое воображение; « сказка-складка», «сказка-врака».Но если сказка только плетение словес, игра ума, чистая фантазия, откровенная неправда, то почему сказочный вымысел, буйство воображения занимают людей многие столетия?

О таких понятиях как добро, счастье, любовь думали люди во все времена, не исключение и современные люди, и поэтому сказка рождается вновь и вновь.

Целью исследования моего проекта являлось выявить черты народной сказки в произведениях русского писателя К. Г. Паустовского. Первостепенной задачей было познакомиться с творчеством писателя, затем составить план работы, провести диагностические работы для исследования проблемы. Объектом исследования были произведения К. Паустовского «Теплый хлеб», «Стальное колечко». Предметом исследования был сюжет сказок и язык произведений. В исследовании темы я использовала такие методы и приемы как: анализ научной литературы, анализ текста, наблюдение, беседа. Первым этапом моей работы над проектом было изучить теоретический материал по теме, затем рассмотреть классификацию сказок. Во второй части раскрыть и исследовать проблему.

1 Сказка как жанр

Сказка - один из популярных и любимых жанров в фольклоре и литературе народов мира.

Толкования сказки как жанра устного народного творчества, принятые в современной науке:

Сказка – это вымышленная история с радостным концом и непременной победой добра над злом.

Сказки - это коллективно созданные и традиционно хранимые народом устные прозаические художественные повествования такого реального содержания, которое по необходимости требует использования приемов неправдоподобного изображения реальности.

Сказка - 1. Повествовательное произведение устного народного творчества о вымышленных событиях, лицах (обычно с участием волшебных сил). Сказка - 2. Выдумка, неправда,

Сказка - один из основных жанров устного поэтического творчества. Сказка - преимущественно прозаический художественный устный рассказ фантастического, авантюристического или бытового характера с установкой на вымысел.

Сказка - повествовательное, обычно народнопоэтическое произведение о вымышленных лицах и событиях, преимущественно с участием волшебных, фантастических сил.

Таким образом, мудрость и ценность сказки в том, что она отражает, открывает и дозволяет пережить смысл важнейших общечеловеческих ценностей и жизненного смысла в целом.

2 Классификация сказок.

На сегодняшний день принята следующая классификация русских народных сказок:

a) Сказки о животных;

b) Волшебные сказки;

c) Бытовые сказки.

Сказки расширяют кругозор, пробуждают интерес к жизни и творчеству народов, воспитывают чувство доверия ко всем обитателям нашей Земли, занятым честным трудом.

Исследовательская часть проекта:

Исследовав язык, сюжет сказок « Теплый хлеб» и « Стальное колечко», я пришла к выводу, что Паустовский,верно отнёс их к жанру сказки.

О любви и сердечности, о равнодушии и его последствиях, о возможности загладить причиненное зло, о милосердии и прощении заставляет задуматься произведение К. Г. Паустовского «Теплый

хлеб», больше похожая на быль. Одним сюжетом связаны настоящее и прошлое, люди и животные, вина и искупление.

Для произведения «Стальное колечко» характерны признаки и сказки, и рассказа, автор вводит в произведение о реальных событиях и реальных героях сказочные элементы.

В сказке «Теплый хлеб» сказочные элементы: сорока, силы природы (Топнул конь ногой – засвистел ветер, упал на землю лютый мороз). В этом произведении реальными персонажами являются: конь, мельник Панкрат, бабка Фильки, жители деревни. К реальным событиям можно отнести то, что Филька обидел коня, как ребята долбят лед на реке, как Филька мирится с конем.

А в произведении Паустовского «Стальное колечко» оказались причудливосплетены сразу два жанра - рассказа и сказки.

От рассказа в нем конкретное указание места действия, времени, привязка действия к событиям, которые действительно происходили в нашей стране, описание обычной повседневной жизни героев.

От сказки в этом произведении история стального колечка и чудесного выздоровления деда Кузьмы.

Конечно, само по себе выздоровление дедушки могло быть и случайностью, прошла зима, пришла весна, пригрело солнышко, вот дед Кузьма и почувствовал себя лучше. Но нам так хочется верить в то, что в этой истории обязательно замешано колечко. Ведь главный посыл этого произведения в том, что в жизни всегда есть место для чудес.

Поэтому я бы назвала жанр этого произведения «Сказка-быль», сказочная история о том, что действительно произошло.

В эмоциональную сферу рассмотренных мною произведений включаются все явления объективно имеющегося мира, все предметы воображения, как реально действующие силы (согласно 5 законам).

Писатель использовал в своих произведениях художественные средства языка, характерные для поэтики сказок.

Таблица 1 – Выявление пяти законов в сказке «Тёплый хлеб»

Одушевление предметов и явлений природы	Ветер прилетел на помощь людям; Метель обезумела и всё заморозила; колючий мороз прошёл по деревне
Очеловечивание предметов, явлений	Сорока разговаривает, позвала на помощь ветер; конь плачет, обижается, сердится, прощает.
Превращение обыкновенных явлений	Не наблюдается
Сказочные образы	Колдун –дед Панкрат
Гиперболизация (преувеличение)	Сорока разговаривает с ветром и тот помогает людям. Тотчас ветер завыл, засвистел.

Таблица 2 – Выявление пяти законов в сказке «Стальное колечко»

Одушевление предметов и явлений природы	Злые метели кружились, сосны завязли в снегу. Весна шла как молодая хозяйка. С крыши, перегоняя друг друга, падали длинные капли.
Очеловечивание предметов, явлений	Волки завидуют людям; старый воробей Сидор с дурным нравом
Превращение обыкновенных явлений, предметов, существ в виды, как выражения мечты, идеи.	Стальное колечко
Волшебные перевоплощения и обращения. Сказочные образы.	Боец-колдун; кто-то прошёл невидимый мимо Вареньки.
Гиперболизация (преувеличение)	Возможность при помощи колечка увидеть весь белый свет

Таблица 3 – Выявление особенностей языка в сказке К. Паустовского «Тёплый хлеб»

Зачин	Когда кавалеристы проходили через деревню Бережки…
Концовка	Все улыбались и радовались.
Эпитеты	Вороной конь; сердитый старик; тёплый ветер; тёплое море; лютый мороз, дурной человек.
Устойчивые словосочетания слов	С ноги на ногу; хлеб-соль.
Использование числительных	Два-три дня; сто лет назад; три куска хлеба.
Олицетворения	Метель, обезумев, ревела; мороз, озоруя, стискивал брёвна; ивы поседели.
Сравнения	Трещала как пулемёт
Просторечная лексика	Постучал мордой; отчего же стрясся такой мороз; шустрый какой.

Таблица 4 – Выявление особенностей языка в сказке К. Паустовского «Стальное колечко»

Зачин	Дед Кузьма жил со своей внучкой в деревушке Моховое…
Концовка	Наша земля истинный рай и нету другой такой на белом свете.
Эпитеты	Тихая заря, суровая зима, чудесный перстенёк, серебряная паутина, ласковый ветер, ясное небо, белый свет, суетливая вода.
Устойчивые словосочетания слов	Густой-прегустой лес; разок-другой; цветок-лепесток; однажды утром; зацвели-запестрели
Использование числительных	Два бойца
Олицетворения	Метели кружились; сосны завязли в снегу
Сравнения	Раздувшись, как шарик; весна шла, как молодая хозяйка; глаза узкие, как щелки.
Просторечная лексика	Полегчало; слыхала; нашла дурака; курить большая охота; «вышла» махорка.

ЛИТЕРАТУРА

1 Агапова Н. А. Где добро, там и тепло. / Воспитание школьников № 10, 2001.

2 Афанасьев. Народные русские сказки. – М., 1978.

3 Кошелев В. А. трудная дорога доброты./ Литература в школе № 6, 1995.

4 Короткова Л. Д. Сказка – светлого ума закваска.– М. : Педагогическое Общество России, 2001.

5 Маранцман Е. К. Постижение сказки. / Литература в школе № 8, 2003.

6 Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. / Под редакцией Шведовой Н. Ю. – М., 2001.

7 Паустовский К. Г. Сборник «Заячьи лапы».

8 Пропп В. Я. Морфология сказки. М. : Мысль, 2000.

СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧЕСКИЙ СОСТАВ ЛЕГЕНД И ПРЕДАНИЙ БАЯНАУЛА

ЛЮБКИВСКАЯ К. К.
ученик 8 класса, СОШ № 29, г. Павлодар
БАБЕНКО И. Г.
учитель русского языка, СОШ № 29, г. Павлодар

Баянаул – один из живописнейших уголков Казахстана. Гранитные горы прорезаны ущельями, многочисленные скалы напоминают своими изваяниями окаменевших людей, животных, птиц, мифические существа. «Баянаула» - слово монголо-тюркского происхождения, дословный его перевод – «богатые, счастливые горы». Специфика природного окружения способствовала созданию и бытованию устных рассказов, объясняющих происхождение этих уникальных природных объектов, местные названия, отражающие историческое прошлое и бытовой уклад казахского народа.

Как справедливо замечает С. А. Каскабасов, «у казахов много рассказов о горах, ущельях, озерах, реках, скалах и населенных пунктах. Это и понятно. В прошлом казахи жили кочевой и скотоводческой жизнью и почти всегда были под открытым небом, в непосредственном окружении природы. Естественно казахи не только восторгались природой, они хотели познать ее, понять ее явления, создавали различные мифы, легенды и предания об окружающем мире» [1, с. 179]. Исходя из этого, каждый устный рассказ связан с конкретным местом, поводом для его создания явилось стремление утвердить неразрывную связь человеческой деятельности, этнической истории с природным ландшафтом. Приходящие на эти территории представители других этносов знакомились с новым географическим пространством, усваивали легенды и предания, объясняющие происхождение и названия местных природных объектов, и рассказывали их на русском языке. Легенды, записываемые в природных заповедниках Казахстана в настоящее время, популярны в среде туристов, экскурсоводов и чаще всего звучат на русском языке.

Материалом для исследования в данной статье являются устные рассказы, записанные на территории Баянаульского горного массива с 1993 по 2004 г. и опубликованные в сборнике «Благодатная земля» (легенды и предания Баянаула) [2]. В него вошли 60 текстов на 14 сюжетов, рассказанных 20 исполнителями. Книга трижды была издана в Казахстане. В последнее издание вошли тексты на русском,

английском и казахском языках, что способствует расширению читательской среды [3]. В 2010 году сборник баянаульских легенд и преданий был переведен на болгарский язык и издан в Софии [4].

Большинство изученных нами текстов посвящено природе. О. В. Белова называет подобные рассказы этиологическими легендами. В них объясняется «как возник мир, откуда и как произошли все населяющие его существа и растения, каковы их отличительные свойства» [5, с. 10]. Практически с каждым природным объектом связана какая-то история. О подлинности событий, происшедших в далеком историческом прошлом и ставших основой легендарных сюжетов, судить не приходится, поскольку легенда как фольклорный жанр, как правило, содержит элементы чудесного, вымышленного. В сюжетах баянаульских легенд может объясняться не только происхождение природных объектов, но и их названия, в связи с чем считаем целесообразным выделять как этиологические, так и топонимические легенды.

Кроме легенд составители сборника выделяют и предания. «Предание – это распространенный в народе устный рассказ, направленный на объяснение прошлой истории, какой-нибудь особенности быта, названия местностей» [1, с. 271]. Предания могут быть историческими (о событиях прошлого или об известных людях, например, «Могила Жасыбая») или топонимическими (объясняющими местные названия природных и культурных объектов, например, о названии озера Торайгыр). Предания отличаются от легенд своей более выраженной связью с событиями и героями местной истории.

Несмотря на то, что эти анализируемые устные рассказы бытуют в современности, в их сюжетах выявляются мифологические представления. Прежде всего, это сюжеты легенд о возникновении Баянаульских гор и озер: *«Как-то раз создатель мира Тангри узнал о наступлении ледников и решил оградить степи от надвигающегося ледника. Взял он мешок, собрал туда камни и понес, чтобы создать дамбу. Когда шел по степям, люди обращались к нему, чтобы он им помог, потому что в степи нет воды, нет защиты от солнца и ветра. Но он их не слушал, а шел своей дорогой. И когда он проходил как- то по этому району, один хитрец умудрился зацепиться за мешок и сделать в нем дырку. И пока Тангри шел, из мешка высыпались камни и в разных причудливых формах оставались на земле. Вот от этого произошли Баянаульские горы»* [2, с. 17].

Творцом могут быть также великаны или богатыри, насыпающие горы и наполняющие водой озерные впадины: *«Ехал как-то богатырь по степи, очень долго ехал, устал. И решил он узнать, есть ли край степи. Стал он собирать камни и складывать их друг на дружку, чтобы получился большой-большой курган, на который он смог бы залезть и посмотреть вдаль. Складывал эти камни, складывал, они постоянно рассыпались у него, но он продолжал их собирать...»* [2, с. 17].

Следующий распространенный в Баянаульской прозе сюжет отражает борьбу человека со злыми силами и очищение своей земли от них (легенды о происхождении и названии скал Кемпиртас и Найзатас). В легенде, объясняющей происхождение и название скалы «Жалмауыз кемпир», старуха ночью появляется из-под земли и похищает лучших лошадей, а с восходом солнца опять уходит под землю. Батыру, который вступает с ней в поединок, удается одержать победу только благодаря наступившему рассвету: *«...Бой длился долго. А при первых лучах солнца заметил батыр, что старуха боится его. Тогда начал он отвлекать ее и уводить подальше от ущелья, из которого она вышла. А когда солнце достаточно высоко поднялось над землей, земля начала сдвигаться. Старуха – насколько успела – ушла под землю, но голова ее осталась на поверхности»* [2, с. 62]. По словам С. А. Каскабасова, «у казахов издавна рассказывались мифы об окаменевших людях, отражающие представления о тождестве живой и неживой природы» [1, с. 82]. Превращение может восприниматься как наказание.

В сюжетах легенд Баянаула выявляются и древние мифологические представления о воде. Омовение водой в древнейших представлениях – как бы второе рождение [6, с. 240]. Это сохраняется в легенде «Молодильный ручей», также связанной с природной достопримечательностью Баянаула. В сюжете легенды старик, разыскивая пропавшую козочку, выходит к ручью: *«Вот к вечеру подошел он к ручью, напился из него. Хотел вздремнуть, но чувствует, как-то ему полегчало, какая-то сила появилась в руках и ногах, спина болеть перестала, чудеса, да и только. <...> Утром, только солнце взошло, просыпается старик и чувствует, что как будто он и не старик. Смотрит на свои руки и не узнает – молодые руки»* [2, с. 93].

Сюжеты Баянаульских преданий отражают народное восприятие исторического прошлого. Герои местных исторических преданий самоотверженно защищают свою землю от посягательств внешних врагов: *«Вы все прекрасно знаете, что в те далекие времена большую часть времени мужское население проводило в бесконечных сражениях, защищая свою землю. Слишком многие*

тогда пытались захватить эти богатые и плодородные земли – и джунгары, и калмыки, и китайские богдеханы, и разрозненные племена кочевников. <…> Возвращаясь с полей сражений, джигиты подкрепляли свои силы домашними лепешками, запивая родниковой водой. И снова в путь – исполнять свой долг перед родной землей. Но по очерствевшим, а затем и окаменевшим лепешкам вы можете судить, сколько джигитов не вернулось в родные аулы» [2, с. 65].

Мужчины в баянаульских в преданиях изображаются воинами, батырами, женщины - хранительницами и созидательницами мира. В предании, объясняющем происхождение и название скалы Когершин, рассказывается о превращении человека в камень, о родовой вражде племен, которая прекратилась в результате жертвенного поступка женщины: *«…Долго длилась вражда у них, не один год. Почти все мужчины погибли и в том, и в другом родах. И вот когда ушли сражаться последние мужчины, одна женщина захотела помирить всех, прекратить эту войну. Превратилась она в голубку и полетела на поле боя, где дрались два рода. Там, где она пролетала, дерущиеся останавливались, а мертвые превращались в камни. И тут она увидела своих сыновей, которые уже погибли. С горя она присела на окаменевшие их тела и тоже окаменела»* [2, с. 69].

Героями исторических и топонимических преданий, отражающих борьбу казахского народа с джунгарскими завоевателями являются известные батыры Олжабай, Кенжебай и Жасыбай. Сюжетное ядро преданий о Жасыбае также связано с природным объектом - перевалом Жасыбая и его могилой, которая, по народным представлениям, находится на перевале и является культовым местом. Несмотря на то, что Жасыбай был младше других батыров, именно ему приписывается особая сила, храбрость, смекалка и находчивость: *«…И решили схитрить джунгары. Собрали они шатры, оседлали коней, сели на них задом наперед и сделали вид, что отступают. Однако молодой Жасыбай разгадал военную хитрость джунгар и встретил их в полной боевой готовности, во всеоружии. Три дня была страшная битва в долине Джамбак, и враг был повержен»* [2, с. 21]. Название озера Жасыбай так же связывается в предании с именем младшего доблестного батыра. Топонимическое предание о названии озера заканчивается словами: *«… А позднее, когда батыр Жасыбай погиб, помня о том, что он сделал для родного края, озеро назвали его именем »* [2, с. 28].

Таким образом, неослабевающий интерес к данным текстам объясняется тем, что они отражают особенности национальной

истории, человеческие взаимоотношения, быт казахского народа, его морально-этические нормы, представления о добре и зле. Человек в них изображается в тесной связи с природой, которую он поэтизирует и одушевляет. Основные сюжеты легенд и преданий Баянаула имеют древнюю мифологическую основу (сюжеты о первотворении, о борьбе с враждебными человеку силами). Сюжеты исторических преданий передают народное отношение к доблестным героям прошлого и в художественной форме представляют собой дань памяти о них.

ЛИТЕРАТУРА

1 Каскабасов С. А. Казахская несказочная проза. - Алма-Ата : Наука Каз. ССР, 1990. – 240 с.

2 Благодатная земля (предания и легенды Баянаула). / сост. А. Д. Цветкова, А. А. Садыкова. – Издание второе. – Павлодар : ТОО НПФ «ЭКО», 2013. – 116 с.

3 Баянауыл. Кунарлыжер = Баянаул. Благодатная земля = Bayanaul. Blessedland // Кураст.: А. Д. Цветкова, А. А. Садыкова: Павлодар: «Дом печати» ЖШС, 2017. - 112 б. - казакша, орысша, агылшынша.

4 Благодатна земля на Казахстан (предания и легенди за Баянаул) // съставители А. Д. Цветкова, Н. Т. Ержанов, А. А. Садыкова. Перевод И. Тотоманов. - София : ПАМ ПъблишингКъмпани ООД, 2010. - 125 с.

5 У истоков мира: Русские этиологические сказки и легенды / Сост. и коммент. О. В. Беловой, Г. И. Кабаковой. - М. : ФОРУМ; НЕОЛИТ, 2014. – 528 с.

6 Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т.; под общ.ред. С. А.Токарева. – Т 1. – М. : Советская энциклопедия, 1991. – 671 с.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МЕТАФОР В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

МАКЫМ К.
ученик 10 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ЖАКУПОВА Г. К.
учитель русского языка,
Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Тайна метафоры привлекала к себе крупнейших мыслителей – от Аристотеля до Руссо и Гегеля и многих других. О метафоре написано множество работ. О ней высказывались не только

ученые, но и сами ее творцы – писатели, поэты, знания – философию, логику, психологию, психоанализ, герменевтику, литературоведение, литературную критику, теорию изящных искусств, семиотику, риторику, лингвистическую философию, разные школы лингвистики [1].

Метафора – уникальное явление, этим и вызывает исследовательский интерес. Она изучается с разных позиций: лите ратуроведческой,лингвистической, психологической, философской и др. Согласно словарю аналитической психологии, метафора – это определение и изучение одного путем обращения к образу другого; используется как сознательный литературный или терапевтический прием и всегда употреблялась сказителями и писателями, чтобы придать известную пикантность таинственному или «выразить невыразимое» [2]. В нейролингвистическом программировании метафора – это троп, употребление слов и выражений в переносном смысле, исходя из сходства, аналогии; сближение в речи двух предметов по сходству или контрасту [3]. В Оксфордском словаре по психологии метафора – это лингвистический прием, с помощью которого абстрактное понятие выражается посредством аналогии. Считается, что у метафоры нет никаких отличительных особенностей, что они, скорее, в той или иной степени нарушают буквальный смысл, и в результате такого нарушения возникают эмотивные и когнитивные эффекты [4]. Согласно электронному словарю «Академика», метафора – это вид тропа, употребление слова в переносном значении; словосочетание, характеризующее данное явление путем перенесения на него признаков, присущих другому явлению (в силу того или иного сходства сближаемых явлений), которое таким образом его замещает [5].

В качестве материала для исследования выбраны метафоры, используемые в сфере педагогики. Объект исследования – педагогические метафоры. Предмет исследования – функционирование и классификация метафор в педагогическом дискурсе. Фактическим материалом послужил собранный языковой материал, полученный методом сплошной выборки из Интернет-ресурсов и записи речи учителей.

Цель нашей работы заключается в исследовании функционирования метафор в педагогике и их классификации. На основе полученных данных и собранного материала составить мини-сборник метафор, используемых в педагогике в разных предметах.

Исходя из цели исследования поставлены следующие задачи:

- Рассмотреть основные теоретические определения понятий «метафора» и «педагогическая метафора»;
- Выявить функционирование метафор в педагогике;
- Собрать фактический материал;
- Произвести классификацию собранного материала;
- Собранный материал представить в виде мини-сборника.

В качестве методов исследования в работе применялись следующие методы: изучение теоретического материала, метод сплошной выборки, метод статистической обработки данных, количественный анализ и метод классификации.

Обращение к педагогическим возможностям метафоры известно давно, с работ Аристотеля. Однако эта тема не теряет своей актуальности в наши дни. Более того, она становится одной из ключевых в мире сложностей, глобализации, поликультурных диалогов, взаимодействий разных наук и повышения интереса к трансдисциплинарным знаниям.

Педагогические метафоры - метафоры которые используются учителями в повседневной жизни и вовремя объяснения материала ученикам. Актуальность данной работы определяется анализом и иной классификацией метафор в педагогике, в частности, на примере учителей нашей школы. Также нами планируется создать мини-сборник педагогических метафор, собранных в ходе исследования.

Использованию метафоры в современной педагогической практике посвящены труды: Ю. А. Веряевой (роль метафор в педагогическом обучении школьным предметам), О. С. Булатовой, Ю. В. Сенько, О. Филипповой (метафоризация речи учителя), Э. А. Мусеновой, М. А. Ахметова (использование учебных и управляющих метафор как одно из условий успешного обучения ученика), С. Л. Мишлановой, Н. П. Ивинских, Т. В. Пеньковой (концептуальная метафора в методическом дискурсе, сферы-мишени, сферы-источники в методическом дискурсе) и др.] [6].

Для решения поставленных задач и определения актуальности использования метафор в речи педагогов нашей школыбыл проведен опрос среди учащихся нашей школы. В нем участвовало 55 учеников с 7 по 10 классы. На вопрос *«Часто ли ваши учителя используют сравнения при объяснении темы урока?»* 60 % ответили «иногда» и 36 % – «часто», что говорит о важности и частотности использования метафор в педагогическом дискурсе и доказывает актуальность нашей темы. Эффективность данной методики отмечают 92,7 % учеников. Согласно опросу, учащиеся нуждаются

в подобном способе объяснения материала чаще на уроках физики (56%), биологии (51 %) и химии (49 %). На вопрос *«Почему данный способ является эффективным»,* получены следующие ответы: «это дает альтернативное, более понятное представление о теме урока», «легче понимать и запоминать, если есть ассоциации», «когда приводят аналогию, сравнение с вещью или явлением из реальной жизни, становится легче понять суть», «мнемотехника, умения сравнивать, представлять и воображать являются отличными способами для запоминания и полного понимания», «наглядно/ легче понять, сравнивая с бытовыми вещами» и т.д. Данный опрос подтвердил теорию о важности использования метафор в речи учителя при объяснении темы. Причем с этим согласны не только ученики, но и опрошенные учителя. Они отмечают, что, если бы ученики работали исключительно с теоретическим материалом, без объяснения учителем через сравнение с уже имеющимися знаниями, то тема не было бы полностью освоена.

В работах о педагогической метафоре нами было выделено два понятия «педагогическая метафора» и «дидактическая метафора». Попытаемся их дифференцировать: А. Ф. Закирова рассматривает проблему метафорического истолкования педагогических явлений, «возможности смыслового расширения педагогического знания за счет метафоризации» и доказывает, что педагогическая метафора «является неотъемлемым атрибутом интерпретации и смыслообразования, а ее изучение выходит за рамки лингвистики и литературоведения» [7]. В данном случае педагогическая метафора рассматривается как характеристика профессиональной деятельности учителя, например, «педагогическая золушка», «педагогический батрак» у Я. Корчака; «защитное воспитание», «лечение красотой», «цветок воспитания», «Школа радости», «живой задачник» В. А. Сухомлинского и др. [8]. Е. Н. Дзятковская, М. А. Ахметов, Э. А. Мусенова, Д. Трунов, А. А. Плигин, В. Е. Пугач и др. рассматривают дидактическую метафору как прием, форму мышления ученика. В книге «Инновации в обучении: метафоры и модели: анализ зарубежного опыта» М. Клариным исследована метафора как «гносеологический инструмент, средство познания, в отличие от традиционного понимания метафоры как одного из средств поэтического мышления и языка». То есть, метафора перестает быть литературным средством и выступает атрибутом при объяснении той или иной темы [9, с. 6].

Впервые понятие «дидактическая метафора» употребил А. А. Плигин. Он же классифицировал ее разновидности, выделив иллюстративную, поясняющую и стратегическую. Поясняющие метафоры основаны на структурном сходстве, изоморфизме, позволяющих в рамках логического пространства одного объекта подсказывать (создавать, прописывать) структуру логического пространства другого объекта, явления и пр. Например, в качестве поясняющей метафоры А. А. Плигин рассматривает объяснение правила Хунда – заполнения электронами атомных орбиталей (квантовых ячеек): «Расселение электронов подобно расположению пассажиров в трамвае; когда новый человек входит в трамвай, он ищет свободные места, чтобы сесть. Обычно бывает несколько возможностей, так как существуют двойные сиденья, где уже сидит один пассажир, и бывают пустые сиденья, где никто не сидит. Какое бы место вы выбрали в таком случае? Традиционный ответ – там, где двойное сиденье никем не занято! Вот так и электроны: сначала заполняют пустые орбитали, а уже после этого те, которые уже заняты одним электроном» [10]. Иллюстративные метафоры, по А. А. Пилигину, представляют собой «использование известных простых объектов или явлений в качестве примера иллюстрации сложного понятия или важного учебного содержания» (угол – развернутая книга). В свою очередь он делит их на визуальные, аудиальные и кинестетические.

Мы согласны с данной классификацией и будем частично использовать ее. В нашей работе все метафоры мы представляем как педагогические и делим их на 4 вида: шаблонные, персональные, номинативные и дидактические.

Под шаблонными мы подразумеваем такой вид метафор, которые издавна бытуют в речи педагогов и используются в той или иной ситуации при общении с учениками. Порой данные метафоры являются основой для шуток и вошли в золотую копилку клишированных фраз учителя. Например, ***ученик*** образно обозначается как *«чистый лист»*, на котором могут появиться любые записи; ***губка,*** *впитывающая знания, глина или пластилин, из которых лепят личность;* ***путник,*** *идущий по дороге к знаниям, или* ***альпинист,*** *стремящийся к вершинам.* Также всем знакомые фразы *«Дневник-твое лицо», «Ученик факел который нужно зажечь», «Учитель – свеча, которая светит другим, сгорая сама», «лес рук»* (когда учитель просит учеников выйти к доске) и мн.др.

Под персональными мы имеем в виду метафоры, созданные учителями индивидуально и не для объяснения материала, а в силу специфики преподаваемого предмета, а, следовательно, особенностям мышления. Для подбора примеров мы наблюдали за речью учителей и фиксировали используемые ими метафоры. Например, учитель химии при удивлении, неожиданности говорит, что он *«упал в осадок», «не все аурум, что блестит», «куйферрум, пока горячо»,«сохранять спокойствие по 1 закону Ньютона», «Закон Бора - ученье свет, а неученье– тьма»*.

Дидактическими метафорами в нашей работеназываем метафоры, созданные и предназначенные помогать при объяснении материала урока,имеющие объясняющую функцию. Учителя делились своими придуманными метафорами:

- фрагмент урока биологии, посвященного работе легких человека, строится на метафоре: *«легкие играют роль большой товарной станции, где поезда загружаются и разгружаются»* (материал Р. Б. Соловьёва, учителя НП «Филипповская школа», г. Москва).

- представляется фотография железнодорожной станции и текст *«Главная задача легких – газообмен. Легкие отдают кислород в кровь, а из крови забирают углекислый газ. Углекислый газ мы потом выдохнем. Это отходы. А кровь разнесет кислород по всему телу. И в этом газообмене легкие играют роль большой товарной станции, где поезда загружаются и разгружаются».*

-заполнение электронов по квантовым ячейкам как люди, располагающиеся в общественном транспорте;

- насыщенность и ненасыщенность растворов - голодный или сытый человек;

-движение молекул вещества как движение людей в общественном транспорте.;

- спутники планет - спутники человека в жизни (друзья)

Номинативные метафоры используются при наименовании тех или иных понятий в педагогике, методов или приемов, например, черный ящик, климат в классе и др. Зачастую данные метафоры можно встретить в материалах по обновленному содержанию образования. Например, *черный ящик, климат в классе,корзина идей, дерево желаний, лестница успеха и т.д.*

В результате работы над проектом нами было изучен теоретический материал по метафорам, их функционированиев педагогике и классификация разными учеными-лингвистами. На основе изученных данных нами была предпринята попытка собственной классификации метафор. Также в результате сборафактического материала, записи примеров ведется работа над созданием мини-брошюры, которая может быть полезна студентам, обучающимся на педагогическом факультете и всем, желающим интересно объяснить ту или иную тему. Содержимое будет включать в себя интересные и познавательные метафоры, используемые в педагогике по разным предметам. В перспективе развития проекта планируется увеличение количества метафор в брошюрах, создание и развитие практикоориентированного сайта в помощь студентам с дополнительным полезным материалом.

ЛИТЕРАТУРА

1 Арутюнова Н. Д., Журинская М. А. Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.

2 Зеленский В. В. Словарь аналитической психологии. – М. : Когито-центр, 2008. – 336 с.

3 Ильинский С. Нейролингвистическое программирование. – М. : Аст, 2006. – 620 с.

4 Рикёр П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение / Теория метафоры: сборник. – М., 1990. – С. 24–27.

5 Закирова А. Ф. Когнитивные метафоры как средство концептуализации педагогического знания / Вестник ТюмГУ: сборник Тюмен., 2004. – №9. – С. 19–21.

6 Кларин М. В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта. – М. : Наука, 1997. – 223 с.

7 Арутюнова Н. Д., Журинская М. А. Теория метафоры: сборник. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.

8 Будаев Э. В., Чудинов А. П. Метафоры, которыми мы живем»: преобразования прецедентного названия / Политическая лингвистика, Екатеринбург, 2007 – Вып. № 2 (22). – С. 99–106.

9 Словари и энциклопедии на Академике. [Электронный ресурс]. – URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/3053 [дата обращения 28.09.2014].

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РЕЧИ

ПАНКОВА Л.
ученик 7 класса, СОШ № 28, г. Павлодар
ЖЕТПИСОВА А. У.
учитель русского языка и литературы, СОШ № 28, г. Павлодар

Данная статья предназначена для исследования того, как часто и с какой целью наши современники различного возраста употребляют фразеологизмы.

Целью исследования было: определить роль фразеологизмов в речи моих современников разного возраста. Первостепенной задачей было ознакомиться с научной литературой по теме исследования, затем выяснить происхождение и значение фразеологизмов в лингвистических словарях.

Новизной проведенного исследования я считаю, что сделана попытка представить штрихи к речевому портрету современных старшеклассников как социально-возрастной группы.

Я считаю эту тему актуальной, так как изучение фразеологии языка – это неотъемлемая часть в изучении языка в целом. Нельзя знать язык, не зная фразеологии. Обращение к теме фразеологизмов расширит знания о языке, обогатит речь, поможет уместному употреблению фразеологических выражений.

Практическая значимость проекта заключалась в том, что с результатами исследований можно ознакомить одноклассников, выступить на научно-практической конференции, пропагандируя необходимость изучения такого интересного раздела науки о языке, как фразеология, и использовать полученные знания на уроках русского языка и литературы.

Методами исследования я выбрала:

1 метод сплошной выборки;

2 метод контекстуального анализа;

3 метод социометрического опроса;

4 метод статистической обработки.

Я знаю, что **фразеологизмы** - устойчивые сочетания слов, близкие по лексическому значению одному слову. Поэтому фразеологизмы часто можно заменить одним словом, менее выразительным. Сравните: зуб на зуб не попадает-замерз, зарубить на носу- запомнить, как в воду глядеть – предвидеть и т.д.

Как и слово, фразеологизм может иметь синонимы и антонимы. Фразеологизмы-синонимы: два сапога пара, одного поля ягода (один

другого не лучше); перековать мечи на орла, вложить меч в ножны (закончить войну.распрю) и др.

Фразеологизмы- антонимы: засучив рукава- спустя рукава, заварить кашу- расхлебывать кашу, тяжел на подьем - легок на подьем и др. Фразеологизм *котнаплакал* имеет синоним мало и антоним много. Большая часть фразеологизмов отражает глубоко народный, самобытный характер русского языка. Прямой первоначальный смысл многих фразеологизмов связан с историей, обычаями, работой русского народа. Так выражение *бить баклуши* (бездельничать) возникло на основе прямого значения «раскалывать чурбан на баклуши» (чурки) для изготовления из них ложек, поварешек и т.д.» т.е. делать очень несложное, нетрудное дело.

Фразеологизмы характеризуют все стороны жизни человека – его отношение к труду, например, *золотые руки, мастер на все руки,* отношение к другим людям, например, *закадычный друг, медвежья услуга,* личные достоинства и недостатки, например, *не теряет головы, водить за нос* и другие.

Фразеологизмы используются в обыденной речи, в художественных произведениях, в публицистике.

Значение фразеологизма можно найти во фразеологическом словаре. Чтобы найти нужный фразеологизм там, надо начинать поиск с первого самостоятельного слова. В «Школьном фразеологическом словаре русского языка» В. П. Жукова словарные статьи даются строго по первому слову фразеологизма.

Наиболее употребительные фразеологизмы разъясняются в толковых словарях. Они помещаются под знаком ◊ в конце той словарной статьи толкового словаря, которая совпадает с первым самостоятельным словом фразеологизма, например:

Белка,-и, род.мн.-лок. дат –лкам, ж. Небольшой пушной зверёк отряда грызунов, с большим пушистым хвостом, живущий на деревьях, а также мех этого зверька.

◊ **Как белка в колесе вертеться** (или **кружиться, крутиться)** – быть в беспрестанных хлопотах, быть занятым многими делами.

Употребляя фразеологизмы, надо помнить, что в них нельзя вставлять новых слов или заменять одни другими. Нельзя сказать вместосесть *в калошу* – «сесть в детскую калошу», или вместо *положить в долгий ящик* – «положить в коробочку». В составе фразеологизма смысл имеют не отдельные слова, а все выражение в целом. Это значит, что фразеологизмы, надо помнить, знать в том виде, в котором они утвердились в языке.

Исследовательская часть

В ходе исследования я узнала о происхождении фразеологизмов:

Происхождение фразеологизмов.

1) исконно- русские(топорная работа, зелёная улица);

2) старославянские(ищите и обрящете);

3) латинские и греческие (авгиевы конюшни, внести лепту, двуликий Янус);

4) западноевропейские(синий чулок, бросить перчатку).

Употребление фразеологизмов в произведениях художественной литературы:

Мною была проведена определённая исследовательская работа, в результате которой я узнала, употребляют ли наши писатели в своих произведениях фразеологизмы.

Для получения результата были исследованы басни И. А. Крылова. В них - 9 фразеологизмов:

- «Осёл и Соловей»: *на тысячу ладов, за тридевять земель*
- «Тришкин кафтан»: *Тришкин кафтан;*
- «Две собаки»: *ходить на задних лапах;*
- «Обезьяна»: *мартышкин труд;*
- «Кот и повар»: *а Васька слушает да ест;*
- «Демьянова уха»: *Демьянова уха;*
- «Белка»: *как белка в колесе;*
- «Ларчик»: *а ларчик просто открывался;*
- «Волк на псарне»: *и волчью вашу я давно натуру знаю.*

Знакомясь со сказками Салтыкова-Щедрина, я нашла много фразеологизмов.

Например: **Фразеологизмы из сказок М. Е. Салтыкова-Щедрина**

Таблица 1

	Лексическое значение фразеологизма	**Название сказки**
держать камень за пазухой	таить злобу	«Дикий помещик»
некуда носу высунуть	некуда выйти	«Премудрый пескарь»
ума палата	иметь много ума	«Премудрый пескарь»

В русских народных сказках нашла 10 фразеологизмов. Из народных сказок пришли фразеологизмы:

- и я там был, мёд-пиво пил
- избушка на курьих ножках
- Кощей Бессмертный
- Лиса Патрикеевна
- ни в сказке сказать, ни пером описать
- при царе Горохе
- сказано - сделано,
- сказка - ложь, да в ней намёк
- сказка про белого бычка,
- три дня и три ночи.

Фразеологическое богатство языка оживает под пером талантливых писателей, публицистов и становятся источником новых художественных образов, шуток, неожиданных каламбуров.

Такая исследовательская работа позволила сделать вывод: наши писатели очень часто употребляют в своих произведениях фразеологические обороты, которые помогают им ярко, образно дать характеристику герою, логично, последовательно изложить свои мысли, сделать речь насыщенной, эмоциональной, богатой. К чему и нам надо стремиться. А учиться нужно у наших классиков.

Аналитические материалы

Социометрическое исследование.

Я провела социометрический опрос взрослых (родителей и педагогов школы) и учащихся 7-х классов на добровольной основе. Респондентам были заданы такие вопросы:

1 Знаете ли вы, что такое фразеологизм?

2 Где вы чаще всего встречаете фразеологизмы?

3 Приведите примеры фразеологизмов.

4 Ваш любимый фразеологизм.

5 Употребляете ли вы фразеологизмы в своей речи?

6 Откуда пришли к нам фразеологизмы?

97 % учителей знают, что такое фразеологизм, 3 % не знают; 85 % родителей знают, а 15 % - не знают, из детей - 83 % знают, 17 % не знают.

Чаще всего взрослые встречаются с фразеологизмами в сказках и устной разговорной речи, дети – в художественных произведениях и в баснях.

Из всего богатства фразеологизмов чаще всего в речи наших респондентов звучали фразеологизмы *бить баклуши, разбиться в лепёшку, зарубить на носу*.

Респонденты-взрослые впервые услышали фразеологические обороты в школе, респонденты-дети – в детском саду и в школе.

Среди респондентов-взрослых 42 % не употребляют в своей речи фразеологизмы, хотя и знают их, среди детей не используют фразеологизмы в своей речи 48 %.

Происхождение фразеологизмов оказалось для многих взрослых и детей неизвестным, и только 17% взрослых назвали источником происхождения Библию и мифы и 22% детей назвали древнюю Русь.

Любимый фразеологизм:

- учителей – ни свет ни заря, набрать в рот воды, ждать у моря погоды;

- учеников - знать как свои пять пальцев, попасть в десятку;

- родителей - зарубить на носу, как белка в колесе, задирать нос, сходить с ума.

Диаграмма 1 – Результаты социометрического исследования «Знание фразеологии»

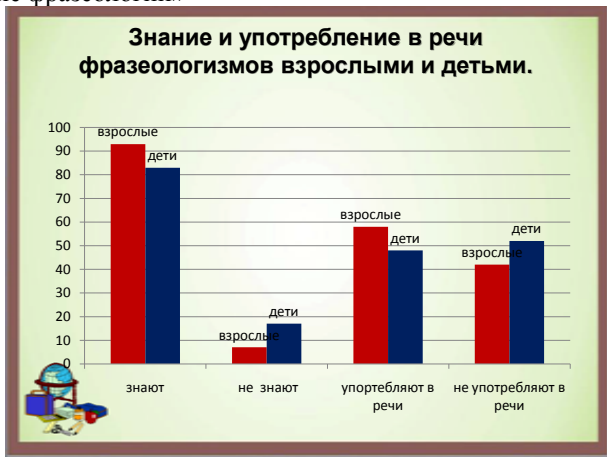

В ходе исследовательской работы я познакомилась с источниками фразеологизмов русского языка, совершенствовала навык работы с фразеологическими словарями, создалал эпбук о фразеологизмах.

Чтобы привлечь внимание одноклассников к проблеме употребления фразеологизмов в нашей речи, я изготовила эпбук.

Я выяснила, что использование в речи фразеологизмов способствует развитию чувства языка, расширяет знание о языке, обогащает речь, делает её образной и экспрессивной. Наличие большого количества фразеологизмов в языке показывает его богатство, и нельзя изучить язык, не изучив его фразеологии. Очень часто за такими словами и оборотами лежит целый мир, историческая эпоха – факты ушедшего быта представлений и верований наших предков, реальные события далекого прошлого.

В конце исследовательской работы я пришла к выводу: необходимо постоянно знакомиться с фразеологическими оборотами, чтобы речь стала точнее, богаче. Для этого необходимо больше читать, обращаться к различным словарям, вести поисковую работу, обращаясь к творчеству писателей, трудам русских учёных.

ЛИТЕРАТУРА

1 Альбеткова Р. И. Учебное пособие: Русская словесность. От слова к словесности.5 класс: учебное пособие /. – 10-е издание, стереотипное – М. : Дрофа, 2010.

2 Бабайцева В. В., Чеснокова Л. Д. Русский язык / теория / Издательство «Просвещение» 1995.

3 Ладыженской Т. А., Баранова М. Т., Тростенцовой Л. А. и др. Учебник: Русский язык. Учебник для 5-го класса в 2-х частях. – М. : Просвещение, 2014.

4 Шанский Н. М.Фразеология современного русского языка. / Издательство «Высшая школа». – Москва 1969.

5 Баранов М. Т., Костяева М. Т. Русский язык. Справочник для учащихся. / Москва «Просвещение» 1984.

6 Жуков В. П., Жуков А. В. Школьный фразеологический словарь русского языка. Издательство «Просвещение», 1980.

ОСОБЕННОСТИ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ В ПОТТЕРИАНЕ ДЖ. К. РОУЛИНГ

РАЙЫМКУЛОВА Э. К.
ученик 6 «В» класса, средняя школа № 8 г. Аксу
ГОРШЕЛЕВА Т. А.
учитель русского языка и литературы, средняя школа № 8 г. Аксу

Миф – древнее народное сказание о богах или героях [1]. В школьной программе мифология изучается в 6 классе, кроме того

изучаются произведения, основанные на мифологии, например, Е. В. Курдаков «Псы Актеона». Но это не единственный автор, который использовал миф, как основу для своего сюжета, множество известных писателей заимствовали сюжеты и героев из мифологии, среди них: А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Ф. И. Тютчев, Дж. Р. Р. Толкиен, К. С. Льюис, Дж. К. Роулинг и другие.

На сегодняшний день одним из самых читаемых авторов среди молодежи является Джоан Роулинг, которая создает свой мир на основе мифов разных народов, использует образы мифических героев, но закладывает в них совсем другой смысл. Ее мир интересен, наверное, потому что это новый взгляд на каких-то давно известных персонажей. Именно поэтому целью статьи является раскрыть уникальность мира книг о Гарри Поттере, которая, на наш взгляд, заключена в принципиально новом оформлении уже известных мифических образов.

Мир Гарри Поттера – это вдохновляющие пейзажи, фантастический сюжет, множество загадок и тайн, но ключевыми деталями для создания этого мира стали знакомые нам существа, дополненные фантазией автора. В семикнижии таких существ очень много, поэтому в данной статье мы решили ограничиться первой частью «Гарри Поттер и философский камень».

Сова – мифический герой славянского народа ей приписывали роль хранительницы богатств.

В мире Гарри Поттера сова играет роль спутника, имеющего интеллект, питомца: «В руке Гарри держал огромную клетку, в которой сидела красивая полярная сова» [2, с. 101], а в дальнейшем питомец становится другом, и даже спасает главного героя от гибели, то есть все также остается в роли хранителя, но уже не материальных богатств, а главного духовного богатства – жизни.

Гоблин – герой западноевропейской мифологии. Это уродливые создания, которые боятся солнечного света.

Гоблины в произведении Дж. Роулинг – это умные существа, они играют особенную роль в этом мире. Например, существует банк – «самый охраняемый банк в мире», основанный гоблином, сотрудники банка тоже гоблины. Кроме того, они наравне с магами работают в «министерстве магии».

Первая встреча с гоблинами происходит в самом начале книги, когда Гарри отправляется за наследством. Автор представляет этих существ на голову ниже Гарри. У него было смуглое умное лицо, острая бородка и, как заметил Гарри, очень длинные пальцы и

ступни. Гоблины мира, созданного Дж. Роулинг не боятся света и не являются «порождением зла».

Приведения встречаются во многих мифологиях. Чаще всего – это дух умершего человека или мифического существа, проявляющийся в видимой или другой форме реальной жизни.

В мире Гарри Поттера приведение имеет схожую роль и вид с мифологическим приведением: «жемчужно-белые, полупрозрачные, они скользили…» [2, с. 144], приведение – житель замка, вполне обычное явление, приведения в Гарри Поттере видны, они имеют права обычного человека. Также у них есть собственный характер, некоторые подбадривают учеников и служат приятелями и хранителями своих факультетов.

Кошка – домовитый питомец ассоциирующийся с задумчивостью, в мифологии, чаще всего, наделен хитростью, хозяйственностью, некоторые считают кошку астральным проводником.

В мире Гарри Поттера есть особые волшебники – анимаги, умеющие превращаться в различных животных. Так профессор МакГонагалл превращается в кошку «Он улыбнулся и повернулся к полосатой кошке, но та уже исчезла. Вместо нее на заборе сидела довольно сурового вида женщина в очках, форма которых была до странности похожа на отметины вокруг кошачьих глаз» [2, с. 14-15]. Таким образом, профессору передаются черты мифической кошки – задумчивость, хозяйственность (она является руководителем факультета), невозмутимость.

Так же кошка является спутником и питомцем у Филча – смотрителя замка. И тоже выступает в роли некого смотрителя.

Вампир – в низшей мифологии народов Европы живой полумертвец, либо мертвец ведущий ночной образ жизни, иногда может являться в облике летучей мыши, сосет кровь у спящих людей, насылает кошмары. Считается, что вампирами становились «нечистые» покойники – преступники, самоубийцы, умершие преждевременной смертью или заражённые от укусов других вампиров.

В произведении как такового вампира нет, но его черты и повадки, отражены в образе главного антигероя – Волан Де Морта, который пьет кровь единорога, чтобы выжить. «Гарри отчетливо видел, как с невидимого лица на балахон капала кровь. Потом фигура поднялась с земли и сделала несколько быстрых шагов по направлению к Гарри» [2, с. 332–333]. Автор подчеркивает, что этот герой – «живой мертвец», воплощение зла.

Тролль – сверхъестественное существо из скандинавской мифологии. Представляют собой горных духов враждебных человеку.

Тролль в Гари Поттере – это некий питомец или даже живой экспонат для учеников, живет тролль в подвале, у него нет никаких особенных задач и действий. Это существо изучают ученики Хогвартса, оно опасное и глупое, в первой части его использует один из профессоров для того, чтобы отвлечь внимание. «Это было нечто ужасное примерно четырех метров ростом, с тусклой гранитно-серой кожей, бугристым телом, напоминающим валун, и крошечной головой похожей на кокосовый орех. У тролля были короткие ноги толщиной с дерево и плоские золистые ступни. Руки у него были намного длиннее ног, и потому гигантская дубина, которую тролль держал в руке, волочилась с ним по полу. А исходивший от него запах мог сразить получше любой дубины» [2, с. 223–224]. Нельзя сказать, что тролль этого мира враждебен или олицетворяет зло, скорее его агрессия – это не злой умысел, а инстинкт хищника.

Кентавр пришел из греческой мифологии, это существо с головой и телом человека, торсом быка.

В книге, кентавры – защитники леса, охраняют лес от злых людей, например, Волан-Де-Морта. Кентавры друзья Хагрида – хранителя ключей и садов Хогвартса, то есть выступают в качестве положительных героев, также, как и в мифологии имеют интеллект.

Единорог - мифическое существо, символизирует целомудрие, в широком смысле духовную чистоту и искания. Чаще всего его представляют в виде коня с одним рогом, выходящим изо лба. В греческой мифологии единорог был посвящён Артемиде. По описанию Ктесия, всякий, кто выпьет воды или вина из рога этого животного, тот никогда не будет подвержен болезням. Порошок, соскобленный с этого рога, может спасти от смертоносного яда [3].

Единорог в книге о Гарри Поттере, житель леса, самое чистое, честное животное, он также может не только вылечить, но и восстановить силы. Но, чтобы добиться этого эффекта, нужно выпить его кровь, но это считается смертельным грехом, и тот, кто это сделает, будет проклят навсегда. «Это потому, что убийство единорога считается чудовищнбым преступлением,- заметил Флоренц- Только тот, кому нечего терять и кто стремится к полной победе, способен совершить такое преступление» [2, с. 335].

В мифологии Греции дракон имел облик огромной змеи. Зачастую обладал не одной, а сразу несколькими головами, как, например, Лернейская гидра. Драконов в мифологии огромное множество.

Дракона запрещено держать дома, по правилам мира книги, так как он неуправляем и справится с ним практически невозможно, также драконов используют как охрану, например, дракон сидит в банке «Гринготс» и охраняет сейфы. Впервые в книге дракон появляется в хижине Хагрида, который заводит дракона в качестве питомца «Он был ужасно тощий, топорщащиеся на спине крылья казались непомерно большими для такого тела. Морда у дракончика была длинная, с широкими ноздрями, пробивающимися бугорками рогов и выпученными оранжевыми глазами» [2, с. 335]. В целом, эти драконы не очень отличаются от мифических, в этом мире они остаются хищными существами.

Цербер или трехголовый пес из античной мифологии. Он охранял выход из царства Аида.

В мире Гарри Поттера трехголовый пес, это целая порода собак, и один из них охраняет хранилище Хогвартса, то есть тоже является хранителем тайны. «Им в глаза смотрел гигантский пес, заполнивший собой весь коридор от пола до потолка, у него было три головы, три пары вращающихся безумных глаз, три носа, нервно дергающихся и принюхивающихся к незваным гостям» [2, с. 206].

Великаны – человекоподобные существа огромных размеров. Также присутствуют в мифах различных народов, встречаются как добрые, так и злые.

Одним из ключевых персонажей Поттераны, является полувеликан Хагрид – это друг Гарри «в дверном проеме стоял великан. Его лицо скрывалось за длинными спутанными прядями волос и огромной клочковатой бородой, но зато были видны его глаза, маленькие и блестящие, как черные жуки» [2, с. 59]. Он очень добрый, что не скажешь о «чистокровных» великанах, которые обладают низким интеллектом, позже, в других книгах серии, некоторых великанов смогут убедить выступать на стороне зла.

Философский камень – в легендах средневековых алхимиков некий реактив, необходимый для успешного осуществления превращения металлов в золото, а также для создания эликсира жизни.

Понятие философского камня Джоан оставила таким же, в книге, благодаря ему можно превращать металлы в золото и продлить жизнь, кроме того изобретателем этого камня является Николас Фламель, которому и в истории алхимии приписывают создание философского камня.

Таким образом, можно сделать вывод, что мир Гарри Поттера, созданный Джоан Роулинг действительно уникален, неповторим и

многогранен, именно благодаря этому книги о мальчике, который выжил, не теряют своей популярности на протяжении уже нескольких десятилетий.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ушаков Д. Н. Толковый словарь Ушакова [Электронный ресурс]. – URL: https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=30115

2 Википедия. Свободная энциклопедия. [Электронный ресурс]. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3

МЕТАФОРЫ В БОТАНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

СӘКЕН А.
ученик 7 «G» класса
ТАСТАМБЕКОВА Д.
ученик 7 «С» класса
ДАУЛЕТКУЛОВА Д. О.
научный руководитель, учитель русского языка и литературы

Исследование процесса создания терминов в любой отрасли наук является важным и актуальным с разных точек зрения: лингвистической, культурологической, лексикографической, методической и т.д. Терминология представляется существенным фрагментом языкового сознания носителей того или иногоязыка и культуры. В ней передается система научных понятий и знаний об определенных явлениях и реалиях окружающей действительности: научная терминология физики содержит знания и понятия о различных физических явлениях и закономерностях, терминология математики – о математических явлениях и законах, ботаническая терминология – о растительном мире планеты и т.д.

В нашем проекте мы решили исследовать, как возникают ботанические термины, а затем на основании этого разработать терминологический словарь ботанических терминов для школьников, который поможет им лучше понять ботанические понятия и законы, лучше запомнить их и, соответственно, лучше усвоить такой предмет, как ботаника.

В эпоху информационного цифрового общества представления людей о мире и происходящих в нем процессах в значительной мере «упаковываются» в цифровые электронные продукты.

Поэтому мы решили, что разрабатываемый нами школьный словарь ботанических терминов-метафор должен быть электронным. Во-первых, это облегчит поиск ботанических терминов учащимся, во-вторых, наглядно в картинках и рисунках представит им процесс возникновения каждого термина-метафоры и, в-третьих, все это будет способствовать повышению познавательного интереса учащихся к предмету «ботаника», углублению и упрочению знаний по этому предмету.

Актуальность статьи. Статья носит актуальный характер, поскольку будетвостребован в учебном процессе в средних общеобразовательных школах и Назарабаев-Интеллектуальных школах. Исследование носит прикладной характер, так как на основе лингвистического изучения возникновения ботанических терминов-метафор предполагается разработка конкретного практического продукта – электронного учебного словаря ботанических терминов-метафор. Актуальность научного проекта также обеспечивается современными образовательными тенденциямив Казахстане, провозглашенными и поддерживаемыми Президентом Н. А. Назарбаевым – цифровизацией учебного процесса, активным внедрением в него информационных технологий.

Цель статьи: на основе изучения возникновения в русском языке ботанических терминов-метафор разработать электронный учебный словарь по ботанике как вспомогательное учебно-методическое средство в преподавании ботаники.

Задачи:

1 Изучить теоретические основы возникновения в языке ботанических терминов как метафорических проекций.

2 Осуществить анализ метафорических проекций ботанических терминов в русском языке.

3 Разработать информационно-программные, методическиеи лексикографические принципы электронного учебного словаря ботанических терминов-метафор.

Материалом для исследования послужили ботанические термины, извлеченные из ботанических терминологических словарей [1], [2]. Количество проанализированных терминов – 100.

Гипотеза проекта: Разработанный в ходе реализации проекта электронный учебный словарь ботанических терминов-метафор позволит углубить и расширить знания, умения и навыки учащихся по предмету «ботаника», позволит повысить качество преподавания и будет способствовать развитию интереса учащихся к ботанике.

В современных исследованиях языка основной задачей ставится не описание явлений языка, а описание работы человеческого разума, основываясь на данных языка и посредством языка. Иначе говоря, изучая возникновение научных терминов в языке, ученые обращают внимание на то, как работает человеческий мозг в процессе создания нового слова для нового научного понятия и явления.

Оказывается, что в процессе называния нового научного явления человеческий мозг включает механизм аналогии, т.е. сравнивает несколько похожих явлений из других областей человеческого знания. И выбирает наиболее сходные по каким-либо параметрам явления и затем использует название этого явления, чтобы дать наименование новому научному явлению и понятию. Таким образом, человеческое сознание проецирует имеющиеся в его ресурсах знания и наименования на новое, незнакомое явление и знание, этот процесс проецирования известных знаний на новые, неизвестные знания называется метафоризацией. О существовании и работе механизма аналогии в сознании человека писали многие ученые: психологи, философы, лингвисты [3], [4], [5], [6]. Английские ученые-исследователи работы человеческого мозга Дж. Лакофф и М. Джонсон даже разработали теорию концептуальной метафоры, которая описывает метафорические проекции в сознании человека [3]. Как говорится в этой теории, человек использует свои знаний из известной ему области, которая называется областью-источником, для освоения и называния предметов и явлений неизвестной ему области знаний, которая называется областью-мишенью [3, p. 394].

Обычно считается, что метафоры встречаются в основном в художественной литературе и поэзии. Но, как доказали ученые [7], [8], в языке науки, в терминологиях различных наук встречается очень много терминов, образованных в результате метафорических проекций.

Например: ЗОНТИК — соцветие с укороченной главной осью и равными или почти равными цветоножками (осями первого порядка), выходящими на верхушке генеративного побега из одной точки (напр., у видов рода Allium, Anemone narcissiflora L.).

Здесь ботанический термин ЗОНТИК возник в результате действия механизма аналогии в сознании человека: знания из области-источника «аксессуары одежды» аналогичны ботаническому факту из области-мишени «растения» – внешнему виду соцветия, похожему на зонтик.

Так, Н. В. Бряник писал об этом следующее: «Нередко новые термины вводятся в науку как метафоры. Метафоричность присуща не только терминам языка гуманитарного знания, но также языку естественных и точных наук - физики, математики. Метафоры в науке позволяют описывать новые объекты, сохраняя преемственность с уже существующими интеллектуальными средствами описания мира. Метафора нередко является начальным этапом в овладении предметом» [9, с. 23].

Объектом нашего интереса в проекте стали ботанические термины, которые были образованы именно в результате действия механизма аналогии в человеческом сознании, то есть термины метафорического происхождения. Они являются важнейшей частью ботанической терминологии, и их эффективное усвоение в учебном процессе значительно повысит качество обучения учащихся по предмету «ботаника».

Во второй половине XVIII века великий шведский ученый К. Линней систематизировал и упорядочил ботаническую терминологию на латинском языке. Характерной особенностью латинских терминов, введенных К. Линнеем, является то, что большинство из них или восходят к греческим корням, или являются метафорами. Они образованы путем переосмысления слов, не являющихся терминами. Речь идет о семантическом способе терминообразования, по определению Т. С. Коготковой [10, с. 37]. Этот способ образования открывает широкие возможности для появления в русском языке терминов-семантических калек метафорической природы. Например, ПЕСТИК – метафора, заимствованная из латинского языка и показывающая сходство части цветка и предмета для размалывания зерен, трав в ступе.

Надо отметить также, что корни ботанической терминологии уходят в глубокое прошлое и восходят к народной практике. Существующие в это время «ботанические» слова еще нельзя считать собственно ботаническими терминами. Много сведений по ботанике обнаруживается в различных письменных источниках 11-17 веков: в травниках, лечебниках, описаниях путешествий, сборниках дидактического характера, сельскохозяйственной и естественнонаучной литературе. Таким образом, можно делать выводы о том, что термины метафорического происхождения занимают в ботаническом языке большое место. Поэтому мы посчитали, что их изучение и применение в учебном процессе

является важной задачей при освоении предмета «ботаника» и ботанической терминологии школьниками.

Рассмотрим далее термины ботаники, возникшие в результате метафорической проекции. Из каких же сфер действительности используются знания для того, чтобы назвать факты, явления и процессы растительного мира?

В первую очередь из сферы представлений человека о самом себе, своем анатомическом и внутреннем строении.

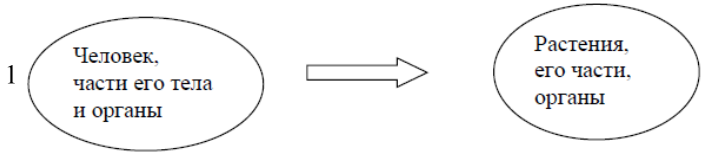

Например: ГЛОТКА — углубление на переднем конце эвгленовых водорослей, которое продолжается внутрь в виде трубки; является органоидом выделительной системы.

ПЛОДОНОЖКА — часть стебля, несущая плод. Формируется из цветоножки.

2 В ботанических названиях активно проецируются факты из быта человека, например, посуда. Человек обнаруживает сходство по форме, функции, назначению между посудой и растениями, его частями.

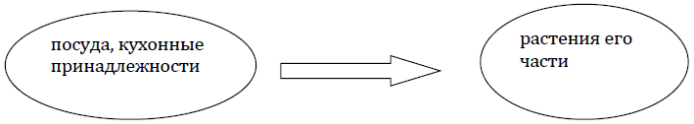

Например, ЧАШЕЧКА — наружный круг покровов цветка (двойного околоцветника).

3 Одежда, ее отдельные элементы и детали также используются при образовании ботанических терминов, когда человек обнаруживает сходство и аналогию между растениями и одеждой. Такой распространенной проекцией является следующая:

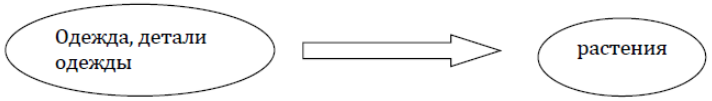

ПОЯСОК — часть панциря между эпивальвой и гиповальвой у диатомовых водорослей.

4 Многие ботанические термины построены на аналогии между растениями и вооружением воина, всадника. Так возникает метафорическая проекция:

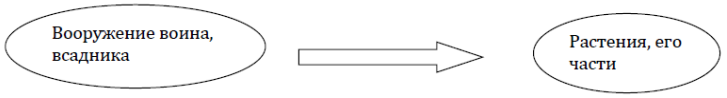

ЩИТОК — соцветие из более или менее короткой оси и расположенных вдоль нее цветоножек разной длины, поэтому цветки оказываются на одном уровне.

5 Ботанические наименования строятся на основе сходства между семейными, родственными и социальными отношениями между людьми и отношениями происхождения, размножения растительных видов.

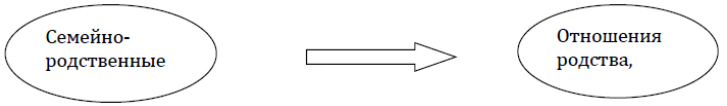

ПАСЫНКИ — побеги обогащения у культурных растений (напр., у видов рода Lycopersicum). Уменьшают интенсивность плодовешения, поэтому нежелательны. Их обычно удаляют (пасынкуют).

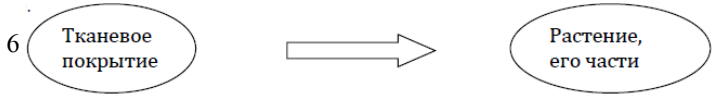

ЧЕХОЛ — обертка, полностью закрывающая молодое нераспустившееся соцветие.

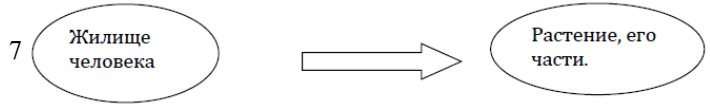

ДОМИК — структурное образование, свойственное некоторым видам эвгленовых и золотистых водорослей; его строение является характерным признаком видов и родов (напр., у представителей родов Trachelomonas, Dinobryon и др.).

Нами проанализированы лишь некоторые метафорические проекции, наиболее частотные в ботанических названиях. Они построены на основе обнаруженного человеческим сознанием сходства во внешнем виде, форме, расположении, функции между двумя явлениями, процессами. Областей, которые выступили бы

источником для называния явлений растительного мира, на самом деле множество.

Выявленные метафорические проекции позволяют определить структуру и принципы создания словаря ботанических терминов для учащихся.

Во-первых, термины традиционно будут расположены в алфавитном порядке, для облегчения поиска.

Во-вторых, каждый термин будет сопровождаться определением.

В-третьих, для более эффективного усвоения и запоминания терминов в словарную статью будут включаться рисунки и картинки, позволяющие наглядно показать сходство и аналогию между растением и другим предметом. В словаре представлены два изображения: первое –растения или его части, о котором идет речь; второе – предмета, явления, котороелегло в основу метафорического термина. Учащийся в ходе визуального восприятия выявляет признаки сходства и устанавливает аналогию по форме, расположению, внешнему виду, функции между двумя изображениями. У учащихся, помимо логической памяти, задействована визуальная память и образное мышление.

Нами был создан сайт с широким набором удобных инструментов для выделения, маркировки и обработки текстовых фрагментов кода.

Наше исследование показало, что метафорические термины являются значительной частью терминологии ботаники. Их возникновение основано на работе механизма аналогии в человеческом мозгу, в ходе действия которого человек проводит аналогии между растительным миром и другими сферами действительности: анатомией человека, одеждой, вооружением, посудой, жилищем человека.

Это особенность образования терминов-метафор позволяет представить их значение не только вербально, но и в виде изображений, которые сравнивает мозг человека. Преобладание наглядной памяти и образного мышления у учащихся 11-13 лет дало возможность представить ботанические наименования в учебном словаре, который способствует более эффективному усвоению терминологического аппарата ботаники в учебном процессе.

Все это находится в русле современных и актуальных направлений в образовательном процессе казахстанской средней школы: цифровизации, компьютеризации.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бессонова О. М. Очерк сравнительной теории метафоры // Научное знание: логика, понятия, структура. Новосибирск, 1987. - С. 205-227.

2 Арутюнова Н. Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) // Лингвистика и поэтика. М., 1979. - С. 147-173.

3 Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: L., 1980. – 420 p.

4 Кулиев Г. Г. Метафора и научное познание. Баку, 1987. - 155 с.

5 Бряник Н. В. Общие проблемы философии науки. - Екатеринбург : Изд-во Урал.ун-та, 2007. - 318 с.

6 Коготкова Т. С. Национальные истоки русской терминологии. - М., Наука, 1991.

7 Словарь ботанических терминов / Под ред. И. А. Дудки. 1984. URL: http://bio.niv.ru/doc/dictionary/botanical-te.rms/index.htm (дата обращения: 04.10.2018).

8 Словарь ботанических терминов. URL: http://uchebni kirus.com/ekologia/ botanika_-_nevedomska_yeo/slovnik_botanichnih_terminiv.htm. (дата обращения: 06.01.2019).

9 Самарин А. В. Метафорический перенос образов животных в проекции на человека и объекты неживой природы в русском и английском языках // Современные проблемы науки и образования. – 2012. № 3. URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6130 (дата обращения: 04.03.2019).

10 Деменский С. Ю. Научность метафоры и метафоричность науки: Философский аспект. - Автореферат дисс.канд. филос.н. – М., 2000. 26 с.

КОНЦЕПТ «РОДИНА» В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПИСАТЕЛЕЙ-УЧАСТНИКОВ ВОВ)

СУЛЕЙМЕНОВА А. Ж.
ученик 8 класса, Гимназия № 3 для одаренных детей, г. Павлодар
СУЛЕЙМЕНОВА А. Ж.
ученик 6 класса, Гимназия № 3 для одаренных детей, г. Павлодар
ВАЛОВА М. В.
докторант PhD, ПГПУ, г. Павлодар

Данная работа является продолжением исследования концепта «родина» в национальных картинах мира на материале произведений казахстанских писателей-фронтовиков, а также тех, чье детство выпало на страшные военные годы.

Цель работы – выявить и описать структурно-семантические особенности концепта «родина» и средства его репрезентации на материалах произведений казахстанских и немецких писателей.

Концепт «родина» представляет собой сложное ментальное (присущее какому-либо народу) образование, в котором можно выделить определенные признаки, частично совпадающие в русской и немецкой картинах мира [4, с. 121].

Данный концепт отражается в языковых единицах разного типа, характеризуется национальной спецификой, является культурным концептом, т.е. имеет образные, понятийные и ценностные характеристики [3, с. 28].

Концепт «родина» был выбран в качестве объекта данного исследования, так как его составляющие являются ядрами национального и индивидуального сознания, некоторые из них – древнейшими «ключевыми словами» человеческой культуры. А сравнение данного концепта в русской и немецкой языковых картинах мира позволяет понять, почему советский народ победил в Великой Отечественной войне.

Ценностная репрезентация концепта «родина» как важнейшего фрагмента концептуальной картины мира в языковом сознании писателей-фронтовиков раскрывают особенности их индивидуально-авторской картины мира, поскольку выступают как объект и определяют индивидуальный стиль писателя. Объектом нашего исследования стали произведения казахстанских и немецких писателей-фронтовиков.

В результате подробного анализа лексемы родина в этих произведениях была составлена сводная таблица значений исследуемого концепта [1, с. 265].

Таблица 1

Понятийные компоненты	К. Кайсенов «Комендант с работы снят»	А. Сергеев «Утром после боя»	Ю.Герт «Прощание»	Ю. Мироглов «Мать»	А.Брагин «По следам Карсыбая»
Красота родины	Леса. Горы. Лесистые овраги. Холмы. Бездорожье. Лес. Опушка. Кустарник. Болото. Чаща леса.	Пропавшая гарью солома. Отвесные обрывы. Колючие ветки кустарника. Раскиселившаяся от весенних дождей глина. Овраг. Кустарники. Березнячок.	Букеты белых хризантем. Ночное небо. Мерцающий звездный туман. Звенели цикады. Яркие светляки. Кипарисы.	Тихая степная речка. Серая лента дороги. Белесое небо у горизонта. Зеленый росный луг.	Жидкий степной кустарник. Ясное дневное небо. Степь. Яркий закат. Синяя громада кряжа Кара-Тау. Суровое степное плоскогорье.
Родина, которую надо защищать	Окрестные села. Районные центры. Железнодорожные станции. Крупные села. Хутор Мироновка. Хутор Юхно. Мироновский район	Сарай. Село. Село. Околица родного села. Казахстан. Дом.	Перекопский перешеек.. Киев. Одесса. Севастополь Ливадия. Ялта. Украина. Белоруссия. Прибалтика. Можайское шоссе. Москва.	Чужой неведомый край. Заполярье. Узбекистан. Алтай. Бухтарминское море. Край земли.	Район. Чаяна. Чай. Аул. Дом стариков. Дом. Родной край. Семейный очаг. Колхоз. Арал. Аул Кок-Тюбе. Чаяновская степь. Дом.
Родина как люди, общество	Мирные советские люди. Население. Местные жители. Люди. Трое гражданских..	Жена. Доченька. Глаша Деды. Прадеды. Дед Степан. Женщина. Немка	Бабушка. Дети. Бабушка. Дед. Отец. Мама. Дети. Лектор. Отдыхающие.	Люди. Молодые и старые. Люди. Геологи.	Родители. Сын. Мать. Старуха- мать. Жена. Брат. Семья.
Долг перед родиной	Партизаны. Командование. Партизаны. Отряды. Партизаны. Народные мстители.	Рядовой. Ребята из взвода. Егор Матвеевич. Солдат. Старик немец. Советские солдаты	Солдаты Офицер	Два сына танкиста. Молодые и стройные сыны.	Герой. Печаль. Гордость. Почетный караул. Героическая смерть. Богатырская сила.

Несколько понятийных компонентов: «красота родины», «защита родины», «долг перед родиной», «родина как люди», «родина как место рождения», «уникальность родины» – составляют объём концепта «родина» в произведениях К. Кайсенова, А. Сергеева, Ю. Герта, В. Мироглова, А. Брагина.

Мы сопоставили полевую структуру концепта «родина» в данных произведениях.

Сопоставление полевой структуры концепта «родина»в произведениях.

Таблица 2

Название произведения	**Кол-во актуализаций**	**Ядро**
К. Кайсенов *«Комендант с работы снят»*	82 актуализаций	*Ядро* (защитники родины – 42 Родина, к-ю н. защищать – 20 акт,
А. Сергеев *«Утро после боя»*	130 актуализаций	*Ядро* Родная природа –49, Защитники родины –32,
Ю. Герт *«Прощание»*	318 актуализаций	*Ядро* Любовь к Родине (Родина как дом, мать) – 131 Родина как люди – 69. Родина, к-ю н. защищать – 38.
В. Мироглов *«Мать»*	175 актуализаций	*Ядро* Любовь к Родине (Родина как дом, мать) – 59 акт. Родная природа – 55 акт. Родина как люди – 33 акт.
Алексей Брагин *«По следам Карсыбая»*	277 актуализаций	*Ядро* Люди, общество – 111 Родина как место рождения и проживания – 56 Родная природа – 55 Защитники Родины – 27 Родина как дом, мать – 17

Результаты исследований полевой структуры концепта в произведениях, представленных в таблице, отчетливо показывают, что концепт родина в сознании авторов, прошедших войну, является устойчивым когнитивным (разносторонним) образованием – до 300 актуализаций.

Проанализировав все результаты, мы получили возможность выявить структуру ключевых смыслов и ценностей, составляющих основу концепта «родина» в национальной картине мира казахстанских писателей-фронтовиков.

Значимость концепта «родина» для ментального пространства Герта Ледига имеет совершенно другую наполняемость. Сам автор пошел добровольцем на войну и стал солдатом Вермахта. В Германии

его книгу «Сожженные дотла. Смерть приходит с небес», написанную после войны, объявили лучшим романом о Второй Мировой войне и включили в школьную программу как бесспорную классику [2, с. 256]. «Окопная правда» по-немецки! Беспощадная мясорубка 1942 года глазами простых солдат Вермахта. Жесточайшая бойня за безымянную высоту под Ленинградом. Попав сюда, не надейся вернуться из этого ада живым. Здесь солдатская кровь не стоит ни гроша. В произведении действия происходят вне родины, на чужой территории, которую его герой – немецкий солдат – захватывает и, поэтому, становится участником жестоких сражений. Поэтому и эмоциональный аспект концепта «родина» вербализуется именами отрицательных чувств и эмоций: страх, ненависть, отчаяние, подозрительность, безнадежность, мстительность.

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы:

– родина представляет собой одну из важнейших культурных, ментальных, языковых констант, составляющих национальную и индивидуально-авторскую картину мира;

– родина обладает более высокой номинативной плотностью в русской национальной картине мира, чем в немецкой национальной картине мира;

– в русской национальной картине мира родина занимает важнейшее место в образном представлении современной действительности: Родина – это страна, где идет война, родина находится в опасности; необходимость защиты родины даже ценой собственной жизни. Для носителей немецкого языка родина – это то место, которое они насильно покинули и вряд ли придется вернуться на родину когда-нибудь.

Полученные данные позволили сделать вывод, что и для русской, и немецкой национальной картин мира, именно она, любовь к Родине, создает для человека смысл его жизни, а счастье родной страны составляет его личное счастье.

Именно она, любовь к Родине стала важнейшим фактором Победы советского народа всех республик в Великой Отечественной войне! Поэтому, проделав исследовательскую работу над очередным проектом, мы правнуки – Победителей, с гордостью говорим «СПАСИБО ДЕДАМ ЗА ПОБЕДУ!»

ЛИТЕРАТУРА

1 Дорога длиною 1418 дней. Повести, рассказ, стихи. – Жалын. Алма-ата, 1980 г. – 265 с.

2 Ледиг Г. Сожженные дотла. Смерть приходит с небес / Перевод С. Липатова. - М. : Яуза-Пресс, 2010. – 256 с.

3 Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002, 477 с.

4 Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. 2-е изд., испр. и доп. М. : Акад. проект, 2001. 990 с.

СИНТАКСИС В ТВОРЧЕСТВЕ И. А. КРЫЛОВА

ТЕМИРБАЕВА А. Б.
учитель русского языка и литературы, СШ с. Кызылжар, г. Аксу
ТАГАЕВ Б. С.
ученик 11 класса. СШ с. Кызылжар, г. Аксу

Русская поэзия 19 века – одна из самых славных страниц духовной жизни и национальной культуры русского народа. Важной особенностью поэзии начала века была ее открытая гражданственность, связанная с отстаиванием прав и свободы личности в условиях деспотического режима. Поэты стали обращаться к фольклору, стремясь найти в нем отражение героических черт национального характера. Остро в то время стоял вопрос о языке как выразителе исторического опыта народа, его сознания и мышления, его нравственных идеалов.

Важным этапом на пути формирования русского литературного языка явилось басенное творчество И. Крылова.

Басни И. А. Крылова мы знаем и читаем, чуть ли не с первого класса! А ведь они написаны более ста лет назад! В чем же секрет их долгой жизни? Это объясняется тем, каким понятным, гибким, живым языком они написаны. Недаром они так легко запоминаются, заучиваются наизусть, а многие фразы из этих басен вошли в поговорки. Когда люди не могут никак сказать об общем деле, мы говорим: «А воз и ныне там!»

Интерес к народному и басенному творчеству навсегда останется у потомков.

И. А. Крылов всегда считался народным баснописцем, писал о жизни народа, пользовался его же языком.

Анализируя басни А. И. Крылова, нельзя обойти вниманием и синтаксические особенности построения его предложений, их синтаксические конструкции.

Термин «синтаксис» употребляют для обозначения и объекта изучения, и раздела науки о языке. Синтаксис языка – это его синтаксический строй, совокупность действующих в языке закономерностей, регулирующих построение синтаксических единиц. Синтаксическими единицами являются словосочетание, простое предложение, сложное предложение, сложное синтаксическое целое.

Для Крылова характерно широкое употребление эллипсов, неполных предложений, односоставных предложений, что создает эффект непосредственной беседы автора с читателем или персонажей друг с другом:

«-Смотри-ка, квакушка, что буду ль я с него? – подруге говорит.

- Нет, кумушка, далеко!

- Гляди же, как теперь раздуюсь я широко. Ну, каково? Пополнилась ли я?

- Почти что ничего

- Ну, каково теперь?

- Все тоже».

(«Лягушка и вас»)

В данной басне персонажи как бы разговаривают друг с другом. Поэтому в баснях Крылов использует много предложений с прямой речью, предложений с обращениями: «Голубушка! как хороша! («Ворона и лисица»), «Соловушка, душа моя!» («Кошка и соловей»), «О мудрый царь!» («Рыбья пляска»).

В баснях Крылова много простых предложений. «Если с ходом и развертыванием басенного сказа у Крылова синтаксис теряет спокойное течение, достигая той живости и непосредственности, то начала – зачины большинства крыловских басен – состоят из правильной фразы классической постройки, содержащей в одном сжатом предложении... «сигнал» фабульной темы. «На корабле у Пушек с Парусами восстала страшная вражда.» («Пушки и Паруса»), «Когда в товарищах согласья нет, на лад их дело не пойдет» («Лебедь, щука и рак»).

По цели высказывания простые предложения делятся на повествовательные, вопросительные и побудительные. Посмотрим, использует ли Крылов в своих баснях разные виды предложений по цели высказывания. «Лев пестрых невзлюбил овец» (повествовательное); «Тебе за труд?», «На что тут много разговоров?», «Чем служишь ты?», «Так почему ж Волкам в Совете и не быть?» (вопросительные); «И чист, и нежен, и высок!», «Какие у нее ужимки и прыжки!», «И было что на них донесть!» (восклицательные). В текстах с напряженным

развитием действия также преобладает простые предложения: «Очки не действуют никак», «Механик пуще рвется».

Простые предложения могут дополнительно выражать эмоции (чувства) говорящего и пишущего. Произносятся они при этом с особой интонацией восклицания. «Вот друга я люблю!» (с чувством любви), «О, царь! Наш добрый царь! (с чувством смирения), «Ты шутишь!» – зверь вскричал коварный» (с чувством гнева), «Не благодарная!» (с чувством обиды). Все эти предложения по интонации восклицательные.

Помимо простых предложений И. А. Крылов использует и сложные предложения. Данное предложение: «Из кожи лезут вон, а возу все нет ходу!» представляет собой сложную синтаксическую конструкцию.

Таким образом, можно сделать вывод, что наряду с простыми предложениями Крылов использует и сложные предложения (как сложносочиненные, так и сложноподчиненные).

Мы знаем, что придаточных предложений существует несколько видов. Остановимся на тех, которые чаще всего встречаются в баснях Крылова. Так, например, в басне «Квартет» Соловей говорит зверям: «Чтоб музыкантом быть, так надобно уменье». Это сложноподчиненное предложение обстоятельственное со значением цели. Или возьмем предложение «Еще б ты более навострился, когда бы у него немножко научился» («Осел и соловей»). Придаточное предложение обстоятельственное со значением условия. Оно уточняет, при каком условии может протекать действие, о котором говорится в главном предложении.

В продолжение из басни «Волк и ягненок» «Ты виноват лишь тем, что хочется мне кушать» видно, что придаточное предложение со значением причины. Оно уточняет причину действия, о котором говорится в главном предложении.

Встречаются и более сложные синтаксические конструкции: «Попрыгунья Стрекоза лето красное пропела; оглянуться не успела, как зима катит в глаза». Это сложноподчиненное предложение, состоящее из двух простых, первое простое предложение осложнено еще однородными членами (сказуемыми).

Таким образом, мы видим, что синтаксис в баснях Крылова очень разнообразен, включает как простые предложения, так и сложные.

В предложениях, где действие разворачивается постепенно, Крылов использует однородные члены. Чаще это бывают глаголы:

«Тут соловей являть свое искусство стал:

Защелкал, засвистал,
На тысячу ладов тянул, переливался;
То нежно он ослабевал
И томной вдалеке свирелью отдавался,
То мелкой дробью вдруг по роще рассыпался.
(«Осел и соловей»).

В предложениях с интонацией перечисления могут быть и однородные подлежащие, выраженные собственными именами существительными:

«Проказница-Мартышка,
Осел,
Козел
Да косолапый Мишка
Затеяли сыграть Квартет»

В предложениях с однородными членами могут быть и обобщающие слова, которые стоят как впереди однородных членов, так и позади их.

Обращение может иметь целью не только привлечь внимание собеседника, но и выразить отношение к нему лица говорящего: сочувствие, ласку, доброту или, наоборот, порицание, неодобрение: Спой, светик, не стыдись! Что ежели, сестрица, при красоте такой и петь ты мастерица; Как смеешь ты, наглец, нечистым рылом здесь чистое мутить питье мое с песком и илом?; И говорит так сладко, чуть дыша: «Голубушка, как хороша!»; Молчи! Устал я слушать, досуг мне разбирать вины твои, щенок!; Бессовестный! Когда меня тебе не жаль, так вспомни хищных птиц, силки, грозы ужасны; «Не плачь, мой милый», - так он друга утешает.

«Бегут: иной с дубьем, иной с ружьем». В этом предложении обобщающее слово стоит впереди однородных членов предложения, поэтому ставится перед ними двоеточие.

В баснях встречаются, помимо вводных слов, вводные предложения. Они могут обособляться не только запятыми, но и тире: «Вот первая - себе без шуму и шажком плетется» («Две бочки»).

Выделяются в предложениях обособленные обстоятельства, если они выражены деепричастными оборотами и однородными деепричастиями: «Увидевши ее свирепую осанку, едва промолвить мог бедняк, оторопев» («Крестьянин и смерть»), «Хотел бы очень я сам посудить, твое, услышав пенье, велико ль подлинно твое уменье?» («Осел и соловей»).

Рассмотрим, какие знаки препинания расставляет Крылов, сообразуясь с принципом русской орфографии и пунктуации (в предложениях с однородными членами, соединенными союзами).

«Живу по-прежнему: терплю и холод, и голод». При повторяющемся соединительном союзе ставится запятая. «И чист, и нежен, и высок». Здесь союз и повторяется три раза. Однородные члены тоже обособляются запятыми. Запятая ставится и перед противительным союзом да в значении но: «На взгляд то он хорош, да зелен» («Лисица и виноград»), «Хоть видит око, да зуб неймет». Тоже перед союзом а: «У кумушки глаза и зубы разгорелись, а кисти сочные как яхонты горят». При пропуске какого-либо члена предложения ставится тире: «Сыр выпал – с ним была плутовка такова», «Да зелен – ягодки нет зрелой», «Вот ваши сестры – как хотят» и т.д. Есть предложения, в которых тире употребляется для большего выражения чувства: «Вспорхнул и – полетел за тридевять земель», «С натуги лопнула и – околела», «И с возом – бух в канаву!».

Басни Крылова – маленькие драматические сценки, где персонажи свободно разговаривают друг с другом или автор беседует с читателем. Обращение может подчеркиваться формой личного местоимения 1 лица: «А я бы повару иному велел по стенке зарубить: чтоб там речей не тратить по-пустому, где нужно власть употребить» («Кот и повар»).

Крылов использует в своих баснях много интересных обращений, снабженных эмоционально – экспрессивной окраской. «Голубушка, как хороша!», «Я этого, приятель, не забыл!», «До того ль, голубчик, было?», «Послушай-ка, дружище!», «Стой, братцы, стой!». И чаще всего это слова – обращения с уменьшительно – ласкательным или уничижительно – ласкательным значением.

Таким образом, в работе Крылова над языком басен можно отметить три основные процесса стилистических перемещений. Во-первых, Крылов открывает дорогу в литературу для простонародной речи: для говоров городского просторечия, для чиновничьего жаргона, для народно-поэтической речи. Это отвечает потребностям демократизации литературного языка. Во-вторых, Крылов свободно вводит в стиль литературного произведения черты синтаксиса устной разговорной речи с типичного произведения черты синтаксиса устной разговорной речи с типичными для неё эллипсисами, недосказанностью. В-третьих, автор смело смешивает архаические и традиционно-книжные формы литературного выражения с просторечными словами и формами.

Басни И. А. Крылова:
«Ворона и лисица»;
«Ларчик»;
«Лягушка и вол»;
«Крестьянин и смерть»;
«Музыканты»;
«Волк и ягненок»;
«Стрекоза и Муравей»;
«Слон на воеводстве»;
«Слон и Моська»;
«Лисица и виноград»;
«Свинья»;
«Петух и жемчужное зерно»;
«Осел и соловей»;
«Квартет»;
«Листы и корни»;
«Ворона и курица»;
«Раздел»;
«Волк на псарне»;
«Обоз»;
«Кот и повар»;
«Щука и кот»;
«Демьянова уха»;
«Лебедь, щука и рак»;
«Любопытный»;
«Зеркало и обезьяна»;
«Две бочки».

ЛИТЕРАТУРА

1 Русская поэзия XIX- начала XX века. Сборник басен Крылова. / Под ред. Беленького Г. И. – М., 1987.

2 Баранов М. Т. Русский язык. Справочные материалы. – М. : «Просвещение», 1987.

3 Ковалевская Е. Г. История русского литературного языка. – М. : «Просвещение», 1990.

4 Календарь школьника. – М., 1989.

5 Орлов А. С. О языке басен Крылова. – М., 1984.

6 Федоров В. И. Русская литература 18 века. – М. : «Просвещение», 1990.

ТЕМА «ОТЦЫ И ДЕТИ» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ НА ПРИМЕРЕ РОМАНА «МЯТНАЯ СКАЗКА» А. ПОЛЯРНОГО

ХАРЧЕНКО Т. Ф.
ученик 7 «Г» класса, СШ № 8, г. Аксу
ГОРШЕЛЕВА Т. А.
учитель русского языка и литературы, СШ № 8, г. Аксу

Тема взаимоотношений между родителями и детьми – вечная, и не утратила свою актуальность в наше время.

В классической русской литературе эта тема была раскрыта с разных сторон, например: в комедии А. С. Грибоедова «Горе от ума», показывается взаимоотношение Фамусова с дочерью Софией. В повести А. С. Пушкина «Станционный смотритель», рассказывается об отношениях между Дуней и ее отцом, где отношениям в семье мешала личная жизнь, а именно молодой человек Дуни. Непосредственно в романе И. С. Тургенева «Отцы и дети». Тут уже идет противостояние целых поколений, которые не могут найти общий язык.

В мировой литературе этой темы коснулись: В. Шекспир в трагедии «Ромео и Джульетта», Р. Брэдбери «Вино из одуванчиков», Дж. Барри «Питер Пэн», К. С. Льюис «Лев, Колдунья и Платяной Шкаф» и другие.

Бесспорно, каждый писатель раскрывает ее по-своему, по-особенному, не исключением стали и современные авторы: Дж. С. Фоер «Жутко громко запредельно близко», Дж. Роулинг «Гарри Поттер и…».

Мы решили изучить эту тему на примере «Мятной сказки» российского автора Александра Полярного.

А. Полярный – это некий феномен современной русской литературы, хотя бы потому, что свою писательскую деятельность он начал не с книг. Им были созданы сообщества на платформе различных социальных сетей таких как: Instagram и Вконтакте. На этих платформах Александр Полярный размещал цитаты из различных художественных книг, подбирал к ним картинки и фотографии, публиковал комиксы, писал свои небольшие истории. То есть сначала сформировался образ самого автора: добрый, романтичный, одинокий житель одного из самых холодных городов России – Мурманска. А книги – это не отдельное произведение, а именно продолжение этого образа.

Александр Полярный – это человек, который умеет произвести на себя правильное впечатление. Именно это умение помогло сначала добиться популярности в социальных сетях, а после увеличить продажи его «Мятной сказки». Об Александре Полярном известно достаточно мало, сам он говорит, что любовь к книгам проснулась у него еще в детстве, но после прочтения «451° по Фаренгейту» Рэя Брэдбери, он по-настоящему загорелся мечтой стать писателем [1].

Его первым произведением был роман «Сказка о самоубийстве», который был написан в течение трех лет. Для того, чтобы опубликовать эту книгу, были организованы сборы средств через интернет платформы. Спустя какое-то время книга приобрела новое название «Мятная сказка». За год Александру Полярному удалось продать свыше пятидесяти тысяч экземпляров. Известно, что А. Полярный собирается писать вторую книгу, но подробности о ней не известны.

«Мятная сказка» – это пример современной литературы, где, в том числе, раскрыта тема взаимоотношения родителей и детей, своеобразие раскрытия темы заключено в том, что речь идет о взаимоотношениях ребенка и его приемных родителей. Именно поэтому целью статьи стало раскрыть особенности современного взгляда на вечную тему, на примере «Мятной сказки» Александра Полярного.

В «Мятной сказке» А. Полярного под «отцами» подразумеваются не биологические родители, а те, кто воспитал ребенка и взрастил в нем его лучшие качества, был примером доброты и участия.

История «Мятной сказки» начинается в детском доме. Именно туда главного героя Сойера подкидывают родные родители в трехмесячном возрасте. Причем уже в самом начале истории, через одну интересную деталь, автор дает характеристику родным родителям Сойера: люди оставляют детей у порога детдома и нажимают на кнопку звонка, его сотрудники называют эту кнопку «кнопкой подлецов» [2, с. 6]. Эта единственная характеристика биологических родителей, автор поясняет, что своим поступком они обрекли ребенка на одиночество, поэтому никак не называет их, подчеркивая таким образом их полное отсутствие в жизни ребенка.

Совершенно противоположно описываются приемные родители Сойера. Однажды приют посещает будущий отец мальчика – Джек, чтобы познакомиться с детьми «…Повернувшись к нам, он неожиданно произнес: «Всего одного я могу приютить, всего одного, хотя хочу забрать с собой всех. Но я весь вечер присматривался к вам, заглядывал каждому в глаза, думал, кого

заберу в свою семью. Вы все замечательные, но я не могу выбрать… Моя жена, Марси отказалась ехать со мной именно по этой причине, да я и сам знал, что определиться будет сложно…» [2, с. 11] Не желание сделать выбор, характеризует его не как человека, который не готов сделать выбор, а как ответственного, любящего детей. Он знает, что каждому ребенку нужен дом, поэтому выбрать одного, в первую очередь, означает – отказать всем остальным.

За него выбор сделала воспитательница детского дома: «В этом случае я возьму на себя право выбора. У нас есть мальчик, который здесь с самого рождения и, кроме этих стен, ничего в мире не видел. А провел тут больше десяти лет» [2, с. 11]. Она берет на себя право выбора, так как от части сама выступала в роли родителя, пока мальчик не попал в приемную семью. Ее выбор обоснован не личными симпатиями, а тем, что мальчик почти с самого рождения находился в детском доме, настоящей жизни он практически не видел, он провел там более десяти лет, поэтому воспитательница мадам Илона решает, что это может быть последний шанс мальчика оказаться в семье и предлагает усыновить именно его.

Александр Полярный сразу обозначил, что отношение приемных родителей к ребенку могут быть намного теплее, чем отношение родных родителей, отказавшихся от него. Так Джек забирает Сойера из детского дома: «Он очень спешил. Не проронил ни слова, только улыбался, пытаясь скрыть свои чувства, но я видел, что его распирает от радости и гордости» [2, с. 12].

Отец привез Сойера в большой дом, с газоном и качелями во дворе, там он и познакомился со своей матерью. По описанию пространства дома, мы можем сделать вывод о том, что в этой семье действительно готовились к появлению ребенка.

Дома его очень хорошо приняли. Марси – мать мальчика показалась ему очень милой «она странная, но, кажется, очень милая» [2, с. 13]. Надо подчеркнуть, что отношения с матерью у Сойера складываются несколько иначе, чем с отцом: если Джек – это авторитет и пример для подражания, то Марси становится ему близким другом.

Приемные родители, действительно очень заботятся о мальчике и обо всех его потребностях: «О чем может мечтать подросток в свои тринадцать лет? Кажется, тогда у меня было все: своя комната, семья» [2, с. 13].

У Сойера появляется не только собственная комната, занимающая весь второй этаж, но и огромное количество новых вещей, среди

которых автор выделяет пустой книжный шкаф, поясняя, что отец Джек заполнил свою книжную полку, теми книгами, которые сам прочел. Таким образом своим примером воспитывают в нем доброту и сострадание, а кроме того прививают любовь к чтению.

Благодаря заботе и пониманию родителей, мальчик быстро привыкает к своей новой семье и начинает называть своих приемных родителей не по именам, а «мама» и «папа»: «Марси обняла меня и не смогла сдержать слез: ведь я назвал ее мамой в первый раз».

Спустя время он пошел в достойную школу, он был рад этому. Но счастье в приемной семье длилось не долго, от директора мальчик узнает, что его родители погибли в автокатастрофе, но успели оставить после себя большой след в душе мальчика. Например, спустя много лет уже взрослый Сойер заводит собаку и называет ее так же, как звали собаку его отца. Отправляется в путешествие по дальним странам, как и Джек. А главное – он также берет ребенка из приюта: «Сойер отправился к Борли Минтлу, который на заказ сделал ему целый ящик самых вкусных сладостей, каких больше нигде не найдешь. Он сел в машину и с улыбкой до ушей поехал в приют» [2, с. 131]. В пути ему засела мысль: «…Я хочу быть похожим на Джека – не внешне, конечно, а своим поведением таким же смелым и честным, каким когда-то был он» [2, с. 131]. И он забирает ребенка домой.

Проходит еще несколько лет, приходит письмо от сына Сойера: «Привет, пап. Скажу тебе сразу. Я хочу велосипед. И кошку. Кошку буду гладить, а велосипед мне нужен, чтобы я мог далеко ездить. Ездить далеко, чтобы вернутся, ведь дома ждет кошка. И папа. И горячее какао. А еще я бы хотел извинится и поблагодарить тебя. За тот случай с люком, когда я провалился, а ты нашел меня. В буквальном смысле достал из-под земли. У меня еще не было таких родителей, которые находили меня дважды. Когда я вырасту и стану богатым, то я обязательно сделаю так, чтобы ты никогда ни в чем не нуждался. Твой любящий сын Митч» [2, с. 151]. По письму отцу видно, что Митч растет воспитанным ребенком, благодарит своего приемного отца и обещает помогать ему в будущем. В конце говорится, что Митч вырос счастливым и состоятельным человеком. Это показывает, что Джек смог дать все то, что нужно было Сойеру и он становится похожим на своего отца и повторяет его поступки, а затем и его сын – Митч делает тоже самое.

Особенности темы заключаются в том, что под «отцами» подразумеваются не биологические родители, а приемные.

Джек сам был из детдома, следовательно понимал, в чем нуждается Сойер, именно поэтому Джеку удается за, пускай и короткий срок, воспитать своего сына так, чтобы и тот захотел поделиться своей любовью и заботой с другим ребенком.

Кроме того, особенностью раскрытия темы «отцов и детей» в «Мятной сказке» Александра Полярного, является отношение приемных детей к своим родителям, ведь порой родные дети бывают слишком эгоистичными и неблагодарными из-за «избалованности». А приемные дети понимают, что могло быть и хуже, и что для счастья достаточно иметь главное сокровище – родителей.

Таким образом, Александр Полярный обращает свое внимание на взаимоотношения детей и родителей, и напоминает нам какую огромную ценность заключают в себе эти отношения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Издательская группа АСТ/ Авторы/ Александр Полярный [Электронный ресурс]. – URL: https://ast.ru/authors/polyarnyy-aleksandr-1184012.

2 Полярный А. Мятная сказка. – ООО «Издательство АСТ», 2018.

КНИГА: ВЧЕРА, СЕГОДНЯ, ЗАВТРА

ШАМУРЗАЕВА С. В.
ученик 7 класса, СОШ № 110, г. Шымкент

В конце прошлого века было подсчитано, что 50 тысяч человеческих поколений потратили более двух триллионов человеко-лет на то, чтобы покорить силы природы, осмыслить окружающий мир. И до изобретения Интернета ключом познания мироздания была Книга.

Однако, в последние два десятилетия, начиная с периода 2000-х и по сегодняшние дни, мы находимся в беспрецедентной ситуации кардинального изменения чтения в Казахстане, и особенно значительно меняется чтение детей и юношества. Сейчас детям не стыдно признаваться, что они не любят читать. Раньше, говорят работники библиотек, на первом месте среди ответов на вопрос

«Что ты любишь делать в свободное время?» всегда стояло – «читать книги». Сейчас чтение ушло на третье – четвёртое место после просмотра телевизионных программ, прослушивания музыки,

игры или работы на компьютере. Отношение к чтению школьников в настоящее время является проблемой. Не только от родителей, учителей, но и с экранов телевизоров мы слышим фразу: «Дети не хотят читать! Что делать?».

Международные исследования показали, что Казахстан по грамотности и уровню чтения занимает 69 место среди 78 развитых стран мира.

Ежегодно на нашей планете исчезают некоторые виды животных и растений. Может ли случиться, что однажды из нашей жизни исчезнет такой культурный феномен, как книга? Или же книга всегда будет с нами? Ответ далеко не так очевиден.

Гипотеза нашего исследования такова: люди перестали увлекаться книгами, потому что появились альтернативные источники информации: интернет, телевидение.

Цель данной работы – показать процесс взаимодействия современного прогресса и традиционных источников информации, определить роль книги в современном обществе.

Для того, чтобы достигнуть цели, необходимо решить следующие задачи:

1 Изучить литературу о роли книги в современном обществе, тенденциях развития чтения в Казахстане и мире.

2 Провести интервьюирование людей старшего поколения об отношении к книге.

3 Провести анкетирование с целью отношения к книге, чтению современной молодёжи.

4 Собрать социологические данные о посещении библиотеки взрослыми и детьми в различные годы (для сравнения).

5 Сделать выводы о роли книги в жизни современного человека в сравнении с другими источниками информации.

Обычная фраза: книга – источник знаний. Казалось бы, что может содержаться в этих потрепанных листках бумаги, которые, может быть, пылятся на полках нашей библиотеки 20 или 30 лет; Видные мыслители, ученые, литераторы, общественные деятели, педагоги важное место отводили книге как источнику знаний, духовного и умственного развития человека.

Многие из нас слышали от своих родителей, что «раньше у нас читали больше». В ходе исследовательской работы нами были взяты интервью у людей старшего возраста поколения моей мамы и бабушки. Было опрошено 5 человек: мама, папа, бабушка, дедушка, учитель литературы Ирметова Наргиза Жаналиевна.

Всем я задавала один вопрос: каково было отношение к книге во времена вашего детства и юности. Воспоминания были очень трогательными, все респонденты с большой теплотой говорили о книге. Результаты интервью дали возможность узнать следующее.

Еще каких-нибудь 30-40 лет назад библиотека была одним из самых популярных мест проведения досуга, добычи знаний, местом интеллектуального самосовершенствования.

Большой популярностью пользовалась художественная литература, которая могла издаваться до миллионов экземпляров. Что касается книг, которые раскупались на ура, то это в основном была фантастика, детективы и исторические романы. Сейчас, во время развития информационной техники, айпадов, электронных книг молодежь не понимает, что значит стоять в очереди в книжном магазине. Книги удавалось доставать с трудом. Сколько нервов и сил стоило приобретение, например, томика Пушкина. Признаком образованности считалось обладание собственной домашней библиотекой. По объемам библиотеки и качеству книг, наполнявших ее, судили о степени эрудированности человека.

Однако, в двадцатом веке ситуация довольно резко изменилась. Сначала этому способствовало появление радио и кинематографа. Потом появилось телевидение, а затем компьютеры и интернет. В результате от былого значения книги как обучающего и познавательного инструмента практически ничего не осталось. Кроме того, в заполнении досуга можно также легко обойтись без книги, посмотрев интересный фильм по DVD-плееру или компьютеру. Кроме того, получить информацию с помощью интернета стало гораздо легче и быстрее, чем с помощью книги.

С каждым годом популярность интернета растет, особенно среди молодого поколения. Книги ассоциируются исключительно со школьной программой, а также со скукой и бесполезной тратой времени. С экранов телевизоров постоянно твердят нам о том, что нынешняя молодёжь потеряла всякий интерес к литературе, что читать книги сегодня уже не модно. Но так ли это?

Мне стало интересно, есть ли будущее у книг, или со временем их полностью заменят своего рода мультимедийные приложения?

Результаты анкетирования

Я провела анкетирование среди детей и молодёжи. Было опрошен 64 человека в возрасте от 12 до 30 лет. Из всех опрошенных не читают книги вообще только 2 человека. Основная масса, 40 %, предпочитают художественную литературу, 34 % читает как

художественную, так и научную (учебную) литературу, только учебную читает 26 %. Потребность в чтении, однако, испытывают лишь 37 %, необходимость – 32 %, и потребность, и необходимость – 31 %. Результаты исследования довольно оптимистичны. Таким образом, ошибочно считать, что с развитием спутниковых аудио и видео средств сообщения, радио, телевидения, коммуникационных Интернет-сетей, у людей отпадает интерес к чтению книги и получению от неё знаний. Книга – древний культурный атрибут, которая долгие века остаётся с человеком.

На вопрос анкеты: «Какой вариант книги - электронный или бумажный - предпочитаешь?», подавляющее большинство – 45 % – отдали предпочтение электронной версии, 31 % ответили, что для них приемлемы оба варианта в равной степени, и только 23 % выбирают бумажный вариант. Однако, по мнению студентов, принимавших участие в анкетировании, аромат переплета, шелест страниц, тактильные ощущения, но главное – определенная сосредоточенность, серьезность, внимание, которые требуются при общении с книгой, – все это располагает человека к восприятию традиционных ценностей.

Ещё одно исследование коснулось анализа посещения библиотеки имени А. С. Пушкина

Наше исследование показало, что современная молодежь не перестает читать, ее интеллектуальная часть признает ценность книги. По некоторым высказываниям можно судить о том, что интерес к книгам, периодике, публикациям и авторам, напротив, растет. Есть люди, которые не только любят читать, но и постоянно обновляют свои домашние библиотеки, неплохо разбираются в творчестве современных авторов, следят за появлением книжных новинок.

Люди всё больше интересуются классикой, современной публицистикой, мемуарами, специализированной литературой. Большим спросом пользуются произведения современных авторов. В популярных книжных магазинах можно встретить представителей любой возрастной группы, от школьников до пенсионеров. Ведь 44 % опрошенных предпочитают книги покупать.

Интерес к чтению постепенно качественно видоизменяется. Особенно хорошо это видно на примере детского населения Казахстана. По результатам библиотечных исследований, дети сейчас читают не меньше, чем раньше. Только делают это они по-другому. Примерно три четверти запросов детей, которые приходят в библиотеку, связаны с учебной деятельностью.

В век цифровых технологий почти вся информация содержится в электронном виде, в том числе и художественная. И сама книга, в виде бумажного носителя, теряет популярность день ото дня. Недаром 45 % всех участников опроса выбирает электронный вариант книги. Прирост читательского племени обеспечила именно она. Этот гаджет оказался настоящим прорывом. Теперь читателю не нужно дополнительное освещение, размер текста он устанавливает сам, небольшие размеры такой книжки очень удобны. Поэтому родителям просто необходимо воспользоваться модой на электронную книгу. Стоимость ее сегодня такова, что приобрести ее может любая семья.

Как ещё заинтересовать книгой? Как помочь открыть мир чтения?

Для защиты книги были созданы различные общественные и государственные организации, целью которых явилось увеличение популяризации чтения. Например, в Германии на основе Немецкого литературного общества еще в 1988 году был создан Немецкий Фонд чтения. В то же время, французы основали специальное управление по делам чтения и книги. США в этом деле стали первыми и создали Центр Книги при Библиотеке Конгресса в 1977 году. Подобная организация существует и в нашей стране, однако действует она недостаточно активно. Кроме того, есть и международные организации, занимающиеся проблемой современной книги. Прежде всего, к ним относится Международная ассоциация чтения и ЮНЕСКО. Конечно, пока эти организации еще работают не достаточно эффективно, но само их появление говорит о достаточно серьезных изменениях в обществе.

Нужно изучать мировой опыт популяризации чтения. В некоторых западных странах давно осознали опасность не чтения для общества и приняли меры, иной раз очень эффективные. Например, сегодня во многих странах есть так называемые «книжные кафе», где можно не только купить книгу, но и просто почитать её, пока ждешь заказ. И такие формы ознакомления с книжными новинками получают все большую популярность, особенно у молодежи. Я считаю, что нам необходимо создавать национальную программу поддержки чтения в Казахстане, уделив особое внимание детскому чтению и книгоизданию. Необходимо сформировать социальный заказ на издание детских книг, увеличить часы, отведенные на преподавание литературы в школе».

Издание карманных книг разной тематики. Данный подход в значительной степени помогает решать проблему утраты интереса к чтению. Небольшой размер книги облегчает её перевозку и позволяет брать с собой. Таким образом, книга всегда оказывается с нами и отлично заполняет время, которое тратится впустую.

Заключение.

Еще совсем недавно ценность книги и чтения была неоспорима. Может ли случиться, что однажды из нашей жизни исчезнет такой культурный феномен, как книга? Или же книга всегда будет с нами?

Этим вопросам было посвящено моё исследование. Была изучена литература о роли книги в современном обществе, тенденциях развития чтения в Казахстане и мире; проведено интервьюирование людей старшего поколения об отношении к книге в 70-80-е годы 20 века, анкетирование с целью отношения к книге, чтению современной молодёжи. Также были собраны социологические данные о посещении библиотеки взрослыми и детьми в различные годы (для сравнения).

Исследование помогло мне понять, что книга по- прежнему играет очень важную роль в жизни общества. Книга есть и будет популярной во все времена, пусть это будет художественная литература или справочник автомобилиста. Она может поменять свое содержание, конструкцию, но в любом случае останется востребованной для многих.

Таким образом, гипотеза нашего исследования, что люди перестали увлекаться книгами, потому что появились альтернативные источники информации: интернет, телевидение, оказалась опровергнутой.

Конечно, трудно оторваться от телевизора или выйти из социальной сети. Удобное кресло и приятное общение ни о чём затягивают. Но ум при этом дремлет, жизнь не развивается. Можно жить и так, если всё устраивает. Но, если в жизни хочется многого достичь, стоит начать с хорошей книги. Классика, книги по психологии, истории в хорошем, грамотном изложении никакого вреда, кроме большой пользы, принести не могут. А телевизор и компьютерные друзья пусть подождут.

Книга была и остается хранителем духовного опыта человечества. Но она не является пассивным, инертным средством хранения культурного наследия. Книга активна в своей сути. Она воздействует на сознание читателя, на его ум и эмоции. Поэтому знания о состоянии читательской культуры позволяют судить о духовном здоровье общества.

Итак, цель данной работы – показать процесс взаимодействия современного прогресса и традиционных источников информации, определить роль книги в современном обществе – была достигнута.

ЛИТЕРАТУРА

1 Агеносов В. В. Слово к молодому читателю: статья / В. В. Агеносов. – Русская литература XX века. – Москва : изд. дом «Дрофа», 1996.

2 Леденев А. В. Современная литературная ситуация: статья / А. В. Леденев. – Русская литература XX века. – Москва: изд. дом «Дрофа», 1996.

3 Левченко А. Н., Дудник О. Д. Изучение отношения старшеклассников к некоторым проблемам современности / Чтение детей и подростков в конце XX века. По материалам региональных исследований библиотек / Отв. Ред. И. А. Бетенко, Е. И. Голубева, В. П. Чудинова. – М. : РГДБ, 1999.

4 Большая бесплатная библиотека любого кинолюба // [Электронный ресурс]. – URL: http://tululu.org/ [дата обращения 28.10.2019].

5 Роль книги в жизни человека // [Электронный ресурс]. – URL: http://tululu.org/article/22/ [Дата обращения 28.10.19].

ИЗУЧАЕМ РУССКИЙ ЯЗЫК ЧЕРЕЗ ПУТЕШЕСТВИЕ В СТРАНУ ФАНТОГРАФИЮ

ШАРОНЯ А. Б.
ученик 6 класса, Северная СОШ, Иртышский р-н
АЛИМСУРЕНОВА А. А.
учитель русского языка и литературы, Северная СОШ, Иртышский р-н

Не секрет, что все дети любятсладости. Особенно любимое лакомство – это конфеты. После конфет остаются фантики, которые, в свою очередь, превращаются в мусор. Но, оказывается, фантики могут демонстрировать правила русского языка.

Разглядывая яркие блестящие конфетные обертки, мы предположили, что, если использовать названия конфет, то можно сделать уроки русского языка более интересными.

В нашем исследовании приводятся примеры того, по каким темам уроков русского языка, можно найти материал на конфетных обертках.

Кроме того, мне так понравилось анализировать названия конфет, что я сама бы хотела назвать какие-нибудь конфеты или создать свой фантик. Может быть, это и будет моя будущая профессия?

Проблемой исследования является выяснение взаимосвязи разделов русского языка и наименований конфет.

Мы предположили, что можно использовать названия фантиков для того, чтобы сделать уроки русского языка интересными.

Объектом исследования послужили наименования конфет.

Предметом исследования явились фантики от конфет.

Целью исследования является изучение названий конфет и их классификация с целью дальнейшего применения на уроках русского языка и создания собственного фантика.

Задачи исследования:

1 Собрать различные наименования конфет;

2 рассмотреть названия с точки зрения разделов науки о языке;

3 классифицировать наименования конфет;

4 попробовать создать свой фантик;

5 подобрать материал для составления карточек по русскому языку.

Изученный теоретический материал может быть полезен при изучении разделов русского языка.

Собранный нами сборник фантиков может быть полезен как наглядный материал при изучении тем по русскому языку, таких как «Имя существительное», «Имя прилагательное», «Словосочетание» и т.д. Созданный нами сборник заданий по русскому языку «Изучаем русский язык через путешествие в страну Фантографию» может быть полезен на уроках русского языка в 5–6 классах.

В «Словаре русского языка» С. И. Ожегова читаем [1, с. 798]:

Фантик – это конфетная обёртка, употребляемая детьми для игры.

В «Толковом словаре русского языка» Ефремовой Т. Ф. слово «фантик» имеет два значения [1, с. 522]:

1) конфетная обертка;

2) особым образом свернутая конфетная обертка как элемент игры в фантики.

В «Толковом словаре живого великорусского языка» В. И. Даля [1, с. 634]: есть только слово «фант», что означает – это залог, заклад в домашних семейных играх.

Исходя из данных определений, мы решили, что к основным признакам фантика относятся яркость, красочность обертки и указание на название конфеты.

Для своего исследования мы использовали 107 различных наименований конфет, которые распределили следующим образом: на фантиках встретились 50 имён существительных, 11 имён

прилагательных, 4 наречия и 42 словосочетания. Глаголы среди рассмотренных нами названий конфет не встретились. Таким образом, можно сделать вывод: наиболее употребляемая в названиях конфет часть речи – имя существительное (54 %), наименее употребляемая – наречие (0,1 %).

Все рассмотренные нами названия конфет (фантики) можно классифицировать по лексическому значению. По нашим данным, в качестве русских названий конфет используется лексика четырнадцати тематических групп: сказка, животный мир, растительный мир, персоналии, время суток и время года, города и сёла, народности, семья, искусство, чувства, ингредиенты, профессия, школа, устройство. Сказка. Мультфильмы. Эта тематическая группа является одной из самых распространённых среди русских названий конфет. Например, «Буратино»- главный герой сказки А. Н. Толстого «Золотой ключик и приключения Буратино». Существуют серии шоколада с общим символическим названием «Сказки детства». Также есть обложка под названием «Маша и Медведь» - популярный мультфильм для детей. Животный мир. Эта тема близка к сказочным названиям. В большинстве случаев мы имеем дело со сказочными названиями животных: «Золотая стрекоза», «Мишки в лесу», «Молочный мышонок», «Кузнечик», «Полосатая пчелка». Сюда же можно отнести надписи, указывающие на птиц, например, «Ласточка», «Буревестник», «Бұлбұл». Растительный мир. Эта группа представлена названиями цветов. Например, «Ромашка», «Гүлдер», «Золотая лилия», «Ромашка», «Красный мак».

Фрукты, ягоды, орехи. Эта группа очень разнообразна, так как при изготовлении конфет часто используют соки ягод и фруктов: «Карамельные семечки», «Арахисовая», «Миндальная», «Фундучная», «Трюфель», «Фундук Петрович», «Апельсин», «Вкус винограда», «Кокос», «Со вкусом барбариса», «Со вкусом абрикоса», «Клубничный ликер», «Вкус лимона», «Со вкусом сливы», «Со вкусом вишни».

Время суток, время года. В данном случае используются обозначения природных явлений, которые традиционно вызывают приятные ассоциации у потребителей. Например, «Всегда лето», «Лето», «Южная ночь», «Вечер», «Испанская ночь». Персоналии. К данной тематической группе мы отнесли разрозненные номинации людей, указывающих на черты характера или манеру поведения человека. Например, «Сластёна», «Няшечка», «Бабаевские», «Евгеша», «Мишаня», «Курага Петровна», «Кокосовый Пашка», «Чернослив Михайлович», «Машка на Юге», «Самый умный», «Мартик», «Бананоман», «Натенька». Искусство. Эта тема представлена разнообразными видами названий, которые относятся к театру и искусству. Например, «Крылатая песня», «Театральная», «Премьера», «Премьерные нотки».

Города, села, острова.

Эта тема представлена разнообразными видами названий, которые относятся к названиям городов, сёл, островов. Например, «Түркістан», «Ақтөбе», «Ақтау», «Қарағанды», «Қызыл Орда», «Сибирская ягода», «Яшкинская картошка», «Кара-Кум», «Шантарель», «Верано», «Загорская», «Родос», «Пески Азии», «Тропиканка».

Профессия. К этой теме отнесено название «Пилот».

Социальное положение. «Аристократ», «Королевский выбор», «Дворянка», «Фон-Барон», «Королева Марципана».

Ингредиенты. «Ассорти», «Пралине», «Крокант», «Помадка-желе», «Желе. Вкус клубники и банана», «ТираМиссо».

Чувства. «Романтика», «Главные чувства», «Забава».

Школа. «Школьные», «Baritone» «Fruitstory» .

Все рассмотренные нами названия конфет (фантики) можно классифицировать как по структуре (составу), так и по лексическому значению.

Таблица 1

Состоят из одного слова	Состоят из двух и более слов
60 наименований	47 наименований

Кроме того, каждое название конфеты что – либо обозначает, то есть содержит свое лексическое значение

Таблица 2

Имя существительное	Имя прилагательное
Загорье - населённый пункт	Морские – относящиеся к морю
Ромашка - цветок	Апельсиновая – вкус апельсина
Актау – город в Казахстане	Миндальные – со вкусом миндаля
Лето – теплое время года	Сливочные – вкус сливок

Среди рассмотренных названий конфет встретились:

Таблица 3

Надписи, указывающие на число имён существительных	а) Единственное число – 47 названий. б) Множественное число – 11 названий.
Надписи, указывающие на географическую принадлежность	Загорье, Пески Азии
Надписи, в которых встречаются имена и клички животных	Курага Петровна, Евгеша
Надписи, указывающие на животных	Кузнечик, Золотая стрекоза, Пчёлка, Буревестник
Надписи, указывающие на национальность	Славяночка
Надписи, указывающие на место проживания	Южанка, Марсианка
Надписи, указывающие на растения	Вишня, Ромашка, Золотая лилия, Красный мак

Внимательно рассмотрев все представленные названия конфет, мы выделили несколько тем по русскому языку, при изучении которых можно использовать названия конфет.

Многие названия конфет образованы суффиксальным способом:

Таблица 4

Корень	Суффикс	Слово
Снеж-	-инк-	«Снежинка»
Коров-	-к-	«Коровка»
Королева Кокос-	-ан-	«Королева Кокосана»
Лев-	-ушк-	«Левушка»
Юж-	-анк-	«Южанка»
Евг-	-еш-	«Евгеша»
Нат-	-еньк-	«Натенька»
Бабаев-	-ск-	«Бабаевские»
Золотой ключ-	-к-	«Золотой ключик»
Няш-	-ечк-	«Няшечка»
Кузнеч-	-ик-	«Кузнечик»
Сибир- ягода	-ск-	«Сибирская ягода»
Загор-	-ск-	«Загорская»
Сливочный батон-	-чик	«Сливочный батончик»

Таким образом, можно сделать вывод: из всех способов словообразования самый распространённый в названиях конфет – суффиксальный. В большей мере используются уменьшительно-ласкательные суффиксы.

Каждое название содержит свое значение, свой смысл, который нужно раскрыть.

Таблица 5

Название конфеты	Лексическое значение
«Ванильная»	имеющая вкус ванили
«Снежинка»	мелкий снег
«Вираж»	поворот с наклоном самолёта или поворот по кривой автомобиля, велосипеда
«Кокосовые»	имеющая вкус кокоса
«Вдохновение»	творческий подъём
«Апельсиновые»	имеющая вкус апельсина
«Лето»	тёплое время года, следующее за весной

Названия конфет, которые состоят из двух слов, можно использовать при изучении словосочетаний. Например, «Королевский выбор», «Золотая лилия», «Королева Кокосана», «Пески Азии» и другие.

На примере различных названий можно показать эпитеты и метафоры:

Таблица 6

эпитеты	метафоры
«Сибирская ягода»	«Крылатая песня»
«Золотая стрекоза»	«Карамельные семечки»
«Золотой ключик»	«Шоколадные сны»
«Яшкинская картошка»	«Ягодное искусство»
«Южная ночь»	«Славяночка сливочная»

Со всеми рассмотренными названиями конфет можно провести морфемный разбор.

Таблица 7

слово	корень	суффикс	окончание
«Апельсиновые»	апельсин-	-ов-	-ые
«Лето»	лет-		-о
«Сливочные»	слив-	-очн-	-ые
«Снежинка»	снеж-	-инк-	-а
«Кузнечик»	кузнеч	-ик	

Следует отметить, что ни в одном из названий конфет нам не встретилось слово с приставкой.

Таким образом,мы можем сделать следующие выводы.

Все изученные нами наименования конфет по сути – это части речи, которые мы уже изучали и продолжим изучать на уроках русского языка.

Поскольку имя существительное – это самая большая группа слов в русском языке, то чаще всего именно она встречается в названиях конфет.

Из всех способов словообразования самый распространённый в названиях конфет – суффиксальный.

В ходе работы мы придумали и сотворили свой фантик для шоколада. В названии фантика использовали словосочетания «глагол+местоимение». Название нашего фантика – «Съешь меня».

Создали сборник упражнений по русскому языку «Изучаем русский язык через путешествие в страну Фантографию».

ЛИТЕРАТУРА

1 Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: - М., 1997. - 944 с.

2 Ефремова Т. Ф. Современный словарь русского языка: М., 2010. - 699 с.

3 Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: М., 2011. – 788 с.

КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА «ПУНКТУАЛЬНОСТЬ» В РУССКОЙ, КАЗАХСКОЙ И АМЕРИКАНСКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КУЛЬТУРАХ

ЯМЩИКОВА Ю. Е.
ученик 8 г класса, СОШ № 29, г. Павлодар

В современном мире есть множество стран, жители которых говорят сразу на нескольких языках. К таким государствам можно отнести и Казахстан, где проводится уникальная политика трехъязычия, направленная на освоение казахстанцами казахского, русского и английского языков, что должно обеспечить выход в мировое пространство. В Республике Казахстан всегда с особой заботой и вниманием относились к развитию языкового богатства народов, понималась его роль в развитии современного общества.

О триединстве языков неоднократно говорил Н. А. Назарбаев: «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык – государственный язык, русский язык - как язык межнационального общения и английский язык - язык успешной интеграции в глобальную экономику» [1].

Сейчас наибольшую популярность набирает американский английский, который является языком международного общения.

Исходя из этого, концепт «пунктуальность» мы рассматривали в казахской, русской и американской языковых культурах.

В последнее время внимание многих современных лингвистов сосредоточено на изучении концепта как ментального образования, которое характеризуется лингвокультурной спецификой. Для лингвокультурологии принципиально важным является изучение языка через его непосредственную связь с культурой. Концепты объединяют представителей определенной лингвокультуры, обеспечивают основу взаимопонимания между ними [2, с. 476].

Концептуальное пространство отдельной языковой личности и лингвокультуры в целом организуется в концептосферу. По мнению О. А. Леонтовича, ее можно рассматривать в двух направлениях: как взгляд «извне», т.е. анализ концептосферы в целом как выражения национально-культурной специфики определенного народа, и как взгляд «изнутри», попытку проникнуть во внутренний мир представителей разных социальных групп посредством концептов как многомерных образований. Он также полагал, что наиболее эффективным путем «вычитывания» национально-специфических концептов из языков является их межъязыковое сопоставление [3, с. 352].

Этнокультурную специфику концептов можно представить посредством «картирования соответствующих лексических и фразеологических групп, сопоставления ценностных суждений, вытекающих из стереотипов поведения, зафиксированных в значениях слов, устойчивых выражений, прецедентных текстов» [4, с. 5].

Интересным с научной точки зрения представляется рассмотрение концептов в различных культурах. Выбор концепта «пунктуальность» объясняется в первую очередь тем, что пунктуальность является одним из важнейших регуляторов поведения человека, находит воплощение в языковой семантике и коммуникативной деятельности, однако, лингвокультурная

специфика существования этого концепта в казахском, русском и американском языковом сознании еще недостаточно изучена. Кроме того, казахская, русская и американская языковые картины мира имеют общие и отличительные признаки. Системного описания этих признаков, применительно к данному концепту, по нашим данным, еще не проводилось. Это и определяет актуальность нашего исследования.

Объектом изучения является культурный концепт «пунктуальность». В качестве предмета исследования в проекте рассматриваются характеристики концепта «пунктуальность» в обыденном языковом сознании в казахской, русской и американской лингвокультурах.

Цель исследования - рассмотреть общие и отличительные черты концепта «пунктуальность» в казахской, русской и американской языковых картинах мира.

Рабочей гипотезой является предположение о том, что концепт «пунктуальность» представляет собой сложное ментальное образование, в котором могут быть выделены общие и отличительные особенности в казахской, русской и американской лингвокультурах.

Для подтверждения выдвинутой гипотезы и в соответствии с поставленной целью была изучена научная литература, посвященная теории концепта; проанализированы словарные толкования слова «пунктуальность»; проведен лингвистический эксперимент.

Исследованию природы концепта в современной лингвистике уделяется большое внимание.

Исследованию природы концепта в современной лингвистике уделяется значительное внимание. В настоящее время многими учеными подчеркивается, что концепт является базовым понятием лингвокультурологии. Однако в это понятие вкладывается различное содержание.

Интерес к термину «концепт» в лингвистике возник еще в 20-30-е годы XX в. В 1928 г. впервые он был употреблен С. А. Аскольдовым - Алексеевым. Ученый определил концепт «как мысленное образование, которое замещает в процессе мысли неопределенное множество предметов, действий, мыслительных функций одного и того же рода» [5, с. 267].

Несмотря на ряд публикаций ученых по этой теме, концептология как область лингвистики стала популярна в 80-е годы XX века, после появления работ англоязычных ученых, переведенных на русский язык (W. Chafe, R. Jackendoff, G. Lakoff, R. Langacker). В

сделанном Г. А. Щуром переводе книги Уоллеса Чейфа английское «concept» переводится как «понятие, идея, общее представление», а слову «концептуальный» соответствует английское «ideational», которое означает «воображаемый, мыслительный, относящийся к мышлению, относящийся к образованию» [2].

В научном толковании понятия «концепт» имеются некоторые расхождения. Одни ученые рассматривали его как логическую структуру (Ю. С. Степанов), другие как понятие практической и обыденной философии (Н. Д. Арутюнова). В. В. Колесов рассматривал концепт как основную единицу национального менталитета, а в работах В. И. Карасика и С. Х. Ляпина он представлен как многомерное образование. В. И. Карасик, характеризуя концепты как культурные первичные образования, выражающие объективное содержание слов и имеющие смысл, утверждает, что «они транслируются в различные сферы бытия человека, в частности, в сферы понятийного, образного и деятельностного освоения мира» [4, с. 10].

Следует также отметить, что первоначально «концепт» воспринимался как синоним слова «понятие». В научном языке эти две лексические единицы действительно иногда выступают как синонимы. Но так они употребляются крайне редко и в настоящее время довольно четко разграничены. Ю. С. Степанов писал что «концепт и понятие – термины разных наук; второе употребляется главным образом в логике и философии, тогда как первое, концепт, является термином в одной отрасли логики – в математической логике, а в последнее время закрепилось в науке о культуре, в культурологи» [6, с. 824].

Ю. С. Степановым концепт определяется как «сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И с другой стороны, концепт - это то, посредством чего человек сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее» [7, с. 824].

Следовательно, концепт становится выражением «культурной темы». А изучение мировоззренческих и культурологических концептов становится в последнее время приоритетной языковедческой задачей.

В современной лингвистике можно выделить несколько подходов к пониманию концепта: лингвистическое, когнитивное, культурологическое, лингвокультурологическое. Рассмотрев различные определения термина «концепт», которые предлагали

представители того или иного подхода, мы пришли к выводу о том, что единого определения данного термина нет. Концепты рассматривали как ментальные образования, как единицы, с помощью которых моделируется картина мира. Они могут активизироваться в сознании своих носителей путем ассоциаций. Концепты создают обобщенный образ слова. За одним и тем же словом в сознании разных людей могут стоять разные концепты. Концепты тесно связаны с лингвокультурной традицией. Они открываются именно в формах выражения мысли. И основной инструмент их исследования - диахронический, в частности – этимологический анализ. Таким образом, исследование понятийных категорий, запечатленных в языке, всегда требует обращения к истории языка, в котором и раскрываются единые законы мысли через разнообразие слов.

Концепт пунктуальность рассматривался нами с трех позиций: как понятийный элемент по данным толковых и этимологических словарей; как черта национального характера; через ассоциации.

Для определения пунктуальности используется смысловой подход толкования понятий. Обозначение русского концепта «пунктуальность» составляют понятия аккуратность и крайняя точность. В толковом словаре Ушакова «пунктуальность» трактуется как «крайняя аккуратность, систематичность, неотступное следование каким-нибудь правилам, условиям». «Аккуратный» значит «соблюдающий во всем порядок, точность, регулярный, не нарушающий графика, распорядка»

В казахском языке термин «пунктуальность» обозначается словом «ұқыптылық». В казахском толковом словаре дается следующее определение данному понятию: «жинақылық, тыңғылықтылық» (аккуратность, мобильность, тщательность и исполнительность).

В американском англо-русском словаре понятие «punctuality» означает «точный», «своевременный». В руководстве по британской и американской культуре (Оксфордский английский словарь, 2005) понятие «punctuality» трактуется как «to arrive at the right time», что в переводе на русский язык означает «прибыть в нужное время».

Отличие в значениях данного концепта в казахской, русской и английской лингвокультурах состоит в различном понимании точности во времени как таковой и в нормах поведения, отраженных в языковом сознании.

У каждого народа сложились свои представления о мире, свой опыт, свое понимание пунктуальности. Неодинаковое отношение к

пунктуальности в различных культурах рассматривал американский культуролог Эдуард Холл. В своём исследовании он обосновал две концепции времени – монохронную и полихронную.

В странах монохронной культуры, например в Великобритании и США, время строго регламентировано, деятельность человека расписана по четкому графику. Например, Американцы, очень пунктуальны, так как опоздания в США недопустимы вне зависимости от причины. Большинство жителей США ведут ежедневники, где поминутно расписывают свой распорядок дня и неуклонно следуют запланированному, так как такой подход позволяет успеть сделать все дела и не тратить время попусту.

Один из представителей американской культуры, Джордж Вашингтон, является ярким примером проявления американской пунктуальности. Жизнь этого великого человека характеризовалась скрупулезным вниманием к пунктуальности. Оперативность Вашингтона распространялась на все сферы его деятельности: от приема пищи до встреч в конгрессе. В свое время он неуклонно следовал принципу «Undertake not what you cannot perform but be careful to keep your promise.» («Не берись за то, что не можешь выполнить, но будь внимателен, чтобы сдержать свое обещание») [8].

Фраза *«Время – деньги»* стала знаменита благодаря Бенджамину Франклину, и американцы по-прежнему руководствуются этим принципом. Они ценят людей, которые умеют эффективно распоряжаться временем. В деловой сфере пунктуальность служит показателем надежности и дисциплинированности [8].

В странах полихронной культуры пунктуальность в ряде случаев не является ментальной ценностью. Например в России при приглашении в гости точное время не обговаривается, очень часто используются неопределенные фразы, как «часов в шесть», «около семи».

Пунктуальность в сознании казахов — понятие растяжимое, ставшее частью национального менталитета. В Казахстане опаздывать на торжества стало доброй традицией. Не опаздывают в Казахстане только на поминки. Здесь все начинают минута в минуту.

Как мы видим, представители разных этносов воспринимают друг друга через собственные традиции и обычаи.

С целью выяснения того, как понимают «пунктуальность» носители казахской, русской и американской языковой культуры, нами был проведен лингвистический эксперимент, основанный на ассоциациях опрашиваемых. В нашем эксперименте приняли

участие люди разных возрастов и культур. Участникам опроса было предложено объяснить, как они понимают слово «пунктуальность», привести ассоциации к данному понятию, рассказать в каких случаях, по их мнению, необходимо проявлять пунктуальность и являются ли они пунктуальными людьми. Общее количество опрошенных респондентов составило 60 человек из них 20 русских, 20 казахов, 20 представителей американской культуры.

Наибольшее число опрошенных из числа русских и казахских респондентов в возрасте от 24 лет и старше под пунктуальностью понимают «черту характера, подразумевающую точность», «способность приходить вовремя, в назначенный час и без опозданий».

Анализируя опрос представителей американской культуры, мы заметили, что американцы, отвечая на вопрос, как они понимают слово пунктуальность, продемонстрировали удивительное единообразие в ответах. Они были в основном краткими и конкретными: «being on time», «to be on time», «show up on time» («прибывать вовремя», «прибыть в назначенный час»), «arriving a little bit before the time» («прибыть немного раньше»), «a way of life» («образ жизни»), «ability to organize your time» («способность организовывать свою жизнь»).

Наиболее часто встречаемой ассоциацией (среди русских и казахов) были слова: «время», «точность», «уважение», «»ответственность».

Американские респонденты называли такие слова как «reliable» («надежный», «точный»), «on time» («вовремя», «в срок»), «timely» («своевременно»), «promptly» («точно», «своевременно»), «organized» («организованный»), «respect» («уважение»). «organized» («организованный»).

В американской культуре проявление пунктуальности - это демонстрация надежности человека, что соответствует семантике слова «reliable»: a reliable person is someone who you can trust to behave well, work hard, or do what you expect them to do (надежный человек – это тот, кому вы доверяете и кто оправдает ваши ожидания не только в работе, но и в своем поведении).

Интересен также и факт употребления американцами такого сочетания как «to be on time», «show up on time» («быть вовремя, в назначенный час»), которое наводит на мысль о том, что американцы дорожат своим временем и временем другого человека. «Пунктуальность – любезность королей», говорят они. В США люди оценивают компетентность и профессионализм на основе пунктуальности.

Американцы придают особое значение пунктуальности не только на работе, но и в повседневной жизни. Они рассматривают пунктуальность как образ жизни, как норму поведения в обществе. В американской культуре точность во времени является абсолютной нормой поведения, в то время как в русской и казахской – это норма относительная, все зависит от ситуации. В казахской культуре «опоздания» стали отличительной чертой национального менталитета. Но ошибочно полагать, что они опаздывают всегда и всюду. Опоздания допустимы в тех случаях, когда они «негласно разрешены».

Существование специфических признаков концепта «пунктуальность» в казахской, русской и американской культурах обусловлено различным отношением их представителей ко времени как к культурной ценности. В американской (монохронной) культуре нормы поведения, связанные с пунктуальностью, регламентированы больше. Полихронное отношение ко времени в русской и казахской культурах допускает меньшую степень пунктуальности по сравнению с американской культурой. Главным свойством концепта является его открытость, взаимосвязь с другими концептами культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1 Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 476 с.

2 Леонтович О. А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения: монография. – Н. : Гнозис, 2005. – 352 с.

3 Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. // Языковая личность: культурные концепты: Сборник науч. трудов. Волгоград–Архангельск, 1996. – С. 3–16.

4 Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1996. – 104 с.

5 Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа. Языки русской культуры, 1997. – 824 с.

6 Степанов Ю. С. Понятие // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 383–385.

7 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 28 февраля 2007 г. Новый Казахстан в новом мире // URL http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki.

8 Rules of Civility & Decent Behavior in Company and Conversation // URL http://www.foundationsmag.com/civility.html.

7 Секция. Шетел филологиясы
7 Секция. Иностранная филология

СЕКРЕТ УСПЕХА ГРЕТЫ ТУНБЕРГ НА ПРИМЕРЕ ЕЕ ПУБЛИЧНЫХ ВЫСТУПЛЕНИЙ

АМАНОВ А.
ученик 8 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ТОТЕНОВА А.
ученик 8 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Грета Тунберг, шведская экоактивистка, ставшая популярной в очень короткий срок, завоевала наше вниманием тем, что ее возраст почти не отличается от нашего, будучи школьницей, она привлекла внимание миллионов. Как ей это удалось? Мы попытались раскрыть секрет ее ошеломляющего успеха.

На данный момент из-за многочисленной деятельности человека экологические проблемы стали очень актуальны. В защиту экологии выступает и Грета Тунберг. Она – человек 2019 года, еще и самый молодой, по версии журнала Time, так как она дала толчок всемирному движению. По словам редактора журнала Time, Эдварда Фельзенталя, Тунберг стала «самым громким голосом по самой важной проблеме, стоящей перед человечеством. Она воплощает в себе повсеместный рост активности молодежи, являющийся важным культурным феноменом нашего времени» [1].

Фактическим материалом нашего анализа являются публичные выступления Греты Тунберг, которые есть в свободном доступе в сети Интернет. В целом, публичное выступление – это процесс или акт выступления с живой аудиторией. Публичное выступление обычно понимается как формальное общение лицом к лицу с группой слушателей. Традиционно публичные выступления считались частью искусства убеждения [2]. Исследовав несколько определений термина «публичное выступление», можно понять, что главная задача всех выступлений – информирование и убеждение публики.

Проанализировав многие речи Греты, можно заметить схожесть между ними во вступлении и концовке. Вступление у Греты краткое: она представляет себя и благодарит всех за присутствие. Завершение речи – один из самых важных элементов, который помнится больше всего. В конце Грета призывает всех к какому-нибудь действию и коротко благодарит.

Для того, чтобы аудитория поддержала Грету, она включает в свою речь причины, факты, исследования и научные результаты. Таким образом, есть несколько правил, описанных в книге Е. Шестаковой «Говори красиво и уверенно», которым следует Грета Тунберг:

- убедитесь, что содержание вашей речи схожи с интересами аудитории;
- держитесь во время выступления уверенно, демонстрируя твердую убежденность в своих словах;
- следите за четкостью речи, не говорите быстро и не коем случае не говорите монотонно;
- начните говорить только после того, как установиться полная тишина;
- закончив говорить, не забудьте поблагодарить присутствующих за внимание [3].

Далее мы рассмотрели публичные речи Греты с лингвистической стороны. Мы определили основные литературные художественные средства, которые можно встретить в речах Тунберг, и на основании которых мы можем провести лингвистический анализ. По окончанию данной работы, мы выявили самые распространенные выразительные средства, встречающиеся во многих речах шведской эко активистки. Мы выявили такие средства, как: метафора, эпитет, идиома, отсылка, гипербола, риторический вопрос и сарказм.

Также, проанализировав 11 речей Греты Тунберг, мы нашли определенные сходства между ними. Например, чаще всего, Грета как аргумент использует отсылки к «Парижскому соглашению» (Парижское соглашение – соглашение в рамках Рамочной конвенции ООН об изменении климата, регулирующее меры по снижению содержания углекислого газа в атмосфере с 2020 года. Соглашение было подготовлено взамен Киотского протокола в ходе Конференции по климату в Париже и принято консенсусом 12 декабря 2015 года, а подписано 22 апреля 2016 года) и к «Международной группе экспертов по изменению климата» (Межправительственная группа экспертов по изменению климата (МГЭИК, англ. Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) – организация, созданная для оценки риска глобального изменения климата, вызванного техногенными факторами).

Грета говорит, что большинство стран мира не соблюдают требования «Парижского соглашения». А сведения о Международной Группе Экспертов по изменению климата подкрепляет научными фактами [EU Parlament].

Грета говорит очень уверенно. Она, в свои 16 лет, позволяет себе обвинять во лжи политиков, членов ООН и других больших лиц в мировой игре. Так, на Европейском политическо-социальном комитете она обвинила политиков в том, что они даже не хотят разговаривать с простыми гражданами [EU economic and social committee]. Также, в своей самой известной речи, Грета обвинила власти в том, что они украли ее детство и мечты HOW DARE YOU.

Далее мы рассмотрели публичные речи Греты с лингвистической стороны. Мы определили основные литературные художественные средства, которые можно встретить в речах Тунберг, и на основании которых мы можем провести лингвистический анализ. По окончанию данной работы, мы выявили самые распространенные выразительные средства, встречающиеся во многих речах шведской эко активистки. Мы выявили такие средства, как: метафора, эпитет, идиома, отсылка, гипербола, риторический вопрос и сарказм.

Грета использует много изобразительно-выразительных средств в своей речи, что позволяет ей звучать лучше, убедительнее, так, даже если слушатель сам не до конца понимает о чем говорит оратор, убеждается в правоте его мысли и встает на его сторону. Она использовала метафору на Мировом Экономическом форуме, сказав что «Наш дом в огне». Естественно, как дом она подразумевала Землю, а сказав что он в огне, она имела в виду проблемы с климатом и экологией.

На том же форуме Грета Тунберг использовала очень много эпитетов, среди них такие как: немыслимая цена, страдания о которых не говорят, необратимая цепная реакция и многие другие.

Часто в её речах можно услышать такую идиому как «Белое или черное». Что она значит? Этот языковой прием, который можно понимать, как что-то на что существует только 1 определенный ответ, как вопросы, на которые можно ответить только «Да» или «Нет» [7].

Самое главное в речи Греты Тунберг это риторические вопросы, в основном, она использует их для обвинения людей. Она говорит: «Почему это до сих пор легально?», «Почему нет никаких запретов?» [4].

Метафора: «Our house is on fire»[7], «if our house was falling apart, you wouldn't hold three emergency Brexit summits and no emergency summit regarding the breakdown of the climate and environment» [8].

Эпитеты: unthinkable price tag[3] unspoken sufferings [7] A very dangerous lie [7] irreversible chain reaction [7].

Идиома: Black or white [4], [7].

Отсылки: Paris agreement, IPCC, Notre Dame burnt in Paris [8].

Риторические вопросы: Why were there no restrictions? Why wasn't it made illegal? [4], What to do when no one is doing anything whatsoever to save that future? And what is the point of learning facts in the school system, when the most important facts given by the finest science of that same school system clearly means nothing to our politicians and our society [4].

Гипербола: As soon as you turn on the TV, everything would be about that[4] all you can talk about is money [12].

Сарказм: are still nowhere in sight [12], fairy tales [12].

Грету Тунберг слушают миллионы людей, а у многих людей не получается даже просто привлечь внимание окружающих, так что узнать, как говорить так, чтобы тебя слушали, по принципу одного из главных ораторов 2019 года будет полезно.

Грета всегда демонстрирует свою богатую речь, она правильно использует изобразительно-выразительные средства, коммуникативные намерения в предложениях, и умеет их сочетать. Например, когда она говорит с намерением обвинить кого-то в чем либо она использует эпитеты и риторические вопросы.

Грета находит свою целевую аудиторию, она говорит на саммитах ООН [12], различных форумах об изменении климата о темах, которые будет интересны людям в месте, в котором она говорит.

Уверенность – её ключ к успеху, Грета делает серьезные заявления, обвиняет политиков во лжи и коррупции. Из совокупности всех выше перечисленных факторов, можно построить грамотную, четкую речь, приятную для слушания. Этими приемами пользуется Грета Тунберг, которую сравнивают с бывшем Вице-президентом США Альбертом Гором.

ЛИТЕРАТУРА

1 Greta Thunberg named Time Person of the Year for 2019 // BBC news. 11 Dec 2019 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-50740324.

2 Public speaking // Wikipedia [Электронный ресурс]. – URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Public_speaking.

3 Шестакова Е. Говори красиво и уверенно. Постановка голоса и речи. – СПб.: Питер, 2019. – 192 с.

4 Публичное высказывание Греты Тунберг // TEDxStockholm // Stockholm, 24.11.2018 [Электронный ресурс]. – URL: https://blog.wozukunft.de/2019/01/27/greta-thunberg-transcript-spanish-french-greek-italian-translations-of-tedx-talk-at-stockholm-2018-11-24/.

5 Публичное высказывание Греты Тунберг // Brandenburg, 15.01.2019 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.weforum.org/agenda/2020/01/greta-thunberg-davos-message-climate-change/.

6 Публичное высказывание Греты Тунберг // Katowice, 17.01.2019 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.lifegate.com/people/news/greta-thunberg-speech-cop24.

7 Публичное высказывание Греты Тунберг // World Economic Forum // Davos, 25.02.2019 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.eesc.europa.eu/en/news-media/videos/youre-acting-spoiled-irresponsible-children-speech-greta-thunberg-climate-activist.

8 Публичное высказывание Греты Тунберг // EU Parlament, Strasbourg, Germany, 16.04.19 [Электронный ресурс]. – https://speakola.com/ideas/greta-thunberg-speech-to-eu-parliament-2019.

9 Публичное высказывание Греты Тунберг // U. S. Congress, New-York, 18.09.19 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.independent.co.uk/voices/greta-thunberg-congress-speech-climate-change-crisis-dream-a9112151.html.

10 Публичное высказывание Греты Тунберг // Global climate strike, New-York, 20.09.19 [Электронный ресурс]. – URL: https://time.com/5682318/nyc-global-climate-strike/.

11 Публичное высказывание Греты Тунберг // United Nations Climate Action Summit, New-York, 23.09.19 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.npr.org/2019/09/23/763452863/transcript-greta-thunbergs-speech-at-the-u-n-climate-action-summit.

12 Публичное высказывание Греты Тунберг // Global Climate Strike, Montreal, 27.09.19 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.cbc.ca/news/canada/montreal/greta-thunberg-in-her-own-words-at-the-montreal-climate-march-1.5300803.

СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ ДОНАЛЬДА ТРАМПА И ВЛАДИМИРА ПУТИНА НА ПРИМЕРЕ МЕМОВ

АМРЕНОВА Ж. Е.
ученик 10 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
САРЫМОВА К. Е.
ученик 10 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ГОЛОВАНОВА В. И.
учитель английского языка,
Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Данная статья посвящена сравнительному анализу политических образов двух известных глав государств Владимира Путина и Дональда Трампа на примере мемов. Актуальность отображается в важности политики, ее влияния на положение всех людей мира и повышенной востребованности мемов, как единицы культурной информации. Цель статьи – выявить различия и сходства представления общества о двух президентах, их влияния и поведения через мемы. Рассмотрение политических личностей именно через мемы, ранее не осуществлялось. Если мы сравним и сопоставим мемы про глав двух ведущих стран, то мы выявим различия и сходства представления общества о Владимире Путине и Дональде Трампе, их влияния и поведения.

Термин «мем» впервые был введен Ричардом Докинзом и имеет следующее значение: «Мем – единица культурной информации. Мемом может считаться любая идея, символ, манера или образ действия, осознанно или неосознанно передаваемые от человека к человеку посредством речи, письма, видео, жестов и т.д.». Главной платформой распространение мемов на данный момент – интернет.

Изучая и анализируя материал нашей статьи, мы выявили следующую категоризацию (рис.1).

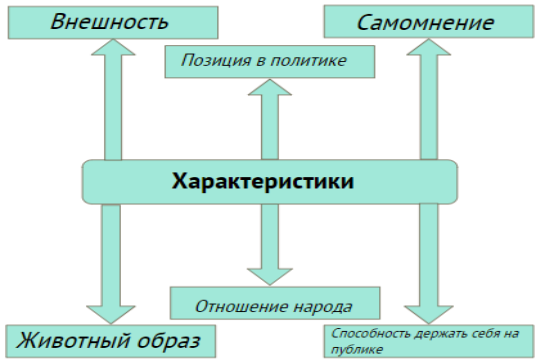

Рисунок 1

По каждому из предоставленных аспектов в категоризации были рассмотрены примеры и созданы примерные образы В. В. Путина и Д. Трампа. Данные образы являются прямым представлением интернет сообщества о двух президентах США и России.

Далее, для опровержения или доказательства, что выводы и мнение социума схоже с реальностью были проанализированы высказывания политиков и других известных деятелей о Дональде Трампе и Владимире Путине, так же дополнительным материалом были представлены статистические данные о поддержке президентов их народом.

Следующая часть – языковой анализ, а именно нахождение художественных средства в мемах про Дональда Трампа и Владимира Путина.

Подводя выводы, можно сказать, что мемы действительно являются единицей информации. Они постепенно становятся более развитыми и доступными. В нынешнее время к мемам можно относиться, как к действительным носителям информации, но иногда они могут представлять довольно искаженную информацию, для того чтобы усилить юмористическую составляющую, входящую в их основу. Как, например, в мемах Владимир Путин представлен серьёзным, жестоким и властным, но в жизни его считают доброжелательным, общительным и в некоторых моментах весёлым. Правда Дональд Трамп является полностью контрастным человеком относительно Владимира Владимировича, как и в реальности, так и в мемах, а именно он является несерьёзным, глупым и лжецом, не заслуживающий поста

президента. Выводы по мемам подтвердились после изучения мнений других политических деятелей о Владимире Путине и Дональде Трампе.

Проанализировав лингвистическую составляющую мемов на предмет присутствия художественных стилистических средств, было обнаружено, что каламбур и ирония, а также сарказм наиболее часто использованы при создании мемов.

Таким образом, мемы отражают информацию об отношении общественности к ситуации в мире, которой можно доверять и считать будущим «языком», которым будут владеть почти все люди, так как уже сейчас данная тенденция становится более популярной и развитой.

Перспектива данного исследования – будущее изучение и рассмотрение известных личностей с помощью мемов. Если в будущем тенденция использования мемов, как единицу культурной информации будет развита, то данную статью можно будет использовать как пособие и яркий пример данной тенденции.

ЛИТЕРАТУРА

1 Докинз Р. Эгоистичный ген. – М. : Corpus, 2013. – 512 с.

2 Рашкофф Д. Медиавирусы. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание. – Екатеринбург: У-фактория, 2003. – 368 с.

3 Флинн М. В стране слепых. – Смоленск : Русич, 1995. – 544 с.

4 Экс-глава ФБР о Трампе: серийный лжец не может быть президентом // BBC. Apr. 16, 2018 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.bbc.com/russian/news-43783511.

5 Glasser, Susan B. Is America Becoming Trump's Banana Republic? [Электронный ресурс]. – URL: https://www.newyorker.com/news/letter-from-trumps-washington/is-america-becoming-trumps-banana-republic.

6 Vladimir Putin, Through Western Eyes // The Moscow Times. Sep. 27, 2013 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.themoscowtimes.com/2013/09/27/vladimir-putin-through-western-eyes-photos-a27770.

ANALYZING VOCABULARY FOR DESCRIPTIVE WRITING

BAKIR D. M.
9th grade student, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Pavlodar
ZHUMABEK N. D.
9th grade student, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Pavlodar
ZHAKUPOVA A. B.
English language teacher, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Pavlodar

Nowadays, a person's speech plays an important role in their life. Therefore, it is important to be able to Express your thoughts using a variety of words. This project helps to replenish the vocabulary of adjectives, as it will be useful for students of secondary and high school whose curriculum includes writing descriptive letters, stories and articles.

The aim of the project is to create a dictionary of adjectives that will help people fill up their vocabulary in the writing process.

Our project has set the following steps:

• Find and learn information about how to write a descriptive work depending on the type of it and analyze it;

• Read different works by the same author and analyze them for descriptions of places, objects, people, and events;

• Rank descriptive words by topic and create a dictionary with translation and definition;

• Create a story that will include adjectives, adverbs, and figuratively expressive words, thereby reflecting the essence of the project.

Practical significance of the project is to provide students who need to write various articles and letters with descriptive vocabulary bank to apply words as intended.

Descriptive writing is a type of writing that gives a detailed description of creatures, locations and phenomena. The primary objective of descriptive writing is to provide a clear picture in reader's mind evoking all the senses. People, objects, places and events are most commonly used for describing.

Describing places. When describing a place, writers should thoroughly picture a place so that readers could get a vivid image of it. They usually start the description with big information, then zoom in. In each new scene location, time of day, and characters are present. it is important to plant any important objects or features in advance of them being useful. This helps avoid «magically appearing» things when setting up scenes.

Using specific words in description really help paint a picture in the reader's mind. To make readers see things in as few of words as possible, every word counts. adverbs are used widely but they shouldn't be all with suffix '-ly'. to provide the reader with an instant visual metaphors and similes should be used whenever possible [1].

Describing people. It usually involves description of someone's appearance, character, mannerisms and feelings. To describe someone's appearance, writers often use adjectives. An adjective is a word that describes a noun. A person's character is their personality, who they are on the inside. When you talk about someone, you might mention what they are like as a person. Someone's mannerisms are the way people act or speak. When you speak, do you move your arms a lot? Do you touch your hair or bite your lip? All these things are mannerisms. People's feelings are always changing. They can be happy one moment, and then hear some bad news and become sad [2].

To describe people, remember to use the verb to be and to conjugate it properly depending on who you are speaking about. After stating the person and using the correct form of the verb, adjective can be added [3]. Qualifying adjectives describing a person are very simple in English. All you have to do is learn as many adjectives as you can and use them whenever the opportunity presents itself [4].

Describing objects. Objects are typically noun phrases (a noun or pronoun and any dependent words before or after it). To describe them, we need to answer a few questions. And the first question is: What is it used for? Here we can find out the purpose of the object and how it works. Then you can ask the question «What is it made of?» It is also equally important to describe its appearance, that is, «What does it look like?». Here you can describe the size, color, weight, shape, and properties of the object. When describing, you can use other details: price, quality, design, origin, etc. [5].

Describing events. An event is anything that happens, especially something important or unusual. To describe an event, it must first be selected. Then the writer needs to describe in detail what happened, when and where this event occurred, and what the character felt at that time. It is important to rely on five senses when describing feelings: what you saw, tasted, smelled, heard and felt. This will help to convey to the reader the whole atmosphere of the event, to present the picture in their head. It is advisable to use bright adjectives in order to make the description interesting. Also, trying to avoid repetition, synonyms of words should be used [6].

Analysing descriptions in the stories of Oscar Wilde. The style of speech of O. Wilde's fairy tale «The Canterville Ghost» is bookish, artistic. It uses stylistic figures, such as comparisons, epithets, metaphors [7]. In the text there are descriptions of nature, dialogues, often conversational style of speech is present. besides, there is narrative speech with elements of description and reasoning. Here is an extract from the story, which has been analysed for descriptions.

A few weeks after this, the purchase was completed, and at the close of the season the Minister and his family went down to Canterville Chase. Mrs. Otis, who, as Miss Lucretia R. Tappan, of West 53rd Street, had been a celebrated New York belle, was now a very handsome, middle-aged woman, with fine eyes, and a superb profile. Many American ladies on leaving their native land adopt an appearance of chronic ill-health, under the impression that it is a form of European refinement, but Mrs. Otis had never fallen into this error. She had a magnificent constitution, and a really wonderful amount of animal spirits. Indeed, in many respects, she was quite English, and was an excellent example of the fact that we have really everything in common with America nowadays, except, of course, language. Her eldest son, christened Washington by his parents in a moment of patriotism, which he never ceased to regret, was a fair-haired, rather good-looking young man, who had qualified himself for American diplomacy by leading the German at the Newport Casino for three successive seasons, and even in London was well known as an excellent dancer.

In this passage, Wilde describes young Mrs. Otis and her eldest son via adjectives, emotionally charged vocabulary and comparisons. In the sentence *'Mrs. Otis ... was now a very handsome, middle-aged woman, with fine eyes, and a superb profile'* talking about her beauty, which made her once popular, even after growing up she remained the same attractive middle-aged woman, also the writer mentioned about her beautiful eyes and all this makes her profile excellent. In these sentences, *'Many American ladies on leaving their native land adopt an appearance of chronic ill-health, under the impression that it is a form of European refinement, but Mrs. Otis had never fallen into this error. She had a magnificent constitution, and a really wonderful amount of animal spirits. Indeed, in many respects, she was quite English, and was an excellent example of the fact that we have really everything in common with America nowadays, except, of course, language.'* the author points out her peculiarity: unlike other American women, she still remained the same, not following the European standard, thereby showing by her example the common features between Europe and America. Also in the sentence.'... was a *fair-haired, rather good-looking young man …*' the appearance of Mrs. Otis's son is described as being like his mother a handsome, fair-haired youth.

Gardenia and the peerage were his only weaknesses. Otherwise he was extremely sensible. Miss Virginia E. Otis was a girl of fifteen, lithe and beautiful as a fawn, with a beautiful freedom in her large blue eyes. She was a wonderful Amazon, and had once ridden her pony twice round old Lord Bilton's Park, winning by a distance and a half, right in front of the statue of Achilles, to the great delight of the young Duke of Cheshire, who had immediately proposed to her, and that night his guardians had sent her back to Eton in tears.

In this passage the writer uses comparisons. 'Miss Virginia E. Otis was a girl of fifteen, *lithe and beautiful as a fawn, with a beautiful freedom in her large blue eyes.'* This comparison is used to represent Virginia at a young age. The comparison indicates her fragility and, as she was like a fawn which is usually considered a vulnerable creature. Comparing it to an animal, we can also see that it is more closely related to nature than to human society. It is believed it is right to follow natural compassion and do what is right rather than following social codes and norms.

He chuckled to himself, and turned the corner; but no sooner had he done so, than, with a piteous wail of terror, he fell back, and hid his blanched face in his long, bony hands. Right in front of him was standing a horrible spectre, motionless as a carven image, and monstrous as a madman's dream! Its head was bald and burnished; its face round, and fat, and white; and hideous laughter seemed to have writhed its features into an eternal grin. From the eyes streamed rays of scarlet light, the mouth was a wide well of fire, and a hideous garment, like to his own, swathed with its silent snows the Titan form. On its breast was a placard with strange writing in antique characters, some scroll of shame it seemed, some record of wild sins, some awful calendar of crime, and, with its right hand, it bore aloft a falchion of gleaming steel.

Looking at this paragraph, we can see how Oscar Wilde uses in the description of the Ghost metaphor: 'From the eyes streamed rays of scarlet light, *the mouth was a wide well of fire,* and a *hideous garment, like to his own, swathed with its silent snows the Titan form.*' Here the metaphor is part of the description of the fake Ghost that deceives and upsets the Canterville Ghost. The white fabric of the fake Ghost's clothing is compared to 'silent snows' and the large size of his body is compared to Titanium. As Titans is known for their huge and often ferocious or menacing bodies, this metaphor explains why the Canterville Ghost is afraid of this other Ghost. The metaphors attached to the description of the fake Ghost helps make the moment confusing for the reader.

In 'The Canterville Ghost' Oscar Wilde used many stylistic figures, thanks to which, his story acquired the type of description and became the most frightening work among all.

In another story of O. Wilde 'The picture of Dorian Grey' Oscar Wilde uses different parts of speech: adjectives, adverbs, etc. He describes at once 3 smells of different colors: *roses, lilacs and pink-flowering thorn* using 3 synonyms of the word smell: *odour, scent, perfume.* And at the same time uses descriptive words, for example, *rich* odour, *heavy* scent, *delicate* perfume.

From the corner of the divan of Persian saddlebags on which he was lying, smoking, as was his custom, innumerable cigarettes, Lord Henry Wotton could just catch the gleam of the honey-sweet and honey-coloured blossoms of a laburnum, whose tremulous branches seemed hardly able to bear the burden of a beauty so flame-like as theirs; and now and then the fantastic shadows of birds in flight flitted across the long tussore-silk curtains that were stretched in front of the huge window, producing a kind of momentary Japanese effect, and making him think of those pallid jade-faced painters of Tokio who, through the medium of an art that is necessarily immobile, seek to convey the sense of swiftness and motion.

In this extract Wilde uses adjectives like *honey-sweet, honey-coloured, tremulous, fantastic, tussore-silk, huge, jade-faced, necessarily immobile.* These adjectives show us how these things look and convey the exact description of the place.

The sullen murmur of the bees shouldering their way through the long unmown grass, or circling with monotonous insistence round the dusty gilt horns of the straggling woodbine, seemed to make the stillness more oppressive. The dim roar of London was like the bourdon note of a distant organ. The wind shook some blossoms from the trees, and the heavy lilac-blooms, with their clustering stars, moved to and fro in the languid air.

In this passage, Oscar describes everything that happens to the world and uses these expressions to create the effect of presence and sensations that he experiences.

After analysing several works of art by O. Wilde, the next step was to explore English dictionaries and sites to collect a range of descriptive words and categorize them for our descriptive vocabulary bank [8]. It comprises such categories as words for describing places, people, objects and events. The descriptive vocabulary dictionary is available via following the link: https://docs.google.com/document/d/1-XIsyr9EhWA5_sfFhVsJxFh31XWIernVNefPJsOznyc/edit.

Based on the theory and analysis of descriptions of stories of the great and skillful narrator O. Wilde, one of the outcomes of the project was to apply this knowledge in practice by creating a story with descriptions included. Considering the elements of a story as we learned about them in previous years, the following story was created. The story we created can be seen through this link: https://docs.google.com/document/d/1rjQV3BynLorsH7awus7Pkzjw0cPnsY4lOOuextsmrf0/edit

Conclusion

The project really contributed to gaining knowledge on writing narratives. During the work we learned specifics of different types of descriptions. In addition, we looked at the stories of O. Wilde from the other angle: analysing the way the great writer uses the language to produce visuals in readers' minds. Following it was a thorough work of collecting words for our descriptive vocabulary dictionary. But above all, we implemented the findings and held a creative work by writing our own story.

We hope that the descriptive vocabulary dictionary will be helpful for our peers who study English and struggle using a variety of words in their writing.

REFERENCES

1 Williamson, J. How to Describe Places. Go teen Writers. July 15, 2015. [Электронный ресурс]. – URL: https://goteenwriters.com/2015/07/15/how-to-describe-a-place/.

2 Xmen. How to Describe People in English: Appearance, Character Traits and Emotions. ESLBuzz. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.eslbuzz.com/how-to-describe-people-in-english-appearance-character-traits-and-emotions/.

3 Geikhman, Y. 4 Useful Ways of Describing People in English. Fluent U, 5 September, 2015. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.fluentu.com/blog/english/describing-people-in-english/.

4 ABA group. Describing a Person in English. ABA English. [Электронный ресурс]. – URL: https://blog.abaenglish.com/describing-a-person-in-english.

5 Martinandre, R. How to describe objects. ISL collective, March 2, 2017. [Электронный ресурс]. – URL: https://en.islcollective.com/english-esl-worksheets/material-type/grammar-guides/how-describe-objects-part-1/2/96232.

6 Essa, R. Descriptive Writing: Describing an Event. Rania English, 25 June, 2018. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.youtube.com/watch?v=9GSLZsZ5USQ.

7 Hutchinson, E. Descriptive Writing. – Saddleback Educational Publishing, 2005. – 64p.

8. Kessler, G. Novel Writing Made Simple. – Kindle edition, 2002. – 128 p.

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНІҢ АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ТАРИХЫ

КАИРОВА Д. К.
8 сынып оқушысы, № 26 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.
СМАГУЛОВА А. С.
ағылшын тілі мұғалімі, № 26 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.

Ғылыми жобаның мақсаты: қазақ және ағылшын тілінің өзара іс-қимыл тарихын оқып үйрену, қазақ және ағылшын тілдері қалай дамитынын анықтау. Әлемде болып жатқан жаһандану үдерістері, қазіргі қоғамның өсіп келе жатқан серпіні, халықаралық байланыстар мен ынтымақтастықтың кеңеюі қазіргі өркениеттің жетекші тілі ретінде ағылшын тілінің таралуына және рөлінің күшеюіне алып келді. Интернет-дереккөздердің мәліметтері бойынша, ағылшын тілі шамамен 375 миллион адамның ана тілі болып табылады, ал ағылшын тілін екінші тіл ретінде пайдалану туралы статистикалық деректер 470 миллионнан миллиард адамға дейін ерекшеленеді. Ағылшын тілін қоғамның әлеуметтік, экономикалық, білім беру, мәдени дамуының құралы ретінде сипаттауға болады. Осыған байланысты әлемдік экономика мен мәдениет саяси, әлеуметтік және технологиялық аспектілерде өзара байланысты және өзара тәуелді болады.

Әлемдік даму үрдістері қазақстандық реалийде айқын көрініс тапқан. Қазіргі уақытта Қазақстанның тілдік бейнесі әлеуметтік-лингвистикалық және демографиялық күрделілігімен сипатталатын және 100-ден астам этнос өкілдері тұратын көптілді қоғам болып табылатын бірегей тілдік кеңістік болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес қазақ тілі Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі. Қазақстан Республикасының әлемдік қоғамдастыққа кіруі және саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени жаһанданудың коммуникацияға әсері әлеуметтік саладағы ағылшын тілінің рөлі мен орнын – елдің коммуникативтік кеңістігі және оның әртүрлі салаларда жұмыс істеуін дамытудың кешенді проблемаларын айқындауды талап етеді. Осылайша,

Қазақстанда болып жатқан интеграциялық үдерістер ағылшын тілінің қарқынды дамуына алып келді. Орыс және ағылшын тілдерінің өзара іс-қимыл тарихына тоқталсақ, Орта ғасырларда Альбионнан Үнді мұхитына дейін дала тайпаларының есімдері айтылды. Бұл тек европалық тілдерге, атап айтқанда ағылшын тіліне әсер ете алмады. IAC Мәскеу мемлекеттік университетінің веб-сайтында автор Ирек Биккинин 1998 жылы татар газетінде жариялаған Дүниежүзілік ғаламтор желісінде түрікшілдік туралы ағылшын тіліндегі мақала табылды. Биккинин алғашқы англо-саксондардың тілінде 400-ге жуық түркизмді санаған. Ағылшын тіліндегі қарызға алынған түрік сөздерінің 55 %-ы мәдениеттің заттары мен құбылыстарын, 26 %-ы – әлеуметтік-саяси ұғымдарды, 19 %-ы-табиғи құбылыстарды білдіреді. Соңғы топқа бадьян, Бук, Ирбис, джугара, мамонт, Соболь, тайга, күркетауық және т.б. сөздер жатады. Бұл топта минералдардың 18 атауы бар, мысалы, дашкесанит, тұранит және т.б. Мысалдары ағылшын тюркизмов, обозначающих әлеуметтік-саяси ұғымдар пайдаланылады: Баши-базук, Бегум, эфенди, Чаус, казак, ганч, Орда, янычар, Хан, лакей, мамелюк, Паша, қылыш, Ұлан. Түрік мәдени терминдерінің арасында ағылшын сөздігінің ажырамас бөлігі болған сөздер де бар: уылдырық, карета, киоск, қымыз, макраме, шабрак, шагрень, вампир және т.б.

Ғұндардан норманновқа дейін Түркі сөздерін ата-бабалар тікелей байланыста да, делдалдық тілдер арқылы да алды. Түркі тектес сөздер IV ғасырдың аяғында, олар ғұндар-түркілерді жаулап алған кезде, ағылшын-ағылшындар мен Сақстардың ата-бабаларының тіліне енуді бастады. 376 жылы бүкіл Орталық Еуропа ғұндардың билігінде болды.Тек 449 жылда, Аттила өлгенге дейін, ғұндар патшасы, ағылшындардың, сакстардың және юттардың бірінші топтары Британдық аралдарға қоныс аудара бастады. Бұл қоныс аудару процесі шамамен 150 жылға созылды.

Осылайша, түрік лексикасының ежелгі ағылшын тіліне тікелей әсері түрік тайпаларының герман тайпаларына үстемдігі кезінде 73 жылдан кем емес уақытқа созылды. Сол кездегі түркілердің мәдени және әскери қатынастағы Герман тайпаларынан артықшылығын ескере отырып, ежелгі ағылшын тілі Көптеген түркизмдерді, әсіресе әскери, жылқы шаруашылығы терминологиясын, сондай-ақ мемлекеттің құрылымымен байланысты ұғымдарды білдіретін сөздерді қамтуы тиіс еді. XI–XIII ғасырларда түркизм ағылшын тіліне Старофранцузский арқылы еніп, онда Англияның билеуші элитасы айтқан. Түркі тюркизмінің старофранцуздық тіліне тағы да Викинг-норманнов

ұрпақтарының тілдері арқылы кірді. Түркизмдер ағылшын тілінде, Түркілермен (түріктер-сельджуктармен) тікелей байланыстары ағылшын феодалдары мен олардың жауынгерлері қатысқан крест жорықтары кезінде басталды. 1096–1270 жылдар аралығында Палестинада сегіз крест жорықтары қабылданды, олардың мақсаты «Құдай табытын босату» деп жарияланды. Түрік тілі араб, парсы және Үнді тілдері арқылы ағылшын тіліне көп келді. Мысырда және Сирияда бірінші түріктер оғыз тайпалары түрікмен болды, олардың кейбіреулері Араб халифтерінде Испанияда қоныстанды. Х ғасырдан бастап, көптеген қыпшақтар Мысырға түрлі жолдармен және әртүрлі уақытта, біртіндеп тілдік жағдайды өзгерте отырып келді.

Орыс тілі арқылы ағылшын тіліне 60-тан астам түркизм түсті: Астрахань, атаман, ура, айран, қымыз, мамонт, Ирбис, шашлык және т.б. Поляк тілі арқылы ағылшын тіліне гетман, Орда, Ұлан келді. Венгр тілінен неміс және француз тілдерінен ағылшын тіліне соаш, Гайдук, киваш, вампир сияқты түркі тілдер келді. Ағылшын тілінде ең көп қолданылатын түркі тілдердің бірі – «үлкен жабық арба». Этимологиялық сөздіктердің көпшілігі карета сөзінің бастапқы көздеріне Венгриядағы ауыл-Коч атауын көрсетеді,онда алғашқы үлкен жабық арба жасалған. Бірақ ежелгі орыс тілінде «Кочи» түрік қарыз алуы белгілі болды, ол кейіннен кибиқ деп атала бастаған елдер үшін үлкен жабық арбаны білдіреді. Оның ішінде орыстар «көшпенділер», «көшпенді», «көшпенді», «көшпенді», «көшпенді», «көшпенді», «көшпенді», «көшпенді», «көшпенді», «көшпенді». Венгр тілінде қазір 800-ден астам түркизм бар. Венгрлер паннониядағы авар жерлеріне келгенде, «үлкен жабық арба» мағынасында «түн» сөзін білгенін ескере отырып, венгр, орыс және неміс (кутше түрінде) бұл сөзді венграми, орыс және немістермен қандай да бір байланысы бар түрік халықтарының бірінің тілінен, атап айтқанда, қазіргі Венгрия аумағында өмір сүрген және 800 жылда Ұлы Карлмен сынған түрік аварлары тілінен, тіпті ата – баба аварлар тілінен алған.гуннов. Испан тілінде Коче-тюркизм – «автомобиль, арба» бар. Ағылшын жазушылары Шығыс тақырыптарына өз шығармаларында түрік сөздерін белсенді қолданды.

XIX ғасырға дейін ағылшын тіліне енген түркизмдердің көпшілігі пайдаланудан шықты. Қалғандары негізінен флора, фауна, тұрмыс сипаттағанда қолданылады. түркі өңірінің әдет-ғұрыптары, қоғамдық-саяси өмірі және әкімшілік-аумақтық құрылымы. Алайда, жалпы жиілік лексикасымен байланысты көптеген түркі қарыздары бар. Бош, савиар, карета, Орда, шакал, киоск және т.б. сияқты кейбір

түркизмдер этимондарға тән емес жаңа мағыналарды дамытады. Түрік жаулап алушыларының аттары, Аттила, Құдай бишісі (Құдай бишісі), Шыңғысхан, Бабер, Тамерлан, ортақ болды. Гунн, сарацин, татар, түрік этнонимдерімен бірдей болды. Ағылшынның қыңыр баласы жас татаринді – «татарчонок» деп атай алады». «Күшті қарсыласын кездестіру» ағылшын тілінде естіледі to catch a Tartar, яғни « татаринаға кию»

Қазақ және ағылшын тілінің кейбір бөліктерін салыстырмалы талдауда, ағылшын және қазақ тілдерінде 2 сан бар-жалғыз және көпше. Қазақ тілінде көпше -дар/-дер, -тар/-тер, -лар/-лер ұқсастық ағылшын тілінде көпше -s/-es ұштарын қосу арқылы қалыптасады. Міне мысалдар: қаз. go=der=stalker, DOC + tor = Dostar және ағылшын кесте+s=кестелер.

Айырмашылықтар қазақ тілінде іс-шаралар мен сылтаулар зат есімнің бұрылуында сылтаулар орнына пайдаланылады. Сондай-ақ, құлдырау аяқталуды қосу арқылы жүреді. Төменде мысал:

Кесте 1

Case	Characterizing the issues	ends
Nominative (Атау септік)	кто? (кім?) что? (не?)	--
Genitive (Ілік септік)	кого? (кімнің?) чего? (неніі?)	-ның, -нің, -дың, -дің, -тың, -тің
Dative (Барыс септік)	кому? (кімге?) чему? (неге?) куда? (қайда?)	-ға, -ге, -қа, -ке
Accusative (Табыс септік)	кого? (кімді?) что? (неніі?)	-ны, -ні, -ды, -ді, -ты, -ті
Local case (Жатыс септік)	у кого? (кімде?) у чего? (неде?) где? (қайда?)	-да, -де, -та, -те, -а, -е
The original case (Шығыс септік)	от кого? (кімнен?) от чего? (неден?)	-дан, -ден, -тан, -тен, -нан, -нен
Ablative (Көмектес септік)	с кем? (кіммен?) с чем? (немен?)	-мен, -бен, -пен,

Ал ағылшын тілінде аяқтарды қосу арқылы бейімділік жоқ.

Кесте 2

Nominative	Object case		
Who	Whom	Кого	Кому
I	Me	Меня	Мне
You	You	Вас	Вам
He	Him	Его	Ему

She	Her	Ее	Ей
It	It	Его (ее)	Ему (ей)
We	Us	Нас	Нам
They	Them	Их	Им

Сын есім. Қазақ тілінде сын есім түбірден немесе түбірден және жұрнақтан тұрады. Септікте және Санда зат есімімен келісім жоқ. Бұл ағылшын тілінде. Келтірілген мысал:

Кесте 3

Adjectives in the Kazakh language	Adjectives in English.
Жасыл, жақсы, бай	Nice, brave, high
Ақша + лы = ақшалы	Peace + ful = peaceful

Есімдік. Қазақ тілінде, ағылшын тіліндегідей, алты (ресми формамен қатар-сегіз) жеке есімдік бар.

Кесте 4

Personal pronoun			
Unit number	Meganewton. number		
In Kazakh	In English	In Kazakh	In English
Мен	I	Біз	We
Сен	You (неформальное ед. числа)	Сендер	You (неформальное мн. числа)
Сіз	You (формальное ед. числа)	Сіздер	You (формальное мн. числа)
Ол	He/She/It	Олар	They

Қазақ және ағылшын тілдерінің лексикалық аспектісін салыстырмалы талдау. Қазақ және ағылшын тілдері құрылымдық-генетикалық жағынан байланысты емес, ареалды емес және ұзақ мәдени - тарихи байланыстары жоқ. Бірақ мұндай әртүрлі құрылымдық тілдерде өте жақын лексикалық құрамы мен жалпы фразеологиялық идеологиясы бар бірқатар адекватты фразеологизмдер бар, Мысалы, қаз.: бұл қалам Мисти, ағылш.: мысық және ит; қаз.: Audi ashlandi; ағылш.: аю сияқты крест; қаз.: Қызыл, Керуен град ; ағылш.- иттер

лают, ал керуен келеді; қаз. -л Арыстанды тр Тайсон Арти; ағылш. - тірі ит Өлі арыстаннан жақсы. Әр түрлі құрылымдық тілдердегі осындай фразеологизмдердің болуы, олардың тілдік тиістілігіне қарамастан, бірдей компоненттік құрамы мен мәні бар, ең алдымен, олар жалпы лингвистикалық тәжірибені, адамның қоршаған ортаны игерудегі көпғасырлық тәжірибесін көрсетеді. Алайда фразеологиялық бірліктердің мазмұны мен айқындылығы бойынша қазақ және ағылшын тілдеріндегі зоонимдер компонентімен толық сәйкес келуі фразеологиялық бірліктерде тіл ерекшеліктерінің жүзеге асырылуынан сирек байқалады. Зоонимдер компоненті бар фразеологизмдер үшін қазақ және ағылшын тілдерінде көп жағдайда адамға семантикалық бағдар тән, кем дегенде уақытқа, табиғатқа, қашықтыққа, өлшемге.

Семантикалық өріс әдісін пайдалана отырып, салыстырылатын тілдің таңдалған компоненті бар фразеологизмдердің семасиологиялық талдауы келесі фразеологиялық өрістерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

Кесте 5

Адам табиғаты:	**Адам қызметі:**	**Адамның сыртқы түрі:**
Қаз.: ЮДИ, Джойс, Оан Жүрек, ИТ Энди, эшакарди, Али Брда, сиир Мнэс, тлка аралығында эат, Тол Тьяден Цминда. Ұлттық ұланның авиациясы: Сары ит, қайғылы ит, қу ит, мойынсұнғыш жылқы, Валаамова задница, құйрықты әрекет, суық балық.	Қаз.: у Жалын Тәртіп мақ, Семак дәстүр ГЗ Қара КСМ бар, у арилло; инбегин Арыстанды усанды АЛАДИ. Ұлттық ұланның авиациясы: өзеннің ортасында жылқыларды ауыстыру; өз жылқыларын бірге қою; хром итке Перезаз арқылы ұшуға көмектесу, өлі жылқы ұру.	Қаз.: Саал техқолдау, ЗСТ ЕС, mouin БА, тана күзі, шайтан Сабатини, gaty, арша сияқты Аппа Санандадж. Ұлттық ұланның авиациясы: үйрек, СМТ сияқты, мысық әкелді; қуыршақ құс.

Кесте 6

Уақыт және шара:	**Қашықтық:**
Қаз.: дәмді Оратай, Масинди Алтын, ЕС тстен сияқты менің атым болуы мүмкін. Ұлттық ұланның авиациясы.- сиырлар үйге оралғанша, әрбір иттің шошқа ұшқан күні бар.	Қаз. қозы КША Герс, қр саптари Герс, содан кейін Тоай бағалар Джер. Ұлттық ұланның авиациясы.: мысық, жылқы және жылқы жүктеу үшін орын жоқ. Талдау материалдары зат есім болып табылады, өйткені түрлердің әр түрлілігі сөздің осы бөлігінде ең айқын көрсетілген. Талдау негізінде жүргізілді бөлу лексем барлық фразеологиялық сөздіктер Кунина А. В. [4], Кеңесбаев И. В. [17, с. 81].

Қазақ және ағылшын фразеологиясының лексикалық аспектісінің салыстырмалы талдауы тілдің салыстырмалы факторларының кейбір бірдей (изоморфты) және түрлі (алломорфты) белгілерін анықтауға мүмкіндік берді. Әртүрлі тілдердің фразеологиясын салыстыру оқытылатын тілдердің ерекшеліктерін жақсы түсінуге, фаза түзудің негізгі жолдарының жалпы және ерекше ерекшеліктерін анықтауға, тілдерді салыстыруға, осы тілдердегі идиом семантикасында ұлттық мәдениеттің бейнеленуі сияқты мәселелерді түсінуге көмектеседі. Міне, біз қазақ және ағылшын тілдерін айтуда кейбір ұқсастықты анықтадық. Үнсіз дыбыстарды қазақ және ағылшын тілдерінде айтқан кезде ауа өз жолында белсенді сөйлеу органдары: тіл, ерні, тістері және альвеолдар пайда болған түрлі кедергілерді қарсы алады. Осылайша, қазақ және ағылшын тілдеріне салыстырмалы талдау жасай отырып, біз көп ұқсастықтарды байқадық, оған сүйене отырып, студентке ағылшын тілін үйрену оңай болады.

Қорытынды

Президент өзінің «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «...Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезең-кезеңмен іске асыруға кірісуді ұсынамын. Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуға тиіс...». Осыған байланысты қазақ тілін мемлекеттік, орыс тілін халықаралық қарым-қатынас тілі ретінде және ағылшын тілін-әлемдік экономикаға табысты кірігу тілі ретінде дамытуды дәйекті түрде жұмыс істеу және оны мемлекеттік тіл саясатының басты басымдықтарының бірі ретінде қарау қажет.

Сондай-ақ оқушылардың түрлі санаттары үшін ағылшын тілінде толыққанды білім алуға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету және сол арқылы елдің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын дербес тұлғаны дайындауға ықпал ету қажет. «Тілдердің үштұғырлығы» жобасы мемлекеттік қызметшілерді тек мемлекеттік және орыс тілдерінде ғана емес, сондай-ақ жаһандық әлемдік экономикаға ықпалдасудың ағылшын тілінде даярлау мәселелерін шешуді көздейді. Бұл болашақта құжаттаманың ағылшын экономикалық аудармасы кез келген кәсіпкерге қолжетімді болуы үшін қажет.» Тілдердің үштұғырлығы» жобасы Қазақстан Республикасының барлық азаматтарының ағылшын тілін үйрену мүмкіндігі үшін жағдай жасауды көздейді: барлық жалпы білім беретін мектептерде, оның ішінде шет тілдерін

тереңдетіп оқытатын мамандандырылған мектептерде, арнаулы орта, жоғары оқу орындарында ағылшын тілін оқытудың сапасын арттыру.

Осы мақсаттар үшін ұсынылады:

1) орта мектептерге ағылшын тілінің шетелдік мұғалімдерін тартуды бастау;

2) жалпыға ортақ пайдаланылатын канондық сөздіктерді, оқулықтарды, оқу жоспарлары мен жоспарларын, оқу құралдарын, оқытудың интерактивті жүйелерін, мемлекеттік қызметшілерді қазақ және ағылшын тілдерінде қарқынды даярлау жөніндегі инновациялық және әдістемелік бейнесабақтарды әзірлеу және шығару.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Калиев Ж., Мальцев В. С., Очаковская З. Н. Англоязычный Айлин. – Издательство «Мектеп», 1981.

2 Новый Казахстан в новом мире // Послание Президента народу Казахстана. – Астана, 28 апреля 2007 года.

3 О государственной программе функционирования и развития языков на 2001–2010 годы// Президентский указ № 550 от 7 февраля 2001 года.

4 Десять Т. Потерялся в переводе // Статья в газете «Караван».

5 Чем успешнее будет страна, тем больше людей будут говорить по-казахски // Интервью с министром культуры и информации Ермухаметом Эртысбаевым.

6 Забирова Т. О певческой фонетике казахского языка.

7 Белбати А., Текебаева Ж. Казахский язык для начинающих. Книга 2. – Алматы : Казахстан, 1993.

8 Колпакчи М. А. Дружеская встреча с английским языком. – Ленинград, 1978.

9 Кузьмин С. С., Шадрин. Н. Л. Русско-английский словарь пословиц и поговорок. – Москва : Русский язык, 1989.

10 Байганина Н. М. Идеи профессора К. Жубанова в области теории перевода и ее роль в формировании казахской терминологии.

11 Идея Триединства языков в Казахстане правильна и будет способствовать развитию страны // Казинформ, 15 мая 2008 года.

THE GREATEST PUBLIC SPEECHES IN HISTORY AS SUCCESS FORMULA FOR PERFORMING POWERFUL SPEECH ON TED TALK PLATFORM

MAGZYUMOVA A. S.
student, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Pavlodar
ZHUMASH D. D.
student, Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Pavlodar
BARATOVA A. A.
Master of Science in Educational Leadership,
Nazarbayev Intellectual School of Chemistry and Biology, Pavlodar

Introduction:

This study investigates the main characteristics and features of the most successful public speeches as well as identifies the use of rhetorical, stylistic devices and non-verbal communicative devices that are used in order to influence audience's minds and raise their awareness on various issues.

The object of our study is a public speech. The subject is persuasive techniques used in public speeches to appeal the audience. The data was collected from an in-depth literature review, thorough investigation of the most powerful public speeches and a survey among students were conducted to.

The role of a public speech in our fast-developing world is increasing year by year. In the main, Public speaking is «a centripetal social force» [7]: it pulls people into the same place at the same time to think about the same thing. It is an ancient technology designed to help tribes, communities, companies, and nations make wise decisions. Moreover, thanks to the internet, a single talk can end up by being seen and having touched millions of people. Nevertheless, mastery of speech can make a considerable change to the accustomed way of life. For instance, Martin Luther King's the most famous speech «I have a dream» that was made in purpose of establishing equality between different races and putting an end to segregation and discrimination have led to signing the Bill of Dwellings, which became part of the 1964 Civil Rights Act. Another example of a speech that has changed lives of millions of people. Another striking example of speeches that leaves a mark on history is the first speech of Franklin Roosevelt as a president of the United States of America in 1933. In this speech Roosevelt outlined a program of decisive action to combat the Great Depression. Roosevelt delivered a speech entitled «We have nothing to fear but fear itself.» Everything that the president reflected in his speech was realized in the first 100 days of Roosevelt's presidential term. And this brought a stunning result

– the country emerged from the crisis, and its socio-economic system acquired a modern look. One more speaker that have influenced hundreds of thousands of people is Henri Ford. Henry Ford is one of America's foremost industrialists who fundamentally changed the principle of assembly-line assembly of cars. He repeatedly spoke of the car as not a luxury, but a means of transportation. All his speeches, like his whole life, were imbued with the idea of accessibility and convenience of cars for everyone. As a result, Ford sold millions of cars and became the world-famous company leader [1].

The rhetorical devices such as rhetorical questions and metaphors, and non-verbal language conceal direct impact on our minds and decisions. The main tool of powerful public speaking in attracting attention of society is using different types of persuasive techniques, both verbal and non-verbal.

Methodology

We have conducted survey among students of Nazarbayev Intellectual schools to identify their purpose of listening speeches and the main features that appeal them the most. Research was carried out among 100 students in order to obtain highly accurate data. As a result of a survey we have revealed top most convincing persuasive techniques used by speakers to convey and deliver message to audience.

Speeches analysis

In order to derive the formula of successful speech for the public speakers it was decided to choose the most influential, powerful and motivational speeches. After several findings the list that consists of 10 speeches was created. So this list is represented below:

1) Winston Churchill «Now we are Masters of Our Fate»;
2) Nelson Mandela «I Am Prepared To Die»;
3) Abraham Lincoln «The Gettysburg Address»;
4) Oprah Winfrey «Law of Attraction»;
5) Emma Watson «He For She»;
6) Steve Jobs «Commencement speech at Stanford»;
7) Denzel Washington «Number One: Put God First»;
8) Ellen DeGeneres «Commencement Speech at Tulane University»;
9) Rita Pierson «Every Kid Needs a Champion (TED Talks)»;
10) Simon Sinek «How Great Leaders Inspire Action (TED Talks)».

There are some speeches of famous people such as Winston Churchill, Nelson Mandela, Abraham Lincoln who gave a lot of inspirational speeches. However, there are also present-day speakers, for example people who speak in TED Talks in that case Rita Pierson and Simon Sinek.

During the analysis of the given speeches several common features of these speeches were found. Also, these features are what make the performance so influential. That is why it needed detailed exploration.

Conclusion

This study has shown the main common features of all speakers all times. Most attractive features were recognized by understanding the effectiveness and influence of the several details such as verbal and non-verbal types of communications, persuasive techniques. As a result of conducted research we came up with an unique formula of building a successful speech, which is based on both primary (articles, books, researches) and secondary (survey) sources of information. Our conclusion is that in making a powerful speech both verbal and non-verbal communication tools play a crucial role and should be combined together. Our formula of successful speech includes following points:

– passion;

– statistical data;

– personal examples and informal style of speech;

– humor;

– body language, including gestures, body posture, voice tone and pauses;

– relevance of the topic.

Speech that includes all this points would be perfectly structured and would hold audience's attention during the whole speech. However, some scientists argue that if there were a successful formula at one moment in time, it wouldn't stay successful for long. That's because a key part of the appeal of a great talk is its freshness [2]. Therefore, freshness of the topic and the style of the speech are also very important.

REFERENCES

1 Топ-5 речей, которые изменили мир // Блог Максима Чернова [Электронный ресурс]. – URL: https://pronetworking.ru/2017/01/top-5-rechej-kotorye-izmenili-mir/.

2 Anderson, Ch. TED Talks: The Official TED Guide to Public Speaking, 2016.

3 Gallo, C. Talk Like TED: The 9 Public-Speaking Secrets of the World's Top Minds. – St. Martin's Publishing Group, 2014. – 278 p.

4 Liu, Zhe, Xu, A., Zhang, M., Mahmud, J, and Sinha, V. Fostering User Engagement: Rhetorical Devices for Applause Generation Learnt from TED Talks, 2017.

5 Schneider, J., Börner, D., van Rosmalen, P., Specht, M. Presentation Trainer, Your Public Speaking Multimodal Coach, 2015.

6 The Top 9 Chris Anderson. TED Talks Characteristics of Effective Public Speakers // Peter Khoury [Электронный ресурс]. – URL: https://magneticspeaking.com/the-top-9-characteristics-of-effective-public-speakers/.

7 Wyeth, Sims. The Essentials of Persuasive Public Speaking. – W. W. Norton & Company, 2014. – 192 p.

HOW TO LEARN ENGLISH ON INSTAGRAMM

MEDYANOVA D.
6th grade pupil, M. Kairbaev Secondary School, Aktogay region

Social media is huge nowadays. Everybody has accounts on at least two or three platforms. Surprisingly, even my grandmother has caught up with the latest social media trends and has got Facebook on her computer! Instagram is the most recent trend with younger generations. It's no surprise that every industry is jumping on the bandwagon (there's an idiom for you).

How do you think what reasons people find for not learning a language? Of course, they say «I am lack of time». But the modern life doesn't mean refusing from learning a language. You just need to change an approach. If you can't spend an hour a day for your lessons, you can spend 5 or 10 minutes several times a day. And the best way for this approach is using the Instagram. Besides, all teenagers waste all their time in gadgets. Parents scold their children for this. But children can do it with a benefit not wasting. And I can help you with this. You will be glad to hear that Instagram is quickly becoming a great source of English learning material. Wouldn't it be great to learn English on Instagram! Of course, it would be!

In our modern life having information is very important. And that's why social media is very popular today. ***Actuality and a practical aspect*** of my article is related to the great popularity of the English language. A man who knows English has an opportunity to have a success in career, a freedom in communication with people, has an opportunity to know traditions and culture other nations.

Besides, the Internet has also a great importance nowadays. Thanks to the Internet people communicate far away, find different information, go shopping through the Internet. Language courses and Tutors are not

cheap, and not everyone can afford them, but with the help of the Internet, in our case in Instagram, anyone can try to learn a foreign language for free. However, teachers are concerned students spend much time uselessly on the Internet. So let's show them how useful the global web is for learning English. It is possible using certain apps, such as Instagram, where you can not only learn, but also communicate with native speakers; participate in live broadcasts, discussions and competitions. I have been exploring the possibilities of language learning using the Instagram for nearly 1 year. In May 2019 I created the own Instagram page (@medyanova_dayana) where I study English (besides my lessons at school) and share my knowledge with other people. If the Instagram has a good effect on studying English, may be this app can be implemented in the school curriculum as an additional and supplementary source.

The capabilities of the Instagram are very large. The Internet and social networks are already used in education.

Positive aspects of using social networks for educational purposes:

1) A comfortable and familiar environment for school children. Everything is clear to the student here. There is no need to teach a student how to work in the network. 2) A wide range of opportunities and forms of interaction, a variety of forms of communication. Live broadcasts, polls, votes, comments, subscriptions, sending personal messages, and other things provide extensive collaboration opportunities. A big advantage of using Instagram is the accessibility of teachers and it is completely free of charge. You can subscribe to the hashtags and pages that interest you and study the language at any place and time convenient for you. 3) Ability to filter incoming information. The activity of participants is tracked through the news feed. 4) Broad opportunities of joint activities. Social networks allow students to share what they have learned and what they have found interesting in the network, not only with their classmates and teachers, but also with the whole world. In addition, in the social network, it is possible to attract «third» parties to participate in the educational process: experts, consultants, specialists in the field of study. 5) Extensive demonstration capabilities. You can show your level, share your knowledge with others through photos, videos, writing posts, comments. 6) Time saving. Everyone's running out of time right now. And you can study English in a queue at a store, at a bus stop, on a tram or bus, etc. You just need have a smartphone in your hands.

Ways to learn English in Instagram: 1. Post comments, write posts, and send messages in English. Get involved and practice your writing. In order to improve your writing skills, you need to write. Again, a platform

like Instagram allows you to do this easily and without having to write essays. There are a few ways in which you can practice:

1 Leave comments under lessons. Some teachers will correct any mistakes you make.

2 Send messages to teachers. Again, some will reply to you.

3 Leave comments during live lessons.

4 Interact with other people on any type of post. Here's another tip: change the language of your keyboard into English. You might have done this anyway. A big benefit of having your keyboard in English is that it corrects mistakes for you.

Having said that, you are still going to make mistakes. That's okay. Learn from them and keep going! The more you do, the more you'll understand grammar, word structure, prepositions, and everything else that makes up the English language.

2) Save posts so that you can repeat lessons

Repetition is the key. Instead of taking a lesson once, repeat it. Instagram makes this easier for you through their saving post schedule.

Picture 1 – Click the icon to save posts

Then, click the menu on your profile to see saved posts. You can create collections to organize everything.

3 Watch stories and live broadcasts.

4 Subscribe to the desired hashtags and pages. For example, you can subscribe to a number of accounts that you can use to learn English. Follow English teachers. And then, take some time to follow other English-speaking accounts. For example, if you like football, follow football players who post in English. Do this for celebrities you like or anyone who talks about topics that you're interested in. This gives you

English in small chunks. It's easy to digest as videos are always under one minute and captions are short. Pictures also give you context so that you can better understand what is being said. You can also follow hashtags. I follow #learn and #entrepreneur. Do a quick search and follow what interests you. The idea is that through following teachers and other English-speaking accounts, your feed is full of English for you to learn.

5 Post videos where you speak English. It is very important to overcome the language barrier. Do not wait when you speak the language perfectly. You need to start talking now! Your first video may last five seconds, then ten, and then fifteen... A good solution in this case will be groups for English language learners in Instagram. 5. Use an app called Instagram Stories that lets you create photos and 10-second videos with text, emojis, and other handwritten notes overlaid on them. The key feature of such posts is that, unlike regular posts in the feed, they are deleted after exactly 24 hours.

6 Use the IGTV (InstaGram TV) function. You can watch videos from there as in in a separate app, or inside Instagram. Unlike Instagram, IGTV videos are not limited to just one minute, they can last up to an hour. People will also be able to comment on the video and share it with friends.

I did a survey at my school. 43 pupils took part in the survey. After analyzing the results of the survey, I can say the following: 97 % use Instagram for entertainment, information, communication, and just to spend time. 3% use Instagram for special purposes (for example, a 9th grade pupil Dilnaz Amanzholova demonstrates how she bakes cakes and shares recipes.) And only 4 % of the respondents sometimes used Instagram for training purposes.

How do I use Instagram?

Using Instagram is easy enough. To do this, just install the app on your smartphone. Then you need to register on the service and log in to the app – after that, you can fully use Instagram. Before publishing the next image in your account, you can process photos using special filters that are available in the program.

I created my own page **@medyanova_dayana.**

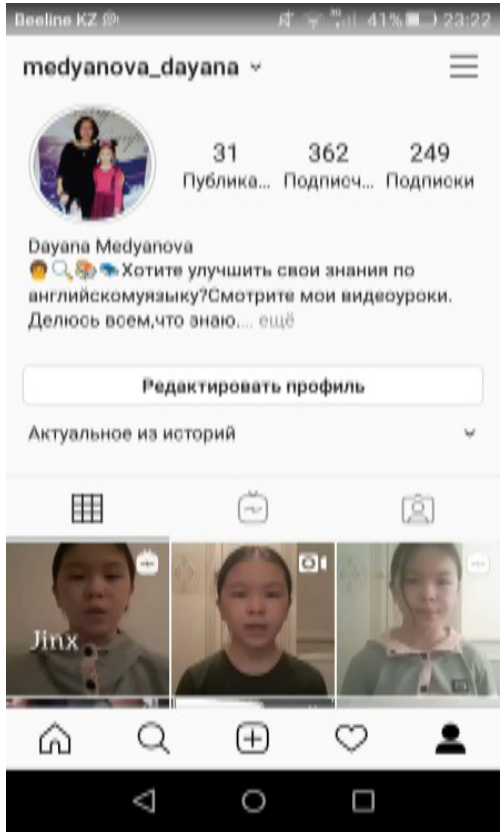

Picture 2

Today, I have 362 subscribers, including classmates, students of our school, just friends and strangers. I try to add new publications to my page and share my knowledge. I am happy with the likes of viewers and subscribers. I made one live broadcast on the topic «Numerals», I had 5 participants on the live broadcast, but I hope their number will increase. I have 31 video publications on various topics: «What interesting words and phrases do you know?», «English pronunciation», «Vegetable garden. Part 1», «Vegetable garden. Part 2»,«Abai Kunanbaev-175», «Happy birthday, granny!», «Can you count in English?»,«There is/ are…», «Sport day», «School uniform», «So and such», «much and many», «Fun and funny» and others. If you use the Instagram, you can visit my page and subscribe. I look forward to your visit and subscription.

Here is a list of English who you can follow:

@tofluency (us!)

@gonaturalenglish

@pronunciationwithemma

@englishwithlucy

@englishoutsidethebox

@englishtvlive

@englishwithvanessa

The advantage of Instagram and social networks in is that it is a free resource. Everyone can start learning English online on their own. In the modern world, this is no longer a problem, because special social networks and multilingual resources have been created on the Internet for this purpose. Thanks to them, learning is now easier and faster. English is the language spoken by millions of people, and it is the language of technology. So it's not surprising that more and more people want to study it. Now they can choose whether to teach it in the traditional way or using the global network, or combine these two ways in their training. As a result of my research, I can conclude that learning English through Instagram has a great future. Anyone can improve their language skills or start learning English on their own, without leaving home. I tried to consider possible ways of learning English through Instagram and to identify the most popular ones and the study came to the conclusion that Instagram have significant potential to help those wishing to study the English language. Using its resources, you can learn: watch movies and news in English, understand spoken language , communicate with foreign peers, replenish your vocabulary, read foreign literature, write correctly in English, learn vocabulary and grammar, phrases at any time convenient for you. Instagram is a good influence on the process of learning English, I think that this application could be use it in the classroom, eventually it will speed up the learning process.

I have also compiled a list of useful hashtags for learning English.

@lazy_english – the group posts 3 words a day with transcription and translation. There are also examples of sentences with a new vocabulary, with translations and reading rules attached.

@learn_repeat_check – learning English in this account is based on the principle of «Learn, repeat, check». Every day, the authors publish a post with 3 new words or phrases and an audio recording of their pronunciation.

@englishwithmusic – there are different ways to learn English. The authors of this blog believe that the easiest way to learn a language is

through music. In the profile, once every two days, a new clip is uploaded with English text superimposed on it, and in the post description, a translation of individual keywords and the entire song is given.

@soeasy_english – Detail is what defines this profile. It analyzes all topics in detail, using different formats, from grammar to complex vocabulary. The materials are divided into categories: «Riddle», «Quote», «Audio», «Dictionary», «Test», etc.

@mind_the_difference – this account will be useful not only for beginners, but also for experienced English experts. It describes the differences between similar words in meaning or pronunciation, which at least once, but everyone confused. For example, «Beside» and «Besides» or «Often» and «Frequently».

Englishteacher

Englishlearning

English_alisa

BBC Learning English.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АФРОАМЕРИКАНСКОГО И СТАНДАРТНОГО ОБЩЕАМЕРИКАНСКОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННОГО ПЕСЕННОГО ЖАНРА

СИДОРЕНКО М. В.
ученик 10 класса, Областной многопрофильный лицей-интернат для одаренных детей, г. Павлодар
КУРОПАТКИНА К. А.
учитель английского языка, Областной многопрофильный лицей-интернат для одаренных детей, г. Павлодар

На сегодняшний день актуальность владения одним или несколькими иностранными языками необходима для конкурентоспособного члена общества. Английский язык – важнейший международный язык в XX–XXI веках, является официальным для Англии, фактически всей Великобритании, Австралии, Новой Зеландии и жителей США (31 штат), также признается одним из двух официальных языков Ирландии, Мальты и Канады, Индии, Пакистана и Африки.

Английский язык, несомненно, может удивить многообразием диалектов. Существует два наиболее распространенных диалекта данного языка. Одним из них является британский английский,

основанный на южном британском диалекте. Вторым диалектом английского языка является «американский (общеамериканский, или стандартный) английский», который основан на среднезападном американском диалекте. Помимо американского и британского варинтов существуют множество других региональных вариантов английского языка, которые включают в себя диалекты и поддиалекты.

В своем исследовании мы бы хотели обратить особое внимание на стандартный американский вариант языка и афроамериканский диалект, так как ранее они не рассматривались как два отдельных региональных варианта английского языка. На сегодняшний день именно они оказывают влияние на культурные особенности других стран.

Диалектом называется разновидность языка, употребляемая более или менее ограниченным числом людей, связанных территориальной, профессиональной или социальной общностью и находящихся в постоянном и непосредственном языковом контакте [1]. Сам термин возник из словосочетания «простая речь» (16–17 вв. в значении «некнижный народный язык»). Поэтому мы решили, что наиболее точно и просто диалект отображается в современных песнях, ведь песня [2] – это фольклорный жанр, существующий у всех народов и характеризующийся простотой музыкально-словесного построения.

Для выявления актуальности темы нами было проведено социолингвистическое исследование в городе Павлодаре. Всего было опрошено 311 человек (из них 12–14 лет – 63 человека; 15–18 лет – 134 человека; 19–30 лет – 60 человек; старше 30 лет – 50 человек).

Мы посчитали нужным определить уровень владения английским языком у всех четырех возрастных групп, чтобы доказать нашу гипотезу о том, что знание языка не влияет на заинтересованность респондентов в англоязычной музыке. Основной процент опрошенных (12–14 лет; 15–18 лет; 19–30) приходится на средний уровень владения языком (32 %). Опрошенные старше 30 лет, указали на то, что ранее не изучали английский язык (46 %). Следующее, что нам было интересно узнать – это влияние уровня на выбор языка песни. Опираясь на полученные данные, можно сделать вывод, что **80 %** респондентов слушают музыку на английском языке, несмотря на их языковую компетентность. И один из самых главных вопросов анкетирования – способность музыки помочь в изучении английского языка. Анализируя данные диаграммы, мы пришли к выводу, что большинство считают, что музыка способна развить умения в процессе обучения. Также многие считают, что песни на

иностранном языке улучшают произношение, рифмованные строчки помогают запоминать новый вокабуляр, помимо этого, слушая песни, респонденты перципируют разговорную речь быстрее, легче усваивают грамматические конструкции и устойчивые выражения, а также развивают навыки аудирования и устной речи. Таким образом, наша гипотеза подтвердилась. Опрошенные действительно слушают музыку, несмотря на свой уровень; отмечают, что песенный жанр интенсифицирует процесс изучения английского языка и считают, что в современных песнях затрагиваются темы, актуальные для наших реалий.

Рассмотрев песенный жанр, как один из вариантов специфики влияния на общественность, мы провели сравнительный анализ отличительных черт языка.

Грамматические различия двух диалектов

Мы рассмотрели отклонения от нормы, которые встречаются в современных англоязычных песнях.

1. Сокращения (встречается в двух вариациям)

I’mma say all the words inside my head (Believer – Imagine Dragons)

Imma=I’m going to

I wanna dance in the dark (Dancing in the dark - Rihanna)

wanna = want to

2. Опускание букв в словах (встречается в двух вариациях)

Tell ‘em when you find true (Dark Paradise – Lana Del Rey)

You got me turnin’ all around to be who you need me to (Nervous – The neighborhood)

Dancin’ all night long (Dancing – Aaron Smith)

3. Употребление местоимения в неправильной форме (встречается в двух вариациях)

Oh, it’s just **me, myself** and **I** (Me – Bebe Rexha)

Between you and I (Rap – Eminem)

Афроамериканский диалект

1. Опущение вспомогательного глагола при построении предложений:

Goin’ everywhere, **what** you doin ? (The ways – Khalid, Swae lee**)**

What we gotta do, to survive? (Hide **-** Juice WRLD)

2. Использование начальной формы глагола to be со значением постоянного признака:

Police **be** trippin’ (This is America - Donald Glover)

I **be** happy to work for you *(*XXXTENTACION**)**

3. Опущение некоторых вспомогательных глаголов, таких как has/have в has/have been.

Last time I checked, I ain't ever **been** scared of nobody (Ty Dolla $ign, Future, Kiiara-Dark side)

4. Образование **множественного числа** в афроамериканском диалекте английского также имеет свою особенность:

Jump **t´ree police man** (три полицейских).

Основываясь на проанализированных песнях, мы можем сделать вывод, что и в американском варианте английского языка, и в афроамериканском диалекте существует ряд грамматических особенностей, которые не соответствуют грамматическим нормам английского языка. Считаем, что отклонения от норм в стандартном американском английском связаны тем, что песня, являясь наиболее простой формой музыки, стремится к упрощению грамматических конструкций и форм для рифмы и поэтичности. Стоит также отметить, что в афроамериканском английском количество явных отклонений от грамматических норм **больше**, чем в стандартном американском. Можно сделать вывод, что для этого диалекта характерны еще более упрощенные грамматические структуры. Данную особенность можно объяснить креольской теорией происхождения диалекта, то есть упрощение сложных конструкций и элементов в грамматике обеспечивало легкость коммуникации между представителями разных языковых культур.

Далее был проведен стилистический анализ, который является способом организации высказывания текста, усиливающим его выразительность. Рассмотрев различные классификации (Дж. Лича, И. Р. Гальперина, Ю. М. Скребнева и В. А. Кухаренко), наиболее удобной и компактной для данной работы для нас стала классификация Э. Розенталя. В ней все изобразительно-выразительные средства языка разделены на две группы: тропы (эпитет, сравнение, метафора, метонимия, синекдоха, гипербола, литота, олицетворение, перифраз, аллегория) и стилистические фигуры (анафора, эпифора, параллелизм, антитеза, оксюморон, градация, риторический вопрос, многосоюзие, бессоюзие) [3].

К основным стилистическим приемам, часто встречающимся в двух вариациях языка, можно отнести следующие:

1. Гипербола (например, в песне Grade 8):

My eyes are a river filler (слезы из моих глаз могли бы наполнить реки).

Данная строчка показывает глубокие переживания автора. Он много страдал и пролил немало слез.

В афроамериканских песнях также используется данный стилистический прием. К примеру, в песне Kendrick Lamar, The Weekend «Pray for me» явным примером гиперболы является следующая фраза: *I'm tryna fight back tears, flood on my doorsteps.* Дословный ее перевод: «я пытаюсь бороться со слезами, заливающими мое крыльцо». Слезы не могут залить крыльцо, следовательно, использованная гипербола показывает страдания, испытываемые главным героем песни.

2. Метонимия, синекдоха.

Проиллюстрировать данный троп можно следующей цитатой, взятой из песни американской рок-группы Rise Against:

The white house shadows who hide behind closed doors - белые тени, прячущиеся за закрытыми дверями.

В данном примере *the white house shadows* - люди, которые стоят у власти. Несложно догадаться, что слово «тени» здесь используется потому, что действия этих политиков часто остаются в тени, не неся при этом никакой ответственности.

This a celly

That's a tool (yeah)

А в данном отрывке прослеживается отсылка к убийству полицией Stephon Clark в Сакраменто. Его телефон был принят за оружие. Слово «celly» обозначает телефон, а «tool» – орудие труда, которым можно совершить определенное действие.

3. Метафора /

Яркий пример метафоры наблюдается в песне «Halo», Beyoncé:

You know you're my saving grace (знаешь, ты мое спасительное благоволение).

Saving grace – метафора, которая помогает слушателю прочувствовать те эмоции и переживания, которые испытывает сам исполнитель. Исполнитель показывает всю значимость человека, который для нее спасение.

Другая песня известной американской группой 21 Pilots, «Stressed out»:

I was told when I get older, all my fears would shrink.

4. Олицетворение – стилистический прием, состоящий в том, что неодушевленные предметы, явления природы наделяются человеческими способностями и свойствами: даром речи, чувствами и мыслями.

В композиции «Fake you out» фонари – headlights представляют пример олицетворения, которые манят главного героя, зовут его по имени.

I want to drive away

In the night, headlights call my name

При помощи данной фразы автор фразы пытается передать переживания, испытываемые им самим. Фигуры речи также встречались в двух вариациях языка в течение стилистического анализа. Мы заметили, что чаще всего встречаются такие фигуры, как:

Таблица 1

Анафора	Эпифора	Многосоюзие
We just wanna party **We** just wanna money **You** just a black man in this world **You** just a barcode	Kendrick Lamar «Pray for me» I'm always ready for a war **again** God own that road **again**	**And** I'd die for my respect **and** I'd die for my Patek **And** this is the time that we needin' you **and** every time

На основе проведенного исследования, мы пришли к выводу, что в стилистическом анализе художественно-выразительные средства схожи и афроамериканский диалекте, и в американский варианте английского языка. Можно отметить использование таких средств, как метафора, метонимия, синекдоха, гипербола, олицетворение, сравнение, анафора, эпифора и многосоюзие. В ходе данного анализа мы выделили ключевые темы, затрагиваемые в американских песнях. Стоит отметить, что тематика композиций варьируется в зависимости от варианта языка, предложенного в той или иной песне. По нашему мнению, данная особенность возникла благодаря историческим событиям. Например, в афроамериканских песнях исполнители поднимают темы своего этнического ущемления и несправедливости, а многие американские исполнители поют о внутренних переживаниях.

Исследуя отклонения от грамматической нормы, мы заметили, что всеобщее мнение о том, что афроамериканский диалект безграмотен подтвердилось. В ходе грамматического анализа, мы заметили явные отличия. Даже тот факт, что песенный жанр отражает простоту речи, не оправдывает грубых грамматических ошибок, присутствующих в афроамериканских песнях.

Рассмотрев музыку, как инструмент, который можно использовать на уроках иностранного языка для обучения

различным видам речевой деятельности, мы пришли к выводу, что этот способ позволяет сделать запоминание новых слов и выражений более естественным и долговременным. В последнее время все чаще появляются убедительные практические доказательства необходимости использования музыки на уроках английского языка, и исследования, подтверждающие, что песни являются эффективным инструментом овладения языком. Известный российский писатель, врач-психотерапевт и психолог Владимир Леви однажды сказал: «Одни лучше запоминают, переписав, другие – услышав, третьи – увидев, четвертые – под тихую музыку, а пятые – почесывая голову». Поэтому, на каждом занятии следует использовать сочетание методов обучения для того, чтобы ученик смог воспользоваться тем из них, который наиболее оптимально подходил бы именно ему. Более того, ученые утверждают, что работа с музыкальными произведениями, песнями способна:

- содействовать эстетическому воспитанию обучающихся;
- создать непринужденную атмосферу на занятии, повысить эмоциональный тонус;
- приобщить обучающихся к иноязычной музыкальной культуре и ее специфике;
- совершенствовать музыкальный слух, артикуляционный аппарат, закрепить правильную артикуляцию;
- формировать фонетические навыки;
- улучшать знания о стилистических особенностях изучаемого языка (пополнять лексический запас, отрабатывать грамматические конструкции);
- развить творческие способности каждого обучающегося;
- разнообразить занятие;
- повысить мотивацию к изучению иностранного языка [4, 5, 6, 7].

Данный компонент включает в себя определенные знания (языковые и культурологические), а также навыки и умения (речевого и неречевого поведения). При отборе содержания национально-культурного компонента из всего многообразия лингвострановедческого материала выделяется то, что имеет педагогическую ценность, что способно содействовать не только обучению общению на иностранном языке, но и приобщению к культуре страны этого языка.

Из всего сказанного следует, что, поддерживая мотивацию к языку как средству общения, необходимо развивать интерес

как носителю своеобразной культуры. И немаловажную помощь в этом отношении может оказать использование культурного и духовного наследия страны изучаемого языка. Это могут быть и лучшие образцы музыкального, в частности песенного творчества на изучаемом языке как его содержательного компонента.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – Назрань: Пилигрим, 2010. – 444 с.

2 Тимофеев Л. И., Тураев С. В. Словарь литературоведческих терминов. – Москва : Просвещение, 1974. – 508 с.

3 Розенталь Д. Э. Справочник по русскому языку. Практическая стилистика. – М. : ОНИКС 21 век: Мир и образование, 2001 – 381 с.

4 Бабич И. П. Песня на занятиях иностранного языка (на примере французского языка) // Вестник Кыргызско-Российского славянского университета. – 2013. – Т. 13. –№ 9. – 131–134 с.

5 Касимова Н. Н. Урок немецкого языка по теме «Die Musik» // Иностранные языки в школе. – 2012 – № 11. – 23–26 с.

6 Михайлова Е. А. Работа над песней на уроке английского языка // Иностранные языки в школе. – 2006. – № 1. – 37–39 с.

7 Радина Е. Г. Песня на уроке английского языка // Иностранные языки в школе. – 2013. – №9. – 46–48 с.

8 Секция. Қазіргі білім үрдісі және кәсіби-бағытталған басқа тілдік білімнің дамуы
8 Секция. Современный образовательный процесс и развитие профессионально-ориентированного иноязычного образования

КОНСТРУКТИВНАЯ И ДЕСТРУКТИВНАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В ИЗУЧЕНИИ ДВУХ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

КЫДЫРБАЕВА Ш. Б.
учитель английского языка, Школа-лицей № 10 имени Абая для одаренных детей, г. Павлодар
ЗАДА А. М.
ученик 7 класса, Школа-лицей № 10 имени Абая для одаренных детей, г. Павлодар

Современный этап глобализации характеризуется интенсивным развитием политических, экономических, культурных и социальных связей между народами разных стран мира. Рост международных отношений, сотрудничества и межкультурной коммуникации являются ключевыми факторами определяющими необходимость изучения одного или нескольких иностранных языков. Овладение иностранными языками происходит либо одновременно, либо с перерывом. То есть изучение одного из них начинается раньше, что оказывает как положительное, так и отрицательное влияние на изучение второго и последующих иностранных языков.

Наше исследование посвящено изучению двух иностранных языков, таких как английский и немецкий. Выбор именно этих языков обусловлен тем фактом, что они являются самыми изучаемыми иностранными языками на территории нашего государства. Что касается английского языка, который является наиболее употребляемым языком в мире, то его роль неоценима для современного человека. Немецкий язык является языком высоких технологий, языком, открывающим перспективы получения достойного образования и высокооплачиваемой работы в международных компаниях.

Таким образом, актуальным представляется вопрос об эффективном изучении этих двух иностранных языков, имеющих определенные сходства и различия, которые способствуют как положительному, так и отрицательному влиянию их друг на друга при их изучении.

Влияние языков друг на друга является объектом изучения ряда исследователей. По И. А. Бодуэну де Куртенэ, влияние языков есть их конвергентная перестройка в ходе контактов. Ученый говорит о том, что влияние смешения языков проявляется в двух направлениях: с одной стороны оно вносит в данный язык из чужого языка свойственные ему элементы (запас слов, синтаксические обороты, формы, произношение); с другой же стороны, оно является виновником ослабления степени и силы различаемости, свойственной отдельным частям данного языка [1, 366]. Г. Шухардт отмечает, что языковое смешение является результатом не столько заимствования, сколько взаимного приспособления контактирующих языков в сторону их упрощения [2, 296]. Мысль о деформирующем влиянии первого языка при смешанном двуязычии высказывалась еще Л. В. Щербой, хотя исследователь не употреблял термин интерференция. Этот термин впервые стал использоваться в точных науках, где он означает взаимодействие, взаимовлияние, результат которого может быть как положительным, так и отрицательным.

В лингвистическую литературу термин «интерференция» был введен учеными Пражского лингвистического кружка. Однако явление интерференции изучается не только в лингвистике, но и в социолингвистике, психологии, психолингвистике, методике преподавания иностранных языков. Научная и практическая значимость нашего исследования заключается в его междисциплинарности, то есть нами интерференция рассматривается как объект психолингвистики, лингвистики и методики преподавания иностранных языков. В психолингвистике интерференция рассматривается как неотъемлемая составная часть процесса медленного постепенного проникновения иноязычного элемента в систему иностранного языка в процессе овладения им [3]. В лингвистике проблема интерференции рассматривается в рамках языковых контактов и под интерференцией понимается нарушение «норм и правил соотношения двух контактирующих языков» [4]. По утверждению ряда ученых, интерференция – перенесение особенностей родного языка на изучаемый иностранный, выражаемое в отклонениях от нормы системы второго языка под влиянием родного [5, 6, 7]. Из двух языковых систем, взаимодействующих в речи человека, одна, как правило, является первичной по отношению к другой, изученной или изучаемой им позднее. Первичная система рассматривается как

источник интерференции, вторичная – как объект интерференции. Согласимся с З. Г. Сидешевой в том, что первичная система не обязательно должна быть представлена родным языком. Это может быть ранее изученный неродной язык [8]. Для методики преподавания иностранных языков необходимо учитывать тот факт, что интерференция может быть проявлена на следующих уровнях языка: фонетическом, лексическом, грамматическом.

Итак, рассмотрим деструктивное (отрицательное) влияние интерференции в изучении английского и немецкого языков как иностранных. В нашем исследовании речь пойдет о влиянии английского языка на изучение немецкого.

Фонетическая и орфографическая интерференция. 1) Ошибки в произношении, искажающие звуковую форму, затрудняющие, таким образом, акт коммуникации. Например, следующее звуки и сочетание звуков: *r, v, ei, sch, tion* не совпадают по произношению в двух исследуемых языках. 2) Правописание чисел в английском и немецком языках отличается, что также приводит к орфографическим ошибкам. Например, если в английском языке двузначные числа пишутся через дефис, то в немецком они пишутся слитно без пробелов: 21 – *twenty-one* (англ), 21 – *einsundzwanzig* (нем). 3) Написание слов в английском и немецком языках могут вызывать трудности и ошибки, так как в английском языке в отличие от немецкого не все существительные пишутся с заглавной буквы, за исключением имен собственных, дней недели, языков, национальностей и местоимения Я. Например, *apple* – яблоко (англ), *Apfel* – яблоко (нем).

Лексическая интерференция. Несовпадение значений слов имеющих одинаковые графическую и орфографическую формы, но имеющие разные значения. Например: *floss – зубная нить* (англ), *плот* (нем), *gift – подарок* (англ), *яд* (нем), *stadium – стадион* (англ), *стадия, период* (нем), *last - последний, прошлый* (англ), *груз* (нем).

Грамматическая интерференция. 1) Несовпадение структур предложений в исследуемых языках. Например, в английском языке порядок слов главного и придаточного предложения не влияет на порядок частей речи в каждом из них. Однако в немецком языке ситуация несколько иная. *The teacher said that we will write a Maths exam today* (англ). *Der Lehrer hat gesagt, dass wir heute eine Kontrolarbeit in Mathematik schreiben (*нем). 2) Произношение числительных в английском языке может отрицательно влиять на их произношение в немецком. Например, двузначные числа в английском языке произносятся в порядке их написания: *21 – twenty-*

one, а в немецком их произносят в обратном порядке, то есть, *21 – einsundzwanzig*. 3) Что касается составления простых отрицательных предложений, то правила их составления в английском языке, в котором используются вспомогательные глаголы с отрицательной частицей *not*, могут быть ошибочно перенесены во второй изучаемый язык, немецкий, в котором отрицательные предложения строятся при помощи добавления отрицательной частицы *nicht* в конце предложения. Например, *I don't go to school* (англ). *Ich gehe in die Schule nicht* (нем). 4) Артикли не склоняются в английском языке, но в немецком склоняются по родам и по падежам. Например, *the dog – собака, собаку, собаке* и т.д. (англ), *der Hund - собака, des Hunds – собаку, dem Hund – собаке, den Hund – собаку* (нем).

В настоящее время интерференция, в прошлом рассматривавшаяся исключительно как отрицательное явление, имеет и положительную сторону. В лингвистике и в методике интерференция может иметь только отрицательный результат - ошибки в речи на языке вторичной системы, определяя интерференцию как отрицательный перенос. Отрицательный перенос противопоставляется положительному переносу, который, в свою очередь, «понимается как такое внесение ранее усвоенных языковых явлений и выработанных речевых навыков в речь на другом языке, которое не вызывает его искажения, а при обучении, напротив, облегчает усвоение нового языка» [8]. Положительный перенос знаний есть не что иное как конструктивная интерференция, при которой похожие явления в фонетике, орфографии, лексике, грамматике двух иностранных языков могут оказывать положительное влияние при их изучении.

Фонетическая и орфографическая интерференция. Большинство звуков английского языка совпадает со звучанием в немецком языке.

Лексическая интерференция. 1) Более легкому запоминанию слов в немецком языке способствует знание их в английском языке. Похожими в обоих языка являются некоторые числительные, существительные, глаголы, прилагательные. Например, числительные *one - 1, two - 2, three – 3* (англ), *eins - 1, zwei - 2, drei – 3* (нем); существительные, *a house* - дом*, a name - имя, gold - золото, a bus – автобус* (англ)*, das Haus - дом, der Name - имя, das Gold - золото, das Bus – автобус* (нем)*;* глаголы *sing – петь, help – помогать, learn – учить* (англ), *singen – петь, helfen – помогать, lernen – учить* (нем)*;* прилагательные *young – молодой, good – хороший, red – красный* (англ), *jung – молодой, gut – хороший, rot – красный* (нем).

Грамматическая интерференция. 1) Употребление предлогов в английском языке может способствовать более быстрому запоминанию предлогов в немецком языке. Например, *at 8 o'clock, on Monday, in September, in winter,* (англ); *um 8 Uhr, am Montag, im September, im Winter* (нем). 2) Смысловой глагол *have* (англ) и *haben* (нем) имеют одно и то же значение, схожее фонетическое звучание и орфографическую форму. 3) Повелительные предложение в положительной форме *Write down the date* (англ). *Schreibe das Datum* (нем). 4) Степени сравнения прилагательных строятся аналогично в исследуемых языкам. Например, *friendly - дружелюбный, friendlier - дружелюбнее, the friendliest – самый дружелюбный* (англ)*, freundlich – дружелюбный, freundlicher – дружелюбнее, der freundlichste – самый дружелюбный* (нем).

Таким образом, принимая во внимание исследования ученых посвященные вопросу интерференции, различные ее трактовки, нами была предпринята попытка определить роль интерференции как взаимовлияния изучаемых иностранных языков. Это влияние может быть как отрицательным, так и положительным, и выражается в отклонениях от нормы в одном языке под влиянием другого (отрицательная интерференция) и в приобретении, закреплении и усвоении навыков в одном иностранном языке под влиянием другого (положительная интерференция). Интерференция как отрицательное, так и положительное влияние, прослеживается на фонетическом, орфографическом, лексическом и грамматическом уровнях языка, знание чего способствует более эффективному изучению двух или более иностранных языков.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию. – Т. – М., 1963. – С. 366.

2 Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию. – М., 1950. – 296 с.

3 Жаркова Т. И. – URL http://urok.1sept.ru/статьи/518122/

4 Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации. – М., 2005.

5 Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты. – Л., 1972. – С. 28.

6 Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М., 1976. – С. 120.

7 Лингвистический энциклопедический словарь. Под редакцией В. Н. Ярцевой. – М., 1990. – С. 197.

8 Сидешова З. Г. О лингвистической интерференции // Вестник Актюбинского университета им. С. Баишева. – Актюбинск. – 2011 – URL http://articlekz.com/article/12307

CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING (CLIL) AS A RESPONSE TO THE TRILINGUAL EDUCATION IMPLEMENTATION

KABYLBEK D. A.
10 «A» grade pupil, Abay secondary school,
Pavlodar region, Aqtogai district, c. Aqtogai
KHASENOVA M. M.
English language teacher, Abay secondary school,
Pavlodar region, Aqtogai district, c. Aqtogai

Following the collapse of the Soviet Union in 1991, Kazakhstan was the last of the Soviet republics to declare its independence. These events forced the country to face the challenges of building a new state with an autonomous governing system, a new political ideology and a distinct national identity. Language policy became one of the central issues discussed at the governmental level, and soon a new language policy line emerged as Kazakhstan chose an orientation towards creating a multilingual society. Since then a systematic language policy has been implemented, supported by a series of official documents proclaiming multilingualism. The «Constitution of the Republic of Kazakhstan» (1995) and the «Law of the Republic of Kazakhstan on Languages» (1997) declared Kazakh and Russian as the official languages. The cultural project «Trinity of Languages» of 2007, initiated by the President, laid the foundation of a Kazakhstan model of multilingualism claiming Kazakh as the state language, Russian as the language of inter-ethic communication and English as the language of successful integration into the global economy and community. Currently, the «State Programme of Development and Functioning of Languages of Kazakhstan for 2011-2020» (2011) prioritizes the provision of favourable conditions for the development of linguistic diversity and expects 10 % of the population to know English by 2014, 15% by 2017 and 20% by 2020.

In the process of multilingual policy dissemination, Kazakhstan makes efforts to employ multilingual education as a tool for achieving a

degree of linguistic proficiency in three languages among the population. The issues of multilingual education at tertiary level have become a focus of hot debates as the system of higher technical institutions, encountering specific challenges, is nevertheless expected to prepare graduates who are linguistically qualified and competent to occupy desired positions in a global society. The «Conception of the Development of Foreign Language Education in the Republic of Kazakhstan» (2006) outlines the basic principles and structure of multilingual education for all levels of education system and proposes a programme for non-linguistic institutions of higher education based on the level model of foreign languages acquisition.

In the current transitional situation where, in addition to the implemented level-model, universities have a certain degree of freedom in developing their own multilingual programmes, there is a necessity of researching and piloting the use of content and language integrated learning (CLIL), assuming that CLIL as the most dynamic, flexible and adoptable approach can be beneficial in terms of expected outcomes, further implications in the trilingual Kazakh-Russian-English model of education, being a catalyst of professional growth of all the stakeholders involved, expected and sideeffect outcomes to benefit individuals, institutions as well as the state in general.

CLIL, or Content and Language Integrated Learning, has many definitions. In 2002 «CLIL is an approach … that may concern languages; intercultural knowledge, understanding and skills; preparation for internationalism and improvement of education itself» (Marsh, 2002).

In 2006 « CLIL a meaning - focused learning method… The aim is learning subject matter together with learning a language» (Van de Craen, 2006).In 2007 « CLIL an umbrella term used to talk about bilingual education situations» (Gajo, 2007).In 2009 « CLIL an evolving educational approach to teaching and learning where subjects are taught through the medium of a non- native language» (Marsh, 2009).

CLIL is an approach or method which integrates the teaching of content from the curriculum with the teaching of a non-native language. It is increasingly important in our global, technological society, where knowledge of another language helps them develop skills to communicate ideas about science, arts and technology to people around the world. It gives learners a different learning experience compared with most foreign language teaching because in a CLIL classroom, the curricular subject and new language are taught together. Thinking and learning skills are integrated too. CLIL can involve many methodologies from

both subject and language teaching, so CLIL presents new challenges for teachers and learners.

CLIL teachers can be subject teachers, language teachers, primary classroom teachers or classroom assistants. Different teachers have different challenges: language teachers need to learn more about subject content; subject teachers need to learn about the language needed for their subjects. In some programmes, there is cooperation between subject and language teachers. CLIL learners in schools are between three and eighteen years old and start CLIL at different ages. Other may be in vocational or academic study.

CLIL aims to:

- introduce learners to new concepts through studying the curriculum in a non-native language
- improve learners' production of the language of curricular subjects
- improve learners' performance in both curricular subjects and the target language
- increase learners' confidence in the target language and the L1
- provide materials which develop thinking skills from the start
- encourage stronger links with values of community and citizenship
- make the curricular subject the main focus of classroom materials.

Most learners who start CLIL in primary schools are more confident using the target language as well as their L1: more sensitive to vocabulary and ideas presented in the target language and in the L1: they have a more extensive and varied vocabulary: they reach higher levels of English than those reached in ELT courses. In secondary schools, CLIL usually leads to better language proficiency and has positive effects on L1 proficiency. In addition, learners' subject knowledge is about the same as if taught in L1. Brain research shows that in CLIL, learners are more cognitively active during the learning process.

«CLIL» is a term used to cover a range of contexts and models. Some schools teach topics from the curriculum as a part of language course. This is called **soft CLIL.** Other schools teach partial immersion programmes where almost half the curriculum is taught in the target language. This is called **hard CLIL.** Mid-way between these models, some school teach modular CLIL programme where a subject such as science or art is taught for a certain number of hours in the target language.

CLIL is sometimes referred to as having **«4 Cs»** as components: content, communication, cognition and culture (Coyle, 2007; Hood and Marsh, 2010). This is useful description because the integration of content, communication, cognition and culture is one way to define

teaching aims and learning outcomes. The fourth C, culture, is also referred to as citizenship or community. The 4 Cs are connected.

Content. The curricular subjects taught in CLIL include art, citizenship, classics, design and communication technology (DT), economics, environmental studies, geography, history, information and communication technology (ICT), literacy, mathematics, music, physical education (PE), philosophy, politics, religious studies (RE), science, social science and technology.

Some CLIL programmes develop cross-curricular links among different subjects. For example, learners might study the history, geography and art of a particular area. This often happens in primary schools. In all CLIL contexts, we need to analyse content for its language demands and to present content in an understandable way.

CLIL teachers and learners need knowledge of the language of their curricular subject. Learners need to know the **content-obligatory language.** This is the vocabulary, grammatical structures and functional language for specific subjects. Learners require this language to be able to understand the subject and communicate ideas. For example, in geography learners need to know map vocabulary and how to interpret evidence shown on a map.

Learners also need to know the everyday, less formal language which is used in subjects. They may already know how to use grammatical structures which they can produce when studying curricular subjects. Learners have usually learned this language in English lessons. For example, in a map-reading lesson learners might use basic verbs such as «goes» and «travels» to describe a route of a river. They may also use a conditional form to describe cause and effect. These are examples of **content-compatible language.**

CLIL gives learners opportunities to develop linguistic abilities during lessons, and this includes acquisition of vocabulary and grammar. However, the focus of a CLIL lesson is on understanding subject content, not on grammatical structures. Research in CLIL classrooms shows that most teacher do not teach grammar during content teaching because content and language are integrated. As vocabulary and grammar are interdependent, it is useful to focus on them as chunks rather than separately.

Communication. Learners have to produce subject language in both oral and written forms. Teachers therefore need to encourage learners to participate in meaningful interaction in the classroom. CLIL aims to increase **STT** (student talking time) and reduce TTT (teacher

talking time). Teacher should also encourage self-evaluation and peer and group **feedback.** When learners produce the target language while studying curricular subjects, they show that subject knowledge and language skills are integrated. «By using the language for learning content, communication becomes meaningful because language is a tool for communication, not an end in itself» (Perez-Vidal, 2009).

Learners need to develop communication skills for curricular subjects. They need to express and interpret facts, data, thoughts and feelings, both in writing, as well as orally. Communication skills are important for expressing ideas about subject content and to help learners work well together.

In some CLIL subjects, communication skills may be given less importance and there are cultural considerations which vary from country to country, from region to region, from school to school. In all contexts, however, interaction is part of learning. The European Commission for Education and Culture states that CLIL should «enable pupils to develop language skills which emphasise effective communication… for real practical purposes» (Eurydice Survey, 2006).

In some CLIL contexts, use of L1 for communication is a teaching and learning strategy. Use of L1 is not only for translation. It is a part of sense making. Use of L1 and the target language by both teachers and learners for specific purposes is described as integrated language or code switching. Sometimes teachers help learners to understand the curriculum content by using bilingual techniques. Some learners use L1 to justify a point, to explain, to check understanding or to repeat.

Teachers need to plan opportunities for learners to develop their communication skills in different subjects within the classroom, with other classes in the school and with the local or wider community. It is important to increase student talking time (STT) and to reduce teacher talking time (TTT), especially as learners progress through CLIL.

Teachers can use **brainstorming** approaches to start or finish a topic of study (noting down what we know about a topic; what we have found out about a topic; what we want to know about a topic).

Teachers can develop meaningful communication in the CLIL classroom by using **open questions** (those with a range of possible answers) rather than **closed questions** (those with a right or wrong answer) and by encouraging learners to:

- cooperate during task discussions
- become **response partners** and give peer feedback using criteria agreed with the teacher

- **revisit** (look at previously taught language again) content language and communicate it by discussing answers to questions in pairs
- share ideas with a partner before writing and after writing
- report back on research found on the Internet
- prepare poster or PowerPoint presentations
- take part in role play or debates
- do end-of-lesson feedback.

Before starting communication tasks teachers need to:

- make the purpose and outcome of the communication clear to learners
- identify ground rules and timing
- assign group roles, for example: learner «A» organizes any materials needed, learner «B» notes any problems, learner «C» checks all are using the target language, learner «D» reports back to class after the task.

After finishing communicative tasks teachers need to:

- give reflection time after the talk: How did we do? How can we improve?
- be aware of progression: from closed talk to exploratory, extended talk.

Cognition. CLIL promotes cognitive or thinking skills which challenge learners. Teachers need to develop learners' cognitive skills so they can study subjects from the curriculum. These skills include reasoning, creative thinking and evaluating. «Good CLIL practice is driven by cognition» (Mehisto, Marsh, Erigols, 2008).

Cognitive skills or thinking skills are the process our brains use when we think and learn. Cognitive skills develop from a very young age. Learners progress from information processing or concrete thinking skills, such as identifying and organizing information (the what, when, where, which, who and how many questions), to abstract thinking, such as reasoning and hypothesizing (the why and what if questions).

Other examples of thinking skills are: creative thinking and synthesis, for example when we use our knowledge to imagine, to solve problems and to think of new ideas; enquiry skills, for example when we ask questions and plan how to do research; evaluation skills, for example when we use criteria to comment on how good our work is. Learners need to develop a range of cognitive skills as well as language for thinking.

Cognitive skills can be divided into lower order thinking skills **(LOTS)** and higher order thinking skills **(HOTS).** For example, analyzing, evaluating, creating are HOTS, while remembering, understanding, applying are examples of LOTS.

Learners need progressively challenging tasks so they can develop thinking skills. Learners benefit from a language –rich classroom which helps them to think and learn well, e.g. posters related to the CLIL subject on the wall labeled with key content vocabulary and with two or three questions beside them. Learners need **wait time.** They need opportunities to stop, think and process new curricular concepts and language before they respond to questions, particularly in the first years of CLIL. This helps them give longer answers, become more involved, add to what other learners say and offer alternative ideas. Teachers need to look at tasks and be aware of the cognitive demands required of the learners. Are the concepts too easy? Are the concepts too difficult?

Culture. The role of culture, understanding ourselves and other cultures, is an important part of CLIL. «Culture is at the core of CLIL» (Coyle, 2007). Learners sometimes need to communicate in a non-native language with new arrivals which may have different home languages as well as different social and cultural backgrounds. Learners need knowledge of those who live in other regions or countries. CLIL gives us opportunities to introduce a wide range of cultural contexts. Teachers want to develop learners who have positive attitudes and who become aware of the responsibilities of global as well as local citizenship. Inside the classroom, teachers should value different home languages. Beyond the classroom, teachers can may links with partnership schools and make use of the Internet to communicate with learners across the world about, for example, local environmental projects.

A researcher in bilingual education, Jim Cummins, described **BICS** and **CALP.**

BICS (Basic Interpersonal Communicative Skills). These are skills needed for social, conversational situations. Research with immigrant learners in Canada (Cummins, 2001) showed that most achieved BICS after two to three years of education in the target language. Language learning is contextualized and supported by teachers and resources. Tasks associated with BICS are often less cognitively demanding and matching cards with words and pictures.

CALP (Cognitive Academic Language Proficiency). According to Cummins and other researchers, it takes learners at least five years to achieve CALP, which is level required for academic school study. Language is used in subject teaching is often abstract and formal and therefore it is cognitively demanding. Teachers need to recognize when learners should move from BICS towards CALP and provide support. Examples of the use of cognitively demanding language are: justifying opinions, making hypotheses and interpreting evidence.

The learning process is complex. Learners learn by exploring their environment and by interacting with people. This is part of active learning. In schools, learners develop more than knowledge of different subject: they need to develop positive attitudes, learning skills and learning strategies. **Learning skills** can be applied across the curriculum. They are skills which involve learning how to learn and developing **learner autonomy.** They can be artistic, cultural, linguistic, mathematical, scientific, social and interpersonal skills.

In CLIL, learners have the additional challenge of developing learning skills in non-native language.

Learners need support and encouragement to develop learning skills so they can apply them in a range of contexts. If a mathematics teacher takes time to show learners how to use a spreadsheet on the computer, then learners can use this skills in other curriculum subjects.

Teachers need to plan learning skills with colleagues who are teaching other CLIL subjects to the same learners. This is because most learners don't need to have the same skill taught again and again in different subjects, while some learners need time to consolidate what they have learned.

Teachers need to plan opportunities for autonomous learning and encourage an enquiry approach (involving learners in problem-based or task-based learning).

All learners need access to learning skills that a community thinks are important. In a global community, these include fast technological communication and data handling (using and interpreting information, often on a computer).

CLIL is positively perceived by the participants and has a considerable potential to be used in Kazakhstani education because it increases learner vocabulary and their autonomy, improves English proficiency of local teachers.

Pursuing multimodality and learner-centered learning, teachers use various (audial, kinesthetic, group work) teaching methods, code switching, developing HOTs and intercultural communication, and team teaching.

Teachers experience a number of challenges in using CLIL, such as the low English proficiency of some local teachers and students, the lack of joint seminars and CLIL materials, and the lack of collaboration between team teachers. Some of the challenges are addressed by applying differentiation, scaffolding strategies, and tutoring.

REFERENCES

1 Conception of the development of foreign language education in the Republic of Kazakhstan (2006). Retrieved from http://www.litsoch.ru/referats/read/251866

2 Constitution of the Republic of Kazakhstan (1995). Retrieved from http://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000

3 Law of the Republic of Kazakhstan on Languages № 151-I of 11.07.1997. (1997). Retrieved from http://ekac.kz/zakon-rk-o-yazykax-v-respublike-kazaxstan/

4 Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and language integrated learning. Cambridge: Cambridge University Press. Eurydice (2006).

5 TKT CLIL handbook for Teachers, cambridgeenglish.org, 2015.

6 Content and language integrated learning (CLIL) at school in Europe. Retrieved from http://www.eurydice.org

7 Marsh, D. (2002). CLIL/EMILE The European dimension. Actions, trends and foreign potential. Retrieved from http://ec.europa.eu/education /languages/pdf/doc491_en.pdf

СТАРТАП ЖОБАСЫН ДАМЫТУ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

КУЛЬМАГАНБЕТОВА Р. А.
педагог-зерттеуші, тарих пәнінің мұғалімі, № 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.
ҚУАНДЫҚ С.
10 «Б» сынып оқушысы, № 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

«Оқытудың мазмұндылығы заманауи техникалық тұрғыдан қолдау көрсету арқылы үйлесімді түрде толықтырылуға тиіс.»
Қ. Р. Тұңғыш президенті Н. Ә. Назарбаев

IT-технология, инновация, блокчейн, стартап, венчур – бұл бүгінгі күннің тренді. Себебі ақпараттық заманда жаңа технологиялар ел дамуының басты тетігіне айналып отыр. Шетелдік мамандардың айтуынша, 20 жылда екі мамандық қана қалмақ. Бірі программистер болса, екіншісі – менеджерлер дейді. Ал, IT-саласының мамандары қандай жаңалықтар ашуда? Стартапшылар не дейді? [1]. Біз жаңа заманға сай болу үшін Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы тарихи өрлеу бастауында тұрған біртұтас ұлт болуымыз керек. Бұл Жолдау еліміздің әлеуметтік-

Сурет 1

экономикалық даму мәселелеріне арналды. Жолдауда халықтың әл-ауқатын арттыру, кәсіпкерлікті дамыту, әлеуметтік саланы қолдау мәселелеріне баса назар аударылды. Қ. Р. Тұңғыш президентінің әсіресе, экономиканың негізгі қозғаушы күші саналатын шағын және орта бизнестің бүгінгі дамуына тоқталып, оны ары қарай жандандырудың негізі жолдарын айқындап бергені мәлім. «Бизнестің жол картасы» бағдарламасын 2025 жылға дейін ұзартуды ұсынды. Жұмыс берушілерді тарту арқылы және халықаралық талаптар мен цифрлық дағдыларды ескере отырып, техникалық және кәсіптік білім беру бағдарламаларын жаңарту керектігін басты назарға алды.

«Баршаға тегін кәсіптік-техникалық білім **беру**» жобасын жүзеге асырды. «Мемлекет жастарға **алғашқы мамандықты** береді. **Бизнес-климатты жақсарту үшін** батыл іс-қимыл талап етіледі, әсіресе өңірлік деңгейде»-деп, оны да бір жолға қойды. Осылайша Үкімет бизнесті көлеңкеден шығарып, оны қолдауға бағытталған **жүйелі шаралардың жаңа пакетін** дайындады [2].

Стартап (ағылш. startup company, startup – тура мағ. «бастаушы») операциялық қызмет тарихы шағын компания. Бизнес-модель – кәсіпкерлік қызметтің тұжырымдамалық сипаттамасы. Бизнес-модель тұжырымдамасы бизнесті сипаттайтын ұжымдық стратегия, бизнес-процестер және құндылықтар тізбесі секілді тәсілдермен тығыз байланысты. Бизнес-идея – жаңа немесе бұрыннан жұмыс істейтін компания қызметінің жаңа бағытын құру үшін пайдалануға болатын идея. Әдетте, ол жаңа бизнес-модельмен құрастырылған бизнес-идеяның арқасында ақшаға сатуға болатын тауарлар мен қызметтерді құруға бағытталады. Бизнес-жоспар – бизнес-операцияларды, өндіріс, сату нарықтары, маркетингке қатысты фирманың қызметтерінің жүзеге асырылуын ұйымдастыру жоспары, бағдарламасы. Бизнес-стратегия – кәсіпорындардың нарықта қолайлы орынға қол жеткізуі не, тұтынушылық сұранысты қанағаттандыру және пайданы барынша көбейтуге арналған шаралары, жоспарлары мен басқару шешімдерінің жиынтығы. Бизнес-стратегия компанияның нарықта ұзақ уақыт бойы дамуы үшін оңтайлы жағдай жасауға мүмкіндік

береді. Оның құрамына миссияны анықтау және мақсаттарды қою, тұтынушылар мен қарым-қатынас жасау тәсілдерін таңдау, компанияның нарықта жайғасуын зерттеу кіреді. Тұтынушы – кәсіпкерлік қызметке (жұмыстарға, қызметтерге) байланысы жоқ, тек жеке, қоғамдық, отбасылық, үй жағдайында және басқа да қажеттіліктері үшін тауарларға тапсырыс беру немесе сатып алу ниеті бар, сатып алатын немесе пайдаланатын адам.

Тарату арнасы – нақты тауардың немесе қызметтің меншік құқығын өндірушіден тұтынушыға жеткізуге көмектесетін фирмалар жиынтығы немесе жеке тұлғалар.

Сурет 2

Прототип – болашақ жүйенің тез арада жасалған алғашқы үлгісі.

Стартап түсінігі. Қазақстандағы және әлемдегі жаңа стартап мәдениеті екі түрлі түсінікке ие. Стартап–ортақ мақсаттар, құндылықтар мен идеялары бар адамдардың ерікті бірлестігі. Олар нарық тағы баламалы өңірлерден басқа жаңа өнімді құру үшін өз күштерін біріктіреді. Стартап негізінде инновациялық идея немесе жаңадан құрылған технологиядан тұрады.

Қазақстандағы стартап мәдениті енді ғана дамып келе жатқандықтан, стартап қоғамдастығы әлі қалыптаспаған. Елдегі көптеген бизнес-инкубаторлар стартаптың өсуінің негізгі критерийлерін әлі әзірлеген жоқ. Сондықтан инвесторлар осы немесе басқа бастамалардың тиімділігі туралы сенімді ақпарат ала алмайды.

АҚШ-та стартаптың тиімділігі өсу қарқындылығымен анықталады, ол жобаларға салынған венчурлық инвестицияларға ұқсайды. Ол стартаптарға рейтинг жүргізіледі, онда инвесторға команданың әлеуетін бағалауға қажетті негізгі көрсеткіштер ұсынылады. Әдетте, рейтингтерде компаниялардың жақсы, қызметкерлердің саны, компанияның пайдасы мен сарапшылар рейтингтерді құрастырады және өсуі, ғылыми шешімдерді қажетсінуі көрсетіледі. Тәуелсіз көрсеткіштеріне баға береді.

Стартаптың басты қызметі – жаңа нәрсені ойлап табу немесе ескіні жақсарту үшін оны оңтайландыру. Нағыз стартап ешқашан белгілі коммерциялық жобалардың көшірмесін жасамайды, түбегейлі жаңа нәрсені ұсынады. Сондықтан нарық пен жаңадан

іске қосылатын немесе жаңартылатын өнімнің әлеуетті тұтынушысы қандай жауап қататыны белгісіз болғандықтан, стартап – тәуекелдік (қауіп-қатер) деңгейі жоғары инвестиция.

Классикалық стартаптардың мысалдары: «YouTube», «Facebook», «WhatsApp». Олардың әр қайсысы әр түрлі мәселені шешеді, бірақ барлығы да қажетті нәтижеге жету үшін пайдалану шының функционалдығын жеңілдетеді, қолайлы жағдай жасайды. Стартап авторларының іргелі міндеті – өмірді жақсар ту үшін әрекет жасау.

Стартаптар және шағын бизнес

Шағын бизнес жүйелі түрде жұмыс істейтін бизнес-модельдерді іздемейді: олар бірінші күннен бастап жұмыс істейтін бизнес-модельдерді іздейді. Шағын бизнес – алғашқы күннен бастап табыс әкелетін, өзін-өзі қолдайтын ұйым. Ол ірі инвестициларды және компания құруға қажетті уақытты керек етпейді. Әдетте, шағын бизнес салыстырмалы түрде аз көлемдегі тауарлар мен қызметтерді сатады, жергілікті немесе аймақтық нарыққа шығады және қызметкерлер саны аз болады. Стартаппен шағын бизнес арасындағы негізгі айырмашылықтар. Біз стартаппен шағын бизнестің анықтамасын (және олардың ірі корпорациялардан немен ерекшеленетінін) білген кезде бұл екі нысанның арасындағы айырмашылықтар әлдеқайда көп мағынаға ие бола бастайды.

Нақтырақ айтсақ, стартап пен шағын кәсіпорын мынадай маңызды элементтерімен ерекшеленеді. Стартаптың негізін қалаушының мақсаты – табысты бизнес-модельдің көмегімен нарықта төңкеріс жасау. Ол нарықты жаулап алғысы келеді.

Бірақ бұл стартаптар үшін бір сәтте бола қоймайды. Олар бастапқы инвестицияларды талап етеді және бірден нәтиже көрсетпейді. Сондықтан стартап бірінші, екінші және тіпті үшінші жылы табысты бола қоймайды (ал кейбір стартаптар табыстылық кезеңіне жетпейдіде). Бірақ жаңа бастап жүрген әзілеу шілер үлкен нарықта орасан зор биіктіктерге дейін және мүмкіндігінше тез өсе алатын тиісті бизнес-модельді іздеп табуға тырысады. Ал шағын бизнесті басқару үшін үлкен нарық керек емес.

Қарапайым нарық және осы нарықтағыларға тиімді қызмет көрсету қабілет іғана керек.

Кез келген адамнан шағын бизнес түрін атап беруін сұрасаңыз, олар өздерінің жергілікті гастрономдарын, кафе, сантехника немесе техникамен айналысатын дүкендерін атайтын шығар. Шағын бизнес салада төңкеріс жасауға ұмтылмайды, ол оның

ішінде жүріп, табысты болуға тырысады. Шағын бизнес пен стартаптарды біріктіретін ортақ белгі – қаржыландыруды іздеу мәселесі. Шағын бизнес үшін де, стартап үшін де ақша іздеу өте тәуекелді іс болып табылады. Әдетте, стартаптар бастапқы кезден бастап үлкен инвестицияларды іздейді. Сондықтан үлкен қаржы сомасын сала алатын инвесторлар мен жұмыс істейді. Венчурлік капиталистер мен бизнес-періштелер әдетте «раунд» деп аталатын кезеңдерде ең аз дегенде 1 млн доллар инвестиция салады. Құрылтайшылар инвесторларға капиталдың орнына компания акцияларын береді, яғни меншік құрылымын әр тараптандырады. Ал шағын бизнес иелері өздерінің қаржыландырудағы мақсаттарына жету үшін, әдетте, несиелер арқылы шағын бизнеске арналған қарызға қаржыландыру жолына жүгінеді. Дәстүрлі банктер мен онлайн-кредиторлар капилалдын аздаған сомасын процеттермен ұсынады, яғни олар ақшаны пайдаланғаны үшін ақша төлейді, бірақ компаниядағы үлесі мен бөліспейді. Қазақстандағы іскерлік БАҚ өкілдері қызықты стартаптарға зерттеу жүргізді. Сарапшылар идеялардың пайдалылығын, даму деңгейін және конкурстарда жеңіп алған орындарды қарастырды.

SmartSatu – дүкендер мен тауар жеткізушілеріне қызмет көрсету. SmartSatu – өзара байланысты бизнестердің B2B-платформасы: азық-түлік дүкендері, тауар өндірушілер мен жеткізушілер. Өнім берушілер тауарларды жариялайды, ал сауда нүктелері өнімді таңдайды және тапсырыс береді. Тапсырыстар тәулігіне 24 сағат онлайн қабылданады. Стартап «Ақсай нан», «Цесна», «Алтын дән», «Адал», «Raimbek Bottlers» және т.б. өнімдердің негізгі өндірушілері мен ынтымақтасқан. SmartSatu Seedstars CEE халықаралық байқауында 1-орынды иеленді. «Жандандырылған ертегілер» – интерактивті оқиғаларға арналған қосымша. «Жандандырылған ертегілер» стартапы қазақ халық ертегілеріне қосымша көрініс береді. Стартап командасының максаты – балалардың дамуына оң үлес қосу, сондай-ақ қазақ халық ертегілеріне деген қызығу шылықтарын ояту. «SmartPay» – қолма-қол ақшасыз төлеуге арналған шағын терминалдар. Бұл бөлшек дүкендерде қолма-қол ақшасыз төлеудің B2B-қызметі. Сатып алу үшін дүкеннің реквизиті бар QR-кодты сканерлеу, банк парақшасына өтіп, төлем картасының мәліметтерін енгізу қажет. Технология стационарлы және мобильді төлем құрылғыларынан әлдеқайда арзан: құны 9900 теңгеден басталады, ал әдеттегі POS-терминал 95 000 тең геден тұрады. «Уни сон» – адамдарды басқару. «Уни сон» – түсті көрудің ұзақтығын,

тереңдігін және айқындылығын бақылауға мүмкіндік беретін ұйқыны реттеуге арналған аспап. Құрылғы ұйқы гормоны – мелатониннің бөлінуіне ықпал ете отырып, жиілігі төмен электро магниттік өрістерді шығарады. Atameken Business Channel мәліметтері бойынша, пайдаланушы келесі баптауларды таңдай алады: жарқын түстер, ұйқыға кету жылдамдығы, аз немесе керісінше, ұзақ және терең ұйықтау. Технологияны әзірлеушілер – Қазақстан, Ресей және Беларусь елдерінің медицина ғылымдарының докторлары, профессорлары, нейрофизиологтары, электро техниктері. «Унисон» «Сколколо» қорының «Startup Tour» биологиялық және медициналық технологиялар» санатында бірінші орынды иеленді.

Power Wi-Fi. Стартап PowerBank пен 4G Wi-Fi-ді үйлестіретін құрылғыны жалға алу қызметін ұсынады. Жаңарғанған роумингтегі Сервис саяхатшыларға арнал және SIM-карта дағы айлық интернет-пакетін үнемдеуге мүмкіндік береді.

Клиент Power Wi-Fi-ді әуе жайдағы ақпараттық бағаннан алып, ұшып келгеннен кейін қайтарады. Жалға алу құны елге байланысты. Барлық төлемдер PayPal арқылы жүргізіліді. Сервис Ресейде, Қазақстанда және Ұлыбританияда жұмыс істейді.

Қандағы қантты бақылау. «Сколково» қорының Startup Tour «Биологиялық және медициналық технологиялар» санаты қант диабетімен ауыратын науқастарға арналған екі жобаға бірден екінші және үшінші орындарды берді. 2-орынды Динара Молдағалиева қандағы қант деңгей ін бақылай алатын нанопаутина жасағаны үшін алды. Үшінші орын «Gluco Ways» стартапына бұйырды. Клипстер түріндегі құрылғы құлақтың шетіне бекітіледі және ұялы телефондағы қосымшаға қандағы қант деңгейі туралы деректерді жібереді. MOST бизнес-инкубаторының негізін қалаушы мен жетекшісінің айтуынша, қосымша шындық (Pokemon GO), жасанды интеллект (боттар мен ассистенттер), интернет арқылы көрсетілетін қызметтер, fintech (микрокредиттер) және корпоративтік шешімдер әлемдегі негізгі трендтерге айналды.

Дағдарыс стартаптарға, әсіресе, ірі корпорациялар тарапынан қызығушылықты арттыра түседі. Қазақстандық бизнесмендер жергілікті стартаптарға белсенді инвестиция жасай бастайды деп болжануда. MOST бизнес-инкубаторы «Верный Капитал» компаниялар тобымен және Нархоз университетімен бірлесіп, Қазақстандық бизнес-періштелер қауымдастығын құрды,оның міндеті – Қазақстандағы стартаптарды инвестициялау мәдениетін дамыту [3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар.

2 http://jas.kz/news/ Жастардың СТАРТАП жобалары қарқынды дамуда (сайттан алынды).

3 «Кәсіпкерлік және бизнес негіздері» Арман- ПВ баспасы 2019, Аганина Қ.Ж, Қараев Р.Ж, Сұлтанов Ж.М, Қараев Е.Ж.

LEARNING ENGLISH THROUGH ELECTRONIC PLATFORMS AND TOOLS

RINATOVA N. R.
7th grade student, Secondary school-lyceum № 7, Semey

Mobile technology continues to encompass a broader and broader area of accessibility from a single device in the palm of one's hand. This expansion includes, but is not limited to, social network technology, texting, the Internet, virtual realities and online learning tools through the use of various devices. With the knowledge of mobile technology in relation to these learning theories, educators and learners can test these types of learning applications to aid in learning English as a Second Language. These learning tools can be applied to other languages as desired. Knowing what tools exist can help learners to enhance and broaden their language acquisition [1, p. 31].

Today more and more students are using mobile devices to connect the web. Mobile learning is the ability to learn anywhere and at any time using a portable electronic device. Mobile learning is less structured than e-learning. Mobile learning is a very comfortable and superior mode than usual English lessons. Because an individual can start studying English anytime and everywhere. For example: people can study English for 10-15 minutes and it will be much more efficient than studying at boring lessons at school. There are hundreds of mobile phone apps available and it is possible to find free options suited to economically minded students [2, p. 157].

Teachers can use electronic devices at their lessons to enliven them and to keep their students engaged. Electronic platforms and tools can help to do it as they are easy to use and effective at any stage of an English lesson. With the help of these electronic platforms and tools students can learn new topics, reinforce their knowledge, collect their peer's opinions, focus on accuracy, turn into leaders, foster creativity and teamwork, make the environment interesting and alive, get formative assessment quickly and easily. Students can memorize any vocabulary, learn pronunciation and test themselves. Electronic platforms and tools can be easily applied in the classroom as they are free, easy to use and effective!

Kahoot is one of the most famous electronic platform games. It is used at school and other environments. Kahoot includes a big collection of questions on different topics asked in real-time. Kahoot doesn't demand any special devices. You need only one smart board for the whole group of players, smart phones or mobile phones, an access to the Internet.

Kahoot can be played by students, little kids, adults individually or in groups/ teams. This game is designed for social studying with many learners. The teams compete with each other. Players can connect with classrooms globally. They host games with players from as close as their own school district to as far as a different continent. To play the game you need to have a PIN number, which is randomly generated by the system. Then you enter your nickname. After seeing all players in the lobby, you can click the start button to enjoy the quiz. You host a live game where questions appear on a big screen, and players answer on their device or assign student-paced games with questions and answers displayed on the player's device.

Teachers and students can create fun learning games for their class in minutes or choose from millions of exiting games. Creating a game of Kahoot takes minutes. You can combine quiz questions with polls, puzzles and slides in one kahoot, or use a question bank [3, p. 215].

Kahoot is divided into three types:

1 *Quiz* is an educational game. It's got an unlimited number of puzzles which are illustrated by pictures or videos. Gamers have two or four choices which contain one or more correct answers. The time limit can vary from 5 to 2 minutes. Quiz is used for estimating the players' knowledge and progress over time and inspire them to create the puzzles by themselves. When a quiz appears on personal devices, players figure out the best answer and try to get the most score. If they solve the question fast, they receive more points.

2 *Quick poll or Discussion* gives an opportunity for a discussion. The questions are followed by right or wrong answers. But they are illustrated by pictures or a videos and 2 or 4 choices. A quick poll is simply about the opinions of the current problems, topics or simple subjects. Players pick up the best solution. The time is limited, the collective answers are shown at the front to make the basis for the discussion.

3 *In Survey,* the rules are the same as in quick poll. The questions are traditional surveys. They are given to those who are present on their personal devices. The results are debated after that. The results are download at the end. **Plickers** is data without devices. It is used for formative assessment which is faster than a usual one. Plickers provides an instant feedback from students. It makes lessons interactive and students engaged. Plickers is a revolutionary way to collect instant multiple-choice responses from students, without requiring students to have clickers, computers or tablets.

Plickers is an assessment tool which makes checking students' understanding quicker and simpler. It allows teachers to collect on-the-spot formative assessment data without the need to have students use devices or paper and pencil. It's a data collection tool that's helpful for teachers and fun for the students.

Plickers lets teachers poll a class without the need for student devices. Each student is given a printed card with a unique design (a «paper clicker»). IOS and Android apps allow teachers to scan student responses and respond in real-time. The data is automatically saved, student-by-student, at plickers.com.

To use plickers is easy for students. They just need to rotate a card to show their answer. It's very simple for teachers to use the app, to scan, and to project answers. Questions can be loaded previously or as a «need to» basis. Plickers cards are easy to handle, and come in different sizes typical to larger auditoriums, and in larger size fonts for younger students to be able to read.

The teacher has to provide the first, the last name, his/ her email, username and password. Personal information is not shared. Student information is not required to use the tool. Students' answers are also private and are very hard to be seen by other students

Students use Plickers as a way to answer teacher generated questions about a certain topic. Teachers provide feedback to students about their learning.

Students of all ages can use this tool. Modifications of plickers cards are possible. They come with larger fonts for younger students and in larger sizes for large classrooms or auditoriums.

Advantages: Learning takes place through online games and lessons. Students stay engaged throughout the assessment because they find this to be fun.

By turning assessments or check-ins into opportunities for play, Plickers engages students by empowering them to share what they know. This tool

helps students stay engaged during formative assessments. Students stay engaged as they see if their card was scanned, and their answer displayed.

Zip grade is a tool for grading tests, quizzes, formative assessments, etc.

ZipGrade turns a teacher's phone into an optical grading machine similar to Scantron. It reads free-to-download answer sheets in multiple sizes. ZipGrade knows when a paper is in focus and ready to be graded. The phone will vibrate when an image is acquired to let you know it's ready to scan another. Then you can scan, grade and organize up to 20 tests a minute!

ZipGrade provides instant feedback to students by grading exit tickets, quizzes and formative assessments as soon as they finish. With multiple answer sheets sizes and forms, ZipGrade can be used for everyday exit tickets, weekly quizzes or longer exams. Some teachers have even laminated answer sheets to make them reusable.

Instruction how to use ZipGrade:

Print answer sheets

Create quiz and key

Grade papers

Review results

Advantages: ZipGrade is quick, accurate and organized.

Teachers don't need to take their grading home any more. Feedback is instant. Teachers grade as soon as students complete a quiz or test. Students receive immediate feedback and teachers can redirect differentiated learning quickly.

Quizlet is an on-line platform for learning languages and different subjects. Quizlet is the easiest way to practice and master what you're learning. You can create your own flashcards and study sets or choose from millions created by other students – it's up to you.

More than 50 million students study with Quizlet each month because it's the leading education and flashcard app.

Students can learn different subjects with Quizlet: foreign languages, history and science. They can do it individually and independently. Students can get test-day ready with «Learn», put their memory to the test with «Write», race against the clock in a game of «Match», share flashcards with classmates, listen to the material pronounced correctly in 18 languages, enhance their studying with custom images and audio, do standardized test prep for big exams like the SAT or ACT, learn new concepts, learn foreign languages more effectively with study modes that allow to memorize vocabulary, learn pronunciation and test yourself in more than 18 foreign languages.

Advanteges: Quizlet is free, easy to use and effective! Students will be confident in any item. It helps students pass their test, finish homework, speed through a problem set or learn new vocabulary [4, p. 515].

Augmented Reality is a tool which turns the environment around you into a digital interface by placing virtual objects in the real world, in real-time.

Augmented Reality can be used through smart phones and tablets. A lot of Augmented Reality apps are available on iPhone, iPad, and Android.

At the lesson students download the app, choose any topic they need (for example «animals»), click on the animal they want to show and it will become alive. When the animated animal is on the phone screen students can be given different tasks about it. At the lesson of English mobile devices can scan scenes on the floor of the room (people or animals moving across the room) which seem to be real. The app AR 'Effects' creates something related to the lesson, eg. a menu, a farm, a house, etc. The app 'Light Space' helps students to draw. It's fun! The app 'Augment' can be easily projected into the ESL classroom. The app 'Public Gallery' helps to design a flat. Through the app 'Wonder scope' learners can interact with the heroes from different stories [5, p. 5].

Electronic platforms and tools help students to make their learning funny, engaging, impactful and exciting. Lessons become live, interactive and students are fully engaged into the learning process! [6, p. 2]

To conclude, by supplying students with easily accessible tools for studying 'on the go', they are enabled to incorporate self-study into their lives, accelerating their progress and guaranteeing better results. Teachers should think about strategies for language learning through mobile devices as it is more effective and easy thanks to the popularity of these devices among students. Whereas there are teachers who accept challenges and are willing to incorporate this type of technology in the classroom, others are more reluctant and resist changes in their educational practices. To improve mobile learning effectiveness, teachers need to be adequately prepared to implement technology in their teaching and learning practice [7, p. 95].

The proposal of a learning environment supported by emerging digital technologies intends reinforcement of the adoption of these technologies in order to form a wide community of teachers who share experiences and digital material. In fact, while updating their knowledge, users of this platform will certainly rethink pedagogies and focus on teaching methods that extend the classroom beyond the traditional learning environments. The aim is to foster the standardization across the online teaching network, encouraging teachers to actively work together to enrich the quality of the pedagogical strategies and contents presently available for teaching. It is really important that the teacher may, without advanced technical knowledge, design and publish visually attractive materials that are appropriate to the profile and age of the students. It is crucial to provide an optimal learning process for students and to help them find the adequate course according to their needs [8, p. 339].

REFERENCES

1 Beckmann, E. A. Learners on the move mobile modalities in development studies. Distance education, 2010 – p 31.

2 Kukuluska-Hulme, A. Will mobile learning change language learning?// ReCall, 21 (2), 2014 – p. 157.

3 Warschauer, M. & Ware, P. D. Learning change and power. Competing discourses of technology and literacy, Handbook of research on new literacy., 2016 – p. 215.

4 Lu, M. Effectiveness of vocabulary learning via mobile phone. Journal of Computer Assisted Learning, 2008 – p. 515.

5 Abu Seileek, A. F. Computer-assisted pronunciation instruction as an effective means for teaching stress. The JALT CALL Journal, 3(1-2), 2007 – p. 5-14.

6 Bloch, J. Technology in the L2 composition classroom. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008 – p. 2-3.

7 Lys, F. The development of advanced learner oral proficiency using IPADS. Language Learning and Technology, 2013 – p. 94-96.

8. Mondahl, M., & Razmerita, L. Social media, collaboration and social learning – a case-study of foreign language learning. The Electronic Journal of e-Learning, 2014 – p. 339.

FOREIGN LANGUAGE AS A MEANS OF MULTICULTURAL EDUCATION

TAJIBAEVA Z. R.
10th grade student, № 108 Khamza Secondary school, Shymkent
MIRAMETOVA K. S.
English language teacher, № 108 Khamza Secondary school, Shymkent

Foreign Language is one of the means of multicultural education of the college, studying of which leads to familiarizing students to the spiritual culture of other peoples and understanding reality through

foreign language communication, a way of self-discovery and self-expression of the individual in the process of communication.

Foreign Language – is a means of communication with foreign tourists contacts with the staff on all continents, plays an important role in the areas of human activity as science, technology, economics, trade, sport, tourism. English has become the international language of aviation and shipping [1, 18 P.].

Students to perceive language as a means of intercultural interaction, it is necessary not only to familiarize them with the cross-cultural themes, but also need to look for ways to incorporate them in to an active dialogue of cultures, so that they could learn to practice the peculiarities of the language in their new culture

Without knowledge of a foreign language in the world today can not do any one person. English today is a recognized international language. It is the language of modern business, science, records management, information technology.

Table 1 – Polylingual educations in Kazakhstan

Kazakhstan International school (located in Almaty)		1997
International Bacca laureate primary years program (in Almaty)		Since 2011
Kazakh – Turkish high – school		Since 2011
Monolingual schools №108 Khamza (in Shymkent)	Since 2017	Subject Chemistry Biology Physics
№107	Since 2017	
№124	Since 2019	

The problem of finding effective methods and techniques of teaching foreign language communication is very crucial. Training and personal development of the modern schoolboy is possible if the activities are (training, first of all) emotionally colored. As you know, motivation is of great importance in the organization of educational process of foreign language learning.

In today's educational programs methods and forms of teaching English in order to develop multicultural personality of students are presented. This article presents the most not effective methods.

There is a problem in the base of any project. To solve it, students need not only knowledge of the language, but also the possession of a large amount of diverse subject knowledge, necessary and sufficient to address the problem. In addition, students must possess certain intellectual, creative, communicative abilities.

Problem – based learning is a system of teaching methods, in which students are taught not by memorizing and remembering them as a finished product, but as a result of mental work on problem – solving and problem tasks, built on the content of the material being studied [2, 48 P.].

Experience suggests that the method improves the educational discussions and reinforces knowledge increases amount of new information, develops the ability to argue, argue, protect and defend their opinions and listen to others. The debate needs to be well organized, so you need to plan well in advance of its implementation.

President Nursultan Nazarbayev in his speeches and appeals has repeatedly talked about the importance and significance of development for multinational polylinguism Kazakhstan society. At the initiative of the Head of the State launched a national cultural project «Trinity of languages» (2007). It should be emphasized that the need for profession of to or more languages is constantly heard in the speeches of the President of the Republic of Kazakhstan which offers «to think that the teaching of some subjects in schools conducted at the same time and in the Kazakh and Russian languages» N. Nazarbayev believes that «… the question of what the mass ownership of one of the international languages as is the Russian there are millions of Kazakh s factor that expands the horizons of information in the modern world».

According to him the Kazakh language will retain its dominant position . Much attention will be paid to its further development. Today however, English is the language of the new technologies, new industries, new economy. Currently, 90% of the world information is created in English . Every two years its volume is doubled. Without mastery of the English language will not reach Kazakhstan national progress It is an objective reality. «Strategy for the transformation of society and the revival of the Eurasian civilization» Leader of the Nursultan Nazarbaev emphasized that «… Kazakhstan is unique and strong in its multinational. On its ground formed unique multicultural space… Multiculturalism Kazakhstan is a progressive factor in the development of society. Eurasian roots of the Kazakh peoples allows to connect the Eastern, Asian, Western, European flows and to create a unique version of the Kazakhstan Development multiculturalism [3, 21 P.].

A Successful example of practical implementation of Kazakhstan's model of multilingual education are the Nazarbayev intellectual Schools and NazarbayevUniversity where teaching is conducted in English. Education in these advanced educational centers open for our young people more perspectives of intellectual, professional and career growth. As

Nelson Mandela said ,»If you talk to a man in a language he understands, that goes to his head. If you talk to him in his language, that goes to his heart». Nursultan Nazarbayev seeks to give a new generation of Kazakhstan people the opportunity to own three language: in all languages is one goal communication but they achieve this goal in different ways.

First of all, the ability to debate, to listen and hear the other party, to defend his point of view, backed up by arguments, the ability to find a compromise with the person, the ability to succinctly express their thoughts should be included with in communication skills. Thus, for the proper use of the project method requires considerable preparatory work carried out not only in learning a foreign language, but also in the entire system as a whole. Such work should be carried out continuously, systematically and in parallel with the work on the project. Our subject is making its significant contribution to the development of multicultural student's personality [4, 1 P.].

To increase students' interest in learning English, their activity and practical orientation in the study of theoretical problems using sessions conducted in the form of the business game. Business game – it's teaching methods simulate different situations, with the aim of teaching students decision-making. Experience shows that employment in the form of a business game greatly intensify the educational process, cause rivalry, emotional tension, promote the development of creative thinking of students taught purposefully apply existing knowledge in practice. Organization of business games in the classroom and preparation for it – a creative process, it requires commitment and my initiative, both teachers and students.

The next method of problem-based learning is an «intellectual assault». The essence of the method of «intellectual storm» is the collective search for innovative ways to solve the problem. This method contributes to the development of dynamic thought processes, the ability to abstract from everyday conditions and restrictions, the usual views on the phenomena and processes, forms the ability to focus on a narrow actual purpose. This method is used in different ways, depending on the theme of the lesson ; in its incomplete form of short-term(when the teacher brings content problematic issue in class and appealed for help to the students by organizing intellectual workout in class and others.), or being careful preparation for «intellectual assault» and carried out on full [5, 2 P.].

Of interest are the methods that encourage active intellectual activity and encourage students to expressing their views in English. One of these techniques in the communicative methods of communication is

a communicative task. Communicative task is a goal set in the specific conditions is communication, from which it is clear who, what, to whom, under what circumstances and why says. Communicative tasks used in intensive technique; help bring students beyond purely educational activity due to a pre-determined role. Situation, plus the role of verbal behavior control students.

To the knowledge of other cultures is increasingly used printed material. Reading – is an independent form of speech activity that provides a written form of communication. It is one of the main places on the use, availability and importance, since it is based on reading skills development occurs and speaking and writing. Talking about the relationship of reading with other kinds of verbal activity, I want to draw attention to the following.

REFERENCES

1 Н. Е. Булакина Полуязыковое инфорационно- образовательное пространство личности: Методология. Проблемы. Технология. Новосибирск: Изд-во НИПКиПРО, 2015. -18 с.

2 Address from the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to people of Kazakhstan. January 31, 2017, -48 P

3 President of Kazakhstan N. A. Nazarbayev at a solemn meeting dedicated to the Independence Day of the Republic of Kazakhstan .December 15, 2014, - 21 P.

4 http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-nnazar-baeva-na-rodu-kazakhstana-11-noyarya-2014-g. -1 P.

5 http://www.akorda.kz\ru\addresses. -2 P.

ЖАҺАНДАНУДЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНЕ ӘСЕРІ

ТУЛЕБАЕВА Б. Т.
Қазіргі әлемдегі Қазақстан пәнінің модератор-мұғалімі, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
ТУРГУЛЬДИНОВА С. Т.
оқушы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Бүгінгі күнде жаһандану қоғамның барлық салаларына ықпал етеді. Оларға саяси, экономикалық, мәдени және әлеуметтік салалар жатады. Білім беру жүйесі де әлемдік тенденциялардан артта қалмай, әлемдік ғылым мен техника жасаған «әлемдік

стандарттарға» сәйкестендірілуге әрқашан ұмтылуда. Көптеген маңызды тақырыптарды, материалдарды, практикалық жұмыстарды ғаламторда еркін табуға болады және осының арқасында ақпарат алмасу процесстері жиіленіп, шетел дереккөздердің пайдаланушылар саны күн сайын өсе береді.

XXI ғасырда технологиялар білім беру жүйесінің ажырамас бөлігіне айналды. Олар дүниенің түкпір-түкпірінен ақпарат табу, алмасу мүмкіндігін қолжетімді етіп, олардың әлеуетті инфрақұрылымдары жоғары білім беру мазмұнын әмбебаптандырып, әлемнің жетекші білім беру орталықтарынан білім таратуды қамтамасыз етеді. Осылай, заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялар жаһандық жүйесімен тығыз байланыста болып, білім алуда қарқынды енгізіледі.

Сол себептен, бүкіл әлемде білім деңгейі тез өсіп келе жатыр. Мысалы, ғаламдық ақпараттық желіні толық пайдалану үшін Қазақстан білім беру ұйымдарында, жекелеген аймақтар мен ауылдық оқу орындарында компьютерлік орталықтар құрып, оларды интернетке қосып, пайдаланушыларға ақпарат алып, білімін кеңейтуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Қазақстан көптеген халықаралық бағдарламаларда қатысып, білім беру жүйесін жетілдіріп, басқа мемлекеттермен білім мен тәжірибемен алмасуға мүмкіншілікті қолданады. Осыған дәлел бола алатын - SUMMER WORK AND TRAVEL, FLEX (орта және жоғары сынып оқушыларына арналған), JFDO (жоғары оқу орындарында мен орта білім беру мектептерде жұмыс істейтін мұғалімдерге арналған) сияқты бағдарламалардың өткізілуі.

Экономикалық ынтымақтастық және даму халықаралық ұйымының (ЭЫДҰ) мәліметтері бойынша, қазақстандық білім беру жүйесі елдің экономикалық әртараптандыруының негізі болып табылады. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан бүкіл білім беру кешенін әлемдегі ең дамыған елдер деңгейіне жету үшін жүйелі түрде реформалауды бастады. Алайда, 1991 жылдан кейін қаржыландырудың аз болуына, мемлекеттік реттеудің біршама нашарлауына, оқу орындарын жекешелендіруіне және білікті мамандардың елден кетуіне байланысты елдегі білім сапасы тез нашарлай бастады. Нәтижесінде, елдегі кәсіптік мектептердің жалпы саны 40 %-ға азайды [1].

1993 жылға қарай, саяси мен экономикалық тұрақтылықтың орнатуымен, білім беру жүйесі біртіндеп жақсыра берді. 1993 және 1995 жылғы Конституция бойынша, орта білім беру алу міндетті

болды. Ал, жоғары білім алу - адамның қалауына байланысты; оқушылар оқу орындарына конкурстар және ҰБТ арқылы немесе ақылы түрде түсе алады. 2007 жылы Қазақстан алғашқы рет TIMMS зерттеуінде қатысқан. Бұл Халықаралық ассоциациясы жүргізілетін тексеріс болып табылады. Онда оқушылардың оқу жетістіктерінің сапасы бағаланды. 36 қатысушы елдің ішінде Қазақстан жоғары нәтижелерді көрсеткен болатын [4].

Білім беру бағдарламаларының сипаты бойынша Қазақстандағы білім жалпы және кәсіптік білім болып бөлінеді. Білім берудің келесі деңгейлерге бөлінеді: мектепке дейінгі тәрбие және оқыту, орта білім, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім. 2019 жылғы деректер бойынша, қазіргі таңда Қазақстанда 128 жоғары оқу орындары жұмыс істейді [5].

Білім және ғылым интеграциясы Қазақстаннң сегіз жоғары оқу орнына халықаралық QS рейтингіне кіруге мүмкіндік берді. Осы саланы қадағалайтын Білім және ғылым министрлігінің ақпараттық-талдау орталығы білім берудің әр деңгейіне арналған әлемдік тенденцияларға талдау жасады. Талдау нәтижелері білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасын құрастырып (GPRON), әзірлеу кезінде қолданылды.

ЮНЕСКО-ның білім беруді дамыту индексі бойынша (IRO) 10 жыл ішінде Қазақстан 100-ден астам елдердің ішінде алғашқы 8 елінің қатарына кірді. ХРО-да жоғары лауазымдарға 11 жылдық тегін және міндетті мектеп және мектепке дейінгі білімнің болуы арқасында қол жеткізілді [1].

Барлық салалардың, білім беру жүйесін де қосқанда, қағидалары, жұмыс принциптері жаһанданудың әсерінен өзгерістерге тап болды. Мемелекеттердің көбі өзіндік, жеке және ерекше оқу әдістерінен бас тартып, барлықтары ортақ, бірыңғай құрылымға сәйкестендіріліп, бірдей ережелерді ұстануға ұмтылып жатыр. Жаһанданудан пайда болған трендтеріне: онлайн түрде білім алу, жаңа инновациялық технологияларды оқуға енгізу, жаңартылған әдістерді мектептерде мен университеттерде қолдану жатады. Біріншіден, қашықтықта сабақтарды алу, яғни үйде отырып, шет елдердің оқу орындарында дистанционды түрде білім алу оқушыларға көптеген мүмкіншілектерді ашады. Бір уақытта олар бірнеше мамандыққа оқытылып, өзінің біліктілігін арттыра алады. Осындай оқудың басым бөлігі бұл жеке жұмыс, және оны тиімді жүргізу үшін компьютер мен эдектронды кітаптар көмектеседі.

Сонымен қатар, онлайн курстар да осы дамудың бір түрі болып табылады. XXI ғасырда, мысалы, бірнеше шет тілдерді білу адамның жеке портфолиосында қосымша плюс болып табылады, себебі әлем талаптарына сәйкес үш немесе одан да көп тілдерді білетін адамдар қоғамда бағаланады. Осы жағдайды қамтамасыз етуге осындай онлайн курстардың орны әсіресе қолайлы. Екіншіден, қазіргі кезде мектептердің көбі технологияларды жиі қолданады. Олардың әр мектеп кабинеттерінде қарқынды енгізілуі, білім беру мен алу процессін жеңілдетіп, осы сала дамуының алдында көптеген мүмкіншіліктерді ашады. Ақпараттық технологиялар оқушылардың әрбір саладағы білімін және ой-өрісін кеңейтіп, мамандарды дайындауда міндетті құралдардың бірі болып табылады. Ғаламтордың көмегімен, кез келген адам өзіне керек ақпаратты бір сәтте тауып, қолдана алады. Одан басқа, мектептерде біртіндеп нано және био-технологиялар енгізіліп, таратылады. Үшіншіден, Қазақстан студенттерінің арасынан шет елдердің университеттеріне өтінім берушілердің саны әр жыл сайын өсуде. Онда тәжірибе алу арқылы Қазақстанға қайта келіп, алынған сапалы білімімен мемлекеттің дамуына елеулі үлес қоса алады. Осыған қоса, жергілікті мектептер мен университеттер шетел ресурстарын (кітаптар, ғаламтор) оқу мақсаттарында жиі қолданады. Мұғалімдер осы халықаралық деңгейде мойынданған оқу әдістерін зерттеп, өзіне ыңғайлыларды тауып, оқушыларға ақпаратты түсінікті мен жүйелі түрде жеткізуге және түсіндіруге тырысады. Басқа елдің тәжірибесін мен білімін игеруге бірнеше бағдарламалар жылдар бойы жұмыс істейді. Олардың бірі - «Болашақ» болып табылады. Осы президенттік бағдарлама елдің адами капиталын дамытуға айтарлықтай үлесін қосады. 2014 жылы 11 мыңнан астам қазақстандықтар студенттік стипендия иегелері тізіміне кірді және олардың көпшілігі мемлекеттік деңгейде жұмыс істейді [1].

Жоғарыда айтылғандай, FLEX пен SUMMER WORK AND TRAVEL халықаралық бағдарламалары АҚШ-та өткізіледі. SUMMER WORK AND TRAVEL бағдарламасы АҚШ-тың бірнеше қалаларында жаз бойы жұмыс істеумен қатар, елдің ішінде саяхаттауға мүмкіндік береді. Осы бағдарлама 18 және 23 жас аралығындағы студенттерге арналған. Оның арқасынан, жастар ағылшын тілін ғана жақсартпай,осыған қоса, мемлекеттің мәдениетімен, дәстүрлерімен және халық менталитетімен толықтай таныса алады.

Бүгінгі күнде, елімізде 2008 жылдан бастап, Назарбаев Зияткерлік Мектептер жүйесі жұмыс істейді. Автономды білім беру

организациясының 2011-2020 жылдарға арналған даму стратегиясында жазылғандай, мектептердің басты мақсаты - оқушыларды өмір жолында туатын сұрақтарға жауаптарды өз бетімен табуға үйрету; өздерінің іс-әрекеттерінің салдарын бағалап, олар үшін жауапкершілікті ала білу, мұның өзі өмір барысында жиналатын білімнің негізі болатын өзін-өзі оқыту мен дамыту дағдыларын алуды, осы білімді шығармашылық күйде қолдана білуді білдіреді. Мектеп берілген жағдайларда өз оқушыларының бойында жинақылық, серпінділік, сындарлылық сияқты қасиеттерін дамыта отырып, заман өзгерістеріне әзірлеуі тиіс. Қазіргі әлемде осындай қасиеттер сұраныста болғандықтан, оларды игере алатын адам қоғамда бағаланады. Назарбаев Зияткерлік Мектептердің бағдарламасы Cambridge оқу бағдарламасына сәйкес құрастырылды. Оқушылардың жұмысына және жетістіктеріне баға беруде критериалды ішкі және сыртқы бағалау өткізіледі. Бұл жүйе орта білім беру мектептерінен айтарлықтай өзгешеленеді және тиімдірек болып табылады. Сол себептен, 2020 жылына қарай мемлекеттегі барлық мектептер осы үлгіге көшеді.

Жаһандану әкелген ірі өзгерістердің бірі - бұл латын әліпбиіне көшу процессі. 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында Нұрсұлтан Назарбаев латын әліпбиіне көшіру жұмыстарың бастау керек деп айта кеткен. Бүгінгі компьютер заманында, интернет жүйесінде үстемдік ететін латын әліпбиі біздің қоғамға еніп, таралғаннан, оны еліміздегі кез келген сауатты адам белгілі жоғары дәрежеде біледі.

Осы өзгерістің көптеген артықшылықтары бар:

Біріншіден, бұл тіл тазалығы мәселесі. Тіліміздегі қазіргі жат дыбыстарды таңбалайтын әріптер санын қысқартып, сол арқылы қазақ тілінің табиғи таза қалпын сақтауға мүмкіндік аламыз.

Екіншіден, латын әліпбиіне көшу арқылы қазақ тілі халықаралық дәрежеге шығып, Қазақстан өзінің имиджін халықаралық аренада көтере алады. Компьютерлік жаңа технологиялар арқылы, қазақ тілі халықаралық ақпарат кеңістігіне кірігіп, ақпарат алмасуд мен жеткізуде тиімді жолдарын ашады.

Үшіншіден, түбі бір түркі дүниесі, негізінен, латынды қолданады. Олармен рухани, мәдени, ғылыми, экономикалық қарым-қатынасты орнату үшін, біз тіл арқылы тығыз байланысымызды күшейтуіміз қажет.

Жаһанданудың артықшылықтары ғана емес, кемшіліктері де бар. Біріншіден, ұлттық тілддің құны азаяды. Ағылшын тілі - халықаралық тіл болғандықтан, оны көптеген салаларда жиі қолданады. Мысалы,

қарым қатынасты орнатуда, сенімді ақпаратты іздеу барысында, зерттеу жасауда, кино мен музыкада көп қолданысқа түседі. Осы тілді білетін адам еңбек нарығында жоғары бағаланады. Сондықтан да барлық мектептерде ағылшын тілі сабақтары қарқынды енгізіліп, үштілдік оқу бағдарламасы өткізіледі. Оның бүкіл әлемде таралуы мен дамуы арқасынан, адамдар оны үйрену үшін көбірек күш пен үлесін қосып, өзінің ұлттық тілін қолдануға ұмытады. Сондықтан оның дәрежесі төмендейді.

Сонымен қатар, қазіргі керде «brain drain» немесе ми ағымы мәселесі үлкен орын алады. Жаһандану көмегімен, адамдар бір орында отырмай, өзінің барлық қасиеттерін дамытып, мүмкіншіліктерін жүзеге асырады. Олар дамыған елдерді мен Қазақстанды салыстырып, жетекші елдерге тұрақты жұмыс немесе оқу мақсатында қоныс аударады. Осындай кемшіліктер жаһандану процессінің бірнеше салдары болып табылады және олардан құтылу үшін мемлекет арнайы әрекеттерді жасау керек. Мысалға, ұлттық тіл жойылу мәселесін шешу үшін, түрлі бағдарламалар құрастырылуы қажет. Оны сақтауға, дәрежесін көтеруге бағытталған саясат жүргізілуі қажет. Ал, ми ағымы проблемасын ел ішіндегі жағдайдың жақсаруымен ғана шешуге болады. Егер де мемлекет жастардың өзін-өзін танытуда мен білім, қабілетін тиімді пайдалануда көмектессе және оладың мансапқа жетуде мүмкіндіктерін ашуға үлес қосса, онда олар өзінің елінде қалып, оның өркендеуіне жұмыс жасайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Образование Казахстана за годы независимости в контексте мировых трендов: Достижения и перспективы развития»//»Қоғам & Дәуір» №4 журналы (52), 2016 ж. - URL: http://iac.kz/ru/events/obrazovanie-kazahstana-za-gody-nezavisimosti-v-kontekste-mirovyh-trendov-dostizheniya-i.

2 Бухтеева Е. Е., «Тенденции глобализации в образовании», 2013 ж. - URL: https://cyberleninka.ru/article/v/tendentsii-globalizatsii-v-obrazovanii.

3 «Влияние глобализации на развитие системы высшего образования в республике Казахстан»//Вестник КазЭУ, 2015ж. - URL: https://articlekz.com/article/13725.

4 «Reviews of national policies for education: Secondary Education in Kazakhstan 2014» - 36 б., - URL: https://books.google.kz/books?id=3t2iAgAAQBAJ&pg=PA36&lpg=PA36&dq=timms+2007+36+countries+kazakhstan&source=bl&ots=32oQilTrpz&sig=ACfU3U11

7U_C7PSxsmOpdXH_9TEBYRrNGg&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiI_uei4dXmAhWPp4sKHSaACOcQ6AEwAXoECAUQAQ#v=onepage&q=timms%202007%2036%20countries%20kazakhstan&f=false [ағылшын тілінле].

5 «Почти на 10% выросла численность студентов вузов в Казахстане»//Курсив жаңалық порталы, 2019ж. - URL: https://kursiv.kz/news/obschestvo/2019-02/pochti-na-10-vyrosla-chislennost-studentov-vuzov-v-kazakhstane.

9 Секция. Журналистикадағы заманауи медиатехнологиялар және БАҚ-тың даму тенденциялары
9 Секция. Тенденции развития СМИ и современные медиатехнологии в журналистике

БАЛАЛАР БАҒБАНЫ – «БАЛДЫРҒАН»

ТӨЛЕУБАЙ Ә.
оқушы, Дарынды балаларға арналған № 3 гимназия мектебі, Павлодар қ.
КЕНИСБАЕВ Ә.
оқушы, Дарынды балаларға арналған № 3 гимназия мектебі, Павлодар қ.
ШУКУЕВА Б. Т., КЕНЖЕБАЕВ Г. С.
жетекшілер, мұғалімдер,
Дарынды балаларға арналған № 3 гимназия мектебі, Павлодар қ.

«Балдырған» журналын оқу бізге ұнады. Біз сол журнал туралы көп білгіміз келді.

Журналдың 1- нөмірі 1958 жылы шығыпты. Алғашқы редакторы – балалар ақыны Мұзафар Әлімбаев. Мұзафар Әлімбаевтың балаларға арнап жазған көп кітаптары бар [1], [7]. Маған әсіресе «Балдәурен, шіркін, балалық!» деп аталатын кітабындағы өлеңдері ұнады. Ақынның көптеген өлеңдері осы «Балдырғанда» қызмет еткен кезде жазылыпты. Сол кезде М. Әлімбаевпен бірге балаларға көп жазған Б. Соқпақбаев, Қ. Мырзалиев, Ә. Дүйсенбиевтер журналдың алғашқы сандарын шығарыпты.

Б. Соқпақбаев - атақты «Менің атым – Қожаның» авторы. Мен Қожа туралы кітапты оқыдым. Киносын да көрдік. Ал Қ. Мырзалиев:

Ана тілің – арың бұл,
Ұятың боп тұр бетте.
Өзге тілдің бәрін біл.
Өзге тілдің бәрін біл.

Өз тілінді құрметте [4], – деген барлық ел жатқа білетін өлеңнің авторы. Ә. Дүйсенбиевтің де мен көп өлеңдерін оқыдым. «Не деу керек?» деген өлеңі жаттауға оңай, әрі қызықты да екен.

«Балдырған» журналында Абай, Ыбырай, Жамбыл аталардың өлеңдері де көп шығады [4].

Абай өлеңдерінде оқу оқып, білім алған баланың жақсы болатынын жазады. «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде «жақсы» мен «жаман» дегенді «бес асыл» және «бес дұшпаныңа» екенін ұқтырады.

Ал Ыбырай Алтынсариннің әңгімелерінде жақсы мен жаман салыстырылады. Екеуін қатар қойып көрсетеді. Жақсы қайсы, жаман қайсы тез танылады.

«Асыл шөп» деген әңгімесінде шыдамсыз бен сабырлыны, «Асан мен Үсенде» ұқыпты-ұқыпсызды, байқағыш пен бейқамдықты, еңбек пен қырсыздықты қатар қояды. Осы әңгімелерді де біз «Балдырғаннан» оқыдық.

«Балдырған» жақсы деген еңбекқорлық, жомарттық, мейірімділік, қайырымдылық, тәрбиелілік, ұқыптылық, сабырлылық, шыдамдылық, адалдық деп бөлінетінін үйретеді.

Жақсылық дегенді осылай көп әдемі атаулармен айта беруге болатын болса, жамандықты да сондай көп етіп тізе беруге болады екен.

Жалқаулық, ұқыпсыздық, қайырымсыздық, сабырсыздық, еріншектік, тіл алмаушылық, үлкендердің ақылын тыңдамайтын, қырсыздық, бейқамдық т.б. деп көп атаумен аталады. Бұлар жайында «Балдырған» көп жазады.

«Балдырғанда» алғаш шыққан жылдарында, 1958-1968 ж.ж., батырлар туралы «Үй ішіндегі айқас» (Қ. Қайсенов), «Әлия Молдағұлова» (Ж. Жұмақанов), «Қайсар бала» (А. Нұрқанов), «Аңшы Шора туралы аңыз» (Х. Абдулин), «Ай астында атылған оқ» (С. Мәуленов), «От тапқан бала» (С. Мәуленов) [2]. т.б. әңгімелері бар. Мен Ә. Молдағұлова, Қ. Қайсенов сияқты қазақ батырлары туралы көп білдік. Ал ендігі бір әңгімелерден соғыста балалардың да үлкендермен бірге елге өз көмектерін тигізгенін оқыдық.

«Балдырғаннан» біздің ұққанымыз батырлық деген міндетті түрде соғысқа қатысу емес. Батырлық, ерлік – өзінді жақсы іске бейімдеу. Егер өзінді жақсыға бейімдей алсаң, жақсыны үйренсең, ерлік жасағанмен бірдей.

С. Жүнісовтің «Тұсамыс» әңгімесі – Болтай деген бала туралы.

Балалар ойын ойнайды. Олар екіге бөлінеді. Біреулері ат болады, қалғандары жылқышы болады. Болтайдың біресе ат, біресе

жылқышы болғысы келеді. Оған Шәкір: «Болтайды ойнатпаймыз. Ол сөзінде тұра алмайды, тұрақсыз» – дейді. Болтай айтқан сөзінде тұра алатынын, тұрақсыз емес екенін дәлелдейді.

Болтайды қыр астында апарып «тұсап қояды». «Жылқышы» болған балалар ойнап жүріп, күн жауған соң «үйлеріне» кіріп кетеді. Жауынның астында қалған Болтай қашан балалар келіп «тұсамысын» алғанша, тұра береді.

Менің бұдан ұққаным Болтай да – батыр бала. Ойнап жүрсе де, ақырына дейін шыдады. Балаларға, достарына, өзінің батыр екенін көрсетті. Енді достары оны «тұрақсыз» деп кінәлай алмайтын болды.

Қазіргі балалар батыр болғысы келмейді. Оның себебін мен Н. Серәлиевтің «Намыс» әңгімесінен ұққандай болдық.

Тұраш пен Сапаштың Дәукен ата көршілері. Дәукен ата күнде екеуін шақырып алып, «Қайсысың мықтысың, кім батыр? Көрейік, күресіңдер», – дейді. Екеуі күнде күреседі. Бірде – Сапаш, бірде - Тұраш жеңеді, кейде тең түседі.

Бір күні Тұраш пен Сапаш екеуі Дәукен ата күрес десе күресейік, бірақ жығыспайық, тең түсейік деп келіседі. Оны Дәукен ата естіп қояды.

Ертеңінде екеуін шақырып алып күресіңдер десе, екеуі де бұрынғыдай алыса кетпей, баяу ұстасады. Сонда Дәукен ата: «Сапаш, сен мына Тұрашты жығып кетемін», - деп едің ғой дейді. Соны ести сала Тұраш Сапашпен шындап күресе жөнеледі. Екеуі нағыз балуандарша күреседі.

Дәукен ата екеуінің намысын оятты. Намысқа тырысқан балалар өз күштерін көрсетті.

Намыс батырлықты ғана оятпайды. Ол шымыр болып өсуге, өз күшіне сенуге үйретеді. «Шалбардың шатағы» (З. Шүкіров) [2] әңгімесі де намыс жайында. Бірақ намыстан басқа да жақсылық бар.

Ағасы Сайлаубай мен Жолтай деген інілерін жарыстырады. Сайлаубайдың жасы үлкен, Жолтайдан жүгіргенде озып кеткенімен, соңында қалып қоя береді. Оған кінәлі Сайлаубайдың шалбарының балағы аяғына оралып жүгіртпейді екен. Ағасы кең балақты шалбарды шешкізіп жүгірткеннен бастап, Сайлаубай – ең жүйрік бала. Әр істің ыңғайына қарай киіну, ортаның мәніне қарай жүріп – тұру тәртібін үйретеді.

Қазіргі кездегі әңгімелерде намыс туралы көп жазылмайды.

Сапаш пен Тұраштың намысын ұштап, батырлыққа, күштілікке баулитын Дәукен аталар да жоқ.

Бүгінгі күні де батырлық керек. Батырлық менің ұққаным – тазалық пен адалдық. Әр сөзге адалдықты, әр іске тазалықты батырлық деп атауға болатын сияқты.

«Балдырған» журналынан батырлар туралы көп оқыдым. Бұл бүгінгі күні тек бұрынғының оқиғасы ғана.

Бүгінгі батырлық уәдеге беріктік, іске адалдық екен. Бұны да «Балдырғанның» әңгімелерінен білдік.

Халық қорықпайтын, мықты, жүректі адамды батыр, ер дейді. С. Талжановтың «Кейде» деген әңгімесі қызық. Бұнда көктемдегі тасып жатқан өзенге Кенжебек деген кісі байқамай құлап кетеді. Ауылдың адамдары жүгіріп өзен жағасына келеді. Бірақ құтқаратын батыл адам болмайды.

Сол ауылда елдің бәрі қорқақ дейтін, бірақ тілге шешен Көсеубек судан Кенжебекті құтқарады. Екеуі жағаға шыққан соң елдің бәрі: «Көсеубек батыр, Көсеубек арыстан» деп шуылдайды. Сонда Көсеубек: «Рас, мен-ақ батыр болайын, мен-ақ арыстан болайын. Бірақ мені суға итеріп жіберген сұмырай кім?» - депті.

Еріксіз батыр болған Көсеубек суға түскен соң жағаға жүгірмей Кенжебекті құтқарған. Итерген кісі Көсеубек суға түссе құтқаратынын білді ме, әлде әзілі ме?

Осындай ой беретін әңгімелер «Балдырғанда» көп. Жақсылық біреуге пайдаң тию. Өзіңе пайдаң тию. Егер өзіңе жақсы іс істесең, онда өзіңе де, ата-аналарыңа да, туыстарыңа да жақсылық жасағаның.

1 Түрлі-түрлі балалар

«Балдырған» журналы – балалар туралы ғана жазады. Белгілі, аты шыққан батыр, ақын, ғалымдардың балалық шағын жазды. Балалардың мінездері де әр түрлі. Әрқайсысының бір қасиеті ерекше айтылады.

«Жанашыр» (Т. Айдарханов) әңгімесі Дастан мен Ақбөпе жайында. Көзі көрмейтін, балалар үйінде тұратын көшеде адасып қалған Ақбөпені үйіне апарып салады.

Дастан – жанашыр, мейірімді бала. Ол балалар үйіндегі балалармен де достасып кетеді. Қайырымды әрі үйірсек бала.

Б. Соқпақбаевтың «Ағаштар неге ашуланды?» әңгімесіндегі Алмабек жалқау, жақсы іске ұмтылуға асықпайды. Әңгіме ертегі сияқты. Бірақ шын екенін сезіндіреді.

Тоғайдан тал, терек әкеліп есігінің алдына Алмабек те ағаш отырғызады. Бірақ оларды күтіп, баптағысы келмейді. Ағаштар енді құритын шығармыз деп қайғыға түседі.

Ойынға айналған Алмабек бұл туралы ойламайды. Бірде ормандағы ағаштар Алмабекті ортаға алады. Алмабекке: Үйінің

қасына отырғызған ағаштарға неге қарамайсың? - деп үлкен теректер ашуланып, кішкене бұталар, көк шыбықтар ұрып-ұрып өтеді.

Қателігін түсінген Алмабек ағаштарды күтуге уәде береді. Уәдесінде тұрып, ағаштары жайқалып өседі. Өзен бойындағы ағаштар Алмабек келген сайын ризашылықтарын білдіріп тұрады.

Алмабек басында салақ, жалқау еді. Ағаштардан қорыққанынан жақсы бала бола бастады.

Балаларды жақсылыққа бағыттайтын ата-аналары, ұстаздары бар. Орман ағаштары да Алмабек үшін қателігін түзеттіретін ата-анасы мен ұстазы сияқты.

Ендеше балалар жақсылықты ата-аналары мен ұстаздарынан, аға-әпке, туыстарынан ғана үйренбейді. Жақсылыққа бәрі де үйретеді. Тіпті ағаш, тал, тау, тас та. Сондай әңгіменің бірі «Тастар тілі» (Қ. Ыдырысов), біреулері «Тас та сөйлейді» (Е. Тілеуов), «Бұлақ басында» (Ғ. Уәлиханов) [3] т.б.

Әңгімелердің көпшілігінде балалар салыстырылып беріледі. Бір жақсы, бір жаман баланы қатар қояды. Осы арқылы кімнің қандай екені анық ашылады.

М. Сүндетовтың «Ғазиз бен «Қазақ тілі» ертегіге ұқсас. Қазақ тілін оқысам деген Ғазиз ойлап қана қояды. «Оқиын, жақсы білетін Сайын ғұрлы жоқпын ба?» деген ойдан ғана аспайды. Жалқау Ғазиз түсінде өзіне ренжіген, ашуланған қазақ тілі кітабын көреді. Қазақ тілі Ғазизді ұқыпты, сабақты жақсы оқитын Сайынмен салыстырады.

Ұйқыдан оянған Ғазиз түсіндегісін ойында қайталамауға өзіне-өзі уәде береді. Біз оның уәдесіне сенеміз. Ең бастысы талаптанды. Алғашқы баспалдақтан өтті. «Төлеш пен Игілік» (М. Дүйсенов), «Жолда» (Б. Уахатов) [3] әңгімелерінде Төлеш пен Игілік, екіншісінде Айдар мен Алмас туралы айтылған.

Тәтті кәмпиттерді жақсы көретін Игілікті көрші Нарима апай сынайды. Көрші апайдың Төлешке бар деген тәттілерін Игілік өзі жеп қояды. Онысын мойнына алғаны жақсы. Істеген қателігін түсінген Игілік жаман бала емес. Бірақ Нарима апай Төлешке кәмпиттерді Игілікке бер деп едім бермеді дегеніде есеп айырысуға тұра ұмтылады. Оны Нарима апай тоқтатады. Игілікке оны сынау үшін айтқанын, Төлештің ондай іс істемейтінін айтады.

«Басқаның адал болуын тілесең, өзің де адал бол. Адамгершілік деген осы», - деген сөзін Нарима апайдың әр бала білуі керек.

Біз адамгершілік деген сөзді ұға бермейміз. Балалар үшін адамгершілігі мол деген түсінік үлкен істерді, орындауы қиын

міндеттерді артатындай. Бұл әңгімелердің ұқтырары – адамгершілік өзіңе, өзгеге адал болу. Өтірік айтпау, ұрлық жасамау, жалқаулыққа салынбау. Әңгіме, ертегілердің – айтары осы. Бұны «Жолда» (Б. Уахатов) әңгімесі де дәлелдейді. Айдар жаман бала емес. Ол інісіне қарайды. Алмастың көңілін табуға, оны ренжітпеуге тырысады. Бірақ, оның кемшілігі өз істеген ісін ойламағандығында. Алмасқа жақсылық жасадым деп, оған жамандықты үйретті. Әрі сенімсіз адамның айтқанын тыңдады. Өз ісіне өзі есеп бермей, ойланбай гүлді жұлды.

Кішкене әңгіме көп нәрсені ұқтырады.

Ө. Ахметовтің «Мен емес!» әңгімесінде Ораз партаның бетіне атын жазып, мұғалімнен қорыққанынан «Мен емес» деп өтірік айтады. Бір рет өтірік айтсам, түк те емес деп ойлайды. Біраз уақыт өткен соң бұл әдетке айналды. Жамандық жасаса «Мен емеспін» деп айту оңайға түседі. Тіпті мерекелік газетті безендірген Ораз «бұны кім әсемдеген?» – деген мұғалімнің сұрағына: «Мен емеспін», – деп жауап береді.

Жамандығы істеген жақсылығын да көрсетпейді. Жамандықтың жақсылықты басып кететінін айтады. Бір істеген жамандық баланың бойында мінез болып қалып қоюп мүмкін екенін көрсетеді. Жамандықты бойға сіңіру оңай, одан құтылу қиынға түсетінін ұқтырады. «Балдырған» жақсы деген мен жаман дегенді үйретеді. Оны оқыған, айтылған жайды ұққан балалар жаман болмайды. Сол жаман деген балалар «Балдырғанды» оқыса жақсы болуға ұмтылады.

2 «Балдырғандағы» табиғат жайындағы әңгімелер

Журналда табиғат жайында әңгімелер өте көп. Себебі табиғат дегеніміз де кең дүниені алып жатыр. Табиғат туралы тау, тас, өзен, көл, ауа райы өзгерісі, аң, құс, өсімдік болып көбейе береді.

«Балдырғандағы» табиғат – тұтасымен дүниетану әліппесі де. Әңгіме, ертегілердің ішінде қасқырлар туралы көп жазылған. Олар бірде малға маза бермейтін қорқау болады. Енді бірде шарасыз. Әңгімелерде бірде қасқырлар адамдардың малдарын жеп жамандық жаса, енді бірінде өздері де адамдардан құтыла алмай әлекке түседі. Табиғаттағы тепе-теңдік деген осы болса керек. Бірде адам жеңеді, бірде тағы жеңеді. Ал адам өзінің артықшылығын пайдаланып үнемі жеңуі дұрыс болмайды екен. Онда табиғат құриды. Бәрі-бәрі жоғалады. Бәрі жоғалса, адам да жоғалады.

Ертегілер («Ағаштар неге ашуланды» Б. Соқпақбаев, «Ара адамды неге шағады» Р. Мәженқызы, «Көкек» М. Етекбаев, «Тірілген түлкі» Ж. Садықов, «Кәрі бөрі хикаясы» М. Дүзенов, «Қасқыр мен қоян» Д. Ахметов т.б.) [2].

Тағы аң, құстардың ортамен қалай әрекет жасайтыны туралы («Қасқырлар айласы» М. Дүйсенбаев, «Құралай» М. Қоянбаев, «Қасқырлар» Ж. Ахмади, «Оңай олжа» М. Дүйсенов т.б.)

Жараланған, шарасыз жабайы аң, құс, жануарларға адамдардың көмектесуі («Ақсақ бөдене» С. Қалиев, «Жалғыз үйрек» Қ. Қариев, «Кемелдің кекіліктері» О. Байбақұлы, «Кірпінің көз жасы» Т. Сарыбайұлы, «Көжек» Т. Дәуренбеков, «Қоңыр құлда» Қ. Олжайұлы, «Саятшы түлкі» М. Жылқыайдарұлы т.б.)

Үй жануарлары, құстары жайында («Жетім торы» Т. Қажыбаев, «Тай үйреттім» Ж. Әбдірашев, «Ала мысықтың айқасы» С. Аққошқаров, «Қара тауық» А. Хамзеұлы, «Құла құлын» А. Манабаев, «Ұялас» А.Мұқиұлы т.б.) [2].

Өзен, көл, ағаш, аң, құстар ерекшеліктері («Атша көкек» Б. Баймаханов, «Жидек пен жасырынбақ» Т. Әбдіков, «Құмды дала қызығы» Б. Баймаханов, «Құмырсқа мен құлық» Ш. Ниязин, «Араның ұясы» Қ. Қайымов т.б.) [2].

Табиғат – тіршілік ортасы. Жаратылысты мекен еткен аң, құс, өсімдіктің көбеюі керек. Олар да сол үшін жаратылған. Өзен, көлдің ағып, сарқырап жатуына адам кедергі болмауы қажет. Табиғат та адам сияқты оның әрбірінің өз тілі бар. Әрбірінің өз түсінігі бар.

М. Дүзеновтің «Кәрі бөрі хикаясы» ұнады. Әжесі немерелерін жинап кәрі бөрі туралы ертекті айтып береді.

Атырапқа аты тұлпарлар енесі деген атпен шыққан құла бие болады. Сол құла биені кәрі арлан қасқыр жарып кетеді. Кәрі қасқыр мықты әрі алатын кілең жүйріктер туатын тұлпарға әу бастан өшігіп, ала алмай жүріпті. Аңдып жүріп қапысын тауып, жарып кетеді.

Барақ қасқа, Жүйрік торы, Шағыр қасқа деген тұлпардың тұяқтарын мінгендер қасқырдың соңына түседі. Қасқыр да адам сияқты қай жүйрік тақаса қалай қарай қашуды біледі. Өрге шаба алмайтын Барақ қасқа тақағанда тауға, ылдиға икемсіз Жүйрік торы жете бере еңіске, ылди мен өрге бірдей Шағыр қасқа көрінгенде күнге қарай қашады. Қасқыр да ақылды, әр қадамын ойлап қашады.

Қасқырды қара тайға мінген бала жігіт соғады. «Бір кезде кәрі бөрі топтан бөлініп, қалың жыңғылға қарай жалт берді. Манағыдай емес, үрей буынына түсіп, бауырын еркін жаза алмайды. Кәрі бөрі зар жылап барады.

Асылдың жаста екенін білмеп едім,
Көзіме түскен күні, күні бұрын,
Алдымен осы тойды жүндер едім... - деп еңірейді ол».

Қасқырдың да жан азабы, ішкі толқынысы болатының біздің аталарымыз жақсы білсе керек. Сондықтан да, табиғаттағы барды ол адамға пайда, зиян демей қорлай беруге жол бермеген. Адамның ақылы онды тізгіндеуге жетеді. Аңды циркте де ойнатады, қолға да үйретеді, қақпанға, тұзаққа да түсіреді. Ал аталарымыз түздің аңы түзде тіршілік ету керек. Тағы, жабайы аңның тағылық қалпын бұзбау қажет дегенді ұстанған.

«Кемелдің кекіліктері» (О. Байбақұлы) әңгімесінде Кемел мен Қуанышқа әкелері темір торға қамалған екі кекілік әкеліп береді.

Кішкене балапан кекіліктерді көрген аталары Мәкен: «Бұларға тор тарлық жасайды. Аунап-қунауына жарайтын, ішінде құм, тастары бар, үлкенірек жәшік жасалғаны жөн», - деп немерелерінің кекіліктері еркін өмір сүрсін деп жақсы үлкен тор жасап береді. Еденін тақтайлап, кекіліктерге тау-тасын жоқтатпайтындай тас пен құм қойып әдемі салып береді. Немерелеріне күнделікті суы мен тамағын ұмытпауды тапсырады. Сөйтіп кекіліктер өсіп, қанаттары қатайғанда аталары: «Қанаттары бабына келіп қатайды. Енді еркіндікке жіберген дұрыс, кекілігі көп тұсқа апарсаң, тобына қосылып, күн көріп кетеді. ...Адам сияқты бұлар да жаратылыстың жанды мақұлықтары, өседі, өнеді, бостандықты қалайды. Қаншама қолға үйреніп кеткенімен бойларына өздеріне тән түйсік барын ұмытпаған жөн», - дейді. Бұл Мәкен атаның кекіліктерге ғана емес, жалпы табиғаттың әрбір иесіне қарата айтылған сөзі. Табиғаттың әрбірінің өзінше өмір сүру дағдысы, жаны, сол ортаға әкелер пайдасы да бар. Оны үркітіп жою екінші бір табиғатты құртумен бірдей. Табиғат құрыса адам өмір сүре алмайды. Осындай қысқа әңгімелер дүниені танытып, табиғатты құрметтеуге үйретеді.

Т. Сарыбайұлының «Кірпінің көз жасында» кішкене мақұлықтың да жылайтынын жазады.

Көзі жаудырап жүгіріп келеді. Қолға алғанда жиырылмайды. Айналдырып қараса, бауырында кенелер қаптап кетіпті. Бала кенелерді тазартып кірпіні қайта қоя береді. Әңгімеден ұққанымыз, кішкене кірпі де мейірім іздейді, жанына қорған сұрайды. Адам баласынан қол ұшын қажет етеді. Адам табиғатты аялап, осы бала сияқты қорғауы керек екен.

«Қоңыр құлжа» (Қ. Олжайұлы) әңгімесі атақты әнші Жүсіпбек Елебековтің бала кезі туралы. Есінде қалған, ерекше әсер еткен оқиға жайында.

Жүсіпбек ата бала кезінде ән айтуды елге танымал ағасы Жақыпбектен үйренеді. Балаларды жақсы көретін ата ауылға

барғанда әңгімелеседі. Олардың аттарын, сабақтарын сұрайды екен. Әнін тыңдайды. Өзін жақсы көретін балалар да аталарын машинаның артынан жүгіріп шығарып салады дейді әңгімеде. Кей сәттерде оларға бала кезінен әңгіме де айтады екен.

Бір жыл қыста аяз болады. Малдың бәрі қырылып қалады. Төрт – бес үйдің ортақ жалғыз сиыры ғана бар. Тамақ сиырдың сүті мен талқан.

Бірде әкесі шұңқырға түсіп кеткен арқардың қозысын үйге алып келеді. Қарны ашып қалыпты. Өзі кіп-кішкентай, әрі сүп-сүйкімді. Жүсіпбек өзіне тиесілі сүтті қозыға беріп асырайды. Қозы да балаға әбден үйренеді. Артынан қалмайды. Ауылдың балалары да жақсы көреді. Маңынан шықпайды. Балалар қозыға жақсы қарайды. Шөп жеуге жарайды. Балалардың артынан қалмайды. Оған Қаракөз деп ат қояды.

Қарашада Қаракөз марқаға айналады. Кішкене екі мүйізі өсіп шығады. Ауылдан ұзап жайылады. Кейде өрісте қалып та қояды.

Ақпан айында Жүсіпбек Қаракөзден айырылып қалады. Бала оны көп ойлайды. Тіпті түсіне де кіреді. Әкесі үйірін тапты, енді оралмайтынын айтты.

Май айында ағасымен тойға баруға ауылдан шығады.

Ауылдан ұзай бергенде алдыларынан егіз қозы ерткен арқар мен қоңыр құлжа шығады. Бала Қаракөзін танып, алдынан жүгіріп шығады. Арқар мен қозылар қаша жөнеледі. Құлжа қозғалмайды. Жүсіпбек жүгіріп келіп, мойынан құшақтап, мойына асыла кетеді. Құлжа арқар кеткен жақтағы тасқа қарай жүгіреді. Жүсіпбек те ере келеді. Қараса тастың артында бір қозы жатыр. Артқы аяғы сынипты. Қозыны ауылға алып келеді. Әкесі тобылғымен құрсаулап байлайды. Тойға бара алмайды. Бірақ оған ешкім де ренжімейді.

Он күннен соң қозының аяғы да жазылады. Әкесі құлағын кесіп, ен салады. «Баламның киесі, даламның көркі бол, жануар!» деп босатып, қоя береді.

Маған әңгіме өте ұнады. Бала Жүсіпбек өте мейірімді. Бала да, оның әке-шешесі, ағасы, достары, ауылдастары бәрі, бәрі – мейірімді адамдар. Төрт-бес үй бір сиырдың сүтін ішіп отырса да, қозыны сойып алайық, етіне тояйық демейді. Оған жәрдем беріп, емдеп қоя береді. Аш болса да, дәрменсіз тағы жандарға соқтықпайды.

Қол ұшын беріп, тіпті Жүсіпбек өзі ішпей сүтін қозыға беріп асырайды. Тағы болса да қоңыр құлжа адамдар мейірімін сезінеді. Қозысы аяғын сындырғанда адамдардан көмек сұрады. Адамдардың көмектесетінін білді. Досы Жүсіпбектің көмектесетінін сезді.

Әңгіменің соңындағы әкесі: «Баламның киесі бол!» дейді. Қазақ халқы аң, құсты киесі бар деп тиіспейді. Ал аң, құс адамның киесі болса, оны жамандықтан қорғайды. Сақтап жүреді деп сенген. Сол сенім аң, құс та да болса керек.

«Мейірім, қайырым – адам баласының ең асыл қасиеті. Туған жеріңді, даланды сүю, Отанды сүю – ізгілік. Одан тараған жақсылық – сенің бақытың!..» деп әнші ата әңгімесін аяқтайды.

Адам бақыты – мейірімді, қайырымды болғанында. Ізгі адам туған жерін, даласын, даласының аң, құсын, Отанын жақсы көреді. Жақсы көре білу де – бақыт.

Жүсіпбек атаның ғұмыры бақытты. Халық жақсы көреді. Балалар жақсы көреді. Себебі Жүсіпбек ата даласын, даласының аң, құсын сүйіп өтті.

Табиғат жайындағы әңгімелерді қайталап оқысақ, «Балдырғанның» айтары көбейте түседі.

1 Біз – табиғаттың баласымыз. Адамдар қандай ақылды болса да, табиғат күшті, ол бәрібір жеңеді.

2 Табиғат та (аң, құс, өзен, жан-жануарлар т.б.) адам сияқты жақсы мен жаманды біледі, түсінеді, сезеді.

3 Табиғаттағы аң, құс, өзен, қол, жан-жануарлар адамнан тек мейірім күтеді.

4 Жаратылыстағы барлығы да баласы үшін өмір сүреді.

5 Жан-жануарлар, аң, құс, өзен, көлдер де бір-бірін, өздерін қорғайды.

6 Олар да тірі қалу үшін күресе алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақ балалар әдебиетінің антологиясы. – Алматы : Жазушы, 1977.

2 «Балдырған» журналы 2008, № 1-12.

3 «Балдырғанға» 50-жыл» – Алматы : Жазушы, 2008.

4 Алтынсарин Ы. «Таза бұлақ». – Алматы : Жазушы, 1991.

5 Әлімбаев М. «Балдәурен, шіркін, балалық». – Алматы : Жазушы, 2003.

МАЗМҰНЫ

3 Секция. Қазақ әдебиеті
3 Секция. Казахская литература

Арынова А. М., Аксёнова Е. Д.
Қазақ тілі мен орыс тілін салыстырып оқыту 3
Балта О. Қ., Мусалинова С. Р.
Ж. Аймауытов шығармалары тіліндегі
сөз мағынасының бояулы қолданыстары 10
Бейсенбекова А., Мухаметкалиева С., Кушербаева И. К.
Абай шығармаларындағы «Жүрек» сөзінің
қолданысы арқылы тұлғаны тану 19
Биқашқызы Қ., Имантай А.
Ыбырай Алтынсарин «Қыпшақ Сейітқұл» әңгімесі.
Шығарманың мектеп бағдарламасында оқытылуы 23
Ботабек А., Адуова Б. Т.
Түрік ашықтары мен қазақ ақын-жыраулары
поэзиясындағы мазмұны мен пішін үндестігі 28
Валлиулина А., Тастыбай А. М.
Ә. Кекілбаевтің «Аңыздың ақыры» романындағы
пейзаждың берілуі 35
Дарбаева Р. Б., Алтаева Г. Е.
Мағжан Жұмабаевтың шығармаларындағы
«Жел» сөзінің қолданысы 43
Джасқайратова Д. М., Асылбекова А. М.
Ым-ишараттардың ұлттық-мәдени сипаты 52
Дроздова М. В., Абаильденова Н. Қ.
Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы ертегілері аясында art-therapy әдістерін
қолдану арқылы балалардың шығармашылығын шыңдау 56
Жукенова А., Мақсатхан А.
М. Әлімбаев шығармашылығындағы
балалар парасаттылығының көрінісі 64
Кабиденова Г., Самат Қ., Калыкова Э. Т.
Мәшһүр Жүсіп Көпеев шығармаларындағы «Тәуелсіздік»,
«Мәңгілік Ел», «Рухани Жаңғыру» идеяларының көрінісі 68
Қожаханова Ш. Т., Каиргельдинова Н.
Ұмыт қалған дара тұлға 76
Мұрат А., Жумабекова Р. Т.
Абайдың психологиялық көзқарасы 81
Сайлаубекова Н., Түсіпбекова А., Искакова М. Т.
Қазақ киносындағы ұлттық тәрбие 87

Сапарғалиев Қ., Адуова Б. Т.
Ақындық-ашықтық поэзияға тән ортақ
үндестіктердің тарихи негіздері 94
Сергазина А. А., Байзолла С. А.
Жаңылтпаш – әрі ойын, әрі өлең, әрі сабақ.....100
Тугамбаев К. М., Кривоногова А. Ю.,
Мұратбай Б. Қ., Мұратбай Д. Қ.
Переводы литературного наследия
Абая Кунанбаева на мировые языки 107
Эргешова С. Х., Полатова Д. О.
Ақ тілектің белгісі – бата 115

4 Секция. Тілтаным
4 Секция. Языкознание

Батрканова А., Дектерюк Ю., Машрапова А. С.
Изучение факторов, влияющих на использование казахского языка
и поиск предотвращения их воздействия на территории Казахстана 121
Дербенева М., Нұрғалиева А. А.
Бейімбет Майлин әңгімелері – ауыл өмірінің көркем шежіресі 127
Жанатова А. А.
Қазіргі сөз қолдану мәдениетінің ерекшеліктері 132
Жумаканова Ж. Е., Минап Г.
Қазақ тілін білу – заман талабы 136
Легкая И. В., Аримбекова А. Г.
Бала тәрбиесіне қатысты тұрақты сөз тіркестерінің
этнолингвистикалық сипаты (қазақ, орыс
және ағылшын тілдері бойынша) 140
Магзумова К. Е., Ахметова Ә. К.
KAZTEST бағдарламасы 146
Манатбекұлы А., Искакова М. Т.
Қазақтың әдет-ғұрыптарындағы лексиканың
лингвомәдени сипаты.....153
Слямбекова К. С., Муратов М. К., Кусманов А. Б.
М. Ж. Көпеев шығармаларындағы
қазақ ономастикасының аспектілері 158
Сүйеніш Ж., Нұрмат Б. А.
Эколингвистика – тілге жаңа көзқарас 164
Тәкіш Ә. А., Ахметова Г. Қ.
Контаминация құбылысының лингвистикалық сипаты 171

5 Секция. Мемлекеттік тіл және оны оқыту әдістемесі (Латын әліпбиіне көшу мәселелері)
5 Секция. Государственный язык и методика его преподавания (проблемы перехода на латинский алфавит)

Елжан Е., Куатова А. С., Магауин К. М.
Қазақ тілінен сөздік қорды байытуға арналған
мобильді қосымшаның артықшылықтары 177
Оразбай А. Е.
Жаңа қазақ әліпбиіне көшудің тиімділігі мен кері әсері 180

6 Секция. Орыс филологиясы
6 Секция. Русская филология

Алтаева А., Сарсенова Д., Маканова А. К.
Способы словообразования наименований профессий
в современной бьюти-индустрии 186
Биксултанов Д., Жакупова Г. К.
Особенности образования юмористических высказываний врача 189
Бисимбаева Т., Жакупова Г. К.
Языковая игра как средство создания эффективного
рекламного текста 195
Егеубаева Г. Ж., Хлынина Т. А.
Средства создания образов врачей
в рассказах А. П. Чехова 201
Естаева А. М.
Новые взгляды на роман великого русского поэта
Александра Сергеевича Пушкина «Евгений Онегин» 206
Жанат А., Казкенова Г. Е.
Бренд «Павлодарское Прииртышье» в представлениях казахстанцев
и россиян (На материале новостных интернет-ресурсов) 211
Зайкинова Д. Ж., Аужанова Г. Г.
Казахизмы и англицизмы в современном русском языке
(На примере устной речи учащихся НИШ ХБН Г. Павлодар) 219
Зарапина Ю., Тимченко Т. М.
Эпизодический принцип в создании комиксов
(По произведению М. Шаханова «Отрарская поэма
о побежденном победителе, или просчет Чингисхана»).....225
Карашашева Д., Ибраева Ж., Жакина А. К.
Проблема подростков в современной литературе.....232
Кузнецова А., Остапенко Н. С.
Концепт «Огонь» в языковом сознании жителей города Павлодара 237
Кульчицкая З., Жетписова А. У.
Признаки народной сказки в произведениях К. Г. Паустовского 242

Любкивская К. К., Бабенко И. Г.
Сюжетно-тематический состав легенд и преданий Баянаула 247
Макым К., Жакупова Г. К.
Функционирование метафор в педагогическом дискурсе 251
Панкова Л., Жетписова А. У.
Использование фразеологизмов в речи 258
Райымкулова Э. К., Горшелева Т. А.
Особенности мифологических персонажей
в поттериане Дж. К. Роулинг 263
Сәкен А., Тастамбекова Д., Даулеткулова Д. О.
Метафоры в ботанической терминологии.....268
Сулейменова А. Ж., Сулейменова А. Ж., Валова М. В.
Концепт «Родина» в языковой картине мира
(На примере произведений писателей-участников ВОВ) 275
Темирбаева А. Б., Тагаев Б. С.
Синтаксис в творчестве И. А. Крылова 280
Харченко Т. Ф., Горшелева Т. А.
Тема «Отцы и дети» в современной литературе
на примере романа «Мятная сказка» А. Полярного 286
Шамурзаева С. В.
Книга: вчера, сегодня, завтра 290
Шароня А. Б., Алимсуренова А. А.
Изучаем русский язык через путешествие в страну фантографию 296
Ямщикова Ю. Е.
Культурно-специфические особенности концепта «Пунктуальность»
в русской, казахской и американской языковых культурах 302

7 Секция. Шетел филологиясы
7 Секция. Иностранная филология

Аманов А., Тотенова А.
Секрет успеха Греты Тунберг на примере
ее публичных выступлений 310
Амренова Ж. Е., Сарымова К. Е., Голованова В. И.
Сравнительно-сопоставительный анализ политических образов
Дональда Трампа и Владимира Путина на примере мемов.....315
Bakir D. M., Zhumabek N. D., Zhakupova A. B.
Analyzing vocabulary for descriptive writing 318
Каирова Д. К., Смагулова А. С.
Ағылшын және қазақ тілдерінің
арасындағы өзара әрекеттесу тарихы 324
Magzyumova A. S., Zhumash D. D., Baratova A. A.
The greatest public speeches in history as success formula
for performing powerful speech on TED Talk platform.....332

Medyanova D.
How to learn English on Instagramm 335
Сидоренко М. В., Куропаткина К. А.
Сравнительный анализ афроамериканского
и стандартного общеамериканского английского языка
на основе современного песенного жанра 341

8 Секция. Қазіргі білім үрдісі және кәсіби-бағытталған басқа тілдік білімнің дамуы
8 Секция. Современный образовательный процесс и развитие профессионально-ориентированного иноязычного образования

Кыдырбаева Ш. Б., Зада А. М.
Конструктивная и деструктивная интерференция
в изучении двух иностранных языков 349
Kabylbek D. A., Khasenova M. M.
Content and Language Integrated Learning (CLIL)
as a response to the trilingual education implementation 354
Кульмаганбетова Р. А., Қуандық С.
Стартап жобасын дамыту – заман талабы.....362
Rinatova N. R.
Learning English through electronic platforms and tools 368
Tajibaeva Z. R., Mirametova K. S.
Foreign language as a means of multicultural education 373
Тулебаева Б. Т., Тургульдинова С. Т.
Жаһанданудың Қазақстанның білім беру жүйесіне әсері 377

9 Секция. Журналистикадағы заманауи медиатехнологиялар және БАҚ-тың даму тенденциялары
9 Секция. Тенденции развития СМИ и современные медиатехнологии в журналистике

Төлеубай Ә., Кенисбаев Ә., Шукуева Б. Т., Кенжебаев Г. С.
Балалар бағбаны – «Балдырған» 383

JAS ǴALYMDAR, MAGISTRANTTAR, STÝDENTTER MEN MEKTEP OQÝSHYLARYNYŃ «XX SÁTBAEV OQÝLARY» ATTY HALYQARALYQ ǴYLYMI KONFERENSIASYNYŃ MATERIALDARY

ТОМ 2

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Компьютерде беттеген: А. Елемесқызы
Басуға 15.04.2020 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 $^{1}/_{4}$. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 22,9. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 3589

«Toraighyrov University» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.